ionel nicu sava

SOCIOLOGIA MIȘCĂRILOR SOCIALE

de ce se revoltă oamenii?

IONEL NICU SAVA este sociolog, conferențiar la Universitatea din București și profesor asociat la Academia de Studii Economice. A obținut licența în sociologie (1993) și a urmat cursuri de specializare la Colegiul G.C. Marshall din Germania (1996). Și-a susținut doctoratul la Universitatea din București (1999) cu o teză privind tranziția economică și socială a Europei de Est. În 2001 a primit bursa „Manfred Wörner" a NATO pentru un proiect privind rolul asistenței externe în tranziția democratică a țărilor din Europa de Sud-Est. În 2002 a fost bursier Fulbright la Universitatea California din Los Angeles.

În paralel cu cariera academică, Ionel Nicu Sava a ocupat diverse funcții publice în Ministerul de Externe și în Ministerul Apărării. Între 2007 și 2011 a fost ambasador în Elveția și în Liechtenstein.

Ionel Nicu Sava a publicat șase cărți și mai multe traduceri, capitole în cărți, studii și articole pe teme de sociologie, geopolitică, securitate. Între 2000 și 2007 a fost și director al Editurii Ziua. În 2001 a inițiat Masterul de studii internaționale și de securitate al Universității din București. Este membru în diverse organizații academice și profesionale din țară și din străinătate.

ionel nicu sava

SOCIOLOGIA MIȘCĂRILOR SOCIALE

de ce se revoltă oamenii?

NEMIRA

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
SAVA, IONEL NICU
Sociologia mișcărilor sociale. De ce se revoltă oamenii? /
Ionel Nicu Sava. - București: Nemira Publishing House, 2014
ISBN 978-606-579-904-2

316.4

Ionel Nicu Sava
SOCIOLOGIA MIȘCĂRILOR SOCIALE.
DE CE SE REVOLTĂ OAMENII?

© Nemira, 2014

Redactor: Gheorghe BOBOREL
Tehnoredactor: Irina POPESCU
Lector: Viorica DUMITRENCO

Tiparul executat de FED PRINT S.A.

Orice reproducere, totală sau parțială, a acestei lucrări,
fără acordul scris al editorului, este strict interzisă
și se pedepsește conform Legii dreptului de autor.

ISBN 978-606-579-904-2

INTRODUCERE

În a doua parte a secolului al XVIII-lea, în Europa de Nord-Vest își face apariția un nou tip de acțiune colectivă. La un moment dat, aparent neașteptat și relativ inexplicabil, clase, grupuri sau categorii sociale se raportează diferit și cel mai adesea opus față de sistemul economic, social și politic existent. În consecință, inițiază acțiuni colective de alterare a codurilor, practicilor sociale, instituțiilor și simbolurilor culturale în conformitate cu un nou set de preferințe.

Acțiunile colective de acest tip au fost denumite revolte, revoluții, conspirații, conflicte civile, turbulențe sociale, cicluri de protest și, începând cu deceniul șase al secolului trecut, mișcări sociale. Ele semnifică fluidizarea structurilor sociale, adică „ieșirea" indivizilor din structurile existente, inițierea unor forme de asociere (organizații) noi și agregarea de configurații mentale, structuri sociale și înțelesuri culturale diferite. La finalul procesului rezultă categorii și grupuri sociale, organizații, stiluri culturale, identități, etosuri colective și instituții care anterior nu existau.

Practic, prin intermediul interacțiunii sociale generate de acțiunile colective, schimbarea cuprinde masa socială, care participă, trăiește în comun, exersează și, în cele din urmă, creează un nou tip social. Adică o nouă societate. Așa s-au născut marile religii în trecutul îndepărtat, așa au apărut democrațiile moderne și s-au format cele mai multe state ale lumii în trecutul relativ apropiat și așa s-au profilat mulțimea de formațiuni, mișcări, inițiative, grupuri de lobby, internaționale, asociații, cluburi și curente intelectuale ale modernității recente.

Se spune că în fiecare mișcare este o încercare. Unele reușesc, altele nu. Chiar și în situația în care, dintre toate încercările, ar reuși o singură mișcare, consecințele acestei reușite asupra societății ar fi semnificative. De exemplu, etosul capitalist modern este produsul mișcării protestante, spune sociologul german Max Weber. Mișcarea religioasă protestantă a alterat irevocabil configurația codurilor și normelor colective ale evului mediu. Fără o modificare de anvergură a atitudinii față de muncă, acumularea de capital și schimbul economic probabil că societatea capitalistă așa cum o cunoaștem astăzi nu ar fi apărut.

Se mai spune că orice mișcare debutează ca o contestare și se propagă ca o afirmare. O clasă, grup sau minoritate plasată la limita legii contestă ordinea socială existentă și afirmă principiile

alteia. Istoria socială arată că protestul indică direcția schimbării. Potențialul de inovație și deci de schimbare socială este mai ridicat în grupurile marginale.

Sub acest aspect, mișcarea este „călătoria" prin care se realizează transferul grupurilor din marginea sistemului social în chiar miezul acestuia. Nu întâmplător, revolta este instrumentul de acțiune al celor marginalizați. Pe această direcție, un autor american observa recent că „În Statele Unite, (mișcările sociale) au fost principala forță a reformei sociale și politice de la Revoluția americană încoace".[1] Ceea ce înseamnă că oricare dintre schimbările sociale relevante s-a produs ca urmare a mobilizării și acțiunii colective a grupurilor fără acces direct la mecanismele decizionale în societate (abolirea sclaviei, drepturile civile, egalitatea de gen, recunoașterea minorităților sexuale etc).

Într-un fel sau altul, fiecare entitate socială modernă este produsul unei acțiuni colective identificate în memoria comună ca act fondator sub diverse nume precum independență, eliberare, democratizare, unificare națională, decolonizare, act fondator cel mai adesea numit „revoluție". Căderea Bastiliei, mișcarea eteristă la 1821, actele de reformă engleze din 1832 și 1867, unificarea politică a italienilor și a românilor la 1859, deschiderea spre exterior a japonezilor la 1864, federalizarea statelor germane la 1871, independența estonienilor la 1918, decolonizarea indienilor la 1947, revoluția chinezilor la 1949, recunoașterea drepturilor civile ale afro-americanilor la 1963, căderea Zidului Berlinului în 1989 sau abolirea apartheidului sud-african în 1991 sunt astfel de acte fondatoare.

Considerațiile de mai sus ne avertizează în legătură cu importanța acțiunilor colective în societate. Generic numite mișcări sociale, acestea sunt instanțe constitutive ale unei noi ordini sociale și politice, vehicule pentru contestarea unor nedreptăți și/sau pentru afirmarea unor drepturi, structuri sociale de afirmare a unor stări de spirit, atitudini, trăiri, emoții și stiluri colective, evenimente ce modifică structura și, nu în cele din urmă, platforme de participare publică a celor cu acces limitat sau fără acces la deciziile administrative.

Totuși, nu orice acțiune colectivă, revoltă sau „revoluție" este mișcare socială. Pentru a marca diferența specifică ar trebui să răspundem la întrebarea „Ce este o mișcare socială?". O definiție de dicționar prezintă mișcările drept „inițiative susținute și intenționate de a facilita sau inhiba schimbarea socială, în principal în afara canalelor instituționale încurajate de autorități".[2] Societățile dispun de resurse „intime" prin care reacționează la mediul politic, economic și cultural prin stimularea/inhibarea funcțiilor asociative sau, mai bine spus, prin inițierea unor noi forme de socializare. Privite din această perspectivă, mișcările sunt laboratoare de inovație socială, unde se inițiază, se creează și exersează noile stiluri organizaționale, modele culturale și preferințe colective care ulterior devin modele sau stiluri societale. În aceste „laboratoare", unitățile de „producție" sunt rețelele sociale, prezentate în această carte ca structuri de încredere

[1] Ganz, Marshall, „Leading Change. Leadership, Organization and Social Movements", în Nohria N. și Khurana R. (ed.), *Handbook of Leadership Theory and Practice*, Harvard Business Press, 2003, p.101.

[2] Jasper, James J., „Definition of social movements", în *Dictionary of Sociology*, Blackwell, 2007, p. 4443.

socială și care, după cum vom vedea, sunt de fapt unitățile constitutive ale mișcărilor sc
Unul dintre capitolele cărții tratează în detaliu aceste unități constitutive, numite rețele sc

Prezenta lucrare ne introduce în universul social al mișcărilor. *Sociologia mișcărilo ale* își propune să dezvăluie mecanismele intime care conduc la constituirea și propa acțiunilor colective în societate, să cerceteze sursele protestului, organizarea insurger procesele de framing colectiv, să explice modul de formare al identităților de grup, să d cum se mobilizează și angajează repertoriul de acțiuni contestatare de către grupur indivizi și să ilustreze acțiunea politică a mișcărilor sociale. Este un univers fascinant ț cont de faptul că încercăm să înțelegem cum anume structuri sociale tranzitorii și ap efemere sunt capabile de performanțe atât de însemnate precum revoluțiile.

Cartea de față este o sociologie a protestului și a revoluției înțelese ca procese de schir în profunzime a societății, prin alterarea colectivă a codurilor sociale, contestarea autor schimbarea mentalităților, a stilurilor culturale și instituțiilor. Achiziția de capital socia protest este o tehnică omologată pe care o descriem în amănunt pe parcursul lucrării.

În cuprinsul textului, argumentele, ideile și teoriile alternează între tradiția europ bazată pe ideea mișcării sociale ca antecameră a societății postindustriale și tradiția amer care privește mișcarea socială ca expresie a unui proces politic asociat cu un sector social di (un fel de teren de antrenament pentru „politica mare"). Pentru a ilustra cele cinci ca teoretice, o introducere în metodologia de cercetare a mișcărilor sociale și o serie de stu caz, selectate din spații geografice și perioade diferite, completează această lucrare. La fi adaugă o bibliografie generală, care are menirea de a orienta cititorul în ceea ce privește sitatea și dimensiunea altfel impresionante ale acestui domeniu al științelor sociale.

Din punct de vedere editorial, pentru a scrie *Sociologia mișcărilor sociale*, întreprind care în mod obișnuit niciun autor nu o angajează în mod solitar, am utilizat experiența tată din publicarea a două manuale universitare – *Mobilizare și protest* (Universitatea L Blaga din Sibiu, 2013) și *Studii de caz în sociologia mișcărilor sociale* (Universitatea din Bucu 2014) – pe care le-am adaptat pentru lectura publicului larg. Solicit de aceea înțelegere torului față de pasajele sau secțiunile inspirate sau preluate din manualele menționate.

De ce *sociologia mișcărilor sociale*? În primul rând din nevoia de a beneficia de met sociologiei pentru a selecta din multitudinea de evenimente și procesele sociale pe cele n mișcări sociale. După cum afirmam anterior, nu orice revoltă sau protest poate fi numit m socială. Dacă există *inter*-acțiune, atunci avem mișcare. Cel puțin patru paradigme sociol își dispută întâietatea în ce privește acțiunea colectivă: marxistă, funcționalistă, liberală beriană. În definirea unei mișcări, marxismul insistă pe conflictul social (de clasă), funct lismul pe dezechilibrul social, liberalismul pe libera inițiativă, iar weberianismul, pe dom ideilor. Pentru marxiști, mișcare socială înseamnă revoluție, pentru liberali, evoluție, iar p

weberieni, reformă. De aceea, abordarea sociologică ne permite să identificăm logica socială a acțiunii colective de contestare (sociologia protestului), să localizăm sursele acesteia (structurală, ca la marxiști, sau culturală, ca la weberieni) și efectele sale (relația structură-agență).

În al doilea rând, sociologia a dezvoltat un aparat de evaluare a faptelor sociale generate de mișcări sub forma organizațiilor, evenimentelor și a cadrelor de manifestare. E astfel sesizată transformarea actorilor colectivi în ceea ce se numește „colectivități strategice", respectiv apariția acelor acțiuni colective cu capacitate de a schimba paradigma sau structura în general. Atunci când evenimente sau acțiuni colective modifică structura, putem vorbi de o mișcare socială. Căderea Bastiliei a fost un astfel de eveniment. Marșul către Washington D.C. și apoi discursul lui Martin Luther King în 1963 au fost acțiuni colective care au modificat structura politică a societății americane.

În al treilea rând, sociologia vizualizează acțiunea colectivă ca proces social, altfel numit mobilizare, strategie, protest, negociere, transformare. Mecanismele colective angajate presupun vizualizarea faptelor sociale care le fac posibile. Sociologismul evită astfel explicațiile derivate din psihologia mulțimilor. Protestatarii sunt tratați ca indivizi raționali, iar acțiunile lor au un caracter organizat și deliberat. Oamenii nu ies în stradă pentru lucruri banale și nici pentru idealuri savante. Simplu spus, o mișcare care nu contestă ceva și nu afirmă sau nu se luptă pentru ceva nu este mișcare. Acel „ceva" este o latență, un deziderat societal, expresia sensibilității colective exprimată rațional în coduri culturale și identitare anume. În opinia noastră, cel mai probabil avem de-a face cu dinamica structurilor psihosociale de profunzime, adică a acelor configurații spirituale și emoționale care au capacitatea de a genera mutații ale paradigmei.

În al patrulea rând, sociologia este utilă și într-o altă privință – sensul transformării nu este cu necesitate unul evoluționar. Există și acțiuni colective care își propun să prezerve o ordine socială sau să revină la una anterioară. Europa după 1815 a fost cuprinsă de febra reacției conservatoare față de Revoluția franceză, reacție vizibilă prin apariția contramișcării. Romantismul literar este un curent ce dă expresie nostalgiei populare față de trecut.

Mișcările cu orientare restitutivă (a tradiției, a identității și a religiei) domină secolul al XIX-lea și definesc astfel perioada cea mai fastă din istoria modernității europene. Există, de asemenea, acțiuni colective inspirate de framing-uri pur ideologice, fără corespondență cu societatea reală. Sunt expresia proiecției colective a unui viitor utopic. Mișcarea comunistă a fost una dintre acestea.

Sociologia are așadar capacitatea de a interpreta și ordona faptele sociale după criteriul logicii lor colective, motiv pentru care a demonstrat a avea relevanța cea mai ridicată în studiul mișcărilor sociale.

Având în vedere aceste precizări, organizată pe capitole, cartea se prezintă astfel:

Capitolul 1 face recurs la istoria socială și identifică prototipul mișcărilor sociale moderne în Anglia secolului al XVIII-lea. Totul pare că a început pe la 1768 cu un mic episod

contestatar în Hyde Park, Londra. Sursele contestării sunt însă mult mai complexe și evalu în paralel cu difuziunea unor procese sociale de amploare, numite „revoluții". Am identif revoluțiile americană, franceză și națională ca ideal-tipuri de mișcări sociale ale modernit Înțelese ca mișcări, difuziunea acestor revoluții în spațiile extraeuropene generează struct politică contemporană. După cum arătam anterior, fiecare entitate modernă se consid produsul a cel puțin unei „revoluții" care aproximează unul dintre ideal-tipurile mențion Criteriul de evaluare are în vedere tipul (economică, ideologică, democratică) și anverg transformării. Dintre acestea, influența Revoluției franceze a fost covârșitoare.

În a doua parte a capitolului evaluăm condițiile revoltei făcând abstracție de referenți istoric. Până relativ recent se considera că există o legătură „sigură" între structura socio nomică și mișcările sociale. Începând cu anii 1990 s-a acreditat ideea că există o autono deplină a factorilor culturali și simbolici în definirea unor direcții de acțiune asimila mișcărilor sociale. Sociologia a temperat elanul ambelor tabere, susținând că există un rap de codeterminare între structură și agenție. Oamenii nu se pornesc la revoluție doar pen că sunt deprivați de drepturile materiale, după cum nu se urcă pe baricade pentru simplul f că așa le dictează conștiința. Marxiștii au mers pe ideea deprivării, liberalii au pariat pe in vidul cu interese, în timp ce weberienii, pe omul cu idei sau cu inițiativă. Ilustrăm rapo dintre structură și agenție prin compararea modelului industrial, unde revendicările mater sunt preponderente, cu cel postindustrial, unde dominante sunt revendicările postmateri

În ce privește procesele de globalizare, capitolul surprinde un proces aparent banal, dar consecințe importante: erodarea autorității tradiționale (statul național) și transferul protes lui către autorități transnaționale. O organizare socială, dictată de competiția economică g bală, care reduce rolul statului bunăstării și manifestă nepăsare, chiar cinism față de cei sl consideraţi individual sau în grupuri (minorități sociale), este un stat ce renegă înseși prin piile modernității – solidaritate socială, integrare culturală, egalitate politică, nediscrimin economică.[1] Astfel, după ce mai întâi business-ul s-a globalizat, societățile civile se desolid zează și ele de statul național. Victimă a unui surmenaj, categorie din care în trecut se recru simbolurile culturale și eroii naționali, intelectualitatea umanistă se înstrăinează de comun țile culturale locale. Fără business și fără societăți civile, statul tradițional mai există doar p birocrațiile sale. Restul este privat și global. Acesta pare a fi mecanismul de declanșare al n cărilor *occupy* sau *indignados*. Cetățenii protestează față de FMI și de neputință, corupți deturnare a propriului stat. Ilustrăm aceste tendințe în finalul capitolului. În capitolul dedi studilor de caz, Primăvara Arabă este prezentată ca o mișcare *occupy* specifică lumii musulma

În *Capitolul 2* angajăm o prezentare relativ exhaustivă a organizării mișcărilor soci Pare relativ paradoxal cum anume structuri sociale tranzitorii și efemere sunt capabile

[1] Rucht, D., „Social Movements Challenging Neo-Liberal Globalization", studiu prezen Comisiei Europene la workshopul *Global Trade and globalising society*, Bruxelles, decembrie 2000

performanțe atât de grandioase precum revoluțiile. Mișcările nu sunt (întotdeauna) organizații, dar sunt o forță organizată redutabilă. Mișcarea feministă probabil că este un bun exemplu. Ce anume asigură putere celor lipsiți de putere? Care este rolul organizării și al leadershipului? Cât de mult contează numărul? Tocqueville este primul care a sesizat rolul asocierii pentru cei mulți și slabi (*the power of the powerless*). Succesul mișcării pentru drepturi civile din SUA este o confirmare a ideilor sale. Afro-americanii în anii 1960 și sud-africanii în anii 1980 au demonstrat efectele curative și regenerative ale mișcărilor sociale. Puterea populației de culoare a fost asigurată de rețelele sociale, respectiv rețeaua bisericilor neoprotestante ale populației afro-americane și rețelele de activiști albi ai Partidului Democrat, care s-au raliat mișcării pentru drepturi civile.

Subliniem astfel rolul structurilor sociale informale numite rețele sociale în organizarea acțiunilor colective. Privite prin prisma relațiilor informale dintr-o societate, „mișcările sociale sunt scufundate în rețelele sociale ale vieții de zi cu zi. Înlăuntrul acestor laboratoare invizibile, mișcările pun la îndoială și contestă codurile vieții cotidiene. Aceste rețele conspirate devin vizibile de fiecare dată când se confruntă actorii colectivi sau intră în conflict cu viața publică".[1] Devoalarea rețelelor, formalizarea a ceea ce era doar informal și expunerea în public a ceea ce era personal și confidențial sunt operațiuni de omologare și organizare a acțiunilor colective. Conspirația devine publică și organizată.

Mai departe în capitolul 2 decupăm ceea ce se numește sector al mișcărilor sociale, compus din toate organizațiile ce formează o industrie (domeniu). Sunt oferite definiții detaliate a tipului de organizare (birocratic și colectiv), ale termenilor de operare în sociologia mișcărilor sociale (organizație, industrie, sector) și referințele bibliografice necesare. Principala caracteristică a sectorului este competiția pentru resurse. Accesul la finanțare și expertiză, cooperarea și conflictul în „societatea civilă", federalizarea, facționalismul și disidențele sunt prezentate prin prisma resurselor identificate sub forma oamenilor, timpului și banilor. Competiția pentru resurse este uneori mai intensă decât acțiunea colectivă propriu-zisă.

În ceea ce privește leadershipul, subliniem că mișcările sociale pot fi considerate un incubator de lideri. Mișcările produc lideri pe toate palierele acțiunii colective. Rolul liderilor este important în cel puțin trei etape: elaborarea narațiunii, definirea strategiei și angajarea acțiunii. Specifice leadershipului actual sunt reducerea aprehensiunii pentru conducătorul carismatic și preferința pentru liderul anonim. De aici și personajul colectiv numit Anonymus, întâlnit în mai toate protestele de stradă din ultimii ani.

În partea finală a capitolului 2 evaluăm modul în care structuri existente, stabile și predictibile numite și organizații, împrumută din caracteristicile acțiunii colective specifice mișcărilor sociale și se transformă în agenți de schimbare socială. Acreditățm astfel ideea că structura socială tradițională (statul și corporația industrială) este „mișcată" de structurile

[1] Klandermans, Bert, *The Social Construction of Protest and Multiorganizational Fields, Universitatea din Amsterdam, 2010, p. 7.*

alternative (organizațiile internaționale și companiile multinaționale). Sociologii numes acest proces convergență între organizații și mișcări.

Capitolul 3 descrie procesele de framing, adică producția de sensuri sociale colective elaborarea ideologiei și definirea strategiei. Ideologia este o narațiune despre cât de nedreapt este lumea actuală, care sunt soluțiile pentru îndreptarea ei și cât de bine va fi după aplicare lor. Capitolul tratează extensiv importanța reprezentărilor culturale, anume modalitate prin care agenda socială este transferată în câmpul reprezentărilor culturale și este definit ca obiectiv al acțiunii colective. Nevoia de acțiune colectivă nu se profilează dacă nu exist o percepție, o emoție, o atitudine în legătură cu acest lucru. Emoție colectivă înseamn iminența acțiunii. Este apoi evaluat procesul prin intermediul căruia valorile, interesele ș ideile sunt transferate în acțiunea de grup. Nu orice chemare sau ideologie devine progran de acțiune. Aici intervin identitățile și simbolurile, emoțiile și mai ales rețelele. În procesul d framing se generează identitate colectivă. Ilustrăm rolul emoțiilor și al trăirilor în formare identităților colective. Construcția unei noi identități este un protest în sine. Producția d sensuri (*meaningmaking*) și identități prin tehnica framingului este detaliată în prezenta lu crare și prezentată ca funcție specific asociată mișcărilor sociale. Producția simbolică est însă o funcție a rețelelor sociale, descrise de noi ca infrastructura de socializare primară în care și prin intermediul cărora se amorsează noile sensuri și înțelesuri sociale.

În a doua secțiune a capitolului identificăm indivizii dispuși la acțiune colectivă. Populați relevantă pentru mișcările sociale este cea cu biografie disponibilă, ale cărei legături de fami lie sunt slabe, iar cele profesionale și familiale noi sunt incipiente. Aceasta este populați tânără, demografic plasată între vârsta de 16 și 35 de ani. Oamenii sunt disponibili pentru eroism cel mult 10-15 ani din viața lor. O mișcare socială este deci juvenilă în primul rân prin vârsta participanților și, sociologic vorbind, cu cât este mai apropiată vârsta medie participanților de pragul demografic juvenil, cu atât sunt mai dinamice și pline de vitalitat acțiunile sale colective. Mișcările studențești sunt un exemplu.

A treia parte a capitolului tratează rolul rețelelor de socializare și al media în acțiunile colec tive. Internetul asigură o comunicare intermediată de computer, care completează, dar nu supli nește comunicarea directă, față în față. Subliniem importanța contactului direct prin intermediu rețelelor sociale care asigură producția de emoție și trăire colectivă pe care nu o poate genera nicio rețea de socializare de tip Facebook sau Twitter. Evaluăm astfel și dimensiunea unei rețel sociale. Aceasta nu poate depăși 150 de indivizi. Peste această dimensiune apar disidențele.

Ținta mișcărilor sociale este galeria, numită public, audiență sau consumator (*reader*). În mod obișnuit, publicul dezagreează conflictul social. Cel mult privește de pe margine sau d la balcon. Motiv pentru care *Watch the crowd!* a devenit un indicator sau „termometru" d control al atitudinii publicului față de o mișcare socială. Media participă astfel la construcți și difuziunea acțiunilor colective. Influența media se măsoară prin numărul celor coborâț de la balcoane și urcați pe baricade.

În *Capitolul 4* prezentăm etapele acțiunii de grup. De la „ridicarea" împotriva nedreptăților, activarea rețelelor, mobilizarea aderenților, angajarea repertoriului, exprimarea protestului și negociere până la finalizarea acțiunilor colective. Prima parte se ocupă cu definirea protestului ca acțiune colectivă. Protestul este componenta cea mai importantă a unei mișcări. În raport cu protestul am identificat două experiențe sociale europene: britanică, orientată către anticiparea contestării prin intermediul reformelor, și franceză, de angajare a schimbării ca urmare a protestelor. De aceea se spune că Franța a dat lecții despre revoluție, iar Marea Britanie despre democrație.

Pe fond, chestiunea este dacă schimbarea se produce prin politica consensuală, numită și democrație, în care acțiunile colective se derulează fără confruntare și constau în alegeri, consultare, negociere, legiferare, decizie, reformă, administrare și altele generic numite guvernare. Aceasta este producția și reproducția vieții sociale. Cea mai mare parte a acesteia este rutină. Mișcările sociale sunt orice altceva numai rutină nu. Regula este „spargerea gheții" sau „ruperea pisicii", cum se spune. Dovadă că există acțiuni colective cu caracter extraordinar care se derulează în afara și cel mai adesea în opoziție cu sistemul instituțional. Acestea sunt grevele, revoltele, revoluțiile, conspirațiile, loviturile de stat, mișcările etnonaționale, cele religioase și conflictele civile asociate.

De aceea, spre deosebire de politica de rutină, în acest capitol subliniem că politica de contestare este acțiune colectivă extraordinară ce presupune „interacțiunea episodică, publică și colectivă între autorii revendicărilor și obiectul acestora atunci când: a) cel puțin un guven este reclamant, obiect al revendicărilor sau parte a revendicării și când b) revendicările, în cazul în care sunt satisfăcute, afectează interesele a cel puțin unuia dintre solicitanți".[1] Simplu spus, dacă politica de rutină eșuează în parlament, atunci politica se va face cu mulțimea din stradă.

În a doua parte a capitolului ne ocupăm de resursele mișcărilor sociale și de tehnicile de mobilizare a acestora. Pentru a ilustra cazul, am invocat, prin exagerare, situația din vremea lui Irod, când s-a decis pruncuciderea unei întregi generații pentru a preveni venirea pe lume a celui trimis sau destinat. Numai că ceea ce era scris să se întâmple s-a întâmplat: un singur om a mobilizat și, în cele din urmă, a schimbat o lume întreagă. Păstrând proporțiile, în lumea de astăzi, cel mai adesea, mobilizarea cade în sarcina unui mic număr de indivizi care trebuie să activeze un număr mare de oameni cu disponibilitate de implicare redusă și motivație slabă. Aceasta este sarcina mobilizării. Comunitățile umane sunt, sub acest aspect, conservatoare. Mișcările sunt de aceea obligate să pornească din „spatele" mulțimilor și să le aducă în prim-planul vieții sociale cu așteptările și dorințele lor cu tot (să opereționalizeze așteptările în obiective), mulțimi (fie ele grupuri, minorități sau națiuni întregi) pe care trebuie să le înfățișeze ca respectabile, unitare și reprezentate de un mare număr de indivizi determinați să le susțină. Aceasta este sarcina ingrată a unui mic număr de indivizi – activiștii mișcărilor sociale.

[1] McAdam, D., Tarrow, S., Tilly, C., *Dynamics of Contention*, Cambridge University Press, ediția 2004, p. 5.

Tehnicile lor de mobilizare sunt vitale pentru succesul mișcărilor sociale. Probabil de acee se și spune „Mulți chemați, puțini aleși!".

Alături de activiști, resursele mișcărilor, din care se disting banii, fac de multe ori dif rența. Cel mai important rol îl au donațiile sau sponsorizările financiare. Piramida donațiilo este numită și schema 80-20 sau Principiul lui Pareto. Grupul donatorilor consecvenți, c donații repetate, asigură cca 20 la sută din resursele financiare. De la donatorii ocazionali s colectează în jur de 10 la sută, în timp ce marii donatori asigură de fapt cca 70 la sută, adic grosul resurselor financiare pentru o mișcare socială. Este o realitate care limitează de mult ori foarte strict opțiunile la care pot recurge activiștii mișcărilor sociale: colectare de sum mici de la un număr mare de aderenți sau donații mari de la câteva persoane. Cele mai mult mișcări combină cele două metode de finanțare.

În secțiunile finale ale capitolului patru descriem stagiile (emergență, unificare, organizare acțiune, declin) și repertoriul de acțiuni la care recurg mișcările sociale: petiția, demonstrația marșul, greva, blocarea comunicațiilor, ocuparea locurilor publice. Prin interpretarea repe toriului, mișcările afișează de fapt patru lucruri esențiale: suntem un grup onorabil *(worth ness)*, unitar *(unified)*, numeros *(numerous)* și angajat sau determinat *(committed)*. Simplu spus episoadele de acțiune colectivă, numite și campanii, ne anunță cât de respectabilă *(aven valoare!)*, unită *(toți pentru unul!)*, numeroasă *(suntem fără număr!)* și dedicată *(suntem buni* este o mișcare socială (în engleză cu prescurtarea WUNC).[1] Prin tot ceea ce fac, mișcăril sunt o interpretare a repertoriului: respect, unitate, număr, determinare (RUND în limb română). Repertoriul sau RUND trebuie să fie *tare*, *cool* sau *marfă*, adică să emane prospe time, atractivitate și vitalitate socială.

În *Capitolul 5* ne ocupăm de aspectele politice ale acțiunilor colective generate de mișcă rile sociale. Mișcările sunt tratate ca actori politici neconvenționali, ca challengeri sau outsi deri. Rațiunea apariției mișcărilor ține de altfel de un neajuns, un deficit sau disfuncție a sistemului politic convențional. Această direcție de cercetare a fost inițiată în anii 1980 sub numele de *political process theory*.

Din punct de vedere formal, rolul politic al mișcărilor este secundar: nu candidează în alegeri, nu votează în parlament, nu au oameni în guvern sau administrație. Informal însă mișcările sociale pot decide ce candidat câștigă alegerile, care partid va obține majoritatea în parlament și care lider politic va forma guvernul. De aceea observăm în siajul partidelor mar organizații civice și mișcări sociale puternice. Este de pildă cazul partidelor social-democrate care se bucură de sprijinul mișcării sindicale sau al partidelor populare care beneficiază de sprijinul organizațiilor creștin-democrate.

---

[1] Tipologia îi aparține lui C. Tilly și este cunoscută sub prescurtarea de WUNC *(worthy, unified numerous, committed)*, identificată de literatura de specialitate în lucrarea din 1978, *From Mobilization to Revolution*.

Cum anume se produce această influență politică? Mai întâi mișcările își asumă rolul de instanțe publice de sesizare: când apare o „chestiune", mișcările sunt instanțe de reacție. Activiștii inițiază un discurs de sesizare, de mobilizare a publicului pe baza unei narațiuni despre „cum stă treaba" și ce ar trebui schimbat. Discursul de sesizare este o chemare la insurgență. Al doilea pas îl constituie accesarea structurii de oportunități politice. Ideea este de origine liberală. Prin intermediul asocierii, cetățenii creează „forță" sau contrapondere la sistemul politic care tinde să devină, în esența sa, oligarhic (Tocqueville, 1840). Influența asocierii este indirectă, pentru că afectează puterea relativă în cadrul structurii politice sau ceea ce se numește aliniere politică (*political alignment*). Opus modelului liberal, cel marxist recomandă angajarea insurgenței și deci denunțarea sistemului politic ca fiind corupt și compromis. Accesarea structurii de oportunități se poate face, așadar, prin negociere sau prin forță. Accesarea oportunităților presupune că o parte a elitei „trădează" și trece de partea insurgenților. Al treilea pas este accesul la structurile de mobilizare. O infrastructură constituită din rețelele sociale și acoliții lor (organizații parohiale, cluburi, asociații de cartier, galerii sportive etc.) se disponibilizează pentru mobilizarea unui număr cât mai mare de aderenți, pentru influențarea unui număr cât mai ridicat de neutri și neutralizarea a cât mai multor opozanți. Al patrulea pas îl reprezintă „revoluția" socială în sine, adică schimbarea prin mișcare: accesarea pozițiilor administrative, inițierea proceselor legislative, reorganizarea instituțiilor etc.

În ceea ce privește relația dintre mișcări sociale și democratizare, subliniem ideea covariației: când există mișcare, șansele democrației cresc, dar nu în mod obligatoriu. Există mișcări sociale care se transformă în pericole la adresa instituțiilor democratice. Mișcările fundamentaliste sunt un exemplu.

Capitolul 5 face, de asemenea, diferențierea între mișcări sociale și partide politice, grupuri de lobby și grupuri de interese. În raport cu mișcările, lobby-ul este prezentat ca un grup de interese private organizate. Tehnicile de influențare sunt expertiza, negocierea, finanțarea, presiunea, cooptarea, persuasiunea, comisionul, șantajul, mita ș.a. Grupurile de interese recurg foarte rar sau deloc la acțiuni de protest. Le lipsesc structurile de mobilizare, adică accesul la rețelele sociale sau la structurile de încredere socială.

Una dintre secțiuni se ocupă de politica de represiune a mișcărilor sociale. Controlul social sau represiunea poate fi teoretic definită ca orice acțiune prin care sunt crescute costurile acțiunii colective a unui grup de militanți. După unii autori, represiunea este „orice acțiune derulată de autorități pentru a afecta mobilizarea, a hărțui sau intimida activiștii, a diviza organizațiile, la care se adaugă agresiunile fizice, arestul, întemnițarea și/sau asasinarea participanților la mișcări".[1] Sesizăm formele „soft" de represiune, angajate de obicei de actori nonstatali. Mișcarea feministă s-a confruntat cu forme soft de represiune, cele mai frecvente

[1] Stockdill, Brett C, „Multiple Oppressions and their influence on Collective Actions", Universitatea de Nord-Vest, Evanston, SUA, 1996.

fiind acțiunile de ridiculizare, stigmatizare și reducere la tăcere. Oferim însă și o tipologie represiunii unde sunt listate formele „hard" – intimidarea, răpirea, șantajul și asasinatul.

În sfârșit, dar nu în cele din urmă, în ultimele secțiuni ale capitolului cinci prezentă caracteristicile insurgenței sociale (specifice societăților confruntate cu conflicte civile) detaliem trăsăturile unui ideal-tip sociologic numit *movement society*, adică societatea guve nată de mișcări sociale. Este un ideal tip pentru că, prin exagerare, se imaginează o societa instabilă aflată la limita conflictului civil între grupuri și mișcări ce își dispută tipul soci Este cazul Bosniei-Herțegovina, al Siriei, Libiei, Afganistanului și Irakului astăzi.

Capitolul 6 este dedicat teoriei și metodei de cercetare a mișcărilor sociale. Sunt prezenta succint principalele teorii ale acțiunii colective și școlile care le-au ilustrat. *Teoria societăț de masă*, lansată în anii 1960, avansează următoarea ipoteză: dacă avem o societate cu u număr ridicat de cetățeni alienați, care au o influență ridicată asupra elitelor și care, la rând lor, sunt excesiv influențate de lideri, atunci respectiva societate are potențialul de a deve o societate de masă; o astfel de societate generează mișcări de masă; mișcările de masă su nedemocratice și încearcă să transforme societățile de o manieră totalitară, ceea ce condu la restrângerea drepturilor și libertăților. Mișcările fasciste interbelice intră în această cat gorie. *Teoria deprivării relative* s-a născut în contextul mișcărilor din „lungul deceniu 196 și argumentează că oricare societate prezintă condiții care generează deprivare. Dacă exis un număr suficient de indivizi ce resimt o deprivare, atunci sunt create condițiile pentr apariția unei mișcări sociale. A urmat *teoria comportamentului colectiv*, inspirată de auto precum Gustave le Bon, care a apelat la explicații social-psihologice. Mișcările ar fi mulțim mânate de instincte (mulțimea-hoardă), în interiorul cărora indivizii pierd orice urmă raționale. Pe fondul avansului teoriilor manageriale, în anii 1970-1980 este avansată *teor mobilizării resurselor* (nu este nimic deviant în manifestarea mișcărilor; acestea sunt acțiu colective organizate, normale și chiar raționale în orice societate în care cetățenii se bucu de minime drepturi; o mișcare apare atunci când se realizează un cumul de resurse uman ideologice și financiare). A urmat *modelul procesului politic* care a trecut accentul de la resur la oportunități: mișcările se formează atunci când în structura de oportunități politice s produce o breșă.

În paralel, sociologii europeni dezvoltă la începutul anilor 1980 *teoria noilor mișcări s ciale* care asimilează acțiunile colective cu un nou tip social – societatea postindustrială Revendicările postmateriale iau locul celor sindicale, iar conflictul de clasă se mută din sfe materială în cea culturală. În plină perioadă de afirmare a teoriei procesului politic și a noilo mișcări sociale este formulată o critică directă la adresa acestora. Procesul politic și NM lăsau inițiativei umane puține șanse de afirmare și neglijau factorii nemateriali ai mobilizări cum ar fi cultura și emoțiile. Deficiențele constatate au fost parțial remediate de *construct vismul social*, o nouă direcție de cercetare în științele sociale, inițiată la începutul anilor 199 care a pus accentul pe identitățile grupurilor protestatare.

Ca principiu general, teoriile pot orienta interesul cercetării către un element sau altul al modelului explicativ. De exemplu, teoria oportunităților va sublinia condițiile favorabile ale acțiuni colective și, eventual, va supralicita în ce privește structurile de mobilizare și construcția cadrelor de acțiune colectivă. Perspectiva culturalistă va accentua procesul de framing, de conștientizare colectivă a unei situații ce necesită acțiune colectivă. În egală măsură, ne putem aștepta ca teoriile structuraliste să insiste asupra schimbării sociale, adică a parametrilor socioeconomici și instituționali, pentru a furniza rațiunile emergenței acțiunilor colective. Sărăcia, criza, corupția, deprivarea sunt în mod obișnuit invocate pentru a ilustra mobilizarea rețelelor sociale pentru procesul de contestare și schimbare socială. În sfârșit, tandemuri teoretice, precum structuralism îmbinat cu framing, ar putea supralicita influența mijloacelor de comunicare și formarea repertoriilor de contestare pentru a ne avertiza în legătură cu iminența acțiunilor colective. Internetul s-a transformat într-un instrument eficient de difuziune a protestului și mobilizare a participanților și rolul său este evaluat în această carte.

Capitolul șase face o prezentare succintă și a metodelor de cercetare, insistând, printre altele pe conceptele de mecanism, proces și episoade. La începutul anilor 2000 a fost propusă o agendă de cercetare în care accentul să fie transferat către mișcarea din cadrul mișcărilor sociale (*power in movement*), adică pe dinamismul transformării, pe interacțiunea actorilor și a efectelor sociale degajate, în speranța că acestea furnizează o imagine mult mai apropiată de realitate.

În sfârșit, dar nu în cele din urmă, o selecție de studiu de caz este oferită de *Capitolul 7* al lucrării. Sunt selectate mișcarea pentru drepturi civile din SUA, mișcările studențești din Europa și mișcarea feministă din ambele. Urmează câteva secțiuni dedicate mișcărilor cu substrat popular din America Latină a căror miză a fost dezvoltarea. Este detaliat cazul Braziliei, care s-a folosit de mișcările sociale pentru a revigora sistemul politic și a relansa guvernarea. În partea finală sunt prezentate mișcările generate de procesul de globalizare, începând cu mișcarea zapatistă din Mexic și terminând cu mișcările occupy, indignados și Primăvara Arabă. Sunt de asemenea incluse câteva date din profilul mișcării pentru Justiție Globală și al mișcării ecologiste Greenpeace.

Sper ca *Sociologia mișcărilor sociale* să suplinească lipsa de informație academică pe tema mișcărilor sociale în România și să schimbe o parte din stereotipiile mai mult sau mai puțin recente. Mișcările sociale sunt benefice oricărei societăți, cu atât mai mult celor marcate de inegalități, deficit democratic și întârziere a dezvoltării.

Mulțumesc prestigioasei Edituri Nemira – domnului Valentin Nicolau și doamnei Dana Ionescu – pentru oportunitatea de a publica această lucrare. Gratitudinea mea redactorilor și tehnoredactorilor care au făcut posibilă organizarea așa de precisă a unui material atât de variat.

1

DE CE SE REVOLTĂ OAMENII?

1. Protestul Hyde Park. Mişcarea ca inovaţie socială. 2. Cele trei revoluţii ale modernităţii: americană, franceză, naţională. 3. Procesele de democratizare şi generalizarea mişcărilor sociale. 4. Revoltă materială sau revoluţie socială? Perspective concurente asupra acţiunii colective. 5. Structură şi agenţie. Rolul clivajelor sociale în societatea industrială. 6. Acţiunile colective postindustriale. De la sindicalism la occupy. *7. Conflictele sociale în era digitală. Muncitori din toate ţările, uniţi-vă!*

Ce categorie de evenimente sau procese sociale pot fi considerate mişcări şi din ce perioadă? Cum putem face deosebirea între o revoltă spontană şi o mişcare socială sau între o revoluţie şi o lovitură de palat?

Istoria socială identifică prototipul mişcărilor sociale moderne în a doua parte a secolului al XVIII-lea în Anglia. Totul pare că a început pe la mijlocul secolului al XVIII-lea cu un mic episod contestatar în Hyde Park, Londra, unde un discurs de contestare a unui politician este susţinut de un grup de cetăţeni revoltaţi din cauza condiţiilor sociale mizere. Evenimentul în sine este unul minor. Consecinţele sunt însă majore: începând cu această perioadă, protestul devine sursă de legitimitate.

În prima parte a capitolului descriem sursele economice, politice şi culturale ale acţiunilor colective de protest şi difuziunea lor prin intermediul unor procese sociale de amploare numite „revoluţii". Difuziunea la scară planetară a acestor ideal-tipuri de acţiune colectivă în cursul secolelor XIX–XX a generat configuraţia politică, economică şi culturală din prezent.

În a doua parte a capitolului ne interesează să răspundem la întrebarea *De ce se revoltă oamenii?* Este, de altfel, laitmotivul acestei lucrări. Există un factor principal sau un cumul de condiţii care generează revoltele? Evaluăm astfel dacă există o legătură „sigură" între structura socioeconomică şi mişcările sociale, dacă statul are capacitatea de a media prin politici publice diviziunile şi conflictele sociale sau dacă,

în cele din urmă, există o autonomie a factorilor ideologici și culturali în stabilirea unor direcții, sensuri, stiluri, identități și modele asimilabile mișcărilor sociale. De asemenea, ne propunem să identificăm populația disponibilă pentru acțiune colectivă de contestare, să explicăm sursele protestului și cadrul istoric și social în care se produce. În societatea industrială dominantă este mobilizarea maselor. Mișcările sindicale sunt un exemplu. Ulterior identificăm modificări substanțiale ale disponibilității pentru protest în societatea postindustrială unde conflictele au preponderent o natură postmaterială. Protecția *life-style*-urilor colective și a autonomiei vieții private a fost miza principală. Mai departe, în societatea globală, sursa de putere socială o reprezintă producția și controlul informației. De aceea evaluăm către finalul capitolului în ce măsură globalizarea a readus în actualitate acțiunile colective cu miză identitară – prezervarea stilului de viață și a patternului cultural-identitar al comunităților umane.

1.1. Protestul Hyde Park. Mișcarea ca inovație socială

Termenul „soziale Bewegung" a fost folosit pentru prima dată la 1850 de sociologul german Lorenz von Stein cu ocazia unui studiu dedicat Revoluției franceze.[1] Stein a interpretat revoluția ca mișcare socială.[2]

Datele de istorie socială plasează însă apariția mișcării moderne anterior anului 1789 (mai precis, pe la 1768) în Anglia, unificând semnificația a trei evenimente aparent separate într-unul singur: conversia unei campanii electorale de alegere a unui candidat în parlamentul englez într-o ocazie pentru expunerea revendicării lucrătorilor din industriile minieră și textilă. Astfel, în cursul lunii aprilie 1768, distribuitorii de cărbune și lucrătorii textiliști solicită mărirea salariilor prin intermediul a diferite reuniuni publice, petiții și marșuri. În același an, un parlamentar rebel, John Wilkes, câștigă alegerile în circumscripția sa, însă nu i se acordă locul în parlament și, mai mult, este încarcerat în baza unor acuzații de lezare a demnității

[1] Stein, Lorenz von, 1959, *Geshichte der Sozialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage*, Hildersheim: Georg Olms, *apud* C Tilly, L. J. Wood, *Social Movements*, 1768–2012, ediția a treia, Paradigm Publisher, 2013, p. 6.

[2] Cel mai probail, von Stein răspunde Manifestului Comunist al lui Karl Marx (1848), care stabilea că „toate mișcările sociale anterioare au fost mișcări ale minorităților sau în interesul minorităților. Mișcarea proletară este mișcarea conștientă și independentă a imensei majorități, în interesul imensei majorități". Pentru von Stein, la vremea respectivă majoritatea proletară era o majoritate statistică și a evaluat în ce măsură se poate transforma într-o mișcare socială. *Apud* C. Tily, *op.cit.* p. 6.

monarhice și guvernamentale. Proprietar al unei gazete, Wilkes a criticat în publ
cația sa un discurs al regelui și poziția prim-ministrului în legătură cu un angajamen
internațional. Opoziția față de autorități i-a adus lui Wilkes o mare popularitate
Importante segmente sociale s-au raliat astfel protestului său, a câștigat cu ajutoru
lor alegerile pentru Primăria Londrei și a revenit în parlament în 1774.

Registrul de evenimente publice *Annual Register* (creat de Edmund Burke în 1758
încă în funcțiune astăzi) notează cum se desfășura o acțiune de protest pe la 1768
„Gloata s-a comportat scandalos într-un colț din Hyde Park, unde l-a brutalizat p
domnul Cooke – fiul șerifului din oraș –, i-a luat calul, o roată de la una dintre tră
suri, a tăiat harnașamentele și i-a spart ochelarii; câteva alte trăsuri au fost seve
avariate. Motivul pentru care a procedat astfel este purtarea unui steag *(ofensator
n.n.)* de către opozanții domnului Wilkes ..."[1] Practic, John Wilkes adresează une
mulțimi de susținători un discurs de contestare pe care autoritățile, reprezentate d
fiul șerifului Cooke, încearcă să-l împiedice. Aceasta este prima relatare oficială
unui protest public în sens modern. De atunci încoace, Hyde Park este asociat cu
locația contestării și a devenit, între timp, un simbol al protestului.

Cazul în sine este minor, însă, începând cu această perioadă, peisajul social est
marcat de profilarea unui nou proces social, numit *contention gatherings* – reuniun
de protest sau asocieri cu caracter contestatar și militant, majoritatea cu program
destinat lărgirii accesului la drepturi civile și politice în centrele urbane și regiunil
industriale, îmbunătățirii condițiilor sociale ale lucrătorilor din regiunile industriale
și emancipării națiunilor opresate din coloniile sau periferiile europene. Evenimen
tele tip Hyde Park se multiplică accelerat în perioada următoare, generând ceea ce
vom numi „revoluții ale modernității".

Cumulate și interpretate, datele, altfel banale astăzi, arată că, la vremea respectivă
adică cu peste 200 de ani în urmă, s-a creat un spațiu social de contestare, plasat la
limita sistemelor legale ale vremii, prin intermediul căruia o serie de acțiuni colective
furnizau un standing politic, adică legitimitate. Era o inovație, deoarece pentru prima
dată legitimitatea politică se revendica în stradă, iar mulțimile de participanți susți
neau această nouă cale de legitimare publică. Până atunci, schimbările politice sur-
veneau în urma unor revolte populare sau, cel mai adesea, a unor mașinațiuni de
palat. Aceasta s-a întâmplat în Anglia sfârșitului de secol XVIII și semnifică intrarea
publicului în arena politică prin intermediul acțiunilor colective de contestare nu-
mite mișcări sociale. Semnifică, de asemenea, transformarea treptată a acestui public
în principala sursă de legitimitate politică.

Sociologul C. Tilly a observat că „o modalitate distinctă de a face politică publică
a început să capete contur în țările occidentale în a doua parte a secolului al XVIII-lea,

[1] Tilly, C., *op. cit.* 2013, p. 19.

câștigând o recunoaștere largă în Europa de Vest și America de Nord pe la începutul secolului al XIX-lea, consolidându-se într-un ansamblu durabil de elemente pe la mijlocul aceluiași secol, transformându-se încet și punctual după această perioadă, răspândindu-se apoi în întreaga lume occidentală și ajungând să fie numită mișcare socială".[1]

Acest complex politic combină trei elemente: campanii de revendicări colective specific exercitate asupra autorităților; o varietate de acțiuni colective ce includ asociații de profil, adunări publice, declarații, discursuri și demonstrații; exprimări publice ale dezirabilității, unității, numărului și angajamentului. În definiția propusă aici, mișcarea socială „înseamnă un set particular, istoric, integrat și evolutiv de interacțiuni și practici politice (și) o combinație anume între campanie și repertoriu, la care se adaugă dezirabilitate, unitate, număr și angajament".[2] Este inovație socială pentru că mișcarea devine vehiculul grupurilor sau categoriilor sociale noi, cu identitate, organizare și cultură diferite, ale căror acțiuni colective modifică, în cele din urmă, peisajul instituțional. Aceste categorii sociale sunt legate de procesele de urbanizare, industrializare și democratizare.

Inventată în stradă, alimentată de atitudinile de contestare și asociată cu afirmarea preferințelor unor noi clase sau categorii sociale, mișcarea socială difuzionează în spații sociale dintre cele mai diverse la începutul secolului al XIX-lea. Experiența socială engleză a secolului al XVIII-lea a fixat un cadru normativ prin care recunoașterea dreptului la asociere, protecția legii față de grupurile legal constituite, dreptul și obligația reprezentanților acestor uniuni libere de a face cunoscute public obiectivele și revendicările, obligația autorităților de a asculta revendicările, la care se adaugă interdicția legală de a vorbi în numele „poporului" în cazurile în care persoana/grupul nu este reprezentantul unei asocieri libere de cetățeni (pentru că ar încălca dreptul fundamental al Parlamentului britanic) au constituit o platformă sociopolitică ce a servit ca inspirație, poate chiar ca model, în afara spațiului anglo-saxon. Europa de Vest și America de Nord au devenit astfel laboratoarele de încercări pentru stiluri sociale, coduri, comportamente și instituții publice noi. Privită de pe versantul opus, mișcarea socială nu este o simplă contestare, ci o acțiune colectivă de afirmare a unor noi preferințe, stiluri, atitudini și conținuturi culturale.

În legătură cu profilarea mișcărilor sociale ca procese politice moderne pot fi avute în vedere următoarele ipoteze sociologice:

a. Începând cu secolul al XVIII-lea, mișcările sociale nu s-au propagat ca evenimente izolate, ci sub forma unor campanii interactive. Interacțiunea are loc între grupurile revendicative și obiectul expus revendicării, la care se adaugă părțile terțe,

[1] Tilly, C., L.J. Wood, *op.cit.*, pp. 7–8.

[2] *Ibidem*, p. 8. Respectabilitate *(worthiness)*, unitate *(unity)*, număr *(numbers)* și determinare *(commitment)*, prescurtat WUNC, este un concept introdus de C. Tilly în studiul mișcărilor sociale.

cum sunt circumscripții electorale, aliați, rivali, autorități și un public în creștere și dintre cel mai divers.

b. Mișcările sociale combină trei tipuri de revendicări: programe, identitate și reputație *(standing)*. Programul definește clar sprijinul sau opoziția față de obiectul revendicat. Identitatea presupune că există un „noi" al protestatarilor, o forță unită cu care trebuie să te confrunți. Standingul reprezintă legăturile și similaritățile cu alți actori publici.

c. O relativă stabilitate a programului, identității și standingului variază semnificativ între mișcările sociale, între protestatari în interiorul mișcării și între fazele mișcării.

d. Democratizarea promovează formarea mișcărilor sociale.

e. Mișcările sociale susțin suveranitatea populară.

f. În comparație cu formele locale ale politicii, mișcările sociale depind foarte mult de antreprenorii politici în ceea ce privește scala, durabilitatea și eficacitatea.

g. De îndată ce mișcările se stabilesc într-un anumit context politic, promovarea comunicării și colaborării facilitează adoptarea lor în contexte similare.

h. Formele, personalul și revendicările mișcărilor sociale variază și se transformă istoric. Se pot identifica trei surse de variație și schimbare: mediul politic alterează independența parțială a mișcărilor sociale și afectează caracterul lor; prin interacțiunile din timpul activității, schimbările intervin datorită inovației, negocierii și conflictului, ceea ce înseamnă că mișcările se adaptează; participanții interacționează, împrumută unii de la ceilalți, inovează și competiționează.

i. Mișcarea socială, ca mișcare inventată sau construită, poate dispărea sau se poate transfera în alte forme de politică, total diferite. Descentralizarea poate închide mișcările pentru autonomie locală, privatizarea poate lăsa fără obiect mișcările neoliberale, abolirea apartheidului a schimbat obiectivele mișcării africane; democratizarea absoarbe mișcările sociale în partidele politice etc.[1]

1.2. Cele trei revoluții ale modernității: americană, franceză, națională

Înțelese ca noi forme de politică, mișcările sociale se propagă așadar în forme radicale, numite revoluții, în spațiile cărora în mod obișnuit li se alocă cele mai slabe oportunități de schimbare. Aceste spații au fost sociologic numite periferii, prin opoziție față de metropolă sau centrul „lumii", ceea ce confirmă că inovațiile sociale au o rată de apariție mai mare în periferie.

[1] Tilly, C., *op.cit.*, 2012, pp. 12–15.

Primul dintre spațiile extraoccidentale, considerat o periferie în a doua parte a secolului al XVIII-lea, a fost cel nord-american, parte a imperiului britanic la acea vreme. Războiul de șapte ani (1756–1763) pentru colonii s-a încheiat cu victoria Angliei în detrimentul Franței. Imperiul britanic a transferat costurile războiului asupra coloniilor, ceea ce a generat opoziția statelor americane, începând cu Boston și Massachusetts. Între timp, în imperiu se răspândise deja noua inovație socială – *contention gathering* sau acțiune colectivă de contestare. În coloniile din nord, *Society for the Encouragement of Trade* face joncțiunea cu *Sons of Liberty*[1], unificând interesele mercantile cu cele proletare. Până pe la 1770, acest tip de acțiune colectivă se extinde rapid către sud. O serie de procese electorale pentru alegerea parlamentelor locale sunt puternic influențate de noul set de preferințe. Între altele, coloniștii aleg structuri reprezentative favorabile desprinderii de metropola britanică.

În 1775 se adoptă Declarația de Independență, iar conflictul deschis cu imperiul britanic devine inevitabil. Se declanșează ceea ce azi numim Revoluția americană. Istoricul J. Franklin Jameson a propus, în cadrul unei conferințe din 1925 intitulate „The American Revolution Considered as a Social Movement", extinderea analizei de la istoria politică și militară la cea socială.[2] Actele cotidiene, de la cele publice la cele private, au avut contribuția lor la obținerea și susținerea independenței. Familiile, bisericile și sectele religioase, asociațiile de întreprinzători, comercianții și bancherii din nord, organizațiile de lucrători și fermierii din sud sunt, de fapt, autorii anonimi ai mișcării de independență americane. O nouă elită, numită a „părinților fondatori", s-a plasat în fruntea acestui proces. În acest mod trebuie înțeleasă mișcarea socială de emancipare a coloniilor din America de Nord la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Laboratorul social numit mișcare socială a susținut discret și mai ales eficient independența politică prin acțiuni colective aproape generalizate. Coloniile americane s-au „mișcat" către independență cu toate straturile și categoriile sociale, manifestările culturale și acțiunile politice.

Mișcarea de independență a SUA nu a căpătat profilul mișcărilor de independență națională din Europa declanșate în secolul al XIX-lea datorită unui ingredient, altfel prezent la mai toate mișcările de emancipare: revendicările economice. Revoluția americană are ca principală caracteristică libertatea economică a coloniilor. Modelul programului economic american este preluat în Europa numai de principatele germane pe la 1842, și atunci doar parțial.[3] În Europa, după cum vom vedea mai departe, în

[1] *Ibidem*, pp. 22–24. *The Society* reprezenta interesele elitei comerciale, în timp ce *Sons of Liberty* a fost o unitate de pompieri voluntari din Charles Town, organizație care s-a extins relativ rapid către coloniile din sud.

[2] *Ibidem*, p. 31.

[3] Înființarea *Zollverein* sau uniune vamală de către principatele germane la 1842 are la origine recomandarea economistului Fr. Liszt. El a venit cu această idee din SUA. A preluat-o de la T. Jefferson.

cazul provinciilor din componența imperiilor Habsburgic și Otoman, situația era diferită. Grecii la 1821, italienii la 1860 și românii la 1877 au vizat înainte de toate emanciparea politică națională. Mișcările politice naționale au fost, în aceste cazuri, vehiculele procesului de emancipare. Este de aceea plauzibil să considerăm că varianta naționalismului american este cel mai bine explicată de ideea excepționalismului, adică a excepției americane în raport cu oricare caz european. Excepționalismul este varianta naționalismului în Lumea Nouă.

În Lumea Veche, libertatea națională nu a putut fi transferată în cadrele acțiunii colective înainte ca un nou proces social de anvergură să deblocheze mecanismele producției de sensuri politice colective. Este vorba despre Revoluția franceză, care a alocat „poporului" funcția de definire a suveranității politice.

Dacă mișcarea de independență din coloniile americane pune un accent particular pe emanciparea economică, în Franța, revoluția merge în direcția ideologică. J.F. Jameson, citat mai sus, face următoarea constatare în legătură cu principalul eveniment al sfârșitului de secol XVIII: „Revoluția franceză este acum evaluată la proporțiile și efectele sale reale, nu doar simplu, ca o cădere a monarhiei sau asigurare a drepturilor politice egale pentru toți indivizii, ci în primul rând ca mișcare socială, franceză și europeană, de dimensiuni vaste și semnificație imensă".[1] Marșul ideilor revoluționare și deci difuziunea ideilor revoluției în provincii și în diferite părți ale Europei au fost cele care au contat în opinia istoricului menționat. Pentru Jameson, mai importante decât evenimentele politice sunt așadar ideile revoluționare și procesele sociale care dau Revoluției franceze profilul mișcărilor sociale.

Care este dinamica ideilor revoluționare și cum poate fi evaluată în înțelesul prezentei lucrări?

Revoluția franceză este prototipul mișcării ideologice moderne, adică al acțiunii colective inspirate de „știința ideilor", cum a fost denumită.[2] Este motivul pentru care conservatorul E. Burke a considerat Revoluția franceză prima revoluție a filosofilor. Este o succesiune de programe sau faze ideologice, ce poate fi considerată o revoluție.

Prima fază este dominată de ideile lui Montesquieu cuprinse în *Spiritul legilor*. Programul filosofului francez este însușit de nobilimea reformatoare care dorea înlocuirea unui monarh absolut cu unul constituțional. În linii mari, era similar programului aristocrației liberale engleze de la 1688, numită și Whig. Între reformatori se numără: Lafayette, Condorcet, Talleyrand și Mirabeau, discipolul lui Montesquieu. Primii doi au participat și la Revoluția americană. Ideea principală a acestei

---

A însemnat o serie de măsuri protecționiste (tarife) la adăpostul cărora s-a putut dezvolta industria germană.

[1] Jameson, J. F., „The American Revolution Considered as a Social Movement", 1925, p. 1, disponibil pe site-ul Missouri State University.

[2] The French Revolution: Ideas and Ideologies, în *History Today* (http://www.historytoday.com).

faze a revoluției este separația puterilor în stat. Regele refuză însă divizarea suveranității în stat și se încheie prima fază a revoluției. Evenimentele se precipită și în august 1789 este adoptată *Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului*, fapt care depășește programul primei faze revoluționare.

A doua fază este numită și republicană (1792–1799) și este dominată de ideile lui J.J. Rousseau cuprinse în *Contractul social*. Acesta susținea că poporul trebuie să-și ia suveranitatea în propriile mâini, prin intermediul unui stat constituțional. Propunea, de asemenea, ca o religie civilă să înlocuiască creștinismul, iar republica să poată folosi forța, chiar teroarea, pentru a extirpa răul din societate. Rousseau a fost numit ideologul-șef al Revoluției franceze. Pe timpul revoluției, Robespierre este cel care a preluat și aplicat ideile lui. Nu întâmplător, în faza republicană, numită și faza anarhismului sau a terorii, cel mai întrebuințat instrument revoluționar a fost ghilotina mobilă. Nobilimea franceză a fost victima acestei terori revoluționare, repetată numai de perioada stalinistă.

Faza a treia este numită faza imperială (1799–1815) și este marcată de ideile lui Voltaire. Singura putere acceptabilă este puterea poporului, deținătorul ultim al suveranității, care o încredințează unui principe luminat. În cazul diferenței între voința suveranului popular și a liderului politic există opțiunea plebiscitului, instituție nouă în peisajul modernității. Societatea poate fi salvată prin intermediul științei și progresului, ceea ce înseamnă că poate fi instituită o guvernare științifică. Societatea progresului, consultarea populară periodică, voința suverană și regele-filosof sunt întruchipate de Napoleon. Astfel că proiectul lui Voltaire devine proiectul lui Bonaparte. Credința că societatea poate fi condusă de o religie a progresului și a științei, în care rolul principal îl au filosofii, se consolidează în faza imperială a revoluției franceze.

La 1815, promisiunile revoluționare sunt înfrânte la Waterloo, iar în Europa se instaurează restaurația. O mișcare de reacție, susținută de Prusia, Austria și Rusia, încearcă să inverseze trendul revoluționar. Impactul Revoluției franceze în Europa și în lume este însă uriaș. De la 1789 încoace nu a existat mișcare progresistă, protest public sau revoluție care să nu invoce ideile (ideologiile) generate de Revoluția franceză.

Suveranitatea populară, egalitatea politică și națiunea civică au dat naștere la ceea ce astăzi numim statul național modern, asimilat în această carte cu cea de-a treia revoluție, numită și „revoluția democratică". Însă, înainte de Revoluția franceză, între circa 1500 și 1648, țările occidentale și central-europene și-au disputat legătura dintre religie și puterea de stat, cu rezultate ce au diferit între statele dominant protestante din Scandinavia, Anglia și părți ale Germaniei, coexistență între mai multe religii în Elveția și Republica Olandeză, expulzare și convertire prin forță a evreilor și musulmanilor în Peninsula Iberică și toleranță redusă față de protestanți în Franța, care oricum se păstra la distanță de Papă. Războiul de 30 de ani (1618–1648) a fost,

printre altele, un război între statul cu fundament religios și cel cu întemeiere națională. A câștigat cel din urmă, fapt care a schimbat istoria Occidentului.

De pe la 1648, istoria socială a Occidentului european este diferită de cea a Răsăritului, unde complexul național a fost întârziat cu două secole. Când în vest se inventa statul național, în est se consolida imperiul răsăritean (otoman, ulterior austriac și rus). De aceea, avansul Occidentului are ca principală cauză prăbușirea ideii de imperiu și trecerea la organizarea în cadre naționale. În consecință, „între 1648 și anii 1790, sistemul european de state a menținut un echilibru între religia oficială și identitatea statală, însă papalitatea a continuat să piardă din puterea seculară, chiar și în statele considerate catolice. Revoluția franceză și războaiele napoleoniene au declanșat separarea religiei de identitatea națională, definițiile nereligioase sau anti religioase ale cetățeniei devenind predominante".[1]

În secolul al XIX-lea și o bună parte a secolului XX, noua religie a Europei a fost naționalismul. Italia, Germania, Polonia și, mai târziu, România, Cehoslovacia și Iugoslavia își desăvârșesc, prin revoluție, construcția națională. Operațiunile de subminare a imperiilor Otoman, Habsburgic și Țarist au coincis cu emergența mișcărilor de emancipare a grecilor, cehilor, slovenilor, slovacilor, românilor, bulgarilor, sârbilor și albanezilor. La 1866 de exemplu, Bismarck susține transformarea monarhiei danubiene într-o monarhie dualistă. Decizia a generat acțiuni colective de contestare din partea tuturor celorlalte naționalități ce formau imperiul, altele decât cea austriacă și maghiară, și a impulsionat formarea mișcărilor naționaliste.[2] În absența acestor forme de sprijin, probabil că procesul de formare al statelor-națiune în Europa Centrală și de Sud-Est ar fi fost mult întârziat.

Pe scurt, prin intermediul tratatelor de la Westphalia (1648) a fost validată revendicarea de constituire a unei „națiii" cel puțin sub aspectul identității religioase. La 1815, religia a pierdut din această forță identitară în detrimentul ideii civice. În ciuda unei scurte restaurații catolice, breșa generată de Revoluția franceză nu a putut fi îngrădită. Națiunea civică și, ulterior, națiunea culturală au preluat funcția de definire a identității și ea este validă, în linii mari, până astăzi. Printre cazurile ce pot fi invocate se detașează Italia și Germania. În cazul Italiei, în anii 1860 unificarea prin inițiativele unui stat existent (Piemont) a generat un stat național unitar, dar slab integrat. În formularea lui Massimo d'Azeglio: „Am făcut Italia; acum trebuie să-i facem și pe italieni".[3] Spre deosebire de Italia, Germania, a cărei revoluție națională se petrece abia la 1871, dirijată de stat și realizată prin „sânge și sabie", cum

[1] Tilly, C., „Social movements and (all sorts of) other political interactions", în Theory and Society nr. 27/1998, p. 475.

[2] Aurel C. Popovici explică adecvat aceste împrejurări în lucrarea *Statele Unite ale Austriei Mari* publicată la 1904.

[3] *Ibidem* 20, p. 236.

s-a spus, a creat un stat național federal și înalt integrat. Procesul a fost dirijat și probabil de aceea s-a spus că armata germană (prusacă) are o națiune și nu invers.

Din punct de vedere internațional, după 1815, Congresul de la Viena a înlocuit sistemul westphalian și a devenit instanța ce sancționa apariția unei noi națiuni (Grecia, Italia, România, Bulgaria). După 1918, Liga Națiunilor a preluat această funcție, putere de decizie transferată mai apoi Națiunilor Unite (după 1945). Statul național va genera o serie de transformări sociale importante. Printre altele, a dat sens ideii suveranității populare și conținut tezei majorităților calificate. Democrația politică s-a construit pe ideea majorităților, care nu se puteau constitui decât în interiorul națiunilor. Motivul pentru care Austro-Ungaria, de exemplu, s-a prăbușit la 1918 nu s-a datorat problemei minorităților și deci a naționalismelor, ci incapacității de a defini democratic o majoritate. Europa care a urmat, cea de la 1918, a remediat această problemă, dar a generat unanouă: criza minorităților. În sfârșit, Uniunea Europeană se confruntă cu aproximativ aceeași provocare, *i.e.* constituirea unei majorități democratice pe baza celor 28 de „minorități naționale". Tratatul de la Nisa, care ține loc de constituție a UE, este un pas înainte.

Cea de-a treia revoluție, revoluția democratică, poate fi așadar asimilată, în linii generale, cu acțiunea colectivă derulată de mișcările naționale. Democrația a însemnat că statul național a delimitat un spațiu social, numit azi societate, în interiorul căreia s-a format acel set particular, istoric și evolutiv de interacțiuni și practici pe care îl numim mișcare socială. Pentru mișcările sociale, societățile naționale au fost cadrul democratic de formare și afirmare, cel puțin până recent.

1.3. Procesele de democratizare și generalizarea mișcărilor sociale

La începutul secolului al XIX-lea se poate deja vorbi despre difuziunea noii invenții sociale în spații sociale și geografice dintre cele mai diverse. În țările în care revoluția industrială și cea națională s-au produs, pentru următoarea perioadă de timp, care se va încheia undeva prin anii '60, profilul acțiunilor colective este dat de conflictul social dominant – acela dintre capital și muncă.

Astfel că acțiunile colective se intensifică începând cu anii 1820–1830, când asistăm la o vastă mobilizare la nivelul societății engleze pentru susținerea drepturilor lucrătorilor, emanciparea catolică și reforma parlamentară. Repertoriul de manifestări s-a diferențiat din ce în ce mai mult de vechile forme de exprimare. Parlamentul englez ia în discuție extinderea drepturilor politice către lucrătorii din industrii, în

principal ca urmare a mișcării cartiste. Din această perioadă, strategiile mișcărilor sociale au fost împrumutate și de mișcările conservatoare, care au renunțat la practicile tradiționale și s-au angajat în competiția pentru public.

Peste canalul englez, acțiunile colective ce anunță difuziunea mișcărilor sociale în Europa de Vest se multiplică începând cu 1830. Orașul francez Lyon este recunoscut ca loc al unor protodemonstrații în 1831, urmate de cele din 1848 și mai ales de „revoluția" de la 1870.

Dacă în Anglia mișcarea socială este un instrument la îndemâna clasei mijlocii în formare (reprezentată, în principal, de comercianții liberali), în Franța, centrul de greutate se înclină către mișcările lucrătorilor. Rezultat al unei lungi perioade de conflicte sociale, la 1884 Franța legalizează organizațile sindicale. Sindicatele vor juca, de altfel, un rol major în seria de mișcări sociale, și nu doar în Franța. 1 Mai 1890 este un prilej unic de a proba solidaritatea proletară – peste 15 000 de lucrători se reunesc la Lyon.

În Germania, procesul este întârziat și, mai apoi, orientat către formele corporatiste prin care erau angajați în acțiuni colective lucrătorii salariați împreună cu industriașii și administrația. În plus, Germania introduce politici sociale începând cu anul 1880, ceea ce relaxează presiunea organizațiilor sindicale.

În Belgia, între 1831 și 1918 sunt contabilizate aproximativ 440 de ocazii în care oamenii se reunesc în scopul formulării unor revendicări colective. Dacă, de exemplu, între 1831 și 1840 sunt înregistrate două demonstrații publice, între 1891 și 1900 sunt consemnate 57. Belgia, ca și Olanda, se individualizează prin activismul clasei mijlocii cu profil urban și revendicări liberale.

Înapoi în Anglia, mișcările sociale au o importantă contribuție la abolirea sclaviei (1833), restabilirea drepturilor civile pentru protestanți (1828) și catolici (1829). Însă probabil cea mai importantă transformare se petrece la 1832, când are loc reforma parlamentară care orientează sistemul politic englez către votul proporțional: importante segmente ale clasei de mijloc primesc drept de vot. Reforma votului a lăsat în afară masele de lucrători industriali și muncitorii agricoli. Mișcarea cartistă, cum a fost denumită, era totuși un mare pas înainte pentru începutul de secol XIX. În Europa, votul universal se va generaliza abia la începutul secolului următor, adică o sută de ani mai târziu.

Creșterea numărului organizațiilor create de mișcările sociale este importantă, însă mai importantă este interacțiunea lor, adică tranzacțiile sociale care acum au loc în interiorul unor rețele. Mai multe organizații, coaliții multiple, rețele informale, strategii de acțiune colectivă, campanii mai mult sau mai puțin coordonate înseamnă creșterea intensității și volumului tranzacțiilor și, deci, creșterea densității sociale. Mișcările sociale au adus în spațiul public grupuri și categorii sociale noi. Prezența și influența lor se reflectă în creșterea participării politice. Îmbunătățirea participării se răsfrânge asupra democrației, lucru deja vizibil în a doua parte a secolului al XIX-lea.

Alterarea structurii politice a primit în mod convențional numele de tranziție democratică. Sociologic, participarea la procesul politic al unei mase de indivizi din ce în ce mai numeroase a generat forme instituționale noi, printre care se numără votul universal. Atunci când, în numele suveranității populare, procedura votului este invocată și în afara ciclurilor electorale, se naște instituția consultării populare, îndeobște cunoscută sub numele de referendum. Referendumul este o instituție politică modernă, specific prevăzută în constituțiile politice. Din punctul de vedere al acestei lucrări, votul universal regulat și referendumul facultativ sunt instituții politice specific asociate cu creșterea influenței mișcărilor sociale. Democrația politică modernă s-a născut (și) prin contribuția mișcărilor sociale.

Succesiunea tranziție democratică/mișcări sociale în funcție de performanța sectorului mișcărilor sociale (prelucrare după Collier Ruth Berins, 1999)[1]

Mișcările sociale înaintea tranziției politice	Tranziția înaintea mișcărilor sociale
Danemarca 1849, 1915	Elveția 1848
Marea Britanie 1884, 1918	Franța 1848, 1875–1877
Norvegia 1898	Grecia 1864
Finlanda (1906), 1919	Chile 1874/1891
Suedia 1907/1909, 1918/1920	Portugalia 1911, 1918
Argentina 1912	Spania 1868
Italia 1912 (1919)	
Olanda 1917	
Belgia 1918	
Germania 1918–1919	
Uruguay 1918	
Spania 1890, 1931	
India (1947), China (1949)	

Este de remarcat întârzierea Germaniei în comparație cu Elveția, datorată formelor de participare preexistente la aceasta din urmă. Cantoanele elvețiene au fost, în perioada medievală, republici țărănești în care deciziile se luau pe baza participării la *Landsgemeinde* (adunare generală a bărbaților). După 1815, când se decide neutralitatea cantoanelor helvete, procesul de modernizare politică este asociat cu prezervarea

[1] Collier, Ruth Berins, *Paths towards Democracy: The Working Class and Elites in Western Europe and South America,* New York: Cambridge University Press, 1999.

vechilor forme de asociere. După 1848 se creează o diversitate de mișcări socia moderne, îndeosebi în cantoanele protestante, majoritatea cu obiective de consultar populară cât mai largă, cum este referendumul, înscrise de această dată în constituți Referendumul era însă deja o instituție socială consacrată în cantoanele elvețien Elveția se crease încă de la 1391, în baza unei astfel de decizii, adoptată însă în cadre sociale medivale. Tocqueville remarca, la 1848, într-un raport către senatul francez că „în nicio altă parte revoluția democratică ce se răspândește astăzi în lume nu s întruchipat în circumstanțe mai bizare și mai complicate. Un popor compus din ma multe rase, vorbind mai multe limbi, îmbrățișând mai multe religii și diverse sect disidente, cu două biserici oficiale privilegiate, fapt pentru care fiecare chestiun politică se transformă imediat într-o chestiune religioasă și fiecare chestiune religioas conduce la chestiuni politice; în mod real, două societăți, una foarte veche și alt foarte tânără, s-au căsătorit în ciuda diferenței de vârstă. Aceasta este Elveția".[1]

În prima parte a secolului XX, difuziunea și internaționalizarea mișcărilor soc ale continuă. Cele trei tipuri de mișcări – cu programe economice, naționale ideologice – marchează în mod particular peisajul social contemporan. Mișcăril anticoloniale din Africa și Asia încearcă să reediteze Revoluția americană, îns compoziția ideologică sau etosul emancipării sunt departe de forța și intensitate celor americane.

În anii '60 se produce prima modificare de paradigmă a acțiunii colective, când s face transferul de la revendicările materiale la cele postmateriale în Europa de Vest

1.4. Revoltă materială sau revoluție socială? Perspective concurente asupra acțiunii colective

Mișcarea socială este prezentată aici ca vehicul al unui nou tip de acțiune colectivă oamenii se asociază în baza unor caracteristici socioeconomice și culturale, se orga nizează și inițiază acțiuni colective de contestare a ordinii existente și de schimbar a cadrelor sociale instituționale, utilizând un repertoriu de acțiuni. În acest caz, în trebarea fundamentală este *De ce se revoltă oamenii?*

Sociologia a dezvoltat cel puțin patru perspective distincte în ce privește acțiune colectivă – marxistă, liberală, funcționalistă și spiritualistă. Inaugurate de valul teore tic al sociologiei din a doua parte a secolului al XIX-lea, au căpătat valoare de para digmă. Fiecare dintre ele explică schimbarea socială, fie ea ordinară sau extraordinar

[1] *Apud* C. Tilly, *op. cit.*, 2013, p. 61.

(revoluția). Pentru a da un răspuns satisfăcător la întrebarea de mai sus, prezentăm pe scurt teoriile acțiunii colective.

Sociologia marxistă plasează în centrul explicației lupta de clasă. Societatea este compusă din clase definite în raport de poziția față de mijloacele de producție capitalistă. Clasa ce deține mijloacele de producție este clasa capitalistă, în timp ce lucrătorii reprezintă clasa muncitoare. Indivizii se angajează în acțiunea socială în funcție de clasa de care aparțin. Singura care are capacitatea de acțiune colectivă revoluționară este clasa lucrătoare. Pentru a fi însă capabilă de această performanță, clasa muncitoare trebuie să devină conștientă de statutul său, să-și definească interesele și, nu în cele din urmă, să se organizeze. Rolul de „far călăuzitor" al luptei clasei muncitoare a fost alocat de K. Marx intelectualității luminate. Momentul acțiunii colective nu este dat de o conjunctură sau o tensiune socială tranzitorie, ci de criza generalizată a regimului capitalist burghez. O teorie economică și o ideologie politică au acompaniat sociologia marxistă a luptei de clasă. La K. Marx, revoluția proletară trebuia să fie încununarea acțiunii colective conștiente și raționale a clasei muncitoare, care instituie socialismul pe ruinele capitalismului.

Către sfârșitul secolului XX, neomarxismul a mutat accentul conflictului social dinspre producția materială spre cea culturală și a schimbat natura acțiunii sociale dinspre revoluție spre reformă socială. În Occident, marxismul radical și-a încheiat ciclul ideologic pe la sfârșitul anilor '60, odată cu inventarea mișcării *New Left* în Anglia. În Răsărit, neomarxismul noii stângi se instalează începând cu 1990. Între teoriile acțiunii colective inspirate de marxism pot fi menționate aici teoria societății de masă și cea a noilor mișcări sociale.

Sociologia liberală a inspirat, îndeosebi prin scrierile lui A. de Tocqueville și J. S. Mill, o teorie a acțiunii colective derivată din agregarea socială a intereselor individuale.[1] În tradiția gândirii utilitariste engleze, societatea este compusă dintr-un număr de indivizi aflați în competiție; ea nu este un agregat al unor grupuri cu interese divergente, fie ele și de clasă. O psihologie „naturală" ghidează comportamentul individual, în sensul că fiecare individ consideră că interesul său personal va fi cel mai bine servit atunci când aderă la regulile convenționale stabilite de toți ceilalți, dar pe care își rezervă dreptul de a le încălca. Dacă toți procedează la fel, rezultă un sistem haotic, ce nu poate fi eradicat decât prin intermediul unui contract social ce stabilește un arbitru însărcinat cu supravegherea aplicării regulilor – statul. În acest fel, individul acceptă restricții la propriul comportament și se poate rezonabil presupune că majoritatea covârșitoare va face la fel.

[1] Pentru detalii privind doctrina liberală, vezi Ionel Nicu Sava, „Doctrina politică liberală: origini, evoluție și semnificație", în *Doctrine și partide politice europene*, Centrul Român de Studii Regionale, București, 2007, pp. 185–227.

Altfel, în teoria liberală, acțiunea colectivă a indivizilor are sens numai în legătu cu statul. Motiv pentru care mișcările sociale sunt ghidate de un program de refor a statului, în sensul eliberării individului de servituțile civice, politice, economic sociale și religioase. Individul este unitatea socială a gândirii liberale. De aceea de zia rațională este a individului, nu a clasei sociale. Grupurile sociale, fie ele și cla nu sunt decât agregate sociale tranzitorii.

C. Tilly a considerat că, în substrat, J.S. Mill a elaborat o teorie care să previ o acțiune colectivă a claselor. Statul capturat de o majoritate de clasă devine o „ti nie a majorității" cu consecințe dramatice asupra libertăților individuale.[1] Este p ferabilă, în teoria liberală, o societate compusă din indivizi cu interese competiti unei societăți compuse din clase cu interese divergente. La liberali, acțiunea colecti este rezultatul unei alegeri raționale din partea indivizilor interesați în susținer unui obiectiv punctual asociat de obicei libertăților civile și economice. Model microeconomic al lui Mancur Olson (1965) bazat pe alegerea rațională aproximea cel mai bine perspectiva liberală asupra mișcărilor sociale. Pe trunchiul teoriei lib rale s-au dezvoltat mai apoi teoriile antreprenoriale, ale oportunității politice, pr cesului politic și, mai recent, deși numai parțial, teoriile constructiviste. Să reține individualismul și progresismul ca elemente caracteristice liberalismului sociologi În același timp, perspectiva liberală abordează acțiunea colectivă la nivel microsocia

Funcționalismul sociologic a fost întemeiat de Emile Durkheim. La el, acțiun colectivă este o reacție la procesul de slăbire a solidarității sociale (dezintegrare s anomie), generată de rapida expansiune a diviziunii muncii sociale. Deficitul solidaritate se compensează prin variate acțiuni colective cu caracter extraordina adică prin noi forme de socializare inițiate de subiecții sociali afectați. În absen stresului social sau a anomiei, acțiunea colectivă este reprezentată de reproducer vieții sociale obișnuite sau a rutinei sociale. Atunci când între conștiința colectiv și diviziunea muncii sociale se instalează o diferență al cărei prag nu poate fi a sorbit de activitatea colectivă ordinară (rutina socială), se instalează anomia. Ind catorii anomiei sunt dezorientare individuală, devianță socială (criminalitat divorțialitate, sinucideri, alcoolism etc.), conflicte sociale extinse. Criminalitate nu poate fi reproșată doar indivizilor, ea nu este doar o afecțiune individuală, și una socială. Restabilirea solidarității sociale se poate face numai prin acțiun colectivă de tip restitutiv.

De aceea, în înțelegerea lui Durkheim, acțiunea colectivă se prezintă sub tr forme: de rutină, anomică și restitutivă.[2] Pentru mișcările sociale, acțiunea colectiv de tip anomic și restitutiv este cea care interesează. În condiții de anomie, societăți

[1] Tilly C., *op. cit.*, pp. 2–20.

[2] *Ibidem*, pp. 2–9.

se manifestă colectiv sub forma deviațiilor, a traumelor, revoltelor spontane, distrugerilor, psihozelor colective etc., expresii ale mobilizării și acțiunii haotice a subiecților sociali. Populația dislocată de industrialism, urbanizare, laicizare sau creată de acestea (noii lucrători, printre care imigranții, femeile, studenții ș.a.) se află în epicentrul acțiunii colective. Mișcările sociale moderne au purtat, cu certitudine, această amprentă a acțiunii colective, definită în termenii sociologiei lui Durkheim. Teoriile aferente, printre care cea a comportamentului colectiv, sunt un produs al perspectivei durkheimiene. Reținem caracterul macrosocial al acțiunii colective în funcționalismul sociologic. Sociologismul a fost revigorat relativ recent ca perspectivă plauzibilă în ce privește acțiunile colective din țările afectate de criza globalizării, cum sunt cele asociate așa-numitei „Primăveri arabe". Egiptul, Libia și Siria se confruntă cu dezordini sociale de amploare, cu acțiunii colective anomice destructive, rezultat al dislocării sau dezintegrării sociale a unei largi părți a populației.

Sociologia weberiană a generat o teorie a acțiunii colective întemeiată pe ideea de etos (credință sau vocație) și ideea asociată, charisma. În termenii lui Max Weber, acțiunea colectivă este o expresie a unui anumit sistem de credințe, de obicei întemeiat pe o morală religioasă. Astfel, capitalismul modern nu este produsul dezvoltării forțelor de producție, ci rezultatul acțiunii colective derivate din etosul religios protestant. Reforma protestantă a introdus termenul de vocație sau chemare *(Beruf)* a individului, ca „singurul mod de a trăi acceptabil pentru Dumnezeu... (și care constă în) îndeplinirea obligațiilor impuse de poziția sa în lume. Aceasta era chemarea lui".[1] Capitalismul modern este o raționalizare socială după un tipar protestant ce-l angajează pe individ prin intermediul unei activități de tip vocațional într-o societate care întruchipează „cetatea lui Dumnezeu" pe pământ. Pentru lucrarea de față, perspectiva weberiană înseamnă că o creștere a trăirilor și credințelor religioase în societate generează o creștere a organizațiilor prin care se realizează echilibrul între credințe și acțiunea colectivă. În termenii lui C. Tilly, „organizațiile cresc pentru a media între credințe și acțiune, timp în care grupurile de interese joacă un rol mai larg și direct în acțiunea colectivă".[2] Acest proces a fost numit de Max Weber rutinizare: trăirile și credințele devin instituții sociale prin intermediul acțiunii colective intermediate de organizații. Se adaugă acțiunea liderului charismatic, care este un ideal-tip al noului etos sau un etalon moral și spiritual al societății.[3] Transferul viziunii colective și a charismei liderului în acțiune colectivă se face prin intermediul rutinizării, respectiv înnoire și schimbare a regulilor sociale și a instituțiilor asociate. Perspectiva weberiană este, la rândul său, de tip macrosocial.

---

[1] Weber, Max, *Etica protestantă și spiritul capitalismului,* Editura Incitatus, București, 2003, p. 67.

[2] Tilly, *op. cit.*, pp. 2–22.

[3] Ideal-tipul capitalist modern este întruchipat, printre alții, de Benjamin Franklin.

Rezumând această secțiune, constatăm că, dacă la marxiști schimbarea economic generează schimbarea socială, iar la liberali sistemul politic este responsabil de schim barea socială, în timp ce la funcționaliști modificarea codurilor sociale este princi palul indicator al schimbării, la weberieni transformările spirituale au capacitatea d a schimba societatea în ansamblul său.

Din această perspectivă, structura socioeconomică a unei societăți poate fi înțeleas ca precondiția obișnuită, dar nu obligatorie, pentru declanșarea acțiunilor colective în timp ce structura culturală și spirituală este un soi de predispoziție specifică comu nităților strategice, respectiv o capacitate colectivă de a elabora sisteme de gândire cu valoare de utilizare crescută.

1.5. Structură și agenție. Rolul clivajelor sociale în societatea industrială

Ce anume are rol determinant în generarea acțiunilor colective? Precondițiile materiale sau predispozițiile culturale? Pentru a răspunde la o astfel de întrebare, sociologia a dezvoltat tehnica operaționalizării conceptelor. Acțiunea colectivă trebuie cumva localizată sau, mai precis, operaționalizată. Aceasta înseamnă că, pe fond, indiferent de perspectiva din care este privită, societatea este caracterizată de o serie de diferențe sau clivaje ce structurează masa indivizilor în funcție de gen, stratul social, interesul economic, statutul profesional, locația teritorială, originea etnică și credința religioasă și, în același timp, orientează acțiunea lor colectivă în funcție de acești parametri.

Agregarea indivizilor în interiorul acestor grupuri numite clase sau categorii sociale este rezultatul unui proces de socializare. Sociologic, clasa nu este o categorie ideologică, ci o realitate socială cuantificabilă: „clasa există doar în circumstanțele prin care oamenii se recunosc mutual și sunt recunoscuți ca parte distinctivă a unui grup social, dacă interese specifice și solidaritate între ocupanții unei poziții sociale particulare au fost identificate și dacă, pe această bază, forme specifice de acțiune colectivă sunt promovate".[1] Cu alte cuvinte, clasa sau categoria socială este o simplă categorie demografică sau analitică atâta timp cât nu este asociată cu forme de socializare, adică de afiliere, identificare și acțiune colectivă. Aspectele economice, sociale, politice și culturale contribuie fiecare la procesul de structurare a masei sociale.

[1] Della Porta, Donatella și Diani, Mario, *Social Movements. An Introduction*, Blackwel Publishing, ediția 2006, p. 58.

În teoria clasică a societății industriale, clivajele sociale reflectă structura socială, teritorială și culturală a unei societăți. Clivajele politice dau expresie clivajelor (diferențele) sociale, sunt forma politizată a relațiilor sociale[1], rezultate în urma a două importante procese ale modernității: centralizarea politică și industrializarea. Astfel că modernitatea este modelată de revoluția națională și revoluția economică sau industrială. Națiunea a generat un conflict sau o tensiune între centru și periferie (regiune), între o cultură națională dominată (majoritatea) și culturile locale subordonate de tip etnic și lingvistic (minoritățile), la care s-a adăugat, îndeosebi în Occident, un conflict Biserică–Stat[2]. Revoluția națională a însemnat afirmarea unei majorități identitare și laicizare a statului. Mișcările etnonaționale sunt expresia acestui proces. Revoluția economică a generat diviziunea agricultură–industrie, urban–rural și conflictul social dintre antreprenori și muncitori. Mișcările proletare ilustrează probabil cel mai bine clivajele economice. Aceste patru diviziuni sau clivaje *(cleavages)* au dus la formarea structurii politice a democrației politice moderne.

Din punctul de vedere al interesului prezentei lucrări, acțiunea colectivă este expresia structurii de clivaje dintre majorități și minorități etnolingvistice, regiuni periferice și guvernul central, grupul de adepți religioși și statul laic, proprietari de pământ și antreprenori industriali, muncitori și patroni, angajatori și angajați etc. Lipset și Rokkan (1967) afirmă că „o mare parte din istoria Europei de la începutul secolului al XIX-lea încoace poate fi descrisă în termenii interacțiunii dintre aceste două procese ale schimbării revoluționare".[3]

Statul național și industrial au fost, așadar, marile invenții europene ale capitalismului modern în funcție de care s-a generat o nouă structură socială caracterizată de o clasă salarială relativ numeroasă și „neliniștită" social, o clasă de mijloc cu funcție de stabilitate politică și o clasă de antreprenori capitaliști redusă numeric, dar cu tendințe oligarhice.

Însă, începând cu ultimele decenii ale secolului XX, cele două clivaje definitorii – centru-periferie și capital-muncă – s-au atenuat sub impactul interdependenței (termenul din anii '70) sau al globalizării (termenul anilor '90). Clivajele de natură economică au suferit cele mai importante transformări. Sociologic, clivajul național dintre capital și muncă este surclasat de clivajul global dintre capitalul internațional (multinaționalele) și entitățile economice locale. Capitalul se globalizează în timp ce

[1] *Apud* Lipset și Rokkan, 1967, vezi Ionel Nicu Sava, „Introducere: partid, doctrină, idei și organizații politice europene. Elemente de sociologie politică comparată", în *Doctrine și partide politice europene*, Centrul Român de Studii Regionale, București, 2007, pp. 11–19.

[2] În Europa de Est, Biserica creștină a contribuit la formarea și consolidarea entităților naționale și se definește în continuare ca Biserică națională pe un fundal constituțional și legislativ laic.

[3] Lipset S.M. și Rokkan S., *Party Systems and Voters Alignments: Cross-National Perspectives*, New York, The Free Press, 1967, p. 4.

munca se naționalizează. Clivajul teritorial național centru-periferie este la rându său surclasat de clivajul de dezvoltare Nord-Sud versus Est-Vest. Acest lucru înseamn că Nord-Vestul și-a consolidat statutul de centru dezvoltat în raport cu Sud-Estu subdezvoltat. Mișcările anti-FMI și alterglobalizare sunt o expresie a acestui clivaj.

În funcție de aceste noi structuri sociale, care depășesc frontierele statului naționa tradițional, se definesc noile clivaje sociale și, pe baza lor, tipul de acțiuni colective Important de reținut este ideea că gradul de asociere dintre structura socială tradițional și acțiunea colectivă scade pe măsură ce clivajele postnaționale sau postindustriale sun mai vizibile. Cu alte cuvinte, pe scara „modernității", propensiunea pentru acțiun colectivă se relocalizează în funcție de noile clivaje sociale sau, mai bine spus, în funcție de noua structură socială, numită și postindustrială. La un capăt se află revendicăril de natură materială (salarii, locuințe, asigurări sociale), la celălalt capăt se plasează re vendicările postmateriale (securitate, mediu ambiant curat, stil de viață, identitate).

Scala ne avertizează că gradul de autonomie al acțiunii colective crește, ca urmar a relaxării legăturii dintre structură și agenție. Ca ideal-tip, agenția sugerează că acțiu nea colectivă poate apărea de oriunde și oricând, dependența de structura socială fiin teoretic zero. Oamenii ies din „vechile" structuri și, în această călătorie de socializare se folosesc de mișcări sociale pentru a genera acțiuni colective prin care se inițiaz accesul în „noile" structuri, oricare ar fi ele. Libertatea agenției, adică a întreprinderi acțiunilor colective dezirabile, este relativ legată de stabilitatea structurilor în general

De aceea raportul structură–agenție este tratat diferit în interiorul perspecti velor sau tradițiilor de studiu. Teoria societății de masă stabilește o cauzalitat obligatorie între structură și agenție, respectiv caracteristici socioeconomice, clas sociale și acțiuni colective. În momentul în care indivizii sunt masificați în inte riorul structurii sociale se creează condițiile pentru acțiune colectivă. Teoriil mobilizării resurselor alocă o autonomie inițiativei umane, însă structurile d mobilizare (organizațiile) sunt agregate în principal în funcție de caracteristicil sociale structurale. Perspectivele constructiviste sunt, prin excelență, elaborat pe premisa autonomiei agenției, deși niciuna dintre ele nu ignoră în totalitat elemente ale structurii cum ar fi cultura. Un capitol al prezentei lucrări clarifică aceste aspecte teoretice și metodologice.

În legătură cu structura clivajelor în prezent, cele regionale și globale tind să l surclaseze pe cele naționale, urmare a procesului de aplatizare a structurilor sociale naționale și de verticalizare a celor internaționale. Astfel că fragmentarea locală ș globalizarea structurilor sociale sunt procese complementare. Oamenii ies din structurile tradiționale și acest lucru generează turbulențe. În planul acțiunii co lective, mișcările etnoregionale (etnonaționalismele catalan, scoțian, croat, maghiar etc.) sunt un exemplu alături de mișcările globale (tip *Greenpeace*, Justiție Globală, Attac etc.

1.6. Acțiunile colective postindustriale. De la sindicalism la *occupy*

În această secțiune urmărim agenția la nivelul noilor clivaje sociale (prin care încercăm să ilustrăm apariția acțiunilor colective generate de alterarea structurii sociale, urmare a schimbării economice), al instituțiilor publice (vizibil prin reforma statului bunăstării) și al culturii (explicabil prin disputa privind producția simbolică). Ele corespund în linii mari celor trei procese ale epocii noastre: globalizarea, reforma statului și digitalizarea.

Modelul clasic de interpretare a acțiunii colective a fost formulat în directă legătură cu structura socială. În a doua parte a secolului al XIX-lea și în secolul XX, clivajul de clasă și caracterul colectiv al muncii sugerau o corespondență, numită și structurală, cu acțiunea colectivă. Clivajul capital–muncă genera o structură socială în care ponderea numerică a clasei muncitoare era invers proporțională cu influența sa politică. Un indicator important era sindicalizarea, care-i reunea pe lucrătorii unei industrii pe baza caracterului colectiv (de clasă) al afilierii. Greva de ramură sau cea generală aducea în planul acțiunii colective largi mase de angajați.

În prezent, asistăm la erodarea precondițiilor structurale care au facilitat emergența clivajelor de clasă și deci a structurii sociale determinate de caracteristicile socioeconomice ale populației. În primul rând, inițiativa umană (agenția, cum am numit-o anterior) capătă autonomie în raport cu structura socioeconomică.

Le numim precondiții, întrucât legătura dintre structura socială și acțiunea colectivă este intermediată de formele de socializare. Simplul fapt că ești muncitor salariat nu te (mai) plasează automat în mișcarea proletară. Dacă ești și un creștin devotat, este foarte probabil ca opțiunea ideologică să te plaseze în mișcarea creștin-democrată.

După sociologii Della Porta și Diani (2006), „evoluția către capitalism nu a creat doar agregatele de indivizi unificați de faptul că posedă mijloacele de producție (capitaliștii) sau de propria lor forță de muncă (proletariatul); a creat, de asemenea, sisteme de relații sociale care au facilitat dezvoltarea solidarității interne a acestor agregate și transformarea lor în actori colectivi".[1]

Modelul industrial se caracteriza, printre altele, prin clasă lucrătoare numeroasă, concentrată în zone urbane unde munca era organizată pe principiul fordist al fabricii, cu sindicate puternice ce facilitau mobilizarea lucrătorilor pentru diferite acțiuni colective. Între capital și muncă a existat cooperare sau, cel mai

[1] Della Porta și Diani, *op. cit.*, p. 37.

adesea, conflict. Exploatări miniere, combinate siderurgice, industrii auto grupate în zone monoindustriale, cu un mare număr de lucrători au reprezentat acest model. Lucrătorii aveau o mobilitate scăzută, calificare medie sau joasă și își schimbau locul de muncă și reședința foarte rar. Din masa lucrătorilor se recrutau, de obicei, simpatizanții și militanții mișcărilor cu orientare de centru-stânga. Coloana vertebrală a mișcărilor o reprezentau sindicatele. Mișcările cu revendicări sociale (materiale) sunt preponderente. În mediile urbane ale clasei de mijloc, aprehensiunea pentru agenda socială proletară în mediile intelectuale a cristalizat ideologia stângii în general, ca produs al lucrătorilor cu condeiul, cum au fost denumiți. Începutul anilor '90 este dominat de revendicările sindicale în România. Mineriadele sunt un exemplu în acest sens, iar consecințele acțiunii colective a minerilor din Valea Jiului sunt de natură politică: protestul din Piața Universității, asociat cu așteptările clasei de mijloc, este tranșat prin violență de sindicatele minerilor în 13–15 iunie 1990.

În comparație cu capitalismul clasic, transformarea muncii și relocalizarea producției asociate cu societatea postindustrială au schimbat fundamental agregarea indivizilor și interacțiunea în interiorul grupurilor. Industriile clasice au intrat în declin, ponderea sectorului terțiar în economie a crescut.

Postindustrialismul a redus dimensiunea clasei lucrătoare în structura socială și a crescut ponderea clasei de mijloc, a femeilor și, nu în ultimul rând, a imigranților, mulți dintre ei angajați în economia informală. Acțiunea colectivă și-a schimbat centrul de greutate către obiectivele și interesele clasei de mijloc. În Europa, începând cu anii '60, revendicările cu caracter nematerial se cristalizează în jurul a noi mișcări sociale. Sindicatele recrutează acum membri din sectorul terțiar (servicii și administrație), însă mobilizarea lor este mult mai dificilă. Asistăm la o desindicalizare. Statul bunăstării traversează o criză, dar încă asigură o redistribuție optimă a beneficiilor sociale. În consecință, clivajele se transferă dinspre spațiul economic spre cel cultural și identitar. Aici s-a produs și schimbarea de perspectivă a stângii, care a glisat către *cultural struggle* prin intermediul Noii Stângi. Dreapta la rândul său a glisat către neoconservatorism, varianta relativ opusă neoliberalismului.[1]

Tabelul de mai jos inventariază schimbările de natură economică și socială care au generat noi forme de socializare și de acțiune colectivă.

[1] Pozițiile neoliberale și neoconservatoare sunt deplin conturate la începutul anilor '90 când Fr. Fukuyama elaborează teza sfârșitului istoriei, iar S.P. Huntington teza conflictului civilizațiilor. Sunt perspective globale aparent opuse ale celor două blocuri mentale occidentale, liberalismul și conservatorismul.

Model social	
Industrial	**Postindustrial**
• Sector industrial dominant • Keynesianism • Concentrare în fabrică și în regiuni industriale • Structură socială piramidală • Clasă lucrătoare numeroasă • Mobilitate redusă a forței de muncă • Coeziune și solidaritate puternice • Capacitate ridicată de acțiune colectivă • Sindicalizare extinsă • Mișcări sociale ale clasei lucrătorilor	• Sector terțiar preponderent • Neoliberalism • Automatizare a producției • Producție offshore • Structură socială fragmentată • Statul bunăstării • Clasă de mijloc dominantă • Mobilitate a forței de muncă (migrație) • Intrarea femeilor și a imigranților pe piața muncii • Sindicalizare redusă • Economie informală • Șomaj ridicat • Mișcări sociale ale clasei de mijloc

Diferențele dintre cele două tipuri sociale ne sugerează că modelul sindical al acțiunii colective s-a schimbat fundamental începând cu anii '80. Structura socială este mult mai diversificată. Mulți dintre indivizii noi intrați pe piața muncii sunt imigranți și femei, cu o mobilitate ridicată (își schimbă locul de muncă de 6--8 ori pe parcursul perioadei active), angajați în economia informală (slab remunerați și, de multe ori, fără asigurări).[1] Angajații din servicii, comerț, turism și administrație sunt mai numeroși ca niciodată în epoca modernă. Intrarea și ieșirea de pe piața muncii sunt întârziate, ceea ce induce șomaj „mascat" la nivelul tinerilor și reducere a cheltuielilor de pensionare pentru persoanele cu vârstă înaintată. Migrația masivă din a doua parte a secolului XX a schimbat, de asemenea, structura etnorasială a societăților dezvoltate (până la 20 la sută din populația activă este alogenă). În paralel, țările furnizoare de emigranți au pierdut un important capital social prin exodul lucrătorilor calificați (medici, specialiști).

Pe acest palier, în țările occidentale, clivajele etnorasiale dau expresie unei structuri sociale total diferite: pe de o parte, acțiunea colectivă a generat mișcări de extremă dreapta ale nativilor, unele dintre ele cu caracter xenofob și, pe de altă parte, au apărut mișcări și organizații de protecție a imigranților, a dreptului la muncă, reședință

[1] Un exemplu la îndemână este reprezentat de lucrătorii imigranți din economia italiană, o bună parte dintre ei de origine română (circa 850 000), care s-au integrat în societatea locală pe poarta de acces oferită de economia informală.

și azil. Frontul Popular în Franța și Partidul Libertății în Olanda sunt exemple
îndemână. În SUA, legislația privind cetățenia a fost modificată la presiunea mișcărilc
sociale coagulate de imigranții de origine hispanică. În Europa, directivele UE privin
libera circulație au fost încălcate de statele membre atunci când s-a pus problema l
beralizării pieței muncii pentru accesul fără restricții a cetățenilor din noile state al
Uniunii. Altădată o economie liberală, Marea Britanie a adoptat măsuri antimigrați
destinată lucrătorilor români și bulgari începând cu 1 ianuarie 2014.

În structura socială, dimensiunea grupurilor/claselor s-a redus considerabil în tim
ce a crescut numărul acestor grupuri sau categorii sociale. Structura socială este fra
mentată, iar clivajele sociale noi tind să le surclaseze pe cele tradiționale. Sociolog
vorbesc despre noua clasă de mijloc *(new midle class)*, legată de expansiunea multinați
onalelor, mai numeroasă și, la rândul ei, stratificată în *lower* și *upper*. *Upper midle clas*
ar fi constituită, în principal, din managerii privați, cu rol important în conducere
economiei, dar lipsiți de proprietatea asupra activelor. În jos, pe scara socială, a apăru
și un fenomen social nou, *i.e.* accesul gradual la cetățenie și drepturile asociate (în
particular, asigurările sociale) pentru imigranți, afectați de un tip de segregare extins
în unele cazuri până la a doua generație în ceea ce privește accesul la beneficiile statu
lui bunăstării. Exemplu la îndemână – Franța, Belgia sau Olanda. În Franța, populați
de origine magrebiană a primit în cea mai mare parte cetățenia franceză, însă accesu
la educație și la piața muncii este în continuare grevat de numeroase bariere. În con
secință, acțiunea colectivă a acestor comunități instalate în suburbii a căpătat un carac
ter anomic și violent. Recent, comunitățile de romi (țigani) din Europa de Est sunt
expuse aceluiași tip de discriminare. În țările Europei de Est, structura socială a fost
abrupt modificată prin migrația populației active către ariile de dezvoltare din Vest.

Raportul dintre populația activă și populația nonactivă (pensionari) a fost inver-
sat: unui angajat îi corespund acum trei sau patru pensionari. În consecință, acțiunea
colectivă a populației locale vizează revendicări legate de pensii, locuri de muncă în
sectorul public, educație și sănătate, infrastructură în mediul rural, adică domeniile
cele mai afectate de absența unei bune părți a populației active profesional. În Ro-
mânia, satele de bătrâni și orașele de asistați sunt realități sociale de care nu se poate
face abstracție în orice inițiativă publică.

O organizare socială, dictată de competiția economică globală, care reduce rolul
statului bunăstării și manifestă nepăsare, chiar cinism față de cei slabi, considerați in-
dividual sau în grupuri (minorități sociale), este un stat ce renegă însești principiile
modernității – solidaritate socială, integrare culturală, egalitate politică, nediscriminare
economică.[1] Astfel, alături de desolidarizarea business-ului, societățile civile se desoli-

[1] Rucht, D., „Social Movements Challenging Neo-Liberal Globalization", studiu prezentat Comisiei Europene la workshopul *Global Trade and globalising society*, Bruxelles, decembrie 2000.

darizează, de asemenea, de statul național. Acesta pare a fi suportul social al mișcărilor *occupy* sau *indignados*. Cetățenii protestează față de neputința, corupția și deturnarea propriului stat.

1.7. Conflictele sociale în era digitală. Muncitori din toate țările, uniți-vă!

La începutul secolului XXI, conflictul social care are în epicentru relațiile de muncă pare a fi reapărut pe scena socială. Acest lucru a fost generat de criza financiară și economică din 2008–2010 și reforma inevitabilă a statului bunăstării.

Măsurile de austeritate și reforma statului bunăstării au reactivat așa-numitele acțiuni secundare, între care cea mai cunoscută este greva generală. Franța, Portugalia, Spania, Italia, Grecia s-au confruntat cu numeroase greve de ramură sau generale în ultimele decenii. Fenomenul a readus pe scena publică conflicte vechi, dar cu instrumente și aliați noi. Ce este diferit la noile mișcări sindicale?

L. Sklair (1995) consideră că neoliberalismul a fost reacția clasei capitaliste la victoriile clasei lucrătoare întruchipate de statul bunăstării. Atâta timp cât a existat URSS, ideologia proletară făcea imposibilă ofensiva capitalistă dictată de extinderea pieței. De aceea prima consecință a prăbușirii Uniunii Sovietice în 1991 nu a fost de ordin politic sau strategic, ci de natură comercială. Piața capitalistă occidentală a găsit un debușeu nesperat în Europa de Est. În acest fel, neoliberalismul a mobilizat producția multinaționalelor occidentale, care au format carteluri transnaționale pentru pătrunderea cât mai rapidă pe piețele Europei de Est.

Noua realitate socială a primit numele de globalizare, iar primele consecințe au fost:

a. dezangajarea producției industriale în Europa de Est și disponibilizarea în acest mod a unei mase de lucrători pentru migrația către Europa de Vest;

b. anularea importanței statului bunăstării în Europa de Vest, având în vedere abundența forței de muncă ieftine.

Astfel că, în disputa cu capitalismul global, reacția lucrătorilor nu poate urma decât traseul unei reinternaționalizări sau ceea ce s-ar numi o globalizare a acțiunilor colective a lucrătorilor. După Sklair, îndemnul „Muncitori din toate țările, uniți-vă!" capătă abia în epoca globală înțelesul ce i-a fost acordat în secolul al XIX-lea.

În ciuda unei resindicalizări la începutul secolului XXI, tendința principală rămâne cea enunțată anterior: transferul conflictelor sociale din sfera materială în cea

simbolică sau culturală. Spre deosebire de societatea de tip industrial, societat postindustrială are drept principală caracteristică „producția de bunuri simbolice modelează sau transformă reprezentarea noastră asupra naturii umane și a lun externe".[1] În societatea programată sau postindustrială, sursa de putere socială es producția și controlul informației.

Acest lucru înseamnă că locația conflictelor se mută dinspre fabrică spre cercetar educație, tehnologie și media. Actorii conflictului nu mai sunt clasele, ci grupuri care împărtășesc viziuni diferite în ceea ce privește producția și utilizarea resursel simbolice. Statul bunăstării i-a eliberat pe oameni de constrângerile structurii și generat un spațiu de autonomie a inițiativei, adică a agenției.

Din acest punct de vedere, globalizarea a furnizat probabil cea mai importan schimbare culturală a modernității, în sensul în care producția și consumul de i formație eludează formele de control social tradițional. Transformarea organizăr spațiului social indusă de globalizare înseamnă că relațiile sociale și tranzacții (schimburile) depășesc frontierele tradiționale și generează activitate prin fluxuri rețele interregionale.

Transferul conflictelor sociale către domeniul cultural, pe fondul diversificăr structurii sociale și al legăturii mai slabe între caracteristicile de clasă și acțiune colectivă, sugerează o anumită autonomie a agenției umane, respectiv a inițiativ acțiunii colective cu surse sociale, altele decât cele de clasă.

Clivajele culturale definesc în acest caz agregarea indivizilor și mobilizarea lo pentru acțiune colectivă. Vestea bună ar fi că indivizii bine organizați și motivat pot iniția acțiuni colective pentru a-și îmbunătăți propriile condiții sociale. Veste mai puțin bună este că principalul mediator al acțiunii colective – statul – a deveni din ce în ce mai ineficient în exercitarea acestei funcții.

În spațiul social cultural, statul este excedat de transformările produse. Astfel ce mai facilă formă de schimb cultural este cea informațională, care, susținută de rețe lele digitale, a devenit instantanee. Însă tocmai această rețea excede controlul statu lui, și aceasta este situația celor mai multe state ale lumii. Unele încearcă forme d control (China, Rusia), dar rezultatele sunt îndoielnice.

Față de acest trend, comunitățile locale sunt lăsate fără apărare, motiv pentru care percep globalizarea ca expansiune a unei singure culturi, ca expresie a unu singur sistem de gândire. De cel puțin două decenii, capitalismul și liberalismul sun singurele modele culturale insistent promovate prin intermediul rețelelor digitale La rândul lor, televiziunea prin satelit, telefonia mobilă și internetul au promova o globalizare accelarată a producției simbolice și a vieții culturale (idei, sensuri înțelesuri, preferințe, modă, stiluri de viață).

[1] *Apud* Della Porta și Diani, *op. cit.*, p. 54.

Însă producția de sensuri este, prin excelență, un atribut al claselor educate. Din acest punct de vedere, substituirea inteligheției locale de către centre regionale sau rețele globale de intelectuali a presupus reforme ale sistemului de educație, preluări de mijloace media (tv și radio), dezvoltare de capacități print și distribuție de informație tipărită, de furnizare de site-uri și platforme de informare online, portaluri de știri, prelucrare și stocare de informație, extindere a rețelelor de telefonie mobilă și altele. Nu în cele din urmă, profilul intelectual și cultural al elitelor a fost alterat în concordanță cu noul model cultural.

În legătură cu procesul de globalizare, A. Giddens avertizează că acesta nu este unul distant și exterior, ci atinge intimitățile sociale, adică „transformă viața de zi cu zi și generează rezistență locală orientată către protejarea tradițiilor culturale împotriva intruziunii ideilor străine și a chestiunilor globale".[1]

Astfel că, în planul acțiunii colective, consecințele globalizării culturale sunt cel puțin două: apariția mișcărilor cu miză identitară și redefinirea funcției culturale a intelectualității.

În ce privește miza identitară, standardizarea modelului cultural și selectarea unui corp intelectual global cu „misiunea" de a transforma lumea într-un singur loc sau sat global au declanșat o nouă dinamică a identităților colective. Mișcările etnonaționale au revenit în prim-planul acțiunii colective. Rolul ingrat al intelectualului, definit în trecut de ambivalența plasamentului său între burghezie și proletariat, este perpetuat în prezent de ambivalența susținerii culturii globale sau a contraculturii locale. Printre alții, englezul Anthony D. Smith semnalează că mișcările etnonaționale sunt conduse de intelectuali alertați de pierderile colosale în domeniul cultural, și deci identitar. Sunt așadar mișcări de orientare restitutivă. Interesant este că noul naționalism, așa cum a fost numit, este susținut îndeosebi de intelectualitatea tehnică, pe fondul surmenajului sau al „trădării" intelectualității umaniste.[2]

În ceea ce privește redefinirea funcției culturale a intelectualității, teoria noii clase de mijloc susține, printre altele, diviziunea clasei educate în cel puțin trei categorii. Prima dintre ele – intelectualitatea umanistă, descendentă a filosofilor iluminiști – se află într-o confuzie paradigmatică generată de regresul vechilor ideologii, motiv pentru care a îmbrățișat în masă singura ideologie disponibilă: umanismul globalist. A doua categorie – intelectualitatea tehnică, compusă din reprezentanții vechilor profesii liberale (medici, ingineri, avocați), din tehnocrați guvernamentali și ai aparatului de protecție și ordine socială (manageri, înalți funcționari, militari) – este angajată în reproducerea formelor de control social prin instituții publice și private de profil (educație, administrație, sănătate, securitate). În sfârșit, a treia categorie este

[1] *Ibidem*, p. 52.

[2] „Vechiul" naționalism a fost susținut de intelectualitatea umanistă.

intelectualitatea noii clase de mijloc, înalt calificată și educată, angajată în sectorul terțiar (servicii), ce împărtășește o cultură egalitară, antietatistă și globalistă. Sunt angajații înalt calificați ai corporațiilor, băncilor, organizațiilor private etc. a căror legitimitate socială este asigurată de controlul resurselor profesionale.

Profilul cultural al acestei categorii este generat de prevalența valorilor nemateriale (protecția mediului, calitatea vieții, stilul de viață autonom). Creșterea importanței stilului de viață în mediul urban (cum ar fi cultura bio, ecologismul, cultura hipster) este o expresie a creșterii ponderii acestei categorii în structura clasei de mijloc. Mișcările ecologiste ale verzilor și noilor liberali sunt inspirate de cultura noii clase de mijloc. La așa-numita noua clasă de mijloc, producția simbolică în societate este asociată cu modele de protecție a vieții private în fața invaziei politicilor publice. Sociologic, globalismul clamează, în mod paradoxal în opinia noastră, protecția spațiului privat, fie el material (mediul fizic) sau cultural (mediul simbolic), dar la dimensiuni substatale. De altfel, este specific acestei categorii de intelectuali decuparea unor medii sociale în care reproduc cultura de corporație, fenomen ce a primit numele de *bubble society*.

Privită sub raport cultural, acțiunea colectivă este orientată de producția de sensuri și conținuturi simbolice pe cel puțin trei direcții: etnoregională, redistributivă și globalistă. Să reținem rolul ingrat al instituțiilor publice de reproducție a codurilor culturale tradiționale pe fondul segregaționismului etnoregional și al antietatismului globalist. Naționalismul în epoca globalizării este, pentru moment, etatizat. De aceea, în epoca globală, statul supraviețuiește prin intelectualizarea înalților funcționari care au preluat sarcina reproducției instituțiilor publice. Tehnocrația guvernamentală devine astfel un tampon sanitar între radicalismul globalist și etnocentrismul autonomist. Demisia intelectualității umaniste poate fi sugerată de texte precum *Sfârșitul istoriei* a lui Fr. Fukuyama (1993). Pe fond, ce anunță Fukuyama? Că, în sfârșit, omenirea a elaborat sistemul de gândire unic – liberalismul – pe baza căruia se organizează un sistem social unic: capitalismul. De acum încolo, niciun intelectual nu trebuie să-și mai bată capul cu altceva. Cu alte cuvinte, intelectualul umanist poate să intre într-o binemeritată vacanță. Rolul său militant s-a încheiat.

Totuși, este puțin probabilă emergența unui nou conflict social, fie el generat și de globalizare, care să prezinte amplitudinea și semnificația celui dintre muncă și capital în societatea industrială.[1] Cel puțin pentru moment, noile producții simbolice nu pot așadar înlocui modelul cultural tradițional, în ciuda impetuozității noilor producții culturale și a liderilor săi, intelectualitatea noii clase de mijloc, numită și globalistă. Acest lucru înseamnă că, pe fond, în ciuda interdependenței economice

[1] *Apud* Della Porta și Diani, *op. cit.*, p. 55.

și avansului unei categorii sociale legate de globalizare *(new middle class)*, cultura păstrează în continuare o certă autonomie locală în producția de sensuri și coduri sociale. Capacitatea culturii globale de a disloca culturile locale a crescut exponențial, însă nu și capacitatea sa de a substitui sensurile și conținuturile simbolice aferente. În cele din urmă, nu se poate trăi decât local.

2.

ORGANIZAREA MIŞCĂRILOR SOCIALE

1. Mişcare şi organizare. Rolul reţelelor sociale. 2. Resursele acţiunii colective. Tipuri de mişcări sociale. 3. Sectorul mişcărilor sociale. Cooperare şi conflict în „societatea civilă". *4. Conducerea mişcărilor sociale. Incubatorul de lideri. 5. Convergenţa organizaţii–mişcări. Producţia de impresie şi emoţie prin acţiune colectivă.*

În anii '60, primele evaluări ale mişcărilor sociale au acreditat ideea maselor ostile şi dezorganizate a căror acţiune colectivă are un efect destructiv asupra ordinii sociale. Ulterior, teza a fost revizuită, astfel că de câteva decenii ştiinţele sociale recomandă mişcarea ca tratament al afecţiunilor colective, presupunând, printre altele, caracterul curativ şi regenerator al mişcărilor sociale. Mişcarea s-a dovedit un instrument de schimbare socială cu efecte benefice pe termen mediu şi lung. Din acest punct de vedere, a organiza nemulţumirile nu înseamnă a manipula frustrările omeneşti, ci a încuraja schimbarea socială. Pare o opinie politică, dar, după cum vom vedea în capitolul de faţă, mişcările sunt înţelese ca structuri de contestare, prin intermediul cărora se produc inovarea şi schimbarea socială. Acţiunile colective sunt, în cele din urmă, cele mai sigure instrumente de schimbare socială.

În acest capitol evaluăm modul de organizare şi conducere a mişcărilor sociale. Chestiunea teoretică de interes ţine de legătura dintre organizaţie şi acţiune colectivă sau de ceea ce în capitolul anterior am numit raportul structură–agenţie. Mişcările sunt structuri fluide, mulţimi instabile, „energii" în căutare de structuri, sunt procese. În prima parte a capitolului descriem procesul de organizare, competiţie şi conducere a structurilor sociale generate de acţiune (agenţie). Mişcările sunt evaluate ca organizaţii alternative la cele existente. În a doua parte evaluăm modul în care structuri existente, stabile şi predictibile, numite şi organizaţii, împrumută din caracteristicile acţiunii colective specifice mişcărilor sociale şi se transformă în agenţi de schimbare socială. Acreditâm astfel ideea că structura socială tradiţională (statul şi corporaţia industrială) este „mişcată" de structurile alternative (organizaţiile internaţionale şi

companiile multinaționale). Sociologii numesc acest proces convergență între organizații și mișcări, ceea ce înseamnă că globalizarea (în principal, dar nu exclusiv) antrenează transferul realității sociale de la formele sau structurile emergente către cele existente. Lumea se schimbă sub ochii noștri, iar mișcările confirmă, ca de fiecare dată când se produc mutații de anvergură, rolul lor de agenți ai schimbării.

2.1. Mișcare și organizare. Rolul rețelelor sociale

Pe la sfârșitul anilor '70 s-au dezvoltat teoriile mobilizării resurselor care au pornit de la ideea că „o organizație a mișcării sociale *(social movement organization* sau SMO) este o organizație complexă, formală, ce identifică scopurile sale cu preferințele unei mișcări sociale sau a unei contramișcări și încearcă să îndeplinească aceste scopuri"[1]. Dacă definiția de mai sus sublinia caracterul complex și formal, A. Oberschall (1980) a caracterizat mișcările ca expresii slab structurate ale conflictului, adică structuri simple în care „sute de grupuri și organizații – multe dintre ele ocazionale, împrăștiate ici-colo și lipsite de comunicare directă, organizare unică și conducere comună – iau parte în mod episodic la diferite tipuri de acțiuni colective locale".[2] Mișcările ar fi, în acest caz, acțiuni colective aparent haotice, dezorganizate. În prima definiție nu se suprapune mișcarea cu organizația; mișcarea este „lichidul" social în care s-ar cristaliza organizația, adică partea „solidă" și deci vizibilă a unei mișcări. În a doua definiție, dimpotrivă, nu se face distincție între mișcare și organizație; „lichidul" are și componente solide, dar disparate și slab conectate.

Diferența evidentă dintre definiții ne avertizează mai întâi că mișcările sociale au caracteristici organizaționale ce le diferențiază de alte organizații. Este frapant cum rețele disparate și aparent izolate sunt capabile de performanțe colective remarcabile. Mișcările nu sunt (întotdeauna) organizații, dar sunt o forță organizată redutabilă.

Din această perspectivă, cei mai mulți autori au căzut de acord că mișcările sociale asociază o categorie de organizații caracterizate de:

a. structuri *segmentate* (număr variabil de indivizi și grupuri care „cresc și dispar, se divid și fuzionează, proliferează și negociază");

b. rețele *policentrice* (lideri și „centre de influență" multiple);

---

[1] Zald, N. Mayer și McCarthy, D. John, „Resourse Mobilization and Social Movement: A Partial Theory", în *The American Journal of Sociology*, vol. 82, nr. 6, 1977, p. 1218.

[2] Oberschall, A., *Social Conflict and Social Movement*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1973, pp. 45–46, în D. Della Porta și M. Diani, *Social Movements. An Introduction*, Blackwell Publishing, 2006, p. 137.

c. rețele de *interacțiune (newtworking*, i.e. grupurile și organizațiile ce compun mișcarea negociază și sunt integrate prin intermediul „traseiștilor și afilierilor multiple").[1]

Definiția evidențiază rolul rețelelor sociale în configurarea mișcărilor și a organizațiilor lor. Intensificarea *networking*ului social, adică a părții informale într-o organizație/societate, este un indicator al iminenței acțiunii colective.

Cert este că, din caracterizarea de mai sus, „unitatea" stabilă a unei mișcări este rețeaua socială, adică cea mai simplă structură de socializare. Desigur că există indivizi autonomi și organizații componente ale mișcărilor sociale, însă într-o mișcare socială dominantă sunt rețelele.

Mișcarea este umbrela sub care acționează în comun rețelele sociale. Unificarea sub o singură „umbrelă" și coordonarea indivizilor și rețelelor în organizații constituie probabil cele mai dificile sarcini ale unei mișcări. Oamenii împărtășesc dorința de schimbare în rețeaua socială sau în cercul de cunoștințe, însă multe dintre inițiativele colective se „sting" înainte de a ajunge în public, altele supraviețuiesc câteva zile și doar puține se transformă în mișcări sociale. Dintre acestea, și mai puține devin organizații active. Rețelele conspiră neîncetat la ordinea socială stabilită, însă doar unele devin, la un moment dat, vizibile.

De aceea, privite prin prisma relațiilor informale dintr-o societate, „mișcările sociale sunt scufundate în rețelele sociale ale vieții de zi cu zi. Înlăuntrul acestor laboratoare invizibile, mișcările pun la îndoială și contestă codurile vieții cotidiene. Aceste rețele conspirate devin vizibile de fiecare dată când se confruntă actorii colectivi sau intră în conflict cu viața publică".[2] Devoalarea rețelelor, formalizarea a ceea ce era doar informal și expunerea în public a ceea ce era personal și confidențial, este operațiunea de omologare și organizare a acțiunilor colective. Conspirația devine publică și organizată.[3]

Sub acest aspect, mișcările sociale pot fi privite și ca „rețele de relații" ce leagă informal, adică fără norme procedurale și obligații organizaționale formale, o multitudine de indivizi și organizații ce împărtășesc o identitate colectivă distinctă și interacționează în chestiuni conflictuale.[4] În teoria mobilizării resurselor sunt numite organizații preexistente.

---

[1] Gerlach & Hine, *People, Power and Change: Movements of Social Power*, Bobbs-Merril, 1970.

[2] Klandermans, Bert, *The Social Construction of Protest and Multiorganizational Fields*, Universitatea din Amsterdam, 2010, p. 7.

[3] Jurnaliști pasionați de conspirații acuză emergența în decembrie 1989 a câtorva rețele subversive, precum cea de la Institutul de Economie Mondială, numită și „Grupul Trocadero", Grupul de Dialog Social, numită Internaționala Roșie sau Neokominternul, Ministerul Apărării sau rețeaua „Militaru" sprijinită de URSS.

[4] Diani, Mario, „Social Movement Networks Virtual and Real", *A New Politics? Conference*, CCSS, University of Birmingham, 1999, p. 2..

Se disting două chestiuni relevante în legătură cu rețelele sociale: localizarea spațială și tipul relației (directă sau intermediată).

Legătura dintre o mișcare și locația spațială este următoarea: mișcările s-au dezvoltat în paralel cu o sferă publică localizată într-un spațiu fizic și cultural specific, adică în societăți definite de frontiere naționale, infrastructură anume și trăsături culturale comune. Din punctul de vedere al localizării, acțiunea colectivă este definită de spațiul geografic și social național. Din acest punct de vedere, mișcările transnaționale sunt o apariție relativ recentă. Principala trăsătură – manifestarea într-un spațiu fizic și cultural peste frontierele naționale.

În ceea ce privește tipul relației, localizarea decide dacă ea e *privată și directă* (fără intermedierea mijloacelor de comunicare), *privată și mediată* (mesajele și informația sunt transmise prin tehnica de comunicare), *publică și directă* (comunicarea are loc în spații publice, de tipul adunărilor, mitingurilor), la care se adaugă *publică și mediată* (include orice tip de media printată, audiovizuală, digitală și telefonia mobilă).

Comunicarea intermediată de media print și audiovizuală (presa scrisă, televiziune, radio) în general a menținut legătura dintre mișcări și locație. Avansul tehnologiilor de comunicare a modificat însă substanțial această legătură: rețelele de computere substituie orice tip de media și permit comunicarea între spații sociale îndepărtate geografic. Comunicarea intermediată de computere devine preponderentă chiar și în spațiile sociale, precum cele de vecinătate.

Pe baza tipului de comunicare – directă sau intermediată – facem distincția între rețele sociale și rețele de socializare. Prin rețelele sociale îi *cunoaștem* pe ceilalți în mod direct, face-to-face, într-un spațiu fizic specific. Prin rețelele tehnice de socializare *aflăm* despre ceilalți prin intermediul Facebook sau Twitter într-un spațiu social virtual, imaginat sau închipuit. Capitolul 3 detaliază rolul rețelelor de socializare în susținerea acțiunilor colective.

Având în vedere aceste considerente legate de locație și comunicare, rețelele sociale tradiționale rămân în continuare alocate unui spațiu social definit. Ele se caracterizează prin relații directe, tip față-în-față între indivizi, iar comunicarea este privată și directă. Prin comparație, rețelele sociale susținute de tehnologii de comunicare la distanță sunt caracterizate de relații intermediate *(computer mediated communication)* și foarte probabil nu presupun întâlnirea face-to-face.

Diferența dintre rețele sociale și rețele de socializare ar fi aceasta: comunicarea este directă și în formă privată în primul caz, intermediată și în formă publică în cel de-al doilea. În prezenta secțiune numim așadar rețele sociale pe cele caracterizate de relații directe între indivizi și rețele de socializare pe cele intermediate de tehnologiile digitale. Rolul acestor rețele este diferit în ceea ce privește acțiunea colectivă.

Să vedem mai întâi ce rol joacă dimensiunea rețelelor și cum o putem măsura. O persoană poate fi relaționată direct cu: a) patru–cinci persoane intime (grupul familial);

b) un cerc de simpatie de aproximativ 12–15 persoane (de obicei, grupul profesional sau colegial); c) un grup de afinitate de până la 50 de persoane; d) un număr mediu de 150 de contacte personale în timp, pe care capacitatea noastră cognitivă și afectivă le poate susține.[1] Cu alte cuvinte, capacitatea umană maximă de relaționare directă scade în praguri în funcție de tipul de relație: de intimitate, de afinitate, de simpatie, de proximitate. Putem fi parte a unei rețele cu capacitatea maximă de 150 de persoane, pe care le cunoaștem direct, la care se adaugă un număr ce nu poate fi precizat de „prieteni ai prietenilor". Pot fi încă 150 sau mai puțin. Peste aceste limite, pentru a comunica și deci pentru a relaționa cu ceilalți, individul uman are nevoie de media. Când apelează la media, comunicarea devine intermediată, ceea ce înseamnă că rolul rețelelor sociale ca structuri informale de comunicare directă încetează. În România, reflexul antropologic al comunităților sociale este de a constitui organizări sociale cu cel mult 150 de capi de familie, ceea ce înseamnă sate cu circa 1 500 de locuitori.[2] Între aceste limite demografice, întregul sat se definește ca o rețea socială. Ce depășește acest prag constituie un alt sat. De aici fenomenul roirii satelor românești. De aici probabil dominația culturii orale, susținută de persistența rețelelor sociale și absența media (scrierea).

Revenind la configurația rețelelor care compun o acțiune colectivă, putem considera că avem de-a face cu o diversitate a formelor de organizare la care recurg activiștii mișcărilor sociale. Unele mișcări sunt formalizate și ierarhic organizate, altele sunt structuri aplatizate și slab integrate, cele mai multe sunt publice și urmăresc obiective societale, altele sunt conspirate și urmăresc obiective de grup.

Câteva criterii reduc diversitatea mișcărilor sociale la un număr de tipuri sau modele.

Astfel, organizarea unei mișcări sociale este modelată în principal de:

a. *formalizare,* ce presupune aderarea formală la organizație, existența unor reguli de funcționare, proceduri de lucru, conducere recunoscută și structură teritorială subordonată;

b. *profesionalizare,* înțeleasă ca prezența unui grup de angajați plătiți ce derulează o carieră profesională în cadrul organizației;

c. *diferențiere internă,* ce presupune o diviziune funcțională a muncii în paralel cu înființarea de noi unități teritoriale;

d. *integrare,* prin mecanisme de coordonare orizontală și verticală.[3]

---

[1] Dunbar, R.I.M, Stiller, James, „Perspective-taking and memory capacity predict social network size", în *Social Networks,* nr 29/1/2007, p. 94, *apud* Șerban Adela, *Securitate și insecuritate societală,* Editura Academiei Române, București, 2013, p. 28.

[2] Șerban, Adela, *op. cit.,* p. 29.

[3] Kriesi, Hanspeter, „The Organizational Structure of NSM", în *Comparative Perspectives,* Cambridge Uni. Press., 1996, *apud* Della Porta și Diani, *op.cit.,* p.1 40.

Indiferent însă de tip sau model, chestiunea este de ce și cum se transformă mișcările din structuri asociative simple, din rețele de nemulțumiți în structuri organizate complexe și diversificate ale acțiunii colective. De exemplu, „Primăvara arabă" a pornit în Tunisia de la un mic incident, în decembrie 2010, când un oficial local a abuzat de prerogativele sale pentru a sancționa un comerciant ambulant. Incidentul a „deconspirat" însă o întreagă rețea a nemulțumirii sociale, care și-a formalizat rapid organizarea și a declanșat cea mai amplă mișcare socială în lumea musulmană din ultimii cincizeci de ani.

2.2. Resursele acțiunii colective. Tipuri de mișcări sociale

Combinația specifică a criteriilor menționate mai sus generează „dileme organizaționale", respectiv care formă de organizare este potrivită pentru care tip de mișcare. Unele preferă profesionalizarea membrilor și activitate pe termen lung *(Medicins sans Frontieres),* altele optează pentru diferențiere și dispersare *(Amnesty International)* sau pentru integrare și leadership *(Frontul Popular din Franța).* Antreprenorii mișcărilor sociale sunt puși în fața unor alternative sau oportunități de organizare. A alege între a mobiliza oameni și/sau bani este o primă dilemă pentru activiști.

Cele două oportunități – *mobilizarea oamenilor sau a resurselor?* – presupun modele organizaționale diferite și acțiuni de mobilizare specifice. Indivizii și grupurile răspund apelului de mobilizare în baza identificării cu obiectivele mișcării sau din interes ce poate fi stimulat cu beneficii. Cea mai simplă organizare colectivă este generată de rețelele comunitare locale, numite și *grassroots*[1].

În mod obișnuit, mișcările *grassroots* apar la periferia sistemului și au un caracter spontan. Se bazează pe voluntariat și deci pe mobilizarea oamenilor din ușă-în-ușă. Resursele financiare sunt secundare, cel puțin în prima fază a mișcării. Mișcările *grassroots*[2] preferă participarea directă și decizii „populare", cu susținerea tuturor membrilor, evită delegarea de autoritate către structuri ierarhice și se preocupă de prezervarea consensualității. Caracterul informal, comunicarea directă și sentimentul comunitar sunt caracteristici asociate cu mișcările *grassroots.*

[1] Mișcările „*grassroots*" (în limba engleză grass roots însemnând *la origine)* sunt acțiuni colective inițiate de comunități locale sau categorii sociale, în mod obișnuit prin reacții spontane și organizare tip voluntariat. Sunt definite ca „mișcări autentice ale oamenilor de rând" prin opoziție cu mișcările generate de elite.

[2] Antonimul *grassroots* este *astroturfing,* înțeles ca mimare sau falsificare a originalității.

Mișcările construite de sus-în-jos deleagă autoritatea către filiale, consensul est construit de leadershipul central, obiectivele sunt obligatorii pentru toți aderenții participarea este stimulată prin beneficii promise sau așteptate. Resursele financiar și franciza stimulentelor sunt angajate în mobilizarea participanților la acest tip d mișcare. Resursele înseamnă și oameni, însă identificarea lor cu mișcarea este dictat de interes și mai puțin de identitate, deși formarea identității este unul dintre obiec tivele sale. Oamenii și banii sunt cele două tipuri de resurse care structurează acțiu nile colective.

Structuri ierarhice sau orizontale? Distribuția puterii în organizații distinge între modelul ierarhic sau vertical și cel orizontal sau participativ. Pentru structurile verti cale, liderul întruchipează organizația. Literatura de profil a identificat o tipologie a liderilor în funcție de câteva criterii: profetic, agitator, om de stat, ideologic, intelectual pragmatic sau instrumental.[1] În modelul ierarhic, leadershipul este de obicei charisma tic, în sensul în care „multe organizații, de la secte religioase la mișcări studențești, via partide revoluționare precum cel bolșevic și cel nazist, au prezentat forme charismatice de conducere a căror legitimitate a fost dependentă, înainte de toate, de abilitatea lide rului de a manipula resursele ideologice și de a reprezenta mișcarea ca întreg, contri buind la crearea identității sale colective".[2]

Pentru mișcările sociale, chestiunea principală în ceea ce privește rolul liderilor con stă în ponderarea charismei cu participarea organizației. Charisma este, de multe ori, o invitație la autoritarism. Secțiunea dedicată leadershipului detaliază acest aspect. În prin cipiu, leadershipul este opus charismei, însemnând capacitatea liderului de a negocia cu grupurile, a integra disidențele și a promova coaliții și consens. Sociologic, orizontaliza rea structurii decizionale a unei mișcări presupune ponderarea tendinței de profilare a unui „conducător" cu cea a „reprezentantului". Este diferența dintre leadershipul parti cipativ și cel charismatic. Profilul tehnic al unor mișcări presupune competențe științifice sau inginerești din partea liderilor, ceea ce inhibă suplimentar tendința de verticalizare. Della Porta și Diani observă că mișcările *grassroots* și comunitare sunt total diferite de modelul ierarhic sau charismatic, întrucât sunt structuri participative, orizontale, iar grupurile mici supraviețuiesc campaniilor intense și pauzelor de activitate datorită rela țiilor directe, chiar personale, dintre participanți. *Grassroots* sunt rețele sociale mobilizate pentru acțiune colectivă. Ideea liderului anonim (aluzie la o mișcare activă în spațiul virtual, numită *Anonimus)* pare a fi preferată în raport cu liderul autoritar *(führer).*

Revoluționar sau umanitar? În funcție de orientarea acțiunii colective – schimba rea cadrului social extern sau a celui intern ori comunitar –, activiștii decid formula

[1] Della Porta, D. și Diani, M., *Social Movements. An Introduction,* Blackwell Publishing, 2006, *op. cit,* p. 142.

[2] *Ibidem.*

organizațională potrivită. Organizațiile comunitare au fost denumite și mișcări asociative, în sensul în care acțiunea colectivă este derulată prin asocierea membrilor și în sprijinul lor, cel mai adesea prin furnizarea de servicii. Au mai fost denumite structuri de asistență *(abeyance structures).*[1] Centrele comunitare pentru bătrâni, copii și victime ale violenței domestice, centrele de recuperare, cluburile studențești, asociațiile de refugiați și altele asemenea sunt exemple de mișcări asociative, furnizoare de servicii comunitare și umanitare.

De cealaltă parte se plasează mișcările cu orientare externă, care au ca miză schimbarea cadrului instituțional social, economic sau politic. Prin exagerare, sunt mișcări „revoluționare" *(movement challengers)* în sensul în care vizează schimbarea profundă a societății.

Într-o primă tentativă de clasificare a mișcărilor sociale, un antropolog american a intersectat dimensiunea (cine/câți) cu obiectivele (ce vor să schimbe), rezultând modelele de mai jos.

schimbare		**limitată**	**radicală**
obiect	individ	mișcări alternative	mișcări recuperatoare
	societate	mișcări reformatoare	mișcări revoluționare

Tipuri de mișcări sociale (D. Aberle, 1966)

După cum se vede în tabel, mișcările alternative sunt inițiate la nivel individual și solicită schimbări minore, în timp ce mișcările recuperatoare sunt radicale. Mișcările reformatoare sunt mișcări de grup sau societale și militează pentru schimbări mai degrabă minore, în timp ce mișcările revoluționare revendică transformarea societății în ansamblu. Alte tipologii au ordonat mișcările sociale după compoziția socială (proletare, burgheze), obiective și revendicări (materiale, nemateriale) sau metode (repertorii) ale acțiunii colective.

Viziunea în ceea ce privește mișcările sociale a fost radical modificată de teoria mobilizării resurselor în anii '80, cu accentul său pe organizare (formalizare) și management (manipularea resurselor).

Gradul de formalizare diferențiază între tipul birocratic și cel colectiv sau participativ. *Tipul birocratic* se caracterizează prin centralizarea autorității, formalizarea procedurilor și diviziunea muncii, ceea ce asigură, cel puțin într-o primă interpretare, un caracter rațional, coerent și programat unei acțiuni colective. *Tipul participativ,* prin opoziție cu cel birocratic, este descentralizat și consensual (decizia se adoptă prin unanimitate), procedurile sunt adoptate ad-hoc, iar diviziunea muncii este nespecificată. Dacă modelul

[1] *Ibidem*, p. 143.

birocratic este planificat și predictibil sau rațional, modelul participativ asigură un caracter spontan, neprogramat și aparent irațional acțiunii colective. Asociațiile de voluntariat și majoritatea mișcărilor politice de stânga sunt structurate după modelul participativ. Organizațiile profesionalizate ale mișcărilor sociale sunt mai apropiate de modelul birocratic și, prin dimensiunea antreprenorială, apropiate dreptei politice. După cum vom vedea în capitolul dedicat aspectelor politice, mișcările cu filosofie colectivă accentuează participarea și deliberarea, în timp ce mișcările cu etos profesional și/sau ideologic favorizează inițiativa, autoritatea și disciplina.

Organizarea birocratică vs organizarea colectivă a mișcărilor sociale (Rothschild–Whitt, 1979)[1]

Dimensiune	Tipul birocratic	Tipul colectiv
autoritate	autoritate în baza funcției sau expertizei; structura este ierarhică, la fel și autoritatea	autoritatea aparține comunității ca întreg; delegată doar cu mandat temporar
reguli	reguli stabilite, valabile pentru toți; deciziile se adoptă pe baza regulilor și procedurilor; considerentele utilitare dominante	reguli formale minime; deciziile se iau pe o bază ad-hoc, de la caz la caz; considerentele etice prevalente
control social	prin reguli de comportament standardizate, supervizare ierarhică și sancțiuni	prin apel moralist sau personalist, modele
relații sociale	idealul impersonal; valorile instrumentale (eficiența) dominante	idealul comunitar; relațiile sunt personale, holistice și reprezintă o valoare prin ele însele
recrutare și promovare	recrutare pe baza certificatelor de calificare și pregătire; avansul social bazat pe cel profesional/ birocratic	recrutare pe rețelele sociale (prietenie, rudenie), valori sociopolitice, accent pe „personalitate", evaluare informală a cunoștințelor și calificării
structură de stimulente	salariu sau alte stimulente materiale	stimulente normative (satisfacția de a face un bine) și de solidaritate (satisfacția de a face parte din echipă)

[1] Rothschild-Whitt, 1979.

stratificare socială	poziția în ierarhie generează inegalitate și stratificare tip șef–subordonați	egalitarist, lideri, personalități exemplare
diferențiere	diviziune a muncii ridicată (manuală și intelectuală, administrativă sau productivă); specializare ridicată a calificărilor	diviziune a muncii redusă (nu se face distincție între manual și intelectual, administrativ sau productiv), specializare minimă (toți sunt specialiști sau niciunul)

Tabelul de mai sus prezintă trăsăturile de ideal-tipuri ale celor două modele organizaționale, construite prin exagerarea trăsăturilor dominante. În viața socială întâlnim însă organizații birocratice în care modelul participativ atenuează caracterul formalizat și ierarhizat și viceversa, structuri colective cu inserții birocratice mai mult sau mai puțin formalizate.

Modelul colectivist este invocat de mișcările ce revendică îmbunătățirea participării politice și sociale (numite și *participatory democracy*[1]), democratizarea conducerii *(distribution of leadership)* și construcția consensului în deciziile publice *(consensus decision making)*. Mișcările sociale sunt o formă de organizare a celor fără acces la decizia publică, astfel: „Pentru cei care au fost în mod sistematic excluși de la participare politică, deciziile politice participative formează abilități de negociere a agendelor publice și interpelare a autorităților. Îi pregătește pe oameni să avanseze argumente și să evalueze costurile și beneficiile diferitelor opțiuni. Dezvoltă sentimentul eficienței implicării în politică... Rotația liderilor, stabilirea unor reguli de participare și negocierea consensului pregătesc oamenii să facă politică neconsensuală...".[2] Creșterea participării a fost asociată cu ideea de „a-i pregăti pe oameni să facă ceea ce altfel nu ar face" (idee derivată din conceptul de *empowerment*, literar împuternicire cu sens de socializare prin participare).

Participarea pe scară largă generează ceea ce se numesc organizații de protest în masă *(mass protest organizations)*. Sunt organizații ce reunesc pe o platformă-program comună mai multe mișcări, inițiative, organizații, nonguvernamentale, media, personalități publice și o masă de simpatizanți. Literatura de profil le numește și forumuri sociale. Mișcările ecologiste ale anilor '70 au inițiat astfel de platforme, dar nu au devenit organizații de masă, așa cum se spera. Pe baza lor s-au constituit partidele ecologiste de astăzi. Anii '90 au adus în atenție mișcările antiglobalizare, forumurile sociale și rețelele virtuale mobilizate împotriva politicilor neoliberale. Modelul

[1] Polletta, Fr., *Freedom is an Endless Meeting: Democracy in American Social Movements*, 2002.

[2] *Ibidem*, p. 10.

„gândește global, acționează local" a fost încercat și de mișcările cu structură transnațională, iar rezultatul a constat în constituirea unor puternice filiale locale a organizațiilor transnaționale. În România un exemplu la îndemână este CriticAttack, o rețea internațională cu mesaj de stânga.

Modelul birocratic aplicat mișcărilor a generat organizațiile profesionalizate ale mișcărilor sociale *(professional movement organizations).* Organizarea profesională a unei mișcări sociale se caracterizează prin:

a. conducere ce alocă întregul timp mișcării, cu angajarea unei cantități însemnate de resurse colectate din afara grupului de referință al mișcării;

b. afiliere la organizație foarte redusă sau chiar inexistentă (înscriere de formă sau *paper membership);*

c. reprezentare publică a membrilor mișcării;

d. acțiuni de influențare a politicilor în numele organizației".[1]

Membrii de rând au delegat autoritatea conducerii angajate și nu se implică în decizii. Organizația se pronunță precum un consiliu de administrație asupra strategiei și echipei de conducere, dar nu în ce privește deciziile operative. Principalul avantaj al delegării inițiativei acțiunii colective unei organizații îl reprezintă continuitatea pe termen mediu și lung, ceea ce primite mișcărilor să mobilizeze rar și parțial membrii și astfel să supraviețuiască ciclurilor de protest. Se adaugă o mai bună gestiune a resurselor și utilizarea lor preponderent pentru atingerea obiectivelor stabilite. Echipa de profesioniști este precum un antreprenor care angajează efortul și costurile optime pentru obținerea rezultatelor maxime.

Mișcările transnaționale recurg, din motive întemeiate, la activiști de profesie în organizarea acțiunilor colective în locații spațiale dispersate și agende locale diferite. Organizațiile mișcărilor transnaționale (TSMO) dispun de câteva oficii centrale (de obicei 8–10, alocate unor regiuni geografice distincte) și filiale (birouri) naționale, prin care se afiliază milioane de membri. *Amnesty International* are peste 56 de birouri naționale, mai mult de un milion de membri și circa 7 500 de grupuri de acțiune răspândite în peste 100 de țări. *Greenpeace* are o structură relativ similară, dar pentru un număr de 2–3 milioane de membri. Transnaționalele adoptă o organizare de tip rețea, ce presupune coordonare și networking în timp real, concentrare pe un *issue,* fie aceasta o problemă globală sau o chestiune locală, mobilizare în rețea, acțiuni colective concertate etc.

Organizațiile comunitare sau grassroots sunt opusul formalizării, birocratizării și transnaționalizării. Organizația comunitară este un cadru de socializare în sine, pentru că permite relații stabilite în mod natural, prin care se susțin nevoi individuale/

[1] McCarthy și Zald, 1987 a, p. 378, *apud* Della Porta și Diani, *op. cit.,* p. 145.

particulare de sprijin emoțional, integrare și formare identitară.[1] Mișcările *grassroots* sau comunitare sunt structuri participative, iar grupurile mici supraviețuiesc campaniilor intense și pauzelor de activitate datorită relațiilor directe, chiar personale, dintre participanți. În perioadele de intensitate a acțiunilor colective, participarea devine cvasitotală, în sensul în care implicarea tinde să cuprindă majoritatea membrilor și activarea tuturor aspectelor vieții individuale și comunitare. Mișcarea devine o „familie". Studenții „revoluționari" ai anilor '60 trăiau, se îmbrăcau și vorbeau într-un anume fel, ceea ce a definit stilul acestei generații, familiar indivizilor ce se identificau ca atare.[2] Pantalonii Blue Jeans și muzica Beatles au fost ingredientele vestimentare și muzicale ale acestei generații.

Totuși, dacă mișcările centrale sunt prea generale și adesea lipsite de „suflet" sau „stil", mișcările *grassroots* prezintă „dezavantajul" stilului sectar sau particular. Spre deosebire de modelul protestului de masă, mișcările comunitare combină participare ridicată, cu formalizare și birocratizare reduse. Se adaugă lipsa resurselor financiare, consecință a asocierii mișcărilor *grassroots* cu regiunile geografic periferice și cele social dezavantajate (cum ar fi periferiile urbane).

În discuția despre societatea civilă, teoretic mișcările *grassroots* sau comunitare sunt principalul indicator, pentru că reflectă nivelul asociativ și gradul de participare reală al cetățenilor la viața publică. Organizațiile neguvernamentale și mișcările sociale cu personal plătit tind să substituie organizațiile *grassroots* și generează astfel un substitut al societății civile. Când finanțarea externă substituie și agenda de preferințe sau de revendicări, se produc distorsiuni asupra agendei publice locale prin inversarea priorităților. Chestiuni relevante, dar ierarhizate cu grad de urgență medie (exemplu homosexualitatea) sunt transformate în priorități publice prin substituirea altora (cum ar fi lipsa infrastructurii de sănătate în mediul rural). Substituirea priorităților și societatea civilă de import inhibă, în cele din urmă, sectorul *grassroots* și deturnează industria mișcărilor sociale. În final, activiștii de profesie mobilizează și angajează acțiuni colective pentru agende nerelevante pentru societățile locale.[3]

Organizațiile *grassroots* prezintă o calitate suplimentară legată de capacitatea lor de a reactiva acțiunea colectivă la anumite intervale de timp. E. Etzioni (1975) a numit aceste organizații „structuri intermitente", pentru că au capacitatea de a relua acțiunea colectivă într-un timp relativ scurt de la apariția unei „chestiuni" noi pe agenda comunitară .[4]

---

[1] Della Porta și Diani, *op. cit.*, pp. 141–142.

[2] Whalen și Flacks (1989), în Della Porta și Diani, *op. cit.*, p. 142.

[3] Rusia a interzis în 2013 finanțarea externă a formațiunilor civice sau politice.

[4] *Apud* Della Porta și Diani, *op.c it.*, p. 149.

Discursul de sesizare este, de asemenea, o funcție alocată prin excelență mișcărilor comunitare. Dacă, de pildă, un expert, un ONG sau o sursă media sesizează profilarea unei probleme sau chestiuni, credibilitatea sursei și legitimitatea sesizării nu pot concura o organizație *grassroots*. Un protest public, un flashmob, pichetarea unei instituții publice sau blocarea unei artere de circulație sunt elemente de „discurs" cu un puternic impact public și au un grad de credibilitate ridicat.

Discursul de sesizare al mișcărilor sociale este public și în numele unui public, ceea ce îi conferă credibilitate și legitimitate derivată din imaginea și influența acelui public.

2.3. Sectorul mișcărilor sociale. Cooperare și conflict în „societatea civilă"

Mișcările sociale nu mai sunt excepția, ci regula socială. Identificăm astfel o multitudine de mișcări, grupuri și organizații, cele mai multe autentice, altele doar pretinse, a căror unificare generează ceea ce ipotetic se poate numi sector al organizațiilor mișcărilor sociale. Termenul de „societate civilă", deși mult mai folosit, probabil că nu surprinde întreaga varietate de acțiuni colective, așa cum vom vedea în continuare.

Agregând acțiuni colective și organizații, s-a observat că, „indiferent dacă studiem mișcările revoluționare, mișcările de reformă socială extinsă ori punctuală sau mișcările religioase, identificăm o varietate de organizații a mișcărilor sociale sau de grupuri, legate de diferite circumscripții de sprijin (atât instituțional, cât și individual), aflate acum în competiție unele cu altele pentru resurse și întâietate sau schimbând facilități și resurse mai târziu, dezvoltând funcții stabile și cel mai adesea diferențiate, fuzionând câteodată în coaliții ad-hoc sau angajându-se în conflicte ireductibile între ele".[1]

Aceste mișcări și grupuri identificate de sociologii menționați se află ipotetic în competiție pentru resurse și circumscripții de sprijin și practic cel mai adesea în relații de colaborare. La propriu și la figurat, sectorul mișcărilor sociale este cel al conspiratorilor la ordinea socială existentă. Alianțe și coaliții ale mișcărilor sunt contrabalansate de inițiative similare ale contramișcărilor și ale autorităților naționale sau internaționale. În 1994, mișcarea zapatistă din sudul Mexicului a generat

[1] Zald, N. Mayer și McCarthy, D. John, „Social Movement Industries: Competition and Cooperation among Movement Organizations", în Louis Kriesberg *(ed.), Research in Social Movements, Conflicts and Change,* vol. III, Greenwich, JAI Press, 1980, p. 2.

acțiuni de sprijin în SUA, ceea ce a obligat guvernul american la intervenție alături de cel mexican.

Pentru a stabili ce tipuri de relații se stabilesc între organizațiile mișcărilor sociale sau în interiorul sectorului neguvernamental, cum a mai fost denumit prin extensiune (incluzând astfel organizațiile neguvernamentale, grupurile de lobby și unele componente ale industriei media), sociologii Zald și McCarthy au înaintat următoarele definiții:

a. Mișcarea socială reprezintă un set de opinii și convingeri ale unei populații ce întruchipează preferințe de schimbare a unor elemente ale structurii sociale și/sau a distribuției de beneficii într-o societate.

b. Organizația unei mișcări sociale (*social movement organization* sau SMO), după cum am evidențiat mai sus, este structura organizată ce încearcă să îndeplinească aceste preferințe.

c. O *industrie a mișcărilor sociale* (SMI) este constituită din toate organizațiile cu scopuri relativ apropiate (similar modului în care în economie o industrie este compusă din toate companiile active într-un domeniu).

d. *Sectorul mișcărilor sociale* (SMS) este compus din toate industriile dintr-o societate, indiferent de mișcarea socială la care sunt alocate.[1]

Autorii menționați precizează că organizațiile avute în vedere se deosebesc de cele tip rețea sau structură informală de cooperare și comunicare între „celule" sau rețele locale. Organizațiile ce compun o industrie au câteva niveluri de afiliere, liste actualizate de membri, reguli și proceduri scrise, conducere autorizată și vizează obiective plasate peste sau cu consecințe ce depășesc nivelul local, comunitar. Obiectivul lor presupune schimbarea societății în general sau cel puțin a unui segment al organizării sociale. Evident că, în interpretarea noastră, industriile mișcărilor sociale ar exclude organizațiile *grassroots*, cu excepția cazului în care consecințele acțiunilor colective inițiate de acestea s-ar răsfrânge la nivel social general. (Organizațiile *grassroots*, având un grad de formalizare redus, sunt asimilate cu „celulele" sau rețelele locale.)

Întrucât sectorul se compune din industrii – politică, sănătate, educație, protecția mediului, minorități ș.a. –, iar acestea nu pot funcționa în absența resurselor și a ciclului cerere–ofertă, „organizațiile mișcărilor sociale trebuie să dețină resurse, indiferent cât de puține și de ce tip, pentru a-și putea îndeplini obiectivele. [...] În orice caz, resursele trebuie controlate sau mobilizate înainte ca acțiunea să fie posibilă".[2] Deducem de aici că nu există mișcare fără resurse, iar sectorul este ca-

[1] *Ibidem*, pp. 2–3.

[2] McCarthy, D. John și Zald, N. Mayer, „Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory", în *American Journal of Sociology*, vol. 82, nr. 6/1977, p. 1221.

racterizat, precum în economie, de competiție și colaborare pentru accesul la resurse și piețe. Programele de acțiuni, suita de revendicări, ciclurile de protest și militantism, alianțele și conflictele în interiorul sectorului mișcărilor sociale sunt toate legate de resurse.

Resursele provin în principal din circumscripția de referință *(constituents)* a unei mișcări, formată din aderenți (cei care cred în obiectivele mișcării) și susținători (cei care contribuie cu resurse). A genera resurse pentru o mișcare înseamnă, într-o primă accepțiune, a recruta noi aderenți în paralel cu menținerea celor deja recrutați. Însă, între aderenți și opozanți, cei mai numeroși sunt neutrii *(bystanders)*. Populația de referință a unei mișcări, formată din aderenți, neutri și opozanți poate fi ulterior grupată în masa de contribuabili *(mass constituents)* și elite în funcție de cantitatea de resurse, în principal financiare, pe care le controlează. Evident, elitele controlează cea mai importantă cantitate de resurse, fie ele private sau publice. Aderenții, neutrii și opozanții, fie ei de rând sau elite, sunt beneficiari ai acțiunilor colective. *Beneficiarii direcți* sunt cei direct vizați de o mișcare. Zald și McCarthy oferă aici exemplul populației de gen feminin ce poate beneficia în masă de extinderea dreptului la muncă în cazul în care mișcarea reușește să extindă acest drept.[1]

Indivizii și grupurile ce militează pentru obținerea unor drepturi de care nu urmează să beneficieze personal sunt numiți *aderenți din convingere* sau din conștiință. Membrii unei mișcări ce sprijină, dar nu beneficiază direct de îndeplinirea unui obiectiv sunt alocați *circumscripției de conștiință*. În mod obișnuit contribuie cu resurse, dar nu se transformă în militanți. A da bani unei mișcări este uneori mai eficient decât a ieși în stradă. Un individ care contribuie cu 100 de ore de resurse (participare) este prețios pentru o mișcare socială, însă un alt individ care contribuie cu un milion de dolari este extrem de prețios.

Autoritățile și agenții controlului social (agențiile guvernamentale, poliția) nu sunt, în sens instituțional, aderenți, neutri sau opozanți, însă au un impact ridicat asupra sectorului mișcărilor sociale datorită „abilității de a inhiba (în mod obișnuit numit control social) sau de a favoriza mobilizarea resurselor".[2]

De reținut că în Statele Unite, cel puțin în perioada de referință a studiului invocat în prezenta lucrare, implicarea unor factori și resurse externe în sectorul mișcărilor sociale nu este confirmată și, în principiu, nu este permisă. În capitolul dedicat studiilor de caz prezentăm succint modul în care este distorsionată funcționarea sectorului mișcărilor sociale în țările Americii de Sud prin intervenția externă. Societatea civilă devine mai degrabă o proiecție internațională decât o realitate locală.

---

[1] *Ibidem*, pp. 1221–1222.

[2] *Ibidem*, p. 1222.

Partiționarea indivizilor și grupurilor în masă și elită, public format din aderenți, militanți, neutri și oponenți din conștiință sau potențiali beneficiari, permite aproximarea cât mai fidelă a funcționării reale a sectorului mișcărilor sociale pe cel puțin patru paliere: competiție, ideologie sau justificare, cooperare și facționalism.

În acest mod s-au elaborat următoarele ipoteze sociologice în ce privește relațiile ce se stabilesc într-o piață/sector al mișcărilor sociale.

Competiția pentru resursele private este dependentă de disponibilitatea marginală a resurselor în societate. Industriile mișcărilor sociale, fie ele legate de sistemul juridic, de cel social, medical, educațional sau de protecția mediului, se află în competiție pentru a accesa resurse private în mod obișnuit disponibile în cantitate variabilă. Competiția este mai ridicată decât în alte sectoare, pentru că SMS este ultimul în ceea ce privește prioritățile de finanțare. Resursele financiare disponibile pot fi evaluate prin rata profiturilor pentru un an fiscal. Proporția din PIB alocată SMS oscilează între 0,001 și 0,1 la sută. Pentru a încuraja disponibilul financiar privat pentru SMS, guvernele oferă deduceri persoanelor sau companiilor care finanțează din veniturile proprii sectorul neguvernamental. În România, deducerea fiscală este de doi la sută anual pentru persoane private. Când resursele în general, cele private în particular sunt extinse, sectorul mișcărilor sociale se extinde, de asemenea. În societăți cu sector neguvernamental puternic, finanțarea privată este prevalentă. Sectorul își datorează de altfel existența resurselor private angajate în diferite programe și proiecte neguvernamentale, dar a căror țintă este mai mult sau mai puțin explicit politica publică. Cu toate acestea, competiția pentru bani privați este acerbă, întrucât sectorul mișcărilor este un slab competitor în comparație cu altele. Sectorul mișcărilor sociale colectează banii privați disponibili după saturarea altor domenii, cum ar fi cercetarea și dezvoltarea, artele și sportul. Când au de ales între un artist și un revoluționar, finanțatorii privați îl preferă pe artist, cu excepția celor care au interese politice clare.

Competiția pentru resurse publice generează conflict între mișcările inclusive (cu aderență formală) și satisfacție sau frustrare în rândul mișcărilor exclusive. Pentru a-și îmbunătăți șansele de acces la resurse, mișcările recurg la radicalizarea (exagerarea) sau atenuarea diagnozei problemelor sociale și la poziționarea favorabilă în raport cu preferințele guvernamentale. Cantitatea de resurse fiind limitată, mișcările își antagonizează în felul acesta perspectivele și soluțiile la problemele în atenție. Exagerează sau minimizează o problemă socială pentru a răspunde sau a confirma politicile publice și a primi, în acest fel, finanțare. Finanțarea publică înseamnă legitimitate în raport cu aderenți, neutri și opozanți și, în condiții obișnuite, atrage resurse suplimentare din disponibilitățile private. Printre altele, finanțarea mișcărilor cu aderență inclusivă de către agențiile guvernamentale oferă posibilitatea apariției așa-numitelor GONGO, adică nonguvernamentale înființate de guvern. În ceea ce privește

mișcările cu aderență exclusivă (participare ridicată a membrilor), conflictul este sporit datorită difuziunii satisfacției sau frustrării accesului la resurse în rețele sociale extinse. Finanțarea unei asociații a persoanelor cu dizabilități de exemplu induce satisfacție pe paliere sociale multiple.

În România, mișcările inclusive ale minorității rrome obțin în mod constant finanțare publică datorită temerii difuziunii conflictelor între aceste mișcări. Practica „din puținul pe care îl avem, fiecare primește câte ceva" a generat un consum important de resurse fără ca indicatorii integrării sociale să arate modificări în modelele educaționale sau migraționale ale rromilor. Accesul la finanțare publică a amplificat un efect secundar: creșterea numărului organizațiilor minorității rrome și constituirea unei veritabile industrii a mișcărilor și organizaților pentru această minoritate. Industria organizațiilor pentru rromi este cea mai dezvoltată în România. Acest fapt echivalează, în modelul teoretic avansat de Zald și McCarthy, cu amplificarea potențialului de conflict în industria acțiunilor colective destinate populației rrome. Guvernul obține, în acest fel, un efect contrar. Asociațiile, în loc să „lupte" cu marginalizarea rromilor, se luptă între ele pentru bani. Fapt este că industria programelor de emancipare și integrare a rromilor consumă cele mai multe resurse publice și private și raportează cele mai slabe rezultate.

Ideologie și conflict se referă la situația în care mișcările sociale promovează strategii agresive la adresa finanțatorilor publici și a competitorilor din sectorul neguvernamental. Este așa-numitul „discurs de radicalizare", prin care sunt denunțate practicile clientelare ale guvernului în acordarea de granturi (proporția de finanțare a GONGO fiind un indicator) și preferințele de „acomodare" cu autoritățile din partea competitorilor (care preferă soluții agreate pentru a-și menține accesul la finanțare). S-a observat preferința finanțatorilor publici de a favoriza organizațiile cu programe moderate.

Cooperare prin schimb, diviziune a muncii și compatibilizare a programelor. În exercitarea funcțiilor lor sociale, mișcările dezvoltă roluri diferențiate și în același timp relaționate. În sector sau într-o industrie a mișcărilor sociale în mod obișnuit se stabilesc următoarele forme de cooperare:

a. schimburi ad-hoc între militanți, ce includ informație, servicii sau facilități;

b. coordonare a politicilor la nivelul reprezentanților legitimi;

c. transfer de calificare, competențe, sarcini și costuri între organizații ale mișcărilor sociale;

d. relații stabile de cooperare și susținere mutuală;

e. angajarea unor acțiuni sau programe comune.[1]

În mod obișnuit, extinderea cooperării pe o perioadă mai lungă de timp și angajarea unor multiple acțiuni sau proiecte conduc la apariția unor noi organizații, prin

[1] *Ibidem* 21, p. 14.

fuziune sau absorbție. Printre factorii care favorizează cooperarea se numără controlul social și afilierea multiplă. Restricțiile legale, violența sau arestul în mod obișnuit solidarizează mișcările sociale. Protestatarii devin solidari în fața poliției. De asemenea, faptul că un număr de aderenți sunt contabilizați la mișcări sociale diferite cel mai probabil va facilita cooperarea între mișcări. În plus, agențiile de finanțare publică încurajează ceea ce se numește *coalition grant* – coalizarea mai multor organizații pentru accesarea unui grant.

Alianțe, carteluri, federații și fuziuni ale mișcărilor sociale. Într-un mediu competitiv, mișcările sociale recurg la alianțe, carteluri, federații sau fuziuni pentru a-și îndeplini obiectivele și satisface aderenții. Inițiativa aparține de obicei organizației mai mari, care va prelua și mare parte a costurilor. În alte cazuri, finanțatorul solicită alianțe sau creează monopoluri într-o industrie a mișcărilor sociale. Exemple de acest fel sunt „fronturile populare" în politică, „federațiile sindicale" în relațiile de muncă sau „forumurile sociale" pentru șomeri, studenți, defavorizați.

Fragmentarea mișcărilor sociale este un proces opus fuziunilor și, în mod obișnuit, conduce la separarea unor grupuri sau facțiuni și formarea unor mișcări sociale. Organizațiile mișcărilor sociale cu caracter exclusiv (participare ridicată a aderenților) sunt cele mai expuse la facționalism.[1] Organizațiile exclusive formează, în timp, disidențe, indiferent de cauza lor, în mod obișnuit ideologică sau financiară. Mișcările se înmulțesc în acest fel de la una la alta *(spin off)*.

Concluziile în ceea ce privește SMS sunt ilustrative:

a. sectorul este caracterizat de competiție pentru dominația simbolică între organizații, adică „pentru definirea termenilor acțiunii mișcărilor sociale";

b. liderii sunt angajați într-o competiție pentru hegemonia simbolică.[2]

Mișcările sunt așadar angajate în definirea termenilor acțiunii colective: cine stabilește agenda acțiunilor, cum se mobilizează oamenii și resursele, ce obiective sunt vizate. În acest proces, mișcările sociale devin producători de lideri în societate. Liderul unei mișcări sociale este expus la exercițiul coagulării unei circumscripții de aderenți, la colectarea de resurse, elaborarea unui program de acțiune și la conducerea acestor acțiuni. Mișcările sociale devin astfel fabrici ad-hoc de lideri.

[1] *Ibidem* 19, p. 25.

[2] *Ibidem*, p. 27.

2.4. Conducerea mișcărilor sociale. Incubatorul de lider

Într-un cunoscut studiu, un profesor de la Harvard, Marshall Ganz (2003), ob servă că „în Statele Unite, (mișcările sociale) au fost principala forță a reformei so ciale și politice de la Revoluția americană încoace".[1] Practic, schimbarea a fos intermediată de mișcările sociale, proces prin care au fost formate și rulate cohort întregi de lideri.[2] Ceea ce înseamnă că mișcările sociale sunt un rezervor de idei, lider și acțiune colectivă pentru America.

Combinația organizare și leadership transformă mișcările sociale din structur efemere cu acțiuni incoerente în structuri emergente cu acțiuni convergente. D exemplu, în cazul mișcării pentru drepturi civile din SUA, organizațiile bisericilo comunității afro-americane și leadershipul lui Martin Luther King au asigurat suc cesul acțiunii colective.

Rolul liderilor în mișcările sociale este așadar crucial. Ganz consideră că funcți lor este de a spune publicului „povestea", „visul" sau „cum stă treaba", fapt pentr care primesc susținere sau nu.

Dat fiind specificul mișcărilor sociale, sarcina conducerii lor depășește modelel tradiționale ale leadershipului și, într-o oarecare măsură, a tipului charismatic unde conducerea este alocată unei persoane sau grup de inițiați. Mișcările sociale formează lideri la toate nivelurile și probabil că aceasta este cea mai importantă trăsătură în legătură cu acțiunea colectivă. Un lider precum Che Guevara cel mai probabil poate organiza o revoluție, însă, pentru a organiza o mișcare socială al cărei argument principal este discursul, și nu mitraliera, atunci cu siguranță avem nevoie de lideri pe toate palierele leadershipului. Dacă nu este exagerat, mișcările nu au atât de mare nevoie de eroi urcați pe baricade, ci de lideri care să le conducă spre îndeplinirea obiectivelor, dacă se poate fără baricade și fără eroi.

Pentru că mișcările sunt similare asociațiilor, „în cele mai multe asociații volun tare, autoritatea este nesigură, iar leadershipul precar. [...] (însă) Deși autoritatea multor lideri este slabă, solicitările sunt mari".[3] Mișcările sociale și liderii lor sunt obligați să forțeze posibilitatea în loc să confirme probabilitatea, provocare similară,

---

[1] Ganz, Marshall, „Leading Change. Leadership, Organization and Social Movements", în Nohria N. și Khurana R. (ed.), *Handbook of Leadership Theory and Practice*, Harvard Business Press, 2003, p. 1.

[2] Din datele lui Ganz, o mișcare conservatoare precum NRA (...), cu 4 milioane de aderenți, își desfășoară activitatea prin 14 000 de cluburi în care sunt antrenați circa 140 000 de lideri locali (un lider la fiecare 25 de membri). Mișcarea ecologistă Sierra Club, cu circa 750 000 de aderenți organizați în 380 de grupuri locale, beneficiază de aportul a peste 12 500 de lideri, din care 10 000 pe plan local (raport 1/57).

[3] Wilson Q. J., *Political Organizations*, Basic Books, New York, 1973, *apud* Marshall Ganz, *op.cit.*, p. 3.

păstrând proporţiile, cu cea întâmpinată de Moise în Exod. După M. Ganz, rolul liderilor este să genereze acel spaţiu social în care marginalizarea se transformă în speranţă, inovaţie şi acţiune. Astfel, liderul resocializează mulţimile alienate şi dezorganizate şi structurează spaţiul social al mişcării în conformitate cu obiectivele acţiunii colective. Liderul este cel care furnizează soluţia şi conduce mulţimea către respectiva soluţie.

Tehnicile de leadership utilizate în organizarea mişcărilor sociale sunt următoarele: reconfigurarea relaţiilor, elaborarea „poveştii" sau a versiunii narative, definirea strategiei şi angajarea acţiunii.

Reconstrucţia relaţiilor sociale presupune angajarea indivizilor, a reţelelor şi organizaţiilor aderente într-un schimb de resurse, interese şi înţelesuri (sensuri sociale). Prin schimb se produce o creştere relaţională ce pregăteşte formalizarea relaţiilor, adică ordonarea lor în funcţie de criterii de raţionalizare a acţiunii. Prin intermediul socializării, interesele, înţelesurile şi resursele se transformă în capacităţi strategice. Densitatea şi intensitatea relaţiilor facilitează, în opinia lui M. Ganz, dezvoltarea încrederii, motivaţiei şi angajamentului şi, nu în cele din urmă, a identităţii. Reconfigurarea relaţiilor dintre membri în conformitate cu codul identitar al mişcării devine resursă relaţională. Munca este depusă de lideri ce sunt membri de rând care au preluat iniţiativa transmiterii şi antrenării aderenţilor după noul cod sau idee fondatoare. Procesul este similar acţiunii apostolilor în religie de aducere a „veştii" sau a naraţiunii la cunoştinţa publicului. Mai departe, chestiunea devine „care poveste este (mai) credibilă".

Povestea sau *naraţiunea* se confundă cu mişcarea însăşi, adică distribuţia mesajului prin acţiune asupra publicului. O mişcare poate fi numită ca atare dacă „povestea" sa *(social movement story)* devine o naraţiune publică, adică ceva cu care oamenii se identifică, despre care discută şi pentru care negociază.[1] În generarea unei poveşti, în principiu, nemulţumirile percepute ca fiind injuste sunt cele care inspiră acţiune colectivă. Rolul liderului este de a conştientiza nemulţumirea *(grievance)*, a devoala caracterul injust al situaţiei şi de a stimula energia morală în proiectarea soluţiei. Frustrarea devine în acest mod o chestiune tranzitorie, ce poate fi corectată prin acţiune colectivă, „lucrul rău" poate fi îndreptat prin facerea „lucrului bun". Mecanismul psihologic este cel de pozitivare, de proiectare a binelui, de valorizare a viitorului în raport cu un trecut neplăcut şi prezent incert. Astfel, injustiţia poate fi îndreptată, nemulţumirea corectată, speranţa în viitor salvată dacă se acceptă un sacrificiu în prezent. Este o judecată de valoare pe care indivizii o fac, judecată aparent raţională în condiţiile iraţionale ale unor puternice emoţii. Din experienţa celor mai multe mişcări, injustiţia percepută este un cadru de diagnostic infailibil *(injustice frame*, vezi capitolul dedicat culturii şi emoţiilor).

[1] Ganz, M., *op.cit.*, p. 7.

Prin fabricarea unei narațiuni, prin difuziunea acestei vești sau „povești", din masa amorfă de oameni nemulțumiți și deci emoționați rezultă o organizație pregătită să afirme o narațiune și să acționeze în comun. Armata de aderenți este pregătită pentru acțiune. Aderenții au acum propria poveste, pe care sunt dispuși să o afirme prin acțiune. Mișcarea se transformă astfel într-o acțiune afirmativă *(affirmative action)*, adică în împrejurări sociale pe care le creăm pentru a afirma nevoia de schimbare.

În cadrul acestui proces, „dacă nu putem avea emoții, nu putem asimila valori care să ne orienteze în deciziile pe care suntem obligați să le luăm".[1] Nu toate emoțiile orientează decizia de acțiune. Inerția, apatia, teama, izolarea și dubiul inhibă acțiunea. Dimpotrivă, furia, impulsul, urgența, solidaritatea, speranța și, mai ales, sentimentul că prin implicarea ta se poate schimba ceva (în engleză *you can make a difference* sau YCMAD) sunt emoții ce conduc la acțiune, dezvoltă atitudinea potrivită pentru participare. De exemplu, pentru a combate apatia produsă de cadrul mental al legitimității (care spune că lucrurile sunt astfel pentru că „așa trebuie să fie"), liderul construiește un cadru emoțional al injustiției *(injustice frame)* contrapus cadrului de legitimare *(legitimacy frame)*.[2] Similar în cazul reținerii sau al temerii, al inerției de „a lua viața așa cum este ea". Mesajul lor este „dacă veniți alături de mine, împreună putem face diferența". Viața este așa cum o construim noi și nu trebuie să acceptăm că „așa trebuie să fie".

O poveste este constituită din trei elemente: un plan secret sau conspirație *(plot)*, un actor *(character)* și o lecție morală *(morale)*.[3] Elaborăm un plan de „urgență" doar atunci când cele de rutină nu mai sunt disponibile. Acest lucru înseamnă că, pentru a ne asigura viitorul, alegerea noastră din prezent infirmă ceea ce făceam în mod obișnuit în trecut. Este o excepție și are deci un caracter excepțional, pentru că reconfigurează tot ceea ce urmează. De acum înainte, nimic nu va mai fi la fel. „Conspirația" la care participăm răspunde la o provocare (noutatea), o decizie (ce fac?) și la un rezultat așteptat (ce vreau?). De exemplu, exercițiul poveștii cu „lupul cel rău" și „iedul cel bun" este practicat din prima zi de socializare a individului. Copilăria noastră este marcată de aceste povești care ne pregătesc de acțiune la maturitate. Copilăria este o „conspirație", un „plan secret" între noi și părinți despre cum să devenim adulți. Cu cât învățăm mai bine din poveștile părinților, cu atât suntem mai bine pregătiți ca adulți.[4] Procedeul este similar mișcărilor sociale, atunci când narațiunea pornește de la „cât de mici suntem acum" și ajunge la „cât de mari urmează să fim".

---

[1] *Ibidem*, p. 8.
[2] *Ibidem*, p. 10.
[3] *Ibidem*, p. 11.
[4] *Ibidem*, p. 13.

Al doilea element al „poveștii" este personajul principal sau actorul *(character).* Dacă există o „chestie" ascunsă, o conspirație, un thriller sau o dramă, ea produce efecte numai dacă este „jucată" astfel încât indivizii să poată afișa emoții prin identificare cu eroul principal. Se spune că grecii au inventat tragedia în principal pentru a transmite lecții istorice care nu ar fi fost altfel însușite în absența remontării emoțiilor în care s-au produs evenimentele. În povestea unei mișcări, actorul este *noi,* un personaj colectiv ce poartă trăsăturile ideal-tipice ale aderenților.

Al treilea element constitutiv al narațiunii este morala *(morale)* sau lecția. Când spunem că „am punctat" o idee *(make a point),* un fapt, o situație, înseamnă că povestea pe care am spus-o a ajuns la public așa cum am „conspirat". „Chestia" pe care am accentuat-o a prins; indivizii au reacționat nu doar conceptual, ci și emoțional. În același timp, prin spunerea poveștii interacționăm cu ceilalți: este afirmarea valorilor și emoțiilor noastre în raport cu ale lor.

Spunerea poveștii este relațională, în interpretarea lui Marshall Ganz. „Povestitorii" autorizați sunt liderii mișcărilor sociale, a căror biografie se confundă adesea cu povestea. În discursurile sale, liderul expune o poveste despre sine, despre noi și despre ce se întâmplă acum.

Retorica e tehnica omologată în discursul narativ al mișcărilor sociale, pentru că ea cuprinde trei elemente fundamentale: logosul, adică logica argumentației, patosul sau sentimentul generat de argumentație și etosul, ce reprezintă credibilitatea persoanei (vezi și capitolul destinat culturii și emoțiilor). Emoțional, logosul exprimă curaj, patosul speranță, iar etosul simțirea sau „păsarea" (în sensul de a ne păsa sau nu).

Prin expunerea poveștii despre acum *(story of now),* liderul „combină povestea și strategia, întrucât un element-cheie al speranței este strategia – o viziune credibilă despre cum să ajungem de aici acolo".[1] Atunci când Dumnezeu le prezintă evreilor, prin vocea lui Moise, speranța regăsirii țării promise, nu le face o simplă promisiune, ci le oferă speranța într-o țară în care curge „lapte și miere". Procedeul este similar celui al expiației răului în religie, când în fața preotului ne confesăm în ceea ce privește slăbiciunile noastre și primim binecuvântarea pentru cum urmează să ne îndreptăm. În cazul mișcărilor sociale, strategia de acțiune pentru depășirea unui obstacol sau corectare a unei nedreptăți este omologată prin discursul sau împărtășirea publică a planului de îndreptare a lucrurilor. Planul capătă forță religioasă, este credința că justiția poate fi înfăptuită și că lumea bună există.

Definirea strategiei este capacitatea de a elabora un plan de transformare a resurselor în putere și influență. Elaborarea strategiei presupune o logistică a organizațiilor prin care se generează putere socială prin combinarea resurselor disponibile cu principiile de acțiune. Strategia este o configurație logistică, un plan de angajare a

[1] *Ibidem,* p. 18.

resurselor. Cu alte cuvinte, „Strategie înseamnă cum schimbăm ce avem în ce ne este necesar pentru a obține ce ne dorim".[1] Precum încercarea lui David în confruntarea cu Goliat: inițiativă și curaj – s-a angajat în luptă înainte de a ști cum; creativitate și inspirație – a identificat „armele" cu care să-l înfrunte pe Goliat în mediul său cultural; imaginație și diversiune – a decis „câmpul" de luptă favorabil prin inducerea în eroare a adversarului. Totuși, inspirația poartă marca liderului care ne transmite gândul său sub forma unei parabole cum ar fi „I had a dream!" Se adaugă creativitatea colectivă, stimulată atunci când strategia este dezvoltată în echipă. Liderii derulează în acest scop întâlniri, mese rotunde și consultări în care sunt stimulate participarea și implicarea. În teoria leadershipului a primit numele de *brainstorming*. Este însă mai degrabă cumularea sau agregarea opiniilor și coordonarea acțiunilor ce urmează.

În ceea ce privește *acțiunea colectivă*, „acțiunea se referă la efortul de mobilizare și angajare a resurselor pentru obținerea rezultatelor. Este linia de pornire a efortului relațional, motivațional și strategic. În cele din urmă, mișcările nu sunt făcute pentru văicăreală, reflecție sau proclamații asupra lumii, ci pentru schimbarea ei".[2] Lanțul logistic, ce include resurse, oameni și acțiuni, se închide doar atunci când mișcarea și-a îndeplinit scopurile, și-a atins obiectivele.

În ceea ce privește liderii, catalizarea acțiunii este probabil singura sarcină exclusiv alocată lor. Capacitatea acestora este testată cu ocazia formării mișcărilor sociale sau a colectării resurselor, însă ea este demonstrată doar în acțiunea colectivă. Diferența este cea dintre un general de armată pe timp de pace și unul pe timp de război. De obicei, după a doua zi de război, generalii trebuie schimbați. Liderii mișcărilor sociale sunt obligați însă să câștige războaiele simbolice, adică ale sistemelor de gândire. Când o mișcare și-a îndeplinit scopul, înseamnă că un stil, un sistem de gândire sau un cod social s-a modificat. Este, de pildă, cazul mișcării antiapartheid, care a modificat codul social al Africii de Sud prin emanciparea populației de culoare. „Generalul" a fost unul dintre cei mai pașnici și în același timp hotărâți lideri civili – Nelson Mandela. Lupta sa a fost împotriva nedreptății, marginalizării și stereotipului social, adică împotriva unui sistem de gândire.

În primul rând, nu există o formulă unică sau universală care să facă legătura între resurse și acțiune. Important este ca liderii să înțeleagă „relația" resursă–acțiune, cum se finalizează o intenție sau cum facem ca lucrurile chiar să se petreacă, cum evaluăm impactul și ce lecții învățăm cu această ocazie. Liderii autentici dezvoltă o cultură a angajamentului, sunt „în priză", trăiesc fiecare eveniment și acțiune, privesc la provocări ca la oportunități. Liderii raliază angajament și participare, motivează

[1] *Ibidem*, p. 22.
[2] *Ibidem*, p. 27.

organizația, îi încurajează pe aliați și îi descurajează pe oponenți, iar, în cele din urmă, conduc organizația către îndeplinirea obiectivelor propuse.

În al doilea rând, strategia devine acțiune atunci când se pot măsura rezultatele, adică îndeplinirea obiectivelor în raport cu un calendar sau termene. Feedback-ul este esențial pentru confirmare și continuitate.

Al treilea factor este desemnarea sarcinilor de voluntariat, adică stabilirea unor „poziții" în frontul de acțiune pentru biografiile disponibile. Liderii mișcărilor sociale utilizează această strategie prin care se autoselectează liderii intermediari sau mijlocii prin tehnica „pasului în față". Managementul mijlociu al unei mișcări este similar activului partidelor cu care se organizează periodic ședințe de pregătire a acțiunilor numite și *coaching*. Sunt incubatoare de formare a leadershipului unei mișcări.

În al patrulea rând, mișcările trebuie să fie pregătite ca acțiunile să nu meargă așa cum au fost planificate. În limbajul curent se spune că, dacă ceva este să meargă prost, atunci chiar așa va fi. Planurile de rezervă sau de repliere (numite și *contingency*) sunt o strategie de evitare a dezastrului, o alternativă în caz de eșec.

Suita de acțiuni colective a unei mișcări a primit numele de *campanie*. Campania este exercițiul de solidaritate și creștere a coeziunii interne a organizațiilor mișcărilor sociale. Campania permite concentrarea asupra anumitor obiective, stabilirea de timpi și etape ale acțiunilor pe care le asimilăm stagiilor de dezvoltare ale unei mișcări (declanșare, formare, acțiune, transformare). Stagiile sunt asimilabile taberelor succesive în ascensiunea unui munte.

Vom detalia campania ca repertoriu de acțiuni colective în capitolul dedicat aspectelor politice. Reținem aici că acțiunea colectivă îi validează sau nu pe lideri, ceea ce înseamnă că mișcarea impune o dezvoltare a leadershipului. Schimbarea liderilor nu este o practică obișnuită, însă acțiunile de preluare *(takeover)*, deturnare sau detronare a conducerii fac parte din repertoriul mișcărilor sociale.

2.5. Convergența organizații–mișcări. Producția de impresie și emoție prin acțiune colectivă

Sociologia organizațiilor și cea a mișcărilor sociale s-au ignorat reciproc o lungă perioadă de timp, deși similitudinile teoretice erau evidente. Teoria organizațiilor s-a concentrat pe structură, formală sau informală și, într-o oarecare măsură, s-a dezinteresat de proces. De cealaltă parte, teoria mișcărilor sociale s-a preocupat de mobilizarea resurselor, construcția scopurilor și a identității, formarea alianțelor și

a cadrelor culturale implicate în acțiunea colectivă și a considerat structura o realitate tranzitorie. Important era procesul, transformarea.

Sociologic, analiza organizațiilor a consolidat tradiția weberiană a birocrației raționale moderne, în timp ce teoria acțiunii colective a diversificat și nuanțat ipoteza evoluționistă a reformei sociale (de esență liberală) sau pe cea a revoluției (de inspirație marxistă). Simplu spus, organizațiile s-au ocupat de consolidarea statului (a ceea ce este), în timp ce mișcările s-au preocupat de subminarea sa (și deci de pregătirea a ceea ce va să fie).

Abia în anii '80 teoria mișcărilor sociale a asimilat perspectiva studiilor organizaționale și viceversa, după cum am văzut mai sus. Situația s-a schimbat datorită evoluțiilor din domeniul organizațiilor, managementului și comunicării. În principiu, expansiunea organizațiilor capitaliste (corporațiile) generată de globalizare a alterat fundamental modul lor de operare.[1] Din organizații alocate unui spațiu social precis delimitat de frontiere politice și sisteme legislative naționale, corporațiile au devenit organizații ce operează „fără frontiere" în structuri multinaționale, flexibile și spațial fragmentate, adică în structuri globale. În spațiile sociale în care se instalează, corporațiile își creează propriile organizații (de producători și de consumatori) și se implică activ în schimbarea „regulilor jocului" (piața). În acest fel, corporațiile au devenit principalul *challenger*[2] al autorității statelor prin intermediul unui proces similar celui asociat mișcărilor sociale. Ele generează un flux social de oameni și resurse pe care le antrenează direct sau prin intermediari (mișcările transnaționale) în modificarea peisajului social și instituțional al pieței (țărilor) în care se insinuează. În spațiul social în care s-au instalat, organizațiile corporatiste se transformă în actori colectivi de tipul mișcărilor sociale mai mult sau mai puțin militante. De exemplu, o internațională suficient de bine finanțată pe termen mediu și lung ce derulează programe de reformă a educației poate ocupa un spațiu social anterior alocat statului național și, în cele din urmă, poate substitui rețeaua publică de formare academică și profesională. Universități publice, centre, institute, fundații, publicații sunt mai apoi reunite într-o nouă rețea ce ascultă de comandamente diferite, altele decât cele ale spațiului social local.

Conform autorilor citați, „procesul de globalizare economică, schimbare a formelor de producție, răspândirea informației și a tehnologiilor comunicării, la care se adaugă schimbarea polilor de putere de la state la corporații, generează presiuni

[1] Davis, G.F și Mayer N. Y., „Social Change, Social Theory and the Convergence of Movements and Organizations", în G.F. Davis, D. Mc Adam, W. R. Scott și M.N. Zald, *Social Movements and Organization Theory*, Cambridge University Press, 2005.

[2] Printre altele, corporațiile multinaționale se substituie statelor în domenii precum sănătatea, educația și pensionarea. Angajații multinaționalelor primesc pachete de asigurări, adesea mai atractive decât cele publice.

pentru convergență a proceselor mișcărilor sociale și organizațiilor".[1] Corporațiile tind așadar să compenseze vidul social rezultat prin restrângerea atribuțiilor statului. Discursul neoliberal devine acum inteligibil.

Ce anume transformă corporațiile și organizațiile lor în mișcări sociale? Procesul este vizualizat prin intermediul a trei tendințe:

a. creșterea producției postindustriale și a importanței serviciilor și cunoașterii în detrimentul manufacturării și agriculturii;

b. îmbunătățirea coordonării acțiunilor colective prin intermediul noilor tehnologii de comunicare;

c. creșterea contestării prin schimbarea polilor de putere în favoarea corporațiilor transnaționale, a agențiilor și formelor de asociere multilaterală.[2]

Producția de servicii, ca marcă a postindustrialismului, este destinată, printre altele, consumului perceptual, emoțional și simbolic. Este o producție de cultură generată de ceea ce se numesc industrii creative (*creative industries*) – cercetare, artă, educație, divertisment. Prin exagerare, industriile creative produc spectacol, o preferință asumată de altfel de estetica postmodernistă, asociată cu efemerul, tranzitoriul, chiar aparentul și iluzoriul. Tendința este decelabilă la nivelul organizațiilor de afaceri, unde business-ul se concentrează pe „branding" și „impresssion managament" pentru a livra, în interpretarea lui Davis și Scott, „imagini desirabile consumatorilor și investitorilor". Companiile nu mai produc bunuri, ci imagini ale bunurilor. Bunurile sunt manufacturate în locații accesibile din punctul de vedere al costurilor de muncă; compania este însă cea care pune eticheta sau brandul pe aceste bunuri.

În cazul mișcărilor sociale, producția de impresie și emoție devine mai importantă decât atingerea unor obiective palpabile. Demonstrăm pentru a impresiona și emoționa publicul, pentru a arăta unitate și identitate, deși știm că mijloacele pentru a satisface eventuale revendicări materiale sunt reduse sau chiar absente. Participarea a devenit un obiectiv în sine al acțiunii colective, iar mișcarea, o paradă.

Tehnologiile de comunicare – telefonia mobilă și îndeosebi internetul – permit expansiunea, flexibilizarea și difuziunea acțiunii colective, de la modul în care afacerile își organizează lanțul producțiv până la cel în care sunt angajate protestele de stradă. Tehnologiile modifică costurile de tranzacționare a acțiunii colective. Firmele se „deverticalizează" și trec la forme de producție orizontalizate, în „coaliție" de producători independenți sau în rețea. Companiile se transformă astfel în rețele cu autonomie în „nodurile" de producție și distribuție și coordonare orizontală în timp real a acțiunilor colective. Evident, „nu înseamnă că organizațiile dispar datorită

[1] *Ibidem* 39, p.337.

[2] *Ibidem*, p. 339.

avansului în tehnologia ITC, ci doar că modul în care sunt organizate colectiv s-a schimbat în direcția ce subliniază analogia cu mișcările sociale".[1] Mișcările sociale parcurg acest traseu asistat de tehnologiile de comunicare prin intermediul mișcărilor transnaționale.

Contestarea, adică acumularea și afișarea nemulțumirilor în sistem, este similară procesului de contestare generat de apariția spațiului social național în epoca modernă. De data aceasta, cum am mai arătat în câteva rânduri în prezenta lucrare, procesul pare a fi invers: autoritatea este transferată corporațiilor transnaționale și agenților multinaționale. Statele se comprimă, organizațiile și rețelele globale se extind. Perdanții sunt indivizii și organizațiile din spațiul etatist de odinioară. Structurile sociale globale pun statele în situația competiției pentru „cetățeni", în sensul atragerii de unități productive, investitori și plătitori de taxe individuali sau corporatiști. Organizațiile publice și private (firmele) devin promotori de „branduri" de țară într-o competiție acerbă pentru investitori, resurse și piețe. Acesta este sensul transferului de autoritate dinspre public spre privat și motivul pentru care organizațiile private preiau funcții publice. Angajații devin un fel de „cetățeni" ai companiei, iar consumatorii privesc la companii cum priveau altădată la stat. Atunci când se protestează față de America, acțiunea colectivă nu se mai desfășoară doar la ambasadă, ci și în fața McDonalds. În acest fel, statele și corporațiile transnaționale devin, în egală măsură, ținta predilectă a contestării din interior (propriilor „cetățeni) și din exterior (a activiștilor și consumatorilor).

În sfârșit, în loc de concluzie, în postindustrialism acțiunea colectivă este mai degrabă impresie, spectacol, percepție și emoție. Contestarea devine un ceremonial, iar victoriile sunt virtuale. Ceea ce contează este „brand management", pentru că statele și firmele nu mai pun accentul pe producția de bunuri și servicii, ci pe marketing. Este o cultură a simulacrului, în care contează doar înfățișarea, forma și nu fondul. Probabil că mișcările, firmele, produsele și politicienii de fațadă se vor generaliza. Cert este că avem de-a face cu o inovație socială, ce a dus la convergența organizațiilor cu mișcările și la o nouă transformare a leadershipului. Multinaționale au devenit agenți ai schimbării și ai acțiunii colective, iar raza lor de acțiune este globală. Organizațiile sunt acum ca roțile dințate ale unui mecanism global, în care mișcarea și impresia par a fi singurele care contează.

[1] *Ibidem.*

3.

PROGRAMUL IDEOLOGIC ŞI FORMAREA IDENTITĂŢILOR COLECTIVE. ROLUL MEDIA

1. Producţia de sensuri culturale (meaning-making). *Rolul reţelelor. 2. Diagnoză, prognoză şi motivare în acţiunile colective. 3. Framingul acţiunii colective. Transformarea mişcărilor în actori strategici. 4. Emoţii şi moralitate. Trăirile colective în mişcările sociale. 5. Motivaţiile moral-ideologice, valori civile şi morală religioasă. 6. Formarea identităţilor colective. 7. Identitate şi interes. Oportunistul şi revoluţionarul. 8. Biografiile disponibile pentru revoltă.* Gatekeeper-*ii. 9. Rolul reţelelor de socializare. Twiter-revoluţia. 10. Rolul media în mişcările sociale. Accesul la structura de oportunităţi discursive.*

După cum am arătat în primul capitol, există o certă autonomie a agenţiei umane, respectiv o detaşare de constrângerile structurale socioeconomice şi deci o libertate de acţiune în baza unui sens sau înţeles atribuit sau construit. Înainte de a se revolta pentru că sunt săraci sau opresaţi, oamenii se pornesc la revoluţie datorită ideilor şi convingerilor colective numite sensuri sociale.

Având în vedere că, în societate, tot ceea ce ne înconjoară este asociat cu un înţeles simbolic, această alocare de conţinuri simbolice a fost definită producţie de sensuri *(meaning-making).* Colecţia sau patrimoniul de sensuri şi înţelesuri cu care operează o societate a fost denumită cultură. Din această perspectivă, oricărui obiect, eveniment, relaţie sau fapt social îi corespunde un înţeles cultural. Mai departe, inventarul acestor unelte ce dau conţinut ideatic obiectelor şi relaţiilor sociale poate fi asociat unor „repertorii de înţelegere a sensului". De exemplu, protest, mobilizare, afiliere, organizare, mesaj, program, lider, negociere fac parte din repertoriul de înţelegere al mişcărilor sociale, deşi conţinuturile ideatice diferă de la o cultură la alta. Cultura este aşadar cutia cu repertorii actualizate sau unelte calibrate *(tool box)* cu care abordăm ideatic realitatea socială. Circulaţia şi schimbul acestor repertorii simbolice este intermediată de media.

La sfârșitul anilor '60, sociologia franceză a sesizat schimbarea mizei acțiun colective de la scopurile materiale la obiectivele culturale, respectiv competiția pen tru producția de sensuri în societatea postindustrială. Aceasta a fost denumită pe spectiva poststructuralistă, numită și constructivistă la începutul anilor '90, pentr că plasează în centrul explicației sale producția de sens, adică de repertoriu de înțe lesuri ca activitate deliberată.

În această lucrare ne interesează acele construcții simbolice care devin combus tibilul ideologic al acțiunilor colective, adică idei și sensuri în care oamenii cred ș acționează. Doi cercetători americani – Goodwin și Jasper – au demonstrat că par ticula responsabilă de aderența ideologiilor este emoția – un complex afectiv car face deosebirea dintre oamenii ce privesc revoluția de la balcon și cei care o fac în stradă.

În prima parte a capitolului prezentăm perspectiva culturală asupra mișcărilor sociale, rolul ideologiei în dinamica acțiunilor colective, producția de sensuri gene rată de mișcările sociale și rolul emoțiilor în acest proces. Miza este următoarea mișcările sociale sunt idei, stări de spirit și trăiri colective care dau conținut ideatic stil și direcție acțiunii sociale.

În a doua parte evidențiem modul în care o cultură a autonomiei și spațiului privat pare că înlocuiește cultura societății de masă. Alberto Melucci (1996) confirmă că, sub impactul globalizării, în ultimele decenii, mișcările sociale și-au schimbat preferințele de asociere, de la economie, clasă, cetățenie, rasă sau alte chestiuni tra diționale către dimensiuni aparent minore, dar care s-au dovedit în timp cruciale pentru acțiunea colectivă. Aceste „dimensiuni cruciale" ar fi asociate cu viața coti diană *(daily life)* și ar cuprinde „timpul, spațiul, relațiile interpersonale, identitatea personală și de grup".[1] În înțelegerea lui A. Melucci, „culturile umane nu au fost niciodată înainte expuse unei atât de masive confruntări reciproce și niciodată nu a fost dimensiunea culturală a activității umane considerată în mod direct resursă vitală pentru producție și consum".[2]

Deși s-a scris extensiv pe această temă, încă nu e pe deplin clar de ce e cultura atât de importantă în raport cu globalizarea și, mai ales, de ce a devenit irascibilă în ul timele decenii. Evaluăm formele „irascibile" ale acțiunii colective *(contention politics)* în capitolul dedicat aspectelor politice. Una din irascibilitățile colective vine din construcția identității. Identitatea culturală e una dintre acele „resurse vitale" pentru comunitățile umane, poate cea mai relevantă din perspectiva acțiunilor colective. În

[1] Melucci, Alberto, „The Process of Collective Identity", în Johnson H. și Klandermans B., *Social Movements and Culture,* University of Minesotta Press, 1996, p. 41. Mai târziu, Melucci a revenit și a considerat că tradiționalul conflict capital–muncă își păstrează actualitatea, în ciuda apariției unor noi mișcări sociale cu identități diferite de cele tradiționale.

[2] *Ibidem.*

interiorul societăților, inegalitățile structurale s-au transferat în diferențiere subiectivă, respectiv se trece de la o identitate definită de parametrii socioeconomici (clasă) la una întemeiată pe structuri diferențiate cultural (lingvistică, etnică, de gen).[1]

A treia parte a capitolului tratează rolul rețelelor de socializare și al media în acțiunile colective. Ținta mișcărilor sociale este galeria, numită public audiență sau consumator *(reader)*. În mod obișnuit, publicul dezagreează conflictul social. Cel mult privește de pe margine. Motiv pentru care *Watch the crowd!* a devenit un indicator sau „termometru" de control al atitudinii publicului față de o mișcare socială. Media participă astfel la construcția și difuziunea acțiunilor colective în ciuda concentrării proprietății.

3.1. Producția de sensuri culturale *(meaning-making)*. Rolul rețelelor

În anii '90 se inaugurează o direcție nouă de cercetare a mișcărilor sociale, care pornește de la premisa că toate cunoștințele și instituțiile sunt create de schemele noastre cognitive. Constructivismul are meritul de a fi sensibilizat și reorientat cercetarea spre aspectele culturale, emoționale, simbolice.

Schemele culturale *(cultural framing)* sunt astfel încorporate în studiul acțiunii colective. Putem defini cultura drept colecție de „lumi mentale împărtășite și formele lor definite" care „se compune din înțelesuri cognitive asupra modului în care este organizată lumea, principii morale și intuiții despre cum ar trebui să fie lumea și emoții ce se referă la amândouă".[2] Cele mai multe artefacte culturale cuprind cunoaștere, moralitate și emoții în același timp. Ceea ce înseamnă că „oamenii încearcă în mod constant să înțeleagă lumea ce îi înconjoară, iar... impunerea înțelesului despre lume este un scop în sine, o invitație la acțiune și un loc al contestării".[3]

Înțelesurile au aici sens de artefacte culturale. Din această perspectivă, producția de înțelesuri poate fi conceptualizată în două registre teoretice complementare: individualistă și colectivistă.

---

[1] Taylor, V. și Whittier, NE., „Collective identity in social movement comunities: lesbian feminist mobilization", 1992, pp. 104–129, *apud* Francesca Polletta și James M. Jasper, „Collective Identity and Social Movements", în *Annual Review of Sociology*, nr. 27/2001, p. 287.

[2] *Ibidem*, p. 60.

[3] Kurzman, C., „Meaning-making in social movements", în *Antropological Quarterly*, 81(1), 2008, p. 1/9.

Abordarea individualistă are în vedere percepția și reacția umană. Oamenii identifică, evaluează și se relaționează cu „inputuri" perceptuale identice în funcție de înțelesul pe care îl asociază cu aceste intrări cognitive, relaționale și emoționale. În fața unei persoane ce are o armă în mână putem fi alertați, zâmbitori, fugari sau indiferenți. Producția de sens în acest caz este o selecție mentală a unuia dintre posibilele sensuri.

Abordarea culturalistă se definește prin contrast, adică prin competiția colectivă în ce privește interpretarea. Astfel, „instituțiile, repertoriile și ritualurile oferă un set de intrepretări de-a gata, deși contradictorii, ce permit oamenilor să asimileze informație în categorii stabilite ale înțelesului".[1] Recunoașterea suferinței umane, de exemplu, poate fi interpretată ca formă a inegalității sociale, a exploatării, discriminării ș.a.m.d.

Totuși, înțelesurile sunt limitate ca opțiuni. Cele mai multe societăți dispun deja de categorii de sensuri pentru indivizi și grupurile mici, cum ar fi: vizionari, profeți, bolnavi mintal. Experiența noastră culturală ne spune că oamenii cu idei nu pot fi mai mult de-atât.

Indiferent de perspectivă, înțelesurile și sensurile sociale sunt principala sursă de acțiune colectivă. Dintre agregatele de indivizi, mișcările sociale prezintă cel mai mare potențial de producție nouă de înțelesuri, adică de idei și proiecte mentale ale schimbării. În mod obișnuit, mișcarea socială avansează un înțeles diferit, chiar contradictoriu (de aici ideea de contestare sau protest) în raport cu un aspect sau situație socială existentă, generează afiliere (sau identificare) și acțiune colectivă (protest) pentru corectarea (acțiune afirmativă) sau schimbarea aspectului sau situației vizate.

Sensurile și înțelesurile sociale sunt produse, reproduse și difuzate probabil încă din prima zi de socializare. Faptul că avem astăzi la dispoziție instrumente teoretice avansate de explicare a acestui proces social este o coincidență între sensibilitatea cercetătorului și conjunctura favorabilă. În Vest, conjunctura este constructivismul, care a reactivat, deși numai parțial, interesul intelectual pentru dimensiunea simbolică a activității colective, dimensiune plasată de mentalul pozitivist într-o margine academică și tratat ca epifenomen, ca oglindă ce reflectă îndeosebi structuri sociale (ca la funcționaliști) și economice (ca la marxiști), cel mult pulsiuni ale libidoului (ca la psihanaliști).

Cu o contribuție proprie la studiul mișcărilor sociale, în valul constructivist, dar totuși diferit, sociologul american James M. Jasper consideră că, în principiu, orice artefact uman, fie el material sau ideatic, este purtătorul unui simbol sau mesaj ce

[1] *Ibidem.*

are o funcție de transfer al înțelesului. Omenirea a inventat o mesagerie culturală prin intermediul căreia transferă înțelesuri. Această mesagerie este asigurată de obiectele fizice, gesturi și acțiuni colective și individuale, media. Înainte de tipar, de radio și televiziune, obiectele de artă și cultura orală au fost prin excelență purtătoare de mesaje. După cum vom vedea mai departe, metaforele culturii orale sunt mesageri imbatabili.

Mesagerii sau „cărăușii" sensurilor și înțelesurilor *(meaning carriers)* devin astfel personaje importante în difuziunea ideilor, sentimentelor și emoțiilor colective. Cine sunt „cărăușii" sensului în cazul mișcărilor sociale? În acțiunile colective, rețeaua socială este cea care permite difuziunea sensului. Prin intermediul rețelei sociale, mesajele, rumorile, sentimentele, emoțiile și trăirile se transmit aproape instantaneu. Vehiculele predilect angajate în rețeaua socială sunt gluma, rumoarea și bârfa, predica, stilurile vestimentare, teatrul, muzica și dansul, ritualurile, adunările, clădirile, memorialele, operele de artă, literatura, alături de metaforă și retorică, la care se adaugă, nu în cele din urmă, emoțiile.[1]

Rețeaua socială cea mai eficientă funcționează așadar pe baza metaforelor, a glumelor și bârfelor și mai puțin pe discursuri și mesaje standardizate, distante și rigide. Mediul social intimizează și personalizează mesajele și personalitățile exemplare, precum liderul charismatic. În capitolul 3 am descris rolul crucial al rețelelor sociale în producția și transferul sensurilor sociale. De exemplu, în cultura română, probabil pentru a sublinia importanța înțelegerii semnificației unui gest, simbol, act sau acțiune, există și termenul *a se dumiri,* ce poate fi asociat unui sens metafizic ce sugerează un etaj superior verbului *a înțelege.* Când o persoană se dumirește, înseamnă că a pătruns sensul profund al lucrurilor.

Glumele, bârfa, rumoarea și comentariul afectează reputația actorului colectiv, a jucătorului. Mai departe, comentariul difuzat prin media scrisă sau electronică amplifică exponențial și astfel favorizează sau, dimpotrivă, inhibă capacitățile acțiunii colective. O caricatură poate genera condescendență sau furie, așa cum a fost cazul unei publicații din Danemarca ce a caricaturizat principala figură religioasă a Islamului. Chiar și obscenitatea este implicată în difuziunea sensului. Portretizarea lui B. Obama ca „mâncător de banane" în graffiti s-a răspândit ca o epidemie în media electronică cu ocazia alegerilor prezidențiale din 2008. Imaginea a resuscitat sentimentele rasiale în SUA, dar nu a reușit să genereze și obedință electorală (a avut mai degrabă un efect pervers, pentru că a mobilizat populația afro-americană și latino pentru vot).

[1] Jasper, *op. cit.* pp. 72–78.

Stilurile vestimentare sunt deja un produs specific, asociat cu mișcările sociale. Cultura *T-shirt* este vehicul de difuziune a înțelesurilor. O persoană ce împărtășește opinii anti- va purta un tricou cu figura lui Che Guevara, după cum un tânăr adept al mișcărilor *Greenpeace* cel mai probabil va purta un tricou eco. Orașele au devenit scena unor „parade" de modă în care se difuzează diferite stiluri vestimentare, îndeosebi în rândul tinerilor.

Stilurile de viață utilizează mesaje nonverbale pentru a transmite stări de spirit și atitudini colective. Refuzul de a consuma carne de exemplu este cel mai probabil o formă de protest, asociată cu mișcările pentru protecția animalelor. Ca notă generală, consumerismul anilor '60 a fost înlocuit cu o cultură ce pune accent pe calitatea vieții.

Muzica, dansul și artele asociate (operă, balet) transferă mesaje despre politică și schimbare fiind, în același timp, în opinia lui Jasper, componente cruciale ale ritualurilor de construcție a emoțiilor. Muzica îndeosebi, care este o combinație de cuvinte și sunete, are o componentă ideologică evidentă. Printre altele, capacitatea de mobilizare a mișcării pentru drepturi civile din SUA a fost stimulată consistent de muzica religioasă afro-americană (gospel). Mișcările creează în mod obișnuit imnuri și marșuri muzicale, organizează concerte, asociază artiști și personalități ale vieții culturale. Martin Luther King considera că jazzul a fost prin excelență muzica eliberării afro-americane.

Teatrul și filmul separă audiența de actori, însă așază în forme dramaturgice mesajele colective. Filmul artistic și cel documentar, colajele din filme transferate pe youtube.com lărgesc audiența și facilitează mobilizarea pentru acțiune colectivă.

Ritualurile combină de obicei muzica, dansul, emoțiile colective, teatrul și discursul pentru a furniza un complex de mesaje și stări de spirit. Mișcarea antinucleară din Japonia recurge în mod obișnuit la ritualul comemorării bombardamentelor de la Hiroshima și Nagasaki pentru a transmite atitudini dezirabile.

Textele scrise (poezia, proza, articolele, posterele, graffiti-ul, cărțile, revistele, ziarele) sunt probabil cele mai eficiente vehicule de transfer ale sensului. Se adaugă *simbolurile vizuale*, imagini abstractizate și stilizate ce definesc identități și preferințe (logoul, antetul, ștampila sunt astfel de simboluri). În țara noastră, locurile publice au fost invadate de simboluri sau mesaje relative la unirea Basarabiei cu România. Cel mai vizibil dintre ele – „Basarabia e România" – este inserat în locații cu vizibilitate și impact public.

Memorialele, clădirile și alte construcții sau locuri publice pot fi, de asemenea, utilizate ca vehicule de transfer al sensului acțiunii colective. Locația protestului în România este Piața Universității.

3.2. Diagnoză, prognoză și motivare în acțiunile colective

Din cele prezentate până aici deducem că există unități de producție colectivă a înțelesului sau sensurilor culturale ale unei societăți și tehnici sociale de difuziune. Rețelele sociale și „mesageria" culturală joacă acest rol. Mai departe ne interesează cum anume funcționează aceste „fabrici", respectiv care sunt etapele și tehnologiile de producție.

Teoria *framing*-ului detaliază acest proces. Conceptul de schemă sau *frame* a fost introdus în psihologia cognitivă la începutul anilor '70. Aceasta desemna schema sau cadrul mental prin care sunt procesate și transformate în cunoștințe informațiile sau împrejurările cu care un individ intră în contact. În sociologie a fost introdus de E. Goffman în 1974 cu numele de *frame analysis* ca procedeu de organizare a experienței cotidiene.

Totuși, teoria *frame*-ului a fost invocată în studiul mișcărilor sociale relativ târziu (anii 2000). Astfel, câțiva cercetători aplică *frame theory* pentru a explica modul în care ideile și sensurile contribuie la generarea, difuziunea și funcționarea mobilizării și contramobilizării în acțiunile colective.[1] Pentru o mobilizare efectivă este nevoie de o „poveste" credibilă.

Sunt desemnate patru arii de interes:

a. conceptualizarea cadrelor acțiunii colective și descrierea aspectelor relevante;

b. identificarea proceselor de framing, care sunt semnificative pentru generarea, elaborarea și difuziunea cadrelor de acțiune colectivă;

c. specificarea diferitelor contexte socioculturale ce inhibă și facilitează procesele de framing;

d. evidențierea consecințelor sau implicațiilor proceselor de framing pentru alte mișcări.

Problema, asociată cu acțiunea colectivă, este următoarea: care poveste sau discurs este capabil să câștige audiență, obediență, credibilitate și, mai ales, să genereze acțiune colectivă?

Activiștii mișcărilor sociale sunt agenți de semnificare *(signifying agents)* implicați, alături de media, autorități și instituții în ceea ce se numește politica de acordare de sensuri sau de semnificație a lumii sociale *(politics of signification).* Mișcările sociale sunt, din această perspectivă, acțiuni colective de alocare de sensuri și înțelesuri obiectelor și evenimentelor sociale. Mișcările sunt producători și distribuitori de semnificație socială.

---

[1] Benfors, D. Robert și Snow, A. David, „Framing Process and Social Movements: An Overview and Assesment", în *Annual Review of Sociology*, nr. 26/2000, pp. 611–639.

Cum sunt elaborate aceste cadre mentale pe care agenții le impun drept cadr colective? Construcția percepută a realității este rezultatul unei agenții (acțiune) contestare (negociere) permanentă. Agenție în acest caz înseamnă că ceea ce rezult este produsul activiștilor sau organizațiilor generate de mișcările sociale. Construc ția sensului este rezultatul unui proces ce implică agenția umană și contestarea sa negocierea în construcția simbolică a realității. Este agenție pentru că se transferă î acțiune, este negociată pentru că generează cadre de interpretare ce diferă de cel anterioare și chiar le neagă. Produsele activității de framing au fost denumite cadr ale acțiunii colective *(collective action frames).*

Înainte de a prezenta procesul de producție a sensurilor prin intermediul cadrelo acțiunii colective este utilă prezentarea diferenței dintre cadrele colective și cel ideologie. Pentru a coborî în stradă, oamenii de la balcoane sunt supuși unei influențe transmise sub formă de idei competitive. Pentru a urca pe baricade trebuie să împărtășească înțelesul intim sau trăirea acțiunii colective. Mișcarea este acțiune, este interacțiune cu ceilalți, este emoție împărtășită și deci trăire autentică. Ideologia este un construct mental similar cadrelor, adică un set relativ larg de credințe, convingeri și valori împărtășite, ce orientează viața cotidiană. Este invocată, de exemplu, atunci când se exprimă o preferință politică. Votăm cu liberalii pentru că împărtășim valori ale libertății și individualismului. Diferența dintre cele două față de cadrele acțiunii colective este dată de inovație și amplificare. Cadrele acțiunii colective personalizează, inovează și amplifică sau, dimpotrivă, inhibă și dezangajează conținuturile ideologice. Aceste cadre sunt produse prin interacțiune socială, sunt urmarea unei dinamici a acțiunii colective. Sunt ceea ce numim aici mișcare.

De aceea, sociologic, ideologiile nu sunt decât platforme justificative pentru un tip de acțiune colectivă. Cele mai frumoase ideologii au murit din cauza nepăsării. Indivizii nu coboară de la balcon dacă nu le pasă ce se întâmplă în stradă. Actorii mișcărilor sociale devin agenți semnificativi angajați în producția și mentenanța înțelesurilor și sensurilor în rândul propriului public, al inamicilor și observatorilor sau nepăsătorilor.[1] Cadrele simbolice ale acțiunii colective sunt așadar sensuri însușite și perpetuate, devin trăiri colective plasate nu întodeauna cu necesitate sub umbrela unei ideologii. Pentru cea mai mare parte a istoriei, oamenii și-au împărtășit cadrele mentale colective în absența unei ideologii specific elaborate. Producția de sensuri este anterioară avansului ideologiilor ca expresii mentale standardizate și omologate de intelectuali. Pe această direcție, să o numim naturală, de producție a sensurilor, ideologiile apar ca producții nenaturale, idei fără simțire, deviații pur intelectuale. În jargonul popular, diferența este cea dintre „vorbe de duh" și „vorbe în vânt".

[1] *Ibidem*, pp. 613–615.

Mai departe, pe aceeași linie de gândire, „*frame*-urile acțiunii colective sunt convingeri și înțelesuri orientate către acțiune, ce inspiră și legitimează activitățile și campaniile unei organizații a mișcării sociale".[1] Spre deosebire de schemele individuale, cadrele colective sunt expresii negociate ale înțelesului, sunt scheme socializate. Două seturi de caracteristici contribuie la constituirea cadrelor colective: primul este funcția de orientare a acțiunii, funcție ce reprezintă sarcina principală a unei organizații a mișcării sociale (OMS), al doilea set este legat de procesul discursiv ce corespunde acestei sarcini și prin care sunt generate cadrele acțiunii colective.

Funcțiile principale ale framing-ului sunt diagnoza *(diagnostic framing),* prognoza *(prognostic framing)* și motivația *(motivational framing).* Primele două facilitează formarea, negocierea și selectarea sensului, a treia este cea care motivează sau îi coboară pe oameni de la balcoane.[2]

În legătură cu *diagnoza,* unul dintre cadrele frecvent invocate este cel al injustiției. În principiu, la toate mișcările sociale „cadrele acțiunii colective sunt cadre ale injustiției" *(injustice frame)* sau conțin cel puțin un element ce poate fi invocat ca injustiție.[3] Mișcările identifică (diagnostichează) o „victimă" a injustiției și amplifică victimizarea acesteia. Mai departe, stabilesc o responsabilitate (atribuire a vinei) și atenționează „potențialele victime" în legătură cu această injustiție. Ulterior colectează adeziunile lor. În fapt, „intensitatea judecății morale este intim legată de convingeri despre ce acte sau condiții au cauzat oamenilor suferințe sau pierderi nemeritate. Dimensiunea critică este abstractizarea țintei... Când avem de-a face cu forțe abstracte, impersonale, responsabile de suferința noastră, suntem obișnuiți să acceptăm ceea ce nu poate fi schimbat și să ne protejăm cât mai bine... La cealaltă extremă, dacă cineva atribuie suferința nemeritată unor acte intenționate și egoiste din partea unor grupuri clar identificabile, componenta emoțională a unui cadru de injustiție este acolo aproape cu certitudine".[4]

Un exemplu este diagnosticul unei mișcări antiglobalizare numită Forumul Social Mondial și documentele sale preparatorii elaborate la Porto Alegre în 2001 în care este clar atribuită responsabilitatea pentru suferințele intelectualilor și artiștilor, fermierilor, lucrătorilor, șomerilor, studenților, negrilor etc., anume: „globalizarea neoliberală, promovată, susținută și apărată de un număr de OIG (organizații interguvernamentale cum ar fi OMC, BM, FMI, NATO și altele), de o superputere hegemonică (SUA) și

[1] *Ibidem,* pp. 613–615.

[2] *Ibidem,* pp. 613–615.

[3] Gamson, 1992b, *apud.* Benford și Snow, *op.cit.,* p. 615.

[4] Gamson, 1992b, p. 32, *apud* Della Porta și Diani, *Social Movements. An Introduction,* Blackwell Publishing, 2006, p. 75.

de grupuri sociale dominante (corporațiile multinaționale)...".[1] Pe scurt, FMI, SUA și corporațiile ar fi responsabile de problemele create de neoliberalism.

După ce a fost elaborată diagnoza și atribuită responsabilitatea, urmează cadrele *prognozei* sau ale proiectării de soluții. Este problema fundamentală care îl frământa, printre alții, pe Lenin: ce este de făcut? Diagnoza reduce opțiunile pronosticului, astfel încât soluția răspunde la problemă.

Mișcarea sindicală își bazează existența pe invocarea injusteții raportului dintre muncă și salariu, motiv pentru care soluția nu poate fi decât revendicarea unei creșteri salariale. Reacția patronatelor este de obicei sub forma contracadrelor *(counterframing):* salariile sunt suficiente în raport cu productivitatea muncii. Cel mai activ producător de contracadre este autoritatea guvernamentală. Pentru fiecare mișcare care îi contestă politicile, guvernul va răspunde cu o contradiagnoză pe care o va propaga în mediile-țintă ale mișcărilor: lucrătorii, studențimea, pensionarii, fermierii etc.

Aici apare principala fractură între mișcări și autorități: mișcările sociale sunt în majoritatea covârșitoare a cazurilor generatoare de cadre mentale antiguvernamentale, chiar antisistem. Mișcările propun soluții alternative, chiar opuse celor guvernamentale. După cum vom vedea în capitolul dedicat aspectelor politice, cadrul instituțional favorizează sau inhibă apariția mișcărilor sociale, indicator în funcție de care se stabilește tipul politic democratic sau autoritar.

Al treilea cadru al *framing*-ului este cel *motivațional*. Acesta asigură motivația pentru angajarea în acțiune colectivă ameliorativă. Este considerată componenta agenției (a inițiativei umane) în categoria cadrelor acțiunii colective.[2] *Motivational framing* este definitoriu, de asemenea, pentru construcția identitară a mișcărilor sociale.

Injustiție, agenție și identitate descriu astfel procesul acțiunii colective, de la diagnosticare la acțiune și identitate. Se pot acum descrie mai departe caracteristicile variabile, cum ar fi identificarea, direcția atribuirii, flexibilitatea, inclusivitatea, dimensiunea și gradul de rezonanță.

În ceea ce privește identificarea sau stabilirea problematicii în atenție, în principiu cu cât este mai largă aria de probleme identificate, cu atât mai largă este plaja de grupuri sociale cărora li se adresează un cadru al acțiunii colective și, evident, pe această cale crește capacitatea de mobilizare. În același timp, cadrele acțiunii colective flexibile și inclusive (elastice) ce atrag aderenți conving publicul și-i motivează pe participanți, care devin ceea ce se numește *master frames* sau cadre de referință. Similar stau lucrurile în ceea ce privește dimensiunea sau aria de acoperire. De exemplu, în America

[1] Della Porta și Diani, *op.cit.* p.75.

[2] *Ibidem*, p. 617.

Latină, cadrul de referinţă al mişcării proletare a anilor '60 a trebuit refăcut în anii '80, atunci când în Chile mişcarea femeilor împotriva statului a constatat că este nevoie de o arie de acoperire socială mai largă şi o agendă de probleme extinsă, care să includă grupurile defavorizate (femeile, copiii, bătrânii, şomerii), grupurile active social (asociaţiile catolice) şi să extindă participarea politică (reîntoarcerea la democraţie). Este, de altfel, admirabil modul cum mişcarea femeilor din Chile, folosindu-se de sprijinul asociaţiilor religioase catolice, a revigorat ţesutul social şi a contribuit la relansarea speranţei politice după căderea regimului militar, la sfârşitul anilor '90.

Cadrele de acţiune colectivă care sunt adoptate de cel puţin două mişcări pot fi considerate, de asemenea, *master frames*. Ele se dovedesc a fi „rezonante cultural cu mediul lor istoric".

Rezonanţa cadrelor acţiunii colective este un indicator important al performanţei mişcărilor sociale. *Frame*-urile cu rezonanţă la public sunt cele ce prezintă credibilitate şi persistenţă. Credibilitatea, în opinia sociologilor Benford şi Snow, este asigurată de trei factori: consistenţă, credibilitate empirică şi credibilitate a revendicărilor. Consistenţa are în vedere convergenţa dintre acţiunile, revendicările şi convingerile afişate de organizaţiile mişcărilor sociale (OMS). Inconsistenţa înseamnă contradicţie între convingeri şi revendicări sau între cadre şi acţiuni (adică între ce se spune şi ce se face). Teoretic, „cu cât este mai mare şi mai vizibilă contradicţia aparentă..., cu atât mai puţin rezonant este cadrul proferat şi mai problematică este mobilizarea".[1]

Credibilitatea empirică înseamnă compatibilitatea dintre framing şi evenimente. Pentru a fi credibile mişcările trebuie să ofere predictibilitate prin cadrele de diagnoză şi pronostic. Reacţia noastră la evenimente care au loc este de genul „ţi-am spus că aşa o să se întâmple!" sau, în engleză, „I told you so!". O potrivire a pronosticului cu evenimentul asigură credibilitatea empirică a cadrelor. Ele sunt aşadar validate de realitate. Teoretic, spun Benford şi Snow, cu cât este mai credibilă din punct de vedere cultural chestiunea revendicată şi mai mare numărul de porţiuni ale realităţii ce o probează, cu atât este mai credibil cadrul acţiunii colective şi mai largă audienţa sa.

Al treilea factor ce afectează rezonanţa unui cadru se referă la *credibilitatea percepută* a comunicatorilor. Mesagerii credibili sunt descrişi de psihologia comunicării ca fiind persuasivi, asigură adică anduranţa cadrelor. Teoretic, cu cât este mai ridicat standingul comunicatorului şi al organizaţiei pe care o reprezintă, cu atât mai plauzibile şi rezonante sunt cadrele sau revendicările.

În plus faţă de credibilitate, rezonanţa cadrelor colective este afectată de vizibilitate sau proeminenţă *(salience)*. Proeminenţa este la rândul său asigurată de trei dimensiuni: centralitate, experienţialitate şi fidelitate narativă. *Centralitate* înseamnă

[1] Benford şi Snow, *op.cit.*, p. 620.

cât de importante sau esențiale sunt convingerile, valorile și ideile asociate cu cadrele mișcărilor în raport cu viața celor vizați. Teoretic, cu cât este mai proeminentă ideea expusă de o mișcare, cu atât este mai mare posibilitatea mobilizării țintelor. De pildă, în combaterea pornografiei, organizațiile comunitare americane angajează comunicatori cu standing ridicat recrutați din mișcările religioase. *Dimensiunea experiențială* se referă la convergența dintre prescripția cadrelor și experiența cotidiană a indivizilor. Cu cât sunt mai puțin abstracte și mai facil de transpus în experiențe personale cotidiene, cu atât sunt mai proeminente cadrele acțiunii colective. În sfârșit, *fidelitatea narativă* se referă la rezonanța culturală a cadrelor. *Fidelitate* înseamnă corespondență culturală cu cadrele culturale, cu narațiunile, miturile și simbolurile locale (personalități exemplare, fapte eroice, figuri centrale ș.a.). Pentru mișcările globaliste de exemplu, fie ele pro sau contra, mobilizarea publicului local presupune fidelizarea narațiunii sau, mai simplu spus, „traducerea" poveștii principale în termeni culturali locali, tangibili și identificabili. Publicul și povestea sunt întotdeauna locali.

3.3. *Framing*-ul acțiunii colective. Transformarea mișcărilor în actori strategici

Diagnoza, prognoza și motivarea reprezintă ceea ce s-ar numi statica procesului de elaborare a cadrelor simbolice ale acțiunii colective. Mai departe ne interesează difuziunea lor în timp, în spațiul cultural și în rândul mișcărilor sociale. Dinamicitatea cadrelor mentale are o importanță aparte în sociologia mișcărilor sociale, pentru că ne informează asupra producției și consumului de bunuri simbolice în societate. Când se întorc de la supermarket, alături de lapte, pâine sau carne, oamenii aduc și un produs cultural (un ziar, un pliant publicitar, o revistă) sau deschid televizorul la intrarea în casă. Consumul simbolic este parte componentă a vieții cotidiene și produce reacții de sațietate, indigestie sau nepăsare în mintea oamenilor similar consumului de produse alimentare.

Literatura de profil arată că, alături de cele trei funcții principale tratate anterior, cadrele simbolice sunt elaborate, generate și dezvoltate prin intermediul a trei seturi de procese suprapuse: discursive, strategice și contestatare.

Mai întâi însă este nevoie de o precizare. Unul dintre sociologii care au insistat asupra dimensiunii simbolice a mișcărilor sociale, J.M. Jasper, subliniază importanța capitală a procesului strategic al acțiunii colective. Jasper consideră că mișcările sunt strategice sau nu sunt deloc. Strategic înseamnă „a pune pe alții să facă ce dorești tu

să facă".[1] Când o mișcare acționează strategic, ceilalți jucători devin audiență sau ținte ale acestor acțiuni. Mai departe, „simpla creare a unui jucător strategic este un fapt cognitiv și emoțional, o identitate colectivă ce solicită susținere continuă".[2] Mișcările devin astfel actori strategici, cu obiective și planificare pe termen mediu și lung.

Vom reveni în ceea ce privește dimensiunea strategică atunci când ne referim la relația dintre mișcări sociale și politică. Important de reținut aici este evaluarea mișcărilor prin vizualizarea acțiunilor lor strategice, amploarea sau anvergura schimbării.

Revenind la *procesul discursiv,* acesta se referă la actul comunicării verbale și scrise dintre membrii mișcării, act care intervine cel mai adesea în contextul sau în relație cu activitățile mișcării. Cadrele acțiunii colective sunt generate de două procese fundamentale: articularea cadrului *(frame articulation)* și amplificarea cadrului sau punctuația. Articularea se referă la conectarea și alinierea evenimentelor și experienței astfel încât acestea „sunt asamblate într-o manieră relativ unitară și ordonată".[3] Felii sau porțiuni ale „realității" observate, experimentate sau înregistrate sunt asamblate, colaționate și împachetate.

Ceea ce se asigură prin cadrul acțiunii colective este noutatea sau prospețimea, aspect care nu rezultă din originalitatea sau noutatea elementelor ideaționale, ci din maniera prin care sunt porționate și asamblate astfel încât generează un nou unghi de vizualizare, un punct de referință sau de interpretare.[4] În perioada fondatoare a Americii de exemplu, sectele neoprotestante nu erau mult diferite de cele europene. Diferit a fost însă modul de „asamblare" a mesajului acțiunii colective, care a generat noutate și mai ales vigoare. Printre altele, Lumea Nouă trebuia să fie mai bună decât Lumea Veche și se pare că așa s-a întâmplat pentru că a născut ideea excepției, adică a excepționalismului american.

---

[1] Jasper, M. James, *op. cit.*, p. 94.

[2] *Ibidem*, p. 95.

[3] *Ibidem* 16, p. 623.

[4] Producția de sens înseamnă configurarea unor idei în interiorul unui cadru ce devine referință pentru acțiunea colectivă. Evident că nu este o chestiune nouă. Noutatea este dată de configurația sau cheia de asamblare a ideilor. Cu alte cuvinte, așezarea ideilor într-un anume model, conform unei noi proceduri mentale, a unor coduri culturale noi este un act de creație ce atentează la titlul de vizionar sau nebun. Faptul a fost sesizat ca atare de filosofia culturală germană în secolul al XIX-lea. Schopenhauer precizează în acest sens: „Ideea ... dezvoltă în cel care-a înțeles-o noțiuni noi față de conceptul cu același nume: este ca un organism viu, autogenerator, înzestrat cu o putere germinativă, producând, în mod constant, ceva ce n-a fost pus în el." *(Apud* I. Bădescu, *Istoria sociologiei,* vol. I. 1994, p. 17) Deducem de aici că funcțiunea unei idei (deci capacitatea sa generativă) depinde, printre altele, de configurația de asamblare a conținutului său alături de conținutul altor idei.

Procesul de amplificare presupune accentuarea și sublinierea unor chestiuni, evenimente, credințe ori trăiri colective ce sunt, în acest mod, desemnate ca fiind mai importante decât altele. Aceste elemente de punctare sau accentuare funcționează pentru a asigura o coerență conceptuală sau pentru a lega evenimente și chestiuni diferite. Exemple de simboluri de accentuare sunt sloganurile. „Libertate, fraternitate, egalitate", „Muncitori din toate țările, uniți-vă!", „Puterea celor fără de putere", „Fără locuințe, dar nu fără speranță", „Uniți, salvăm" ș.a. sunt slogane propulsate ca formule de amplificare a mesajului simbolic al diferitelor mișcări sociale.

Procesul strategic are în vedere mecanismul de elaborare a cadrelor ce este deliberativ, utilitar și orientat către scopuri. *Frame*-urile sunt dezvoltate și angajate pentru a îndeplini scopuri precise, cum ar fi recrutarea de noi membri, mobilizarea aderenților, achiziția de resurse, negocieri cu autoritățile, organizarea de acțiuni.

Snow (1996) a teoretizat inițial procesul ca fiind aliniere a cadrelor *(frame alignment).* Ulterior (2000), a revenit și, împreună cu Benford, a identificat și cercetat patru procese fundamentale în interiorul celui de aliniere: îmbinarea, amplificarea, extensia și transformarea.

Îmbinarea *(frame bridging)* se referă la legarea a două sau mai multe cadre congruente ideologic, dar neconectate structural, ce tratează o chestiune sau problemă particulară. *Frame bridging* este probabil cea mai des utilizată strategie de aliniere. Activiștii antiglobalizare vest-germani au îmbinat (aliniat) cadrele simbolice definite prin opoziția la FMI și Banca Mondială cu acelea ale mișcărilor pacifiste, ecologiste, feministe și comunitare locale. Într-un mod similar au fost atrase în mișcările de reînnoire religioasă în SUA mediile academice inspirate de literatura teologică.

Amplificarea *(frame amplification)* presupune idealizarea, înflorirea sau ficționalizarea, clarificarea și/sau revigorarea valorilor sau convingerilor. Mecanismul este similar celui de creare a miturilor și eroilor, forme persistente de amplificare a unor trăsături sau caracteristici umane ce capătă amplitudine istorică. Miturile sunt creații prin excelență ale cadrelor colective pentru că, printre altele, mulțimile au nevoie de ele. Miturile sunt procese de transfer ale cotidianului în domeniul memoriei colective.

Extensia cadrelor *(frame extension)* presupune includerea unor agende colaterale, care nu afectează cadrele primare sau principale, dar pot aduce resurse și aderență suplimentară. Extinderea peste un anumit prag generează totuși instabilitatea cadrelor și, pe cale de consecință, a acțiunii colective.

Procesul de contestare vizează contestarea elaborării și dezvoltării cadrelor acțiunii colective. Activiștii nu pot impune audienței versiuni ale realității, altele decât cele „optime", întrucât demersurile lor sunt puse la încercare în mod constant. Literatura de specialitate inventariază trei forme principale de contestare:

a) contracadrele oponenților, ale indiferenților și ale media; b) disputele din interiorul mișcărilor; c) dialectica dintre cadre și evenimente.

Contracadrele *(contraframes)* sunt tentative de a reformata, submina sau neutraliza miturile unei persoane sau grup, versiunile asupra realității sau cadrele lor interpretative.[1] Disputa dintre mișcări și detractorii lor a fost numită cadru de contestare *(framing contests).* Unui cadru de acțiune colectivă i se pot opune multiple contracadre, din partea oponenților, a instituțiilor publice și a media.

În anii '60, media a oferit cadre alternative de interpretare a mișcărilor sociale. Contracadrele avansate de media scrisă și radiotelevizată au fost un obstacol și, în același timp, o platformă de popularizare indirectă a mișcărilor sociale. Media are propriul repertoriu de diagnoză și pronostic în ceea ce privește acțiunea colectivă. Recent, mișcările sociale sunt mult mai intim legate de media datorită, printre altele, concentrării masive a mijloacelor media în ultimele decenii. Alături de contracadre, disputele din interiorul mișcărilor subliniază caracterul contestat al cadrelor în general. Ideea că realitatea trebuie astfel prezentată încât să maximizeze mobilizarea este contestată de opțiunea prezentării lucrurilor „așa cum sunt ele". Probabil că procesul de contestare și negociere este încheiat în momentul în care se testează validitatea unui cadru, adică atunci când se realizează o legătură între cadrul imaginat sau construit și evenimentul consumat. Este momentul în care probabil unul dintre lideri va spune *I told you so!*

Difuziunea cadrelor poate fi teoretizată în condiții adverse sau defavorabile, respectiv când mesagerul sau receptorul (și numai unul dintre ei) este activ sau când între activist/mesager și public nu există nicio legătură preexistentă. *Frame difussion* nu poate fi așadar evaluată atunci când, de exemplu, între cele două părți există deja o legătură. În acest caz am avea de-a face cu un proces de comunicare, respectiv de transmitere de informație dintr-o parte în alta. Când sunt îndeplinite condițiile defavorabile, se pot invoca două ideal-tipuri de procese de difuziune a mișcărilor sociale, fie ele sub forma ideilor culturale, a unor itemi sau practici: selecție strategică sau adaptare și compatibilitate strategică sau acomodare.[2] Selecția strategică înseamnă împrumut cultural, adică invocarea unui conținut cultural într-un context în care nu exista anterior. Acomodare presupune integrarea activă a obiectului cultural importat în cultura-gazdă.

Vom reveni asupra dimensiunii strategice atunci când ne vom referi la dimensiunea politică a mișcărilor sociale. În principiu, mișcările sociale cu obiective strategice se transformă în mișcări politice.

---

[1] Benford, 1987, p. 75, *apud* Benford și Snow, *op. cit.*, p. 626.

[2] *Ibidem*, p. 627.

3.4. Emoții și moralitate. Trăirile colective în mișcările sociale

Emoțiile au fost asociate o lungă perioadă de timp patologiilor sociale. Două direcții de studiu – una inspirată de psihologia socială, cealaltă de psihanaliză – au tratat emoțiile ca structuri psihice colective iraționale. Pentru Gustave LeBon (1895), mulțimile sunt ghidate de emoții „foarte simple și foarte exagerate", motiv pentru care „hoardele" sunt impulsive, iritabile, sugestibile și credule. În psihanaliza freudiană, emoțiile sunt legăturile afective ce generează „substratul libidinal" al grupurilor. Funcția lor ar fi de „inhibare colectivă a funcțiilor intelectului și elevarea afectivității în grup". După Freud (1926), „când indivizii sunt reuniți într-un grup, toate inhibițiile individuale dispar și toate instinctele crude, brutale și distructive, ce zac în adormire în indivizi ca relicve ale epocilor primitive, sunt provocate și satisfăcute".[1] Nici psihologia socială a anilor '60, ilustrată printre alții de sociologi precum S. Moscovici, nu a acordat o atenție mai mare impulsurilor emoționale. Pshihologia socială și psihanaliza au expediat emoțiile într-o zonă marginală, în jurul căreia au instalat un fel de cordon sanitar. Teoria societății de masă a utilizat această perspectivă în evaluarea mișcărilor sociale, în timp ce teoriile succesoare, printre care teoria mobilizării resurselor, le-au neglijat.

Sociologii Goodwin și Jasper (2000) sunt printre primii care au sesizat rolul crucial al emoției în acțiunea colectivă. Emoția umană, adică ceea ce a fost represat, izolat și neglijat, a revenit în prim-planul vieții sociale. În definiția lui Jasper, „emoțiile sunt pozițiile și reacțiile noastre față de lume, ce exprimă cum anume contează pentru noi".[2] Sunt evaluări cognitive, însă impregnate cu elemente psihologice pentru că, în mod precis, există ceva „acolo" ce face diferența în termeni de satisfacție și multiplicare. Tradițional, emoțiile au fost asociate cu pasiunile, ca forme de reacție nonrațională, ca să nu spunem irațională. A avea emoții este un act cel puțin la fel de normal ca oricare alt proces psihologic. Emoția nu este o rușine și nicidecum o greșeală, ca la poligraf. Doar „sufletele goale" ale lui Gogol sunt lipsite de orice emoție. Mai departe, în înțelegerea lui Jasper, „pentru mine, iraționalitate înseamnă inabilitatea de a învăța din greșelile noastre – probabil din motive psihoanalitice suntem astfel fixați în reacții care nu se schimbă pe măsură ce se schimbă mediul. Emoțiile sunt o parte fundamentală a acțiunii raționale, nu o deviație de la ea. Ero-

[1] Goodwin J., Jasper, M. J., „The Return of the Repressed: The Fall and Rise of Emotions in Social Movement Theory", în *Mobilization: An International Journal*, nr. 5(1), 2000, pp. 66–67.

[2] Jasper, M. James, *op. cit.*, p.80.

rile emoţionale nu sunt mai comune – şi probabil din ce în ce mai puţin comune – decât erorile cognitive precum informaţia incorectă".[1]

Jasper poziţionează cunoaşterea, emoţia şi moralitatea în sfera ariei culturale, trăiri ce pot fi localizate doar analitic. Acest lucru înseamnă că, practic, oamenii nu separă emoţia, cunoaşterea şi actul moral. Cele mai multe emoţii au conţinuturi cognitive, în timp ce acestea sunt dependente de opţiunile morale. De exemplu, putem deveni furioşi pe baza unei informaţii false şi putem transforma furia în revoltă pe baza unei valori morale. Crima generează astfel de emoţii. În România, în 2007, uciderea unei avocate din Braşov (Elodia) a generat un proces de expansiune în spirală a emoţiei colective până la pragul furiei şi revoltei. Publicul a fost emoţional ataşat acestei crime, deşi, până în prezent, nu a fost confirmată fizic uciderea respectivei persoane.

Cunoaşterea, emoţia şi moralitatea pot fi cercetate oarecum similar. Fiecare dintre ele sunt componente ale culturii şi au atât afişări publice, cât şi forme private sau personalizate. Un public cuprins de emoţie aplaudă, scandează sau protestează. O persoană îşi exprimă emoţia în mod personalizat. La aflarea unei veşti bune, unii dintre noi plâng, alţii râd. Importantă este recunoaşterea rolului emoţiilor în dinamicitatea culturii şi considerarea lor ca părţi constitutive şi normale ale culturii, astfel încât să nu mai fie catalogate erori.

Vehiculele descrise de Jasper, a căror funcţie este difuziunea elementelor culturale *(carriers of culture),* sunt în egală măsură „încărcate" cu emoţii. Când transmitem un gând, o idee, o stare de spirit, aceasta nu este una rece, distantă şi „neutră", ci caldă, personalizată, directă şi chiar intimă, în ciuda aerului dramatic pe care îl afişăm. Ea devine o trăire colectivă în sensul în care emoţia, sensibilitatea, moralitatea sunt în egală măsură difuzate în masa socială. De exemplu, între „cărăuşii" culturali, figurile de eroi sunt însoţite de dragoste şi de admiraţie, figurile de hoţi sunt asociate cu ura, dezgustul şi descurajarea.

Personajele colective sunt, în interpretarea lui Jasper, de asemenea, expresia unei solidarităţi emoţionale împreună cu o delimitare cognitivă. Este cazul identităţilor colective, după cum vom vedea în capitolul următor.

Tipurile de emoţii asociate cu acţiunile colective au primit diverse denumiri. Sociologia mulţimilor a furnizat termenul de furie, ca emoţie dominantă. Mulţimile anxioase dau expresie nemulţumirii, neplăcutului sau disperării. Jasper propune ca tipuri de emoţii asociate cu mişcările sociale impulsul, reflexul emoţional, afectul, predispoziţia şi emoţia morală.

Impulsul este de natură fizică şi solicită atenţia imediată. Include dependenţa, plăcerea necenzurată, epuizarea, foamea şi setea. Impulsul se plasează la baza piramidei

[1] *Ibidem.*

nevoilor umane. În mediile colective dominate de deprivare accentuată (sărăcia sub toate aspectele ei, lipsa locuinței și a hranei) impulsul generează revolte spontane însoțite de violență și distrugeri. Acțiunea colectivă nu poate fi organizată în baza impulsurilor, având în vedere că nimeni nu poate planifica o acțiune mâine, când oamenilor le este foame azi. Mulțimile impulsive sunt însă manipulabile. Teoretic, cu cât este mai coborât setul de impulsuri emoționale în piramida nevoilor, cu atât mai facilă este orientarea reacției impulsive colective. Foamea și disperarea sunt probabil cel mai ușor de manipulat.

Reflexul emoțional este reacția imediată la un fapt sau împrejurare. Cuprinde furie, bucurie, teamă, tristețe, dezgust, surpriză. Reflexele emoționale sunt vizibile prin expresii faciale, mișcări ale corpului, schimbări ale vocii, modificări hormonale (adrenalină). La nivel individual, generează reacții comportamentale imediate, pe care ulterior de obicei le regretăm. La nivel colectiv, reflexele emoționale contaminează mase mari de indivizi. De exemplu, înscrierea unui gol din partea echipei de fotbal preferate generează bucurie unei mase de suporteri. Înfrângerea este însoțită de furie. În mișcările sociale, furia spontană poate deturna acțiunile colective. În principiu, mișcările sociale nu pot fi construite pe baza urii, furiei sau dezgustului. După cum vom vedea, mulțimile sunt personalități morale solidare și pozitive ce sublimează emoțiile negative, le inhibă caracterul malign și generează cadre de vindecare a afecțiunilor sociale. Și reflexele sunt ușor de manipulat. Inducerea sau provocarea intenționată a unor reflexe emoționale este o cale sigură de generare a erorilor în acțiunea colectivă. Sunt ceea ce îndeobște numim provocări. Între protestatarii de stradă și forțele de ordine există adesea așteptarea greșelii celuilalt, în sensul unui reflex emoțional precum furia, care să discrediteze una dintre părți. Anumite coduri culturale, precum cel japonez, cultivă reprimarea furiei, ascunderea acesteia pentru a nu da dovadă de slăbiciune. Pe de altă parte, mulțimile furioase pot folosi acest reflex pentru a arăta forță. Furia devine în acest caz un mijloc de presiune imediată pentru satisfacerea unor revendicări.

Afectele sunt un tip de emoție cu o durată mai lungă. Sunt „clustere de sentimente pozitive și negative, forme de atracție sau repulsie".[1] Cele mai cunoscute sunt dragostea și ura, la care se adaugă rușinea, mândria, respectul, încrederea, suspiciunea și teama anticipată. Afectele sunt orientări subiective față de lume, sunt „termometre" personalizate în relație cu lumea înconjurătoare. În acțiunile colective, afectele sunt cele care generează solidaritatea, ca afecțiune (dragoste) față de apropiați și indiferență emoțională sau ură față de ceilalți. Primul exemplu de afecțiune ce generează solidaritate și identitate de grup este probabil grupul apostolilor. „Iubește-ți aproapele!", numit de noi dragostea creștină, reprezintă multiplicarea acestui cadru

[1] Jasper, *op. cit.*, p.82.

de referință *(master frame)* la dimensiunea întregii comunități religioase. Afectele stau așadar la baza identității de grup. Structurează emoțional agregarea indivizilor și completează în acest fel identificarea lor cu acțiunea colectivă. În mișcările sociale, afectele devin resurse în sensul în care încrederea, respectul și solidaritatea reduc costurile acțiunii colective.

Probabil că aspectul cel mai relevant în ceea ce privește afectul este dat de dragostea, încrederea și respectul pe care membrii unei mișcări le acordă liderului. Charisma liderului se contabilizează prin gradul de disponibilitate al adepților. Liderul oferă beneficii emoționale și primește în schimb recunoaștere și obedientă. Aceasta pare a fi formula magică a liderului charismatic. În grupul apostolilor, doar unul se va lepăda de lider. Adorația reciprocă se bazează pe dinamica emoțiilor. Adițional, organizațiile mișcărilor sociale angajează un set de mesaje *(displays)* prin care generează afectele emoționale dezirabile în rândul publicului larg. Încrederea și notorietatea sunt obiective constante ale oricărei mișcări. Studențimea anilor '60 a inventat concertul în stradă sau „muzica baricadelor" pentru a sensibiliza publicul în legătură cu dorințele sale. A fost un nou cadru cultural colectiv (de expresie muzicală) ce s-a propagat aproape instantaneu sub forma muzicii folk.

Predispozițiile (moods) au o durată mai scurtă decât afectele, dar nu sunt reflexe. Se definesc prin lipsa unei cauze. Pur și simplu, în viață avem zile bune și zile rele. Faptul că unele persoane au mai multe zile rele indică o predispoziție ce a putut fi doar parțial explicată de psihanaliză. Medicina le numește anxietăți. Anxietatea prelungită devine depresie. În jargonul popular, femeia mofturoasă sau bărbatul tot timpul nervos sunt exemple de tipuri anxioase. Psihanaliza le identifică sursa în dinamica libidoului. Cert este că, pentru individ, predispoziția emoțională funcționează ca un filtru, selectând percepții, decizii și acțiuni. De obicei asigură, în opinia lui Jasper, mai multă sau mai puțină încredere în noi. Numim încrederea în propria persoană *speranță*. Lipsa de încredere este *anxietate* și *depresie*. Jasper mai menționează ca predispoziții cinismul, resemnarea, zeflemeaua. Sunt indivizi la care starea de spirit dominantă e zeflemeaua, bășcălia, mișstoul. Psihanaliza îi încadrează la tipul nevrotic, caracterizat de lipsa emoțiilor pozitive. Sunt indivizii nemulțumiți de oricine și de orice.

Pentru acțiunea colectivă, predispozițiile emoționale sunt dificil de cuantificat. Încrederea în mișcare poate fi măsurată, dar în acest caz nu (mai) este o predispoziție, întrucât nu are un caracter temporar. Cert este efectul pozitiv al încrederii în ideile, obiectivele, liderii și acțiunile mișcării. Anxietățile și depresiile, zeflemeaua și bășcălia sunt un inhibitor pentru acțiunea colectivă. După 1990, mișcări literare de la noi și o bună parte a presei au cultivat constant bășcălia în legătură cu literatura și cultura română în general, invocând provincialismul și antieuropenismul său. Consecința a fost o inhibare până la blocaj a oricărei inițiative colective care ar susține contrariul.

În unele cazuri, accese de teamă pot fi manipulate astfel încât să genereze acțiune. În mișcările sociale, rușinea este de cele mai multe ori sublimată în mândrie, trăsătură emoțională asociată mișcărilor în general. A fi sărac devine, uneori, o virtute. În mod obișnuit, ne mândrim cu apartenența noastră la un grup de inițiativă sau acțiune colectivă. De altfel, psihologia socială vizualizează rezultatele pozitive pentru individ și societate ale oricărui tip de asociere. Ideea principală este aceasta: asociațiile umane sunt agregări ale predispozițiilor emoționale pozitive, motiv pentru care o mișcare socială este *pentru* chiar și atunci când este *împotrivă*. Mișcarea împotriva sclaviei este un exemplu la îndemână. Situația este similară, cu unele nuanțe, și în cazul organizațiilor criminale. A fi hoț nu este o chestiune înnăscută, ci dobândită social. Hoțul nu fură doar pentru că el nu are, ci și pentru că alții au mai mult decât el și poate nu merită. De aici rezultă o rată a hoției mai mare în societățile înalt stratificate. Simpatia populară pentru Robin Hood poate fi așadar sociologic parțial explicată pe baza predispozițiilor emoționale. Aceasta înseamnă că hoția nu este (doar) o treabă de poliție, ci mai degrabă de echitate socială. Cu unele precauții, situația poate fi extinsă și la alte acte criminale, inclusiv cele teroriste, ce nu pot fi explicate ca procese pur psihologice, ci mai degrabă ca fapte sociologice. Din punctul de vedere al motivației, dacă sinuciderea este devianță altruistă, iar hoția devianță egoistă[1], atunci terorismul este devianța cu cea mai înaltă motivație negativă, pentru că el cumulează predispozițiile sociale emoționale antisociale, începând cu ura, la care se adaugă în doze variate pseudoeroismul, neputința, disperarea și cinismul. Rate mai mari de sinucideri în Ungaria sau frecvența mai ridicată de acte teroriste în SUA (utilizarea armelor de foc în spații publice) ne avertizează asupra laturii lor sociale. De asemenea, Norvegia s-a confruntat recent cu un astfel de caz, care este totuși o excepție (adică un caz izolat și deci nu unul social).

Ca predispoziție emoțională, speranța pare că stimulează acțiunea, orientează procesul de luare a deciziilor și motivează masele de aderenți. Faptul că avem un grad ridicat de speranță în posibilitatea rezolvării unei probleme colective este o precondiție emoțională pentru o acțiune colectivă de succes. Bătăliile nu se câștigă așadar cu resemnați sau fricoși. Opusul speranței este teama prelungită, asimilată cu sindromul drobului de sare.

Emoțiile morale sunt stări de spirit complexe filtrate de modelele culturale și orientate de procesele cognitive. Compasiunea este o emoție morală, la care se pot adăuga dezgustul, teama și furia ca emoții ce încorporează cunoaștere. Suntem de exemplu dezgustați de efectele sărăciei, însă manifestăm compasiune față de săraci pentru că suntem informați asupra cauzelor. Dezgustul, teama și furia nu mai sunt în acest caz reflexe, ci emoții morale. Rușinea, mândria și devotamentul sunt, de

[1] Tipologia îi aparține lui Emile Durkheim.

asemenea, emoţii filtrate de modelul nostru cultural. Vechile culturi socializau ruşinea până într-acolo încât aplicau sancţiuni (ruşinea adulterului, de exemplu, era pedepsită la vechii evrei cu lapidarea). Când manifestăm compasiune faţă de victime, emoţia este cu atât mai „informată", cu cât îl identificăm şi pe atentatorul sau pe „omul rău" faţă de care suntem emoţional indignaţi. Compasiunea invită la identificarea unui obiectiv, în timp ce indignarea cere acţiune. Emoţiile morale sunt în general perechi de sentimente gen teamă şi speranţă, ruşine şi aroganţă, milă şi indignare, mândrie şi prejudecată etc.

Privite ca obiective, emoţiile morale sunt generatoare de solidaritate şi mobilizare, pentru că oferă satisfacţie emoţională completă. Îndeplinirea obiectivului unei acţiuni colective răsfrânge satisfacţia asupra tuturor membrilor şi simpatizanţilor.

Ne vom referi la emoţii şi în capitolul dedicat acţiunii politice, unde acestea devin mijloace „strategice" în atingerea obiectivelor colective. De exemplu, un politician care varsă o lacrimă este de multe ori mai eficient decât un miting electoral.

3.5. Motivaţiile morale, ideologice, valori civile şi morală religioasă

O primă abordare a acestei teme este cea consacrată de sociologia valorilor. A doua este inspirată de mişcările cu orientare religioasă.

Mişcările ale căror obiective nu vizează modificări ale politicilor publice, ci mai degrabă transformări sociale mai largi se consideră a fi inspirate de valori societale. Conform teoriei valorilor, acţiunea socială este dirijată de principii fundamentale cu care se identifică actorii anumitor valori. Din acest punct de vedere, „mişcările pot fi considerate expresii ale unor valori specifice".[1] Totuşi, „cei care se mobilizează mai repede şi mai intens nu sunt cu necesitate cei cu valorile cele mai puternice, ci acei a căror interpretare a situaţiei furnizează o raţiune clară pentru acţiune (în termenii percepţiei lor şi nu doar a oportunităţilor de acţiune, dar şi ca alternative disponibile sau a presiunii emoţionale exercitate asupra lor).[2] Valorile sunt, în acest caz, doar cadre orientative şi motivaţionale, un fel de substrat al mişcărilor sociale.

În ceea ce priveşte rolul valorilor, opinia sociologilor nu este pe deplin conturată. Mişcările anilor '60 au arătat că pot apărea generaţii care nu mai împărtăşesc valorile generaţiilor anterioare şi chiar se mobilizează pentru schimbarea lor. Mai recent,

[1] Della Porta şi Diani, *op. cit.*, p. 66.

[2] *Ibidem.*

este relativ straniu de ce, în țările capitaliste dezvoltate, generațiile tinere se plasează împotriva capitalismului și corporațiilor. Un posibil răspuns ar fi că neoliberalismul a schimbat valorile tradiționale ale capitalismului. Responsabilitatea a fost transferată în sarcina sistemului educațional, care ar fi neglijat pregătirea noilor generații. Lucrurile probabil că stau puțin diferit. De exemplu, a fost documentată o modificare a tipului de valori în anii '80 în favoarea celor așa-numite postmaterialiste. Noile generații sunt dedicate valorilor ecologiste, de exemplu, care se definesc cu un conținut anticapitalist. Se constată și o redefinire a valorilor civile în general, valori care aduc atingere sistemului politic. Totuși, reprezentarea democratică, participarea politică, libertatea expresiei, justiția și statul de drept își păstrează semnificația tradițională. Studii ulterioare vor trebui să arate însă de ce, pe termen lung, valorile capitaliste sunt supuse erodării. O cale de a limpezi chestiunea poate fi cea sugerată de opoziția valori–credințe, în sensul în care valorile sunt formule standardizate asimilate ideologiilor, în timp ce credințele sunt predispoziții culturale de ordin personal și colectiv ce exprimă preferințe sau valorizări sociale în relație cu obiecte, evenimente și instituții. O explicație materialistă sugerează că beneficiile statului bunăstării s-au răsfrânt și asupra culturii, în sensul că revendicările materiale și-au pierdut semnificația.

Precizăm că invocarea valorilor în programele mișcărilor sociale este o practică oarecum generalizată („dă bine la public"), ceea ce înseamnă că relevantă este dimensiunea lor ideologică. Mișcările utilizează ideologiile în care primează valorile, pentru a-și promova obiectivele și a-și mobiliza audiența. În acest caz, valorile sunt „cortine" de imagine destinate consumului de către un public anume.

A doua abordare este cea generată de cercetarea mișcărilor religioase, care a furnizat un material bogat relativ la moralitate. Ideile despre moralitate sunt un produs social rezultat prin exercițiu colectiv îndelungat, nu un produs de laborator livrat sub numele de valori. Invocăm aici mișcările inspirate de catolicism în America de Sud, care au avut o contribuție remarcabilă la relansarea societăților din această regiune. Marcate de decenii de militarism, stagnare și autoritarism, cu partide politice corupte, sindicate divizate și media partizană și cinică, țările sud-americane (Brazilia, Chile, Argentina) au devenit un laborator social în care mișcările cu substrat religios au refăcut rețelele sociale civile, au resolidarizat clasele sociale, au furnizat obiective colective noi și au mobilizat categorii sociale supuse represiunii în trecut, precum fermierii și intelectualii. Noul val social creat de acțiunea colectivă a moralei creștine în anii '80 a adus în prim-planul vieții publice și lideri noi, cu viziuni diferite asupra lumii, mulți dintre ei din rândul preoțimii catolice. Unul dintre acești lideri cred că este în prezent Papa Francisc.

Din punctul de vedere al cercetării, J.M. Jasper avertizează că „motivele morale au fost marginalizate printr-o diviziune a muncii prin care mișcările religioase sunt

fie studiate separat de cele seculare, fie deposedate de conținutul religios – ca și cum tot ce conta au fost rețelele lor de recrutare, organizațiile formale și așa mai departe".[1] Din perspectiva sociologiei religiei, repertoriu cultural înseamnă repertoriu moral, adică religios. Mișcarea pentru drepturi civile din SUA a fost o mișcare seculară, însă motivația a fost inspirată (și) de morala creștină (în visul lui Martin Luther King, Dumnezeu i-a făcut pe oameni egali), în timp ce mobilizarea s-a făcut prin intermediul parohiilor din cartierele locuite preponderent de afro-americani.

Aceste exemple subliniază rolul important al factorilor simbolici în acțiunea colectivă, factori din care se detașează morala socială, o valoare civilă cu fundament religios. Jasper subliniază amplificarea emoției atunci când codurile morale sunt încălcate. Conceptul de șoc moral *(moral shock)* desemnează reacția emoțională la injustiția percepută. Este indignarea amplificată de socializare și transformată în șoc. Uciderea unui copil de câinii maidanezi într-o locație publică a șocat opinia publică din România în august 2013. Șocurile morale propulsează acțiunea și urgentează mobilizarea. În unele circumstanțe, șocurile morale sunt „acceleratori ai revoluției".

Morala publică are, de asemenea, un rol constrângător asupra indivizilor. Suntem preocupați, poate chiar excesiv, de a face ceea ce trebuie sau de a fi „în rândul lumii". Teama de a nu ne pierde credibilitatea și reputația este, remarcă Jasper, o motivație ignobilă, dar este însă una ce întărește regulile în cadrul unui grup. Pe acest traseu motivațional, societatea a generat *coduri morale* profesionale sau deontologice. Asociate cu prestigiul sau mândria profesională, *deontologia* socială ne creează emoția lucrului bine făcut și admirat de ceilalți. Similar se întâmplă și în cazul acțiunilor colective atunci când, împreună cu alții, facem „lucrurile care trebuie".

3.6. Formarea identităților colective

Acțiunea colectivă poate fi considerată „o orientare cu scop, construită pe calea relațiilor sociale în cadrul unui sistem de oportunități și constrângeri".[2] Actorii „produc" o acțiune colectivă, întrucât au capacitatea să se autodefinească și să stabilească o relație cu mediul social. Din acest punct de vedere, identitatea colectivă devine „proces de «construcție» a unui sistem de acțiune".[3] Mișcarea socială este un sistem de gândire care își asociază un sistem de acțiune. Prin intermediul unui sistem

[1] Jasper, *op. cit.*, p. 86.

[2] Melucci, *op.cit.*, p. 43.

[3] *Ibidem*, p. 45.

unitar de gândire și acțiune, orice mișcare tinde să devină o instituție, adică s transfere în cadre instituționale un cod sau stil de organizare socială.

Trăsăturile identității colective (Melucci, 1996) sunt:

a. continuitate, pentru că rezistă fluctuațiilor și permite adaptarea conținutului
b. delimitare în relație cu „ceilați";
c. recunoaștere de către propriii membri și de către „alții".

Cu alte cuvinte, acțiunea colectivă este posibilă doar atunci când actorii dezvoltă abilitatea de a se autodefini, de a marca diferențele față de alți actori sociali și de a identifica miza relației mutuale (ce acțiune trebuie întreprinsă).[1]

Să urmărim acum etapele procesului de cristalizare a unei identități colective. În principiu, „invitația" la acțiune este generată în primul rând de conflictul social. Indivizii nemulțumiți, furioși sau doar anxioși în legătură cu un aspect, dimensiune sau împrejurare socială se plasează în opoziție și se definesc diferit. Spre deosebire de perspectiva istorică sau macrosocială a conflictului, sociologia acțiunii (colective) investighează dimensiunea mică sau proximitatea socială generată de interacțiunea dintre tensiunile structurale și emergența unui actor colectiv care se definește pe sine și pe adversari pe baza unei preferințe, ambalată în motivația unei valori sau a unui interes. Dacă cineva nu ne place, de obicei invocăm preferința pentru altcineva motivând cu o valoare sau un interes.

Identitatea este o relație de proximitate. Acesta este sensul deciziei de distanțare sau a preferinței pentru altceva. O acțiune colectivă nu poate fi inițiată în absența unui „noi" caracterizat de trăsături comune și solidaritate de grup. Sentimentul de „noi" nu este însă suficient pentru a genera acțiune colectivă în absența „lor", a celorlalți. Mobilizarea are o țintă, iar aceasta este „ceilalți", diferiți sau opuși de „noi", față de care ne identificăm prin diferență sau dezacord. În acest mod, „construcția identității implică atât definiția pozitivă a celor ce participă la un anumit grup, cât și identificarea negativă a celor ce nu sunt doar excluși, ci și opuși în mod activ".[2] Astfel că spațiul social de referință a identităților colective este față de protagoniști, antagoniști și neutri.

În al doilea rând, producția de identitate este însoțită de apariția de noi rețele de relații și de sentimente de încredere între actorii unei mișcări. Identitatea redefinește proximitatea socială și rețeaua aferentă. În spațiul urban din România, numit și „între blocuri", spațiul fizic este mai degrabă redus, însă spațiul social aferent adolescenților definește funcționarea câtorva rețele cu identitate diferită și chiar opusă: maneliști, rockeri, eco etc.

---

[1] Touraine, A., 1981, *apud* Della Porta și Diani, 2006, *op. cit.* p. 93.

[2] *Ibidem*, p. 94/

O identitate puternică întărește încrederea și solidaritatea și, la nevoie, sprijinul mutual. Funcționarea rețelei este, la rândul său, stimulată de sentimentul de identitate, fapt ce constituie resursă pentru comunicare, organizare și mobilizare. Rețelele sociale ce susțin și întreține identitatea s-au modificat și ele în ultimele decenii. Dacă în industrialism proximitatea geografică susținea solidaritatea lucrătorilor și întreținea rețelele sociale aferente (locuire, educație, cultură, loaisir), în postindustrialism, dominantă pare a fi proximitatea virtuală. Mijloacele tehnice micșorează spațiul social și extind rețelele dincolo de spațiul regional și național. Diferența este cea dintre clubul muncitoresc și internet café-ul. De aceea vecinătatea și relația *face-to-face* își pierd din semnificație. Întreținem relații virtuale cu persoane localizate nicăieri, pe care probabil nu o să le întâlnim niciodată față în față. Suntem adică vecini cu oricine și ne putem întâlni virtual oricând cu acest impersonal „oricine". Un individ ce trăiește la Berlin are un „prieten" virtual la Tokyo, dar nu îl cunoaște pe vecinul de palier și foarte probabil nu se va întâlni într-o relație face-to-face cu niciunul dintre ei. Aici se deschide subiectul identităților virtuale, al mișcărilor virtuale și, eventual, al acțiunilor colective virtuale. Cercetări în curs indică difuzia identităților prin intermediul comunicării mediate de computer, pe care le examinăm în secțiunea dedicată rețelelor sociale.

Faptul că recurgem la mijloace tehnice pentru a comprima spațiul social reduce semnificația localizării. Este mai puțin relevant pentru identitatea noastră colectivă dacă locuim în același oraș sau regiune. Acest lucru face posibilă, în al treilea rând, alocarea unui înțeles comun unor acțiuni colective dislocate, în opinia lui Della Porta și Diani, peste spațiul și timpul social tradițional. *Greenpeace* este o mișcare globală tocmai pentru că, în ciuda dimensiunii aparent reduse, activiștii și acțiunile sale sunt dislocate într-un spațiu global.

Continuitatea, delimitarea și recunoașterea sunt parte a unui singur proces social ce definește identitatea colectivă. Presupune ocuparea unui spațiu și timp social prin diferențiere și construcție de rețele de proximitate.

3.7. Identitate și interes. Oportunistul și revoluționarul

În ceea ce privește rețeaua, deși nu este o regulă generală, specific mișcărilor sociale este dimensiunea „tactică" în definirea identității, adică a pașilor mici, dar siguri, cum ar fi organizarea acțiunii colective prin creștere din individ în individ sau tip rețea. Din această perspectivă, Polletta și Jasper (2001) consideră că „identitatea colectivă (este) conectarea cognitivă, morală și emoțională a individului cu o comunitate,

categorie, practică sau instituție mai largă".[1] Individul se asociază unui grup-rețea pr intermediul cunoașterii și al legăturilor morale și emoționale. Ne afiliem unui gr de oameni pentru că știm sau cunoaștem că este „corect" (moral) și acolo ne simți validați emoțional, împărtășim o plăcere socială (în termenii lui Jasper). În acel timp, ne însușim personalitatea colectivă ale cărei trăsături devin trăsăturile noast de identitate. Personalitatea este transferată în materiale culturale – nume, narațiu sau povești, simboluri, stiluri verbale, ritualuri, îmbrăcăminte pe care le afișăm rețeaua noastră socială. Spre deosebire de afilierea din interes, identitatea colecti nu este construită pe baza calculului cost–beneficii prin evaluarea celor mai bu opțiuni. Prin identitate colectivă dăm fără a primi cu necesitate ceva în schimb. Ide titatea de grup este așadar dăruire. La propriu și la figurat, ne dăruim unui grup unei cauze cu care ne identificăm.

Spre deosebire de ideologie, care reclamă autoadulație (noi suntem cei mai bu ceilalți sunt paria), identitatea colectivă angajează sentimente pozitive față de ceilal Dacă ne afiliem unui grup din oportunism ideologic, identitatea noastră este fals mascată sau chiar deliberat mincinoasă. Aceasta este de altfel slăbiciunea celor m multe ideologii: identitatea de fațadă și afilierea din pur interes. Ne schimbăm ide titatea după cum ne dictează interesul. Când o ideologie se prăbușește, înseamnă rețeaua formală a fost subminată de subrețele informale ce au ocupat spațiul soci cu identități colective alternative. Din oportunism, probabil că suntem deja prin într-una dintre aceste subrețele.

De aceea, chestiunea identității colective și mai ales forța de structurare a un mișcări sociale pun sub semnul întrebării ipoteza teoretică opusă, anume că mișcări sunt un produs al interesului, structurii sociale, oportunităților instituționale, sist mului legal și resurselor. Abordarea culturală nu își propune însă să inverseze ax cauzal, ci „să identifice circumstanțele în care operează diferite relații între interes și identitate, strategie și identitate, politică și identitate".[2] Aceste circumstanțe inclu atât procese structurale, cât și culturale. Forța structurilor este în continuare foar mare, pentru că acestea se exprimă în instituții publice și *pattern*-uri procedural prin intermediul cărora se derulează activitatea colectivă de rutină, *i.e.* reproducere vieții sociale. Reamintim cu această ocazie că mișcările sociale vizează acțiunea c lectivă nonrutină, în care cea mai expresivă este protestul.

O nouă identitate socială este, în sine, un protest. De aceea, rolul identității est relevant în patru faze ale protestului:

a. elaborarea revendicărilor colective;

---

[1] Polletta, Francesca și Jasper, M. James, „Collective Identity and Social Movements", în *Annu Review of Sociology*, nr. 27/2001, pp. 283–305.

[2] *Ibidem*, p. 285.

b. recrutarea;
c. deciziile strategice și tactice;
d. rezultatele.[1]

Înainte de profilarea școlii franceze a mișcărilor sociale, care a trecut accentul de la revendicările economice și politice spre cele identitare, motivația acțiunii colective era aproape exclusiv formulată în termenii interesului, concept avansat de teoriile liberale. Interesele identificate de un actor colectiv deveneau o precondiție în constituirea unei mișcări care ulterior aștepta sau crea oportunitatea structurală pentru a-și mobiliza resursele în atingerea unui scop politic. Numai că „jocul" s-a schimbat începând cu anii '70: oamenii au „ieșit" din structuri și s-au afiliat pe baza altor preferințe, trădându-și propriile „interese" și țintind scopuri mai înalte decât confortul material colectiv. Protestatarii sfârșitului de secol XX au afișat identități resuscitate sau ad-hoc inventate și au revendicat schimbări neașteptate: recunoașterea acestor identități și schimbarea codurilor normative ale capitalismului. Explicația actorului colectiv rațional, ce își elaborează revendicările pe baza interesului economic, a fost dată peste cap. Lucrătorii, femeile și îndeosebi studenții protestau aparent față de propriile interese și, în felul acesta, deconstruiau identități îndelung exersate în perioada modernă: clasă, familie, școală, vecinătate.

Mișcarea feministă părea neverosimilă, iar repertoriul de revendicări genera confuzie (de exemplu dreptul la plată egală pentru muncă egală alături de dreptul la orgasm). Interesul „rațional" era până atunci ca femeile să-și prezerve statutul casnic și intimitatea *bedroom*-ului, solicitând eventual subvenții pentru familie și plată mai bună pentru soții lucrători. Femeile revendicau însă în stradă dreptul la satisfacție sexuală, ceea ce a fost un șoc. În spatele acestui șoc se profila, de fapt, o nouă identitate pentru femeie, respectiv femeia politician, manager, profesor, funcționar, lucrător în general. Satisfacția socială a trecut pe primul plan.

„Șocul moral" al noilor identități a fost amplificat de emergența identităților colective anterior adânc cufundate în substratul social. Acceptarea *life-style*-ului homosexual a fost probabil (încă) unul dintre aceste șocuri.[2] Sociologic, emergența identității „homosexual" este asociată cu industrializarea și urbanizarea, care au creat condiții pentru o viață autonomă. Social, relații între persoane de același sex au existat întotdeauna, cu incidență mai mare în societățile care acceptă poligamia, pedepsite sever însă în

[1] *Ibidem.*

[2] Drepturi egale pentru homosexuali în ceea ce privește serviciul militar a dat naștere unor politici publice noi, cum a fost „don't ask don't tell" în SUA, respectiv evitarea declarării identității la recrutare contra abținerea de la afișarea orientării sexuale după.

majoritatea culturilor.[1] Atitudinea față de indivizii cu orientare homosexuală se mo difică abia în a doua parte a secolului XX, începând cu culturile protestante. Probab că „revoluția culturală" a modificat statutul comunității LGBT de la unul imoral ș ilegal (identitate deviantă) la unul legal și recunoscut ca minoritate sexuală (identitat reclamată). Recunoașterea acestei identități colective a fost rezultatul schimbării pre ferințelor culturale în societate și al activismului LGBT, care a dus, în cele din urmă la oficializarea mariajului homosexual la începutul secolului XXI.

Schimbarea structurii de preferințe și invalidarea ipotezei interesului în afiliere colectivă a recalibrat și modelul teoretic al creșterii mișcărilor sociale, adică al recru tării. Oamenii nu se mai asociază acțiunii colective doar în baza interesului socia sau economic, ci și pe baza preferinței culturale. O serie de cercetări au evidențiat rolul rețelelor sociale în recrutare. Poziții comune sau similare în rețele genereaz identitate comună. Exemple: rețele de patronaj, rețele urbane de rezidență, rețele d afiliere politică.[2]

Similar, au fost documentate spații instituționale plasate în afara controlului politic Este vorba despre așa-numitele spații comunitare aparent izolate de *mainstream*-u social, cum au fost în SUA comunitățile religioase de afro-americani pe la jumătatea secolului trecut. Este motivul pentru care au fost cercetate sub numele de „structur tip mănăstire", „rețele afundate", „spații libere" sau „spații sociale sechestrate".[3] În această categorie se încadrează și sectele pseudoreligioase ce au recrutat indivizi elibe rați din plasa „structurilor" în baza unei preferințe culturale.[4]

Lectura paralelă a intereselor și identității arată următoarele:

a. ceea ce înainte era „natural" sau dat, acum este, de fapt, o construcție istorică identitară numită „clasă muncitoare", „mexican", „țigan" sau „homosexual";

b. identitatea amplifică opțiunile la îndemână pentru recrutare și mobilizare și se dovedește o strategie mult mai sofisticată și inspirată decât altele; identitatea

[1] Creștinismul a impus de timpuriu instituția socială a monogamiei prin care a fost reglementată relația dintre bărbat și femeie. Catolicismul a interzis chiar divorțul, printre altele urmare a intenției de a limita accesul la al doilea mariaj. Cutuma creștină presupuneea heterosexualitate. De aici probabil re acția negativă la deviația sexuală. Islamul nu a instituit regula monogamiei, accesul la comunitatea femi nină fiind decis de mijloacele materiale ale bărbatului. Practic, instituția haremului interzice accesul altor bărbați la această comunitate, ceea ce, se pare, este la originea tehnicilor punitive (transformarea unei părți a bărbaților în eunuci) și a comportamentelor sexuale deviante. Un sociolog polonez, S. Andreski, semnalează originea islamică a expresiei „țap ispășitor" generată de practicile zoofile. Ca in stituție socială, monogamia a generat, în opinia sociologului catolic polonez citat, o mai mare stabili tate socială în societățile care au adoptat de timpuriu această instituție.

[2] Polletta și Jasper, *op. cit.*, p. 288.

[3] *Ibidem.*

[4] Secta Moon este un exemplu. În România, gruparea MISA probabil că poate fi încadrată în această categorie.

colectivă este o tehnică pentru identificarea și unificarea rețelelor sociale, economice și politice;

c. se confirmă rolul independent al culturii în formarea identităților colective, în baza cărora oamenii emit revendicări;

d. pot fi stabilite o serie de condiții politice în care revendicările identitare capătă preeminență în mișcările sociale.[1]

Evident că amendarea teoriei interesului cu ideea identității schimbă fundamental chestiunea recrutării. Mișcările cu conținut postmaterial nu pot miza pe recrutare pe baza interesului. Nu mai prezintă atracție ideea că sunt muncitor. Mult mai multă relevanță are dacă mă consider muncitor imigrant. Strategiile de mobilizare pe baza identității devin astfel importante. Aici se impun două precizări. Prima – afirmarea identităților prin intermediul unei mișcări sociale a reactivat vechi reflexe identitare ce au generat de obicei contramișcări. Activismul LGBT de exemplu a resuscitat mișcările religioase, care și-au redefinit identitatea prin mobilizarea simpatizanților antihomosexualism. O paradă gay este contracarată de o paradă antigay sub semnul crucii. A doua – identități colective existente, îndelung exersate, recunoscute și instituționalizate au fost, de asemenea, sensibilizate și angajate în procesul de redefinire a propriei identități. Presiunea identitară pare atât de mare, încât aproape orice identitate colectivă a primit o invitație la rebranduire. De aici s-a născut ideea teoretică a „societății în mișcare" *(movement society)*, adică a societății cuprinse de febra mișcărilor sociale cu miză identitară. Identitatea colectivă pare a fi moda secolului XXI, iar cine nu participă la acest efort de repoziționare identitară se poate întâmpla ca într-un oarecare interval de timp să rămână, cum s-ar spune, fără identitate.

Problema *free-rider*-ilor a fost doar aparent rezolvată în teoria liberală, iar strategia recompenselor și sancțiunilor este mai degrabă o diversiune teoretică. Recompensa selectivă este doar un adjuvant, o promisiune. Rațional este să beneficiezi de un bun obținut de o mișcare fără costuri sau *moca*, așa cum spun tinerii. Irațional este să te implici, să investești, să accepți riscul fără siguranța beneficiului. Cine face totuși diferența între cei care se implică și cei care nu? În ce constă diferența dintre pomanagiu și revoluționar, respectiv între cel care privește revoluția la televizor și cel care o face în stradă? Sigur este că, în caz de reușită, pomanagiului nu i se poate refuza accesul la beneficiu, indiferent de epilogul revoluționar. După cum am arătat în capitolul anterior, Jasper apreciază că există o mică, microscopică „particulă" socială care face diferența. Aceasta este emoția. Cum s-ar spune, emoția bate rațiunea,

[1] Polleta și Jasper, *op. cit.*, p. 289.

ceea ce înseamnă că atașamentul emoțional identitar și altruismul comunitar se află pe rețeta tipului social revoluționar, al individului căruia chiar îi pasă și se implică.[1]

Ca tip ideal, prin exagerarea trăsăturilor dominante, revoluționarul nu este motivat de interese și așteptări imediate, de calcule egoiste sau rațiuni private, ci de idealuri sociale înalte. În tipul revoluționar sau militant, „particula" emoțională îi coboară pe oameni de la balcoane și îi urcă pe baricade. Sociologia mișcărilor sociale a numit acest proces de transfer de motivare *recrutare*. Având un caracter social (ne naștem cu capacitate emoțională, dar emoțiile le formăm și exersăm social), emoția solidarității se transmite prin intermediul rețelelor mici sau al grupurilor de referință. Pentru a avea emoții față de o persoană este nevoie de un contact sau o relație.[2] Acestea se numesc solidarități preexistente *(preexisting solidarities)*. Prin intermediul conexiunilor afective stabilite anterior, un individ va participa la o acțiune colectivă din solidaritate pentru a fi împreună cu sau în numele celorlalți.

Polletta și Jasper identifică „particula" emoțională responsabilă de recrutare cu numele de loialitate. Suntem loiali grupului care a decis să protesteze și, în consecință, coborâm în stradă. Există totuși posibilitatea să o facem ca urmare a temerii că am putea fi marginalizați sau chiar excluși dacă nu ne implicăm. Invocăm deci nu o relație afectivă, ci un interes, acela de a ne păstra reputația. Chiar așa fiind, menținerea reputației este o chestiune de identitate, întrucât „cea mai ușoară cale de a o menține este să devenim acea persoană pe care dorim ca alții să creadă că suntem".[3] A fi student în anii '60 era legat de reputația de a fi militant. Sau, cu alte cuvinte, a fi admis la universitate presupunea a deveni militant, adică promotor altruist al unei cauze. Altfel, reputația de student nu putea fi susținută. În termenii lui Jasper, „ne dorim să devenim persoane altruiste, deoarece este în interesul nostru să părem a fi una dintre acestea. De ce atunci să nu admitem pur și simplu satisfacția emoțională a identității colective?".[4] A adera altruist la o identitate colectivă generează satisfacție în planul identității individuale.

În ceea ce privește legătura dintre identitate și mobilizare, se pune și problema care e prima. Sunt mișcări ce generează identități din mers. Șocurile morale (de care ne-am ocupat în capitolul anterior) produc mobilizări instantanee, procesul de

---

[1] O sociologie a tipului social revoluționar ar trebui probabil să descrie structura emoțională în combinație cu celelalte trăsături pentru a realiza un portret cât mai complet. Che Guevara probabil că ar sintetiza acest tip social.

[2] Chestiunea a fost abordată de Yona Friedman în anii '70: un individ dispune de o capacitate limitată de a întreține relații sociale directe, neintermediate. Această capacitate este numită valență (ca în chimie) și are o valoare de 6–12. Un individ poate avea relații directe cu cel mult 6–12 persoane (acestea sunt părinți, frați sau surori, copii, soție și 1–2 prieteni).

[3] Polletta și Jasper, *op. cit.*, p. 290.

[4] *Ibidem.*

identificare colectivă fiind paralel sau ușor întârziat. În 2013, uciderea unui copil de patru ani de câinii maidanezi a creat în România un șoc moral pe valul căruia s-au mobilizat activiștii eutanasierii animalelor fără stăpân. Legislația întârziată mai mulți ani a fost adoptată în două săptămâni.

În sfârșit, dacă putem să explicăm creșterea mișcărilor pe baza cadrelor de formare a identității colective, atunci ar trebui să explicăm și procesul reversibil, anume stagnarea sau declinul mișcărilor sociale. Declinul apare cel mai adesea atunci când identitatea nu se mai aliniază cu mișcarea. Când încetăm să mai credem că „mișcarea" ne reprezintă, înseamnă că nu ne mai identificăm cu aceasta.

Della Porta și Diani evaluează conceptul de *identități multiple* responsabil, în mare parte, de afilierea și dezafilierea la o mișcare socială. Astfel, individul de obicei este purtătorul mai multor identități, evitând însă caracterul lor disonant. Suntem, de exemplu, membri în mișcarea feministă și, în paralel, în mod regulat sau doar ocazional, participăm la acțiunile de protecție a animalelor sau la inițiativele seniorilor din cartierul în care locuim. Cele trei identități colective – feministă, ecologistă și de vârsta a treia – nu sunt disonante și nici ierarhice. Sunt identități colective cel mai probabil în egală măsură importante și relevante pentru identitatea noastră individuală. Totuși, la un moment dat renunțăm să ne mai identificăm cu grupul seniorilor pentru că, printre altele, un lider nou-ales nu este iubitor de animale.[1]

Ideea declinului mișcărilor sugerează necesitatea gestionării atente a identității. După cum vom vedea în capitolul dedicat relației dintre mișcări sociale și politică, tipul de decizii strategice este cel mai relevant pentru dinamica identităților colective. Oamenii se asociază și întreprind acțiuni colective pentru îndeplinirea unui scop. Dimensiunea strategică sau dezirabilitatea socială a acestui scop pare a fi coloana vertebrală a identității colective.

3.8. Biografiile disponibile pentru revoltă. *Gatekeeper*-ii

Aproximativ 60 până la 90 la sută dintre activiștii mișcărilor sunt recrutați prin intermediul rețelelor sociale tradiționale numite și din-om-în-om sau din-ușă-în-ușă.

Rețeaua socială definește ceea ce se numește capitalul social al unui individ, adică densitatea și calitatea relațiilor sale sociale. Proverbul „spune-mi pe cine cunoști, ca să-ți spun cine ești" exprimă în limbaj comun conceptul de capital social. Accesul la

[1] Della Porta și Diani, *op. cit.*, p. 98.

rețele sociale este unul dintre indicatorii capitalului social, respectiv ai accesului la infrastructura de comunicare, negociere, influențare și derulare a relațiilor sociale.

În mod cotidian, indivizii își pun în valoare capitalul social prin accesarea rețelelor și participă la acțiune colectivă pe suportul oferit de aceste rețele. Indivizii cu capital social redus sau cei cu afecțiuni sociopate, dar care se implică în acțiuni colective sunt recrutați direct și preponderent prin tehnicile sectelor religioase. Sectele ce manifestă ostilitate față de secularismul societal curent nu sunt implicate în rețele sociale. Sunt „rețele închise" sau monolitice. Un exemplu la îndemână: Hare Krishna.

Opuse acestui tip de identitate colectivă sectară sunt, în opinia lui Della Porta și Diani, mișcările cu rețele sociale puternice și deschise.[1] Mișcările ecologiste sunt un exemplu. Teoretic, cu cât o acțiune este mai riscantă și mai costisitoare, cu atât mai puternice și diversificate trebuie să fie legăturile și deci rețelele dintre participanți. *Greenpeace* poate fi nominalizată datorită unor forme de protest la limita periculozității (ocuparea site-urilor, cum este cazul unei acțiuni din septembrie 2013 în Rusia).

Sociologic, densitatea și deschiderea rețelei influențează recrutarea și mobilizarea. În Italia, grupurile extremiste de stânga ale anilor '60 erau închise, chiar ermetice spre exterior, și foarte puternice spre interior (construite pe relații de rudenie, cu recrutare pe rețele de familie). Similar, în Germania interbelică grupurile de dreapta au folosit rețelele concentrice (dense spre interior, închise spre exterior sau izolate), cu recrutare pe rețeaua celulelor naziste (rudenia ideologică). În ambele cazuri, gradul de integrare internă genera coeziune și motivare puternice, similare fanatismului. De aceea, coeziunea în grupurile extremiste și teroriste se bazează pe rețeaua închisă, chiar ermetică, având loialități personalizate, similare bandei fraților din psihanaliză. Este greu de susținut că motivarea ideologică reprezintă sursa coeziunii la grupurile extremiste.

Chestiunea a fost tranșată de S. Stouffer încă de la sfârșitul anilor '40, când s-a demonstrat că solidaritatea din interiorul grupurilor și rețelelor mici este, de fapt, sursa coeziunii marilor organizații.[2]

Della Porta și Diani numesc densitatea și deschiderea rețelei sociale indicatori de integrare socială a mișcărilor *(social embeddedness)*. Integrarea socială a unei secte cu rețele închise este foarte redusă, după cum cea a unei organizații extremiste este aproape nulă. Prin comparație, mișcările cu rețele sociale deschise sunt integrate social și constituie o poartă de schimb și negociere cu mediul social din care provin. Înregistrează intrări și ieșiri de membri, resurse, mesaje, sensuri sociale, trăsături de

[1] Della Porta și Diani, *op. cit.*, pp. 117–118.

[2] Samuel Stouffer a studiat coeziunea Wehrmachtului german. Una dintre concluziile sale a fost că ideologia și îndoctrinarea au un rol minor în coeziunea unei organizații. Importantă este solidaritatea în interiorul grupului primar.

identitate etc. Rețeaua este, în acest caz, o poartă de intrare și ieșire (recrutare și excludere). Motiv pentru care putem considera rețelele sociale portarii mișcărilor sau *gatekeeper*-ii.

Ce înseamnă acest lucru? Rețelele sunt infrastructuri de recrutare și mobilizare. Însă recrutarea de noi membri nu înseamnă mobilizare mai bună. După Poulsen și Jasper (1993), când avem la dispoziție rețelele sociale, dar acestea nu sunt eficiente în mobilizare, cel mai probabil mișcările vor trebui să se bazeze pe aportul unei părți a rețelei a căror motivare și coeziune este similară bandelor sau celulelor de fanatici. Mișcarea este integrată social (dovadă prezența rețelelor), dar densitatea protestului este redusă. Exemplu mișcările de protecție a animalelor, care beneficiază de sprijinul ipotetic al tuturor rețelelor de deținători, de producători de mâncare, petshopuri, veterinari etc., dar care cel mai probabil nu-și pot mobiliza membrii pentru a azvârli cu roșii în clădirea guvernului. Vor prefera angajarea unor protestatari viguroși, de profesie sau poate chiar plătiți, sau vor aștepta producerea unui șoc moral pentru a-și promova obiectivele.[1] Însă șocul moral apare în societate precum cutremurul de pământ, de obicei foarte rar. Opinia publică nu poate fi șocată în fiecare zi.

Rețelele dense și extinse, dar laxe aduc cantitate, eventual resurse, dar nu și evenimente. Cei ce produc evenimente sunt activiștii cu biografii disponibile. Ca ideal-tip, biografia disponibilă este similară cu cea a profetului în religie (rară și impredictibilă) sau a revoluționarului de profesie (rară, dar predictibilă).

De aceea, statistic, teza recrutării prin intermediul rețelelor sociale tradiționale sau virtuale nu se susține integral. Rețelele ca *gatekeeper*-ii există, dar nu întotdeauna funcționează pentru recrutare și mobilizare.

Pe de altă parte, populația relevantă pentru mișcările sociale este cea cu biografie disponibilă, ale cărei legături de familie sunt slabe, iar cele profesionale și familiale noi sunt incipiente. Aceasta este populația tânără, demografic plasată între 16 și 30 de ani *(biographically available).* Oamenii sunt disponibili pentru eroism cel mult 10–15 ani din viața lor. Rețelele sociale ce extind participarea la populația demografic disponibilă – tineretul – sunt rețele dense și active, prezentând cea mai înaltă predispoziție pentru mobilizare.

O mișcare socială este deci juvenilă în primul rând prin vârsta participanților și, sociologic vorbind, cu cât este mai apropiată vârsta medie a participanților de pragul demografic juvenil, cu atât sunt mai dinamice și mai pline de vitalitate acțiunile sale colective. Mișcările studențești sunt un exemplu. Recrutarea laterală, pe care o furnizează rețelele sociale tradiționale, nu țintește biografiile disponibile, ci persoanele disponibile. Rețeaua socială a seniorilor iubitori de animale nu poate recruta decât

[1] Poulsen și Jasper (1993), 508, *apud* Della Porta și Diani, *op. cit.*, p. 121.

seniori. Astfel că noii membri recrutați prin rețele nu aduc întotdeauna vitalitate, deși cantitatea este garantată. Dacă rețelele sunt prezente, dar participarea nu se confirmă, atunci rolul rețelelor este incert. Nu există mișcare în aceste rețele.

Pe cale de consecință, rețelele sociale juvenile sunt ținta mișcărilor sociale și, în principiu, cu cât este mai strategic setul de obiective al acțiunii colective, cu atât mai reprezentativă trebuie să fie generația tânără în cadrul unei mișcări. *Gatekeeper*-ii către generația tânără sunt rețelele ce asigură accesul către biografiile disponibile. Contoarele de mobilizare ale „Primăverii Arabe" au fost rețelele tinerilor, în timp ce resursele au fost furnizate de celelalte rețele sociale (îndeosebi ale Frăției Musulmane în Egipt).

În absența efectului de multiplicare generat de rețele, Poulsen și Jasper sugerează că alternativa este ca antreprenorii mișcărilor să „intercepteze subcultura activă a cetățenilor implicați politic", întrucât aceștia au creat deja cadrele de înțelegere colectivă.[1] Proporția cetățenilor activi din punct de vedere politic este însă variabilă. Aceștia sunt formatorii de opinie, cei care au un punct de vedere politic pentru aproape orice eveniment public și pe care țin cu tot dinadinsul să îl discute.

3.9. Rolul rețelelor de socializare. Twitter-revoluția

Dacă rețelele sociale se bazează pe comunicarea directă, rețelele de socializare folosesc comunicarea mediată de computer (CMC). Acest tip de comunicare are un caracter incert în ceea ce privește natura sa publică sau privată. Dominant este, în opinia lui Diani, caracterul public.

Internetul asigură cea mai rapidă comunicare publică prin intermediul site-urilor de prezentare și promovare, al portalurilor de informare, dicționarelor online, motoarelor de căutare și, mai recent, al rețelelor de socializare. Adițional, serviciul de poștă electronică permite schimburi de mesaje instantanee între un număr virtual infinit de utilizatori. De asemenea, dezvoltarea telefoniei mobile prin incorporarea aplicațiilor pe internet a extins accesul CMC la utilizatorii acestui serviciu. Telefonul mobil a devenit astfel un computer la purtător.

Importanța internetului a ajuns atât de mare, încât profilul social al unei persoane sau organizații este adesea asimilat cu datele disponibile pe internet. Capitalul social digital al unei persoane este, în acest caz, determinat de conexiunile și „înfățișările" sale online, respectiv de site-urile și îndeosebi de rețelele virtuale la care participă.

[1] *Ibidem.*

Totuşi, natura publică a internetului este şi ea discutabilă. Diani consideră că, atâta vreme cât nu toţi utilizatorii individuali sau instituţionali îşi devoalează identitatea şi există comunicatori anonimi sau „acoperiţi", faptul în sine poate fi o mare revoluţie tehnologică, dar aceasta intră în contradicţie cu „ideea unei sfere publice democratice în care informaţia este distribuită şi opinia dezbătută între actori dispuşi să-şi asume responsabilitatea pentru poziţia lor".[1] Cu alte cuvinte, entităţile individuale şi instituţionale care au capacitatea de a folosi extensiv comunicarea intermediată de computer deţin implicit influenţa în spaţiul virtual, fără a-şi asuma însă şi eventualele consecinţe.

Democraţie pe internet (încă) nu există, pentru că utilizatorii au influenţă şi responsabilităţi diferite. Dacă internetul este un instrument tehnic, atunci în legătură cu acţiunea colectivă utilitatea lui este cea de facilitare a comunicării. Cât priveşte interacţiunea umană virtuală, Diani consideră că este discutabil dacă intensitatea şi căldura comunicării directe, faţă-în-faţă, poate fi susţinută de interacţiunile mediate de computer. Mai departe, „acţiunea colectivă presupune angajament pe termen lung şi disponibilitate de participare în proiecte ce depind de contribuţia tuturor părţilor implicate pentru obţinerea succesului; ar trebui să ne întrebăm în ce măsură interacţiunile virtuale sunt capabile să genereze obligaţii mutuale cu necesara intensitate".[2] Mobilizarea pe internet poate genera o intensitate spontană a participării, dar nu este garantată longevitatea sa. Mişcările sociale se definesc pentru cel puţin un ciclu de acţiuni colective.

Cercetarea comunităţilor şi reţelelor virtuale a arătat că majoritatea interacţiunilor au loc între persoane ce întreţin relaţii directe, publice şi private. Astfel că, de fapt, interacţiunile pe internet extind şi consolidează cunoaşterea şi schimburile faţă-în-faţă şi mai puţin creează altele noi. O mică parte a populaţiei, cea afectată, din nefericire, de dizabilităţi fizice sau sociale, utilizează internetul pentru a suplini deficitul de socializare directă.

Pentru acţiunea colectivă, dacă CMC mai degrabă consolidează legături sociale deja stabilite, atunci contribuţia sa poate fi stabilită îndeosebi în raport cu formele de organizare şi comunicare.

Organizaţiile mişcărilor sociale diferă în ceea ce se numeşte *strategii de mobilizare a resurselor*. Unele se concentrează pe resurse profesionale (colectare de fonduri, donaţii, teledoane, SMS-uri cu plată), altele pe resurse de participare.[3] Mobilizarea resurselor profesionale presupune desprinderea unui număr redus de membri activi

[1] Diani, *op. cit.*, p. 6.

[2] Calhoun, Craig, „Community Without Propinquity Revisited...", în *Sociological Inquiry*, nr. 68/1998, pp. 373–379, *apud* Diani, *op. cit.*, p. 7.

[3] *Op. cit.*, p. 8.

susținuți de membrii pasivi prin intermediul donațiilor. Mișcările ecologiste *(Greenpeace)* recurg la astfel de strategii, comunicarea și mobilizarea pe internet fiind definitorii. Se presupune că 20 sau 40 de activiști de profesie mobilizează sprijinul a 2 000 sau 4 000 de membri de rând pentru a iniția o acțiune. Mobilizarea resurselor participative presupune angajarea în acțiune colectivă pe scară largă a membrilor și simpatizanților. Diani observă că modelul tradițional de mobilizare (bazat pe rețele sociale) este, cel puțin până în prezent, singurul care garantează succesul. Mai mult, „acțiunile colective susținute sunt puțin probabil dispuse a se baza doar pe legăturile pur virtuale dacă nu sunt sprijinite de interacțiune anterioară".[1] CMC este în acest caz un instrument tehnic pentru mobilizarea unor indivizi anterior socializați și pregătiți pentru acțiune colectivă.

Situația este diferită în cazul mișcărilor transnaționale, definite de S. Tarrow (1998) ca „interacțiuni conflictuale susținute cu oponenți – naționali și internaționali – de rețele de competitori organizați peste frontierele naționale... caz în care este important ca pretendenții să fie implicați în rețele sociale locale și conectați unul cu celălalt mai mult decât episodic prin intermediul modelelor tradiționale de interpretare a lumii sau prin legături informale sau organizaționale și (în același timp) revendicările lor să fie conflictuale în vorbă și în faptă".[2]

O mișcare transnațională este puternică dacă rețelele locale sunt integrate social, adică sunt dense, cu interacțiuni zilnice față-în-față. CMC este în acest caz suportul tehnic care asigură comunicarea și coordonarea acțiunilor transnaționale, dar internetul nu poate suplini lipsa de organizare locală sau domestică.

Utilizarea extinsă a mesajelor e-mail, facebook, twitter și SMS crește exponențial capacitatea de coordonare și acțiune a grupurilor și rețelelor locale în campanii de anvergură precum sunt, în ultima vreme, cele dedicate luptei împotriva încălzirii globale.

În acest fel, CMC reușește a îmbunătăți considerabil participarea prin intermediul coordonării „rețelelor față-în-față", altfel dispersate în spațiul geografic sub forma unor „enclave sociospațiale".

Printre primele mișcări care au accesat pe larg rețelele virtuale se numără Mișcarea Zapatistă, inițiată în 1994 de fermierii regiunilor sudice ale Mexicului, acțiune colectivă care a primit un consistent sprijin internațional facilitat de comunicarea pe internet.

Prima „revoluție Twitter" a fost înregistrată în aprilie 2009 în Republica Moldova unde, nemulțumiți de rezultatul alegerilor care aduceau la putere partidul comuniștilor, tinerii s-au mobilizat pentru protest prin intermediul rețelelor de

[1] *Ibidem*, p. 10.

[2] Tarrow, S., *Power in Movements*, Cambridge University Press, 1998, p. 184, *apud* Diani, *op. cit*, p.10.

socializare. S-au înregistrat o serie de violenţe de stradă, cu victime de partea tinerilor proeuropeni, abuzuri ale autorităţilor şi ample reportaje în presa internaţională. A fost denumită twitter-revoluţie, pentru că mobilizarea grupului principal de protestari s-a realizat prin intermediul mesajelor twitter.

În mod similar, protestele din Piaţa Tahir de-a lungul anului 2011 au fost coordonate prin intermediul reţelelor de socializare accesate de reţelele sociale ale tinerilor egipteni. Mişcările studenţeşti din 2012 din Marea Britanie au folosit platforme online mult mai sofisticate pentru coordonarea acţiunilor lor (facebook alături de aplicaţii de telefonie mobilă şi hărţi urbane virtuale).

Pe baza studiilor existente se poate afirma că CMC a crescut performanţele de mobilizare şi recrutare pentru acţiunea colectivă şi a permis o vizibilitate internaţională cvasitotală, motive pentru care unele acţiuni colective au fost denumite revoluţii online.

3.10. Rolul media în mişcările sociale. Accesul la structura de oportunităţi discursive

Reţelele sunt un spaţiu de expansiune şi un bulevard de acţiune pentru mişcările sociale. Rolul lor este completat de media. Ca acţiune colectivă deliberată şi orientată, mişcările sociale sunt tentative de instituire în spaţiul public a unor noi coduri şi practici sociale. Din acest punct de vedere, mişcările sunt atentate la ordinea socială existentă. Privite prin prisma programului sau a discursului, acţiunile colective înseamnă mesaje transferate în diferite instanţe sau forumuri publice.

După W.A. Gamson, „un *forum* include o *arenă* în care un actor individual sau colectiv se angajează într-un *act de discurs public,* o audienţă activă sau *galerie* ce evaluează ce se întâmplă în arenă şi un *centru de producţie* în culise unde cei ce vor lua cuvântul în arenă îşi pregătesc ideile şi strategiile despre cum urmează să fie prezentaţi, cum să facă alianţe şi cum să deruleze activitatea cotidiană de producţie culturală" *(sublinierea autorului).*[1]

Forumurile în care se produce discursul public sunt mass media, parlamentele, curţile, adunările politice, sesiunile consiliului municipal sau comunal, congresele ştiinţifice şi altele similare. Orice mediu sau forum social este, în sine, un spaţiu de propagare a cadrelor acţiunii colective. Cu cât este mai specializat un astfel de forum social, cu atât sunt mai specializate şi galeriile. Exemplu: congresele ştiinţifice. Există

[1] Gamson, William A., „Bystenders, Public Opinion and the Media", p. 242.

însă o arenă care le eclipsează pe toate celelalte și, în termenii lui Gamson, poate fi numită arena principală *(master arena).* Această arenă principală este mass media.

Sunt trei funcții principale pe care media le afișează în raport cu mișcările sociale. Prima se referă la situația în care actorii colectivi angajați în discursul public transferă în galerie propriul public. Ieșirea în media generează mesaje mai mult sau mai puțin consistente pentru membri, simpatizanți și opozanți. Identificarea cu aceste mesaje este importantă pentru membri, după cum distanțarea este importantă pentru opozanți.

A doua caracteristică este generată de funcția media ca principală arenă de formare a înțelesului *(meaning making).* Toți actorii colectivi presupun caracterul persuasiv al media. Un politician va urmări reacțiile la discursul său în parlament, o mișcare socială va evalua impactul unei acțiuni reflectate în media. Sunt astfel evaluate mărimea și profilul audienței, menționarea în articole și comentarii, frecvența și distribuția reacțiilor și alte aspecte relevante.

A treia și cea mai importantă caracteristică este funcția multiplicatoare a media. Aceasta distribuie modificările de limbaj și de preferințe politice în toate locațiile publice, de la locul de muncă la cel de loaisir. Când o mișcare socială pune la îndoială un cod cultural, Gamson consideră că media este prima instanță care sesizează și eventual multiplică provocarea. Aici intervine contribuția jurnaliștilor care devin jucători în arena publică, generând cadre de discuție și interpretare sau comentând poziția celorlalți jucători. Editorialul este un produs media ce face diferența față de știre și comentariu în ceea ce privește o acțiune colectivă. Editorialul, documentarul și interviul multiplică discursul unei mișcări.

Ținta mișcărilor sociale este însă galeria, numită public audiență sau consumator *(reader).* În interiorul acestui public, indivizii neutri *(bystanders)* sunt vizați de cadrele acțiunii colective ale unei mișcări *(collective action frames)* prin mesaje persuasive pentru care media este un mijloc, o cale de a ajunge la „țintă". Relevanța sociologică a neutrilor în interiorul unui public este dată de reprezentativitatea și influența lor în formarea opiniei. În orice conflict cu public (de la o simplă încăierare pe stradă la violență colectivă și ciocniri cu poliția), sentimentul dominant este „nu te băga". În majoritatea sa, publicul dezagrează conflictul social, cel mult privește de pe margine. De aceea, cu ocazia unui conflict, sociologul nu se uită la combatanți, ci la public *(Watch the crowd!).* Publicul este „termometrul" de control al atitudinii față de respectivul conflict.

Gamson sesizează că în public identificăm identități multiple ale indivizilor, identități care asigură codurile sau cheia de „citire" a conflictului. Pentru sociolog, a agrega aceste identități imaginate[1] ale publicului este o tehnică de înțelegere a reacțiilor și

[1] Termenul este preluat de la B. Anderson (1991).

poziționării neutrilor *(bystanders)*. Dacă publicul în general urmărește de pe margine conflictul, cel mai probabil consideră că sunt alte chestiuni mai importante în societate care trebuie tratate cu atenție. Prin cercetarea neutrilor stabilim dacă o acțiune colectivă este relevantă sau marginală, respectiv dacă are loc sau nu pe agenda publică. Astfel că strategiile de comunicare ale unei mișcări vizează agregarea identităților multiple în identități construite. Pe cei care s-au visat revoluționari, dar nu au avut niciodată curajul s-o facă putem să-i convingem acum sau niciodată. Presupune să schimbăm opinia dominantă astfel încât una dintre identitățile „închipuite" ale individului să devină manifestă. Putem paria pe ideea că orice individ s-a imaginat cândva revoluționar sau măcar rebel.

Este o procedură de deconstrucție și reconstrucție a opiniei și atitudinii. Opiniile sunt „fotografii la minut" ale publicului, ne spun care este atitudinea la un moment dat. Opinia poate arăta total diferit în minutul următor, ceea ce arată fragilitatea sondajelor de opinie. Acțiunile colective sunt însă procese sociale, cu evenimente succesive destinate construcției sprijinului social pentru o inițiativă sau alta. Chestiunea devine, în acest caz, ce strategie de influențare angajăm pentru ca, prin intermediul media, să construim acest sprijin social în interiorul unui public care se definește neutru și dezinteresat, chiar agasat, în legătură cu conflictele sociale, dar care s-a visat cândva „revoluționar".

Partea publicului în general sau a „mulțimii" receptive sau preocupate de o chestiune poate fi definită publicul respectivei chestiuni. Orice problemă importantă are publicul său. De exemplu, chestiunea „Elodia" (dispariția unei avocate din Brașov în 2008) avea publicul său alocat postului OTV. Acest public era implicat în discuții, cultivat ca audiență predilectă a postului de televiziune menționat, implicat în dezbatere prin mesaje SMS etc.

Gamson numește publicul alocat unei probleme *comunitate discursivă*. Ceea ce știm cu siguranță este că această comunitate este receptivă la subiectul în chestiune, este diversificată în ceea ce privește compoziția socială și locația și, mai ales, este divizată în ceea ce privește soluția sau acțiunea comună ce trebuie întreprinsă. În cazul subiectului media numit „Elodia", o parte a publicului crede că soțul dispărutei este vinovat, o altă parte nu exclude ipoteza ascunderii victimei, în timp ce o altă parte este convinsă de existența unei conspirații.

„Elodia" nu mai este o simplă persoană, un accident banal, ci o problemă publică, un „tablou" sau cadru decupat din realitate în interiorul căruia se confruntă mai multe opinii sau ipoteze. Acesta este un cadru *(frame)* prin care se construiește o versiune publică asupra unei acțiuni colective sau eveniment, ca în exemplul de mai sus. Cadrul desemnează decupajul din realitate asupra căruia se concentrează un public prin intermediul media.

Cadrul media *(media frame)* „organizează și face coerentă o diversitate de simboluri, imagini și argumente, pe care le leagă prin intermediul unei idei organizatoare principale ce ne informează care este miza chestiunii".[1] Cadrele media ne pun în temă „despre ce vorbim" sau „care este treaba".

Pentru a-și atinge scopurile, actorii colectivi folosesc structura de oportunități discursive *(discursive opportunity structure),* adică își adaptează producția de cadre colective la oportunitățile media. Structura de oportunități discursive este „terenul de joc pe care se confruntă (aceste) cadre. Arena mass media nu este plană, ordonată și precis marcată ca la terenurile de fotbal, ci una cu dâmburi și gropi, șanțuri, promontorii și jungle impenetrabile".[2]

Un astfel de teren prezintă avantaje și dezavantaje pentru diferite cadre de interpretare. Sunt patru chestiuni ce, în opinia lui Gamson, decid modul în care mișcările sociale își adaptează strategiile și tacticile la structura de oportunități discursive: a) cât de radical poate fi discursul; b) cum se obține accesul; c) cum se validează; d) cât de puternic este controlul discursului.

Prima chestiune – *discurs banal sau radical.* Proporția este stabilită de reacția simpatizanților prin raliere la acțiune colectivă, de atitudinea neutrilor în sensul creării unei predispoziții la recrutare sau chiar mobilizare și, în sfârșit, dar nu în cele din urmă, de neutralizare a opozanților. Discursul îi raliază pe activiști, îi mobilizează pe neutri și îi anihilează pe opozanți. Gradul de radicalism este astfel stabilit încât să se obțină maximum de efect pe cele trei grupe de public. Dacă un discurs este centrat pe reducerea la tăcere a opozanților, probabil că nu este credibil față de neutri. În cazul în care este dedicat exclusiv activiștilor proprii, discursul se transformă în slăbiciune, pentru că arată opozanților o problemă, iar neutrilor niciuna.

În ceea ce privește *accesul,* acesta este dependent de normele și regulile funcționării media. Media stabilește ce anume și cum anume o chestiune devine subiect de interes public și capătă ceea ce se numește *standing* sau profil. A avea *standing* înseamnă a avea voce în media, adică personalitate, credibilitate și influență. *Standingul* se construiește și nicio mișcare socială nu este tratată „de-a gata". Continuitatea comunicării, persuasiunea mesajelor, constanța și noutatea acțiunilor colective, capacitatea de a genera știri sunt strategii de comunicare ce aduc, în final, *standing.*

Validarea prin media a acțiunilor colective răspunde așteptării protestatarilor – „lumea se uită la noi". Când se văd la televizor, activiștii se simt validați. Acțiunile colective reflectate de media sunt evenimente publice. Lipsa menționării este invalidare, este eveniment lipsă. Mișcările recurg la diferite „trucuri" pentru a ajunge pe prima pagină: incidente deliberate, șocuri emoționale, personalități publice angajate

[1] Gamson, *op. cit.,* p. 245.

[2] *Ibidem,* p. 249.

în acțiune, slogane provocatoare, scandări injurioase ș.a. În România, anii 2012–2013 au înregistrat diverse tehnici de validare în media a acțiunilor colective. Slogane precum „Ieși afară, javră ordinară!" (la adresa președintelui republicii) sau „Ponta, ești un lingău" (la adresa prim-ministrului) au îndestulat preferința media pentru spectaculos.

Controlul discursului presupune că inițiatorii săi mențin controlul asupra accesului, *standingului* și validării astfel încât cadrul principal de acțiune *(master frame)* al unei mișcări sociale să se reflecte în toate cele trei etape. Există, desigur, riscul ca discursul unei mișcări să fie imitat, preluat sau deturnat.

În încheierea acestei secțiuni evaluăm ceea ce Gamson *et al.* (1992) numesc *concentrarea mijloacelor media* și transformarea acesteia din mediu cu funcția de transfer și amplificare a cadrelor colective în actor colectiv sau instrument (al unui actor) colectiv.

Astfel, „trăim în mijlocul unor imagini media despre lumea înconjurătoare, pe care le folosim pentru a construi un înțeles mental în ceea ce privește chestiunile politice și sociale. Lentilele prin care recepționăm aceste imagini nu sunt neutre, ci exprimă puterea și punctul de vedere al elitelor politice și economice ce le operează și focalizează. Iar geniul remarcabil al acestui sistem este de a face ca întregul proces să pară atât de normal și natural, încât adevăratul mecanism al construcției sociale rămâne invizibil".[1]

Este discursul gamscian în ceea ce privește dominația simbolică și culturală în capitalism. Astfel, în opinia lui Gamson *et al.*, dezvoltarea tehnologiei de reproducere a realității este pe cale să schimbe funcția socială a media. Asistăm la o explozie a imaginilor și la o implozie a reprezentărilor reale. Copia, simulacrul sau montajul media, în particular cel furnizat de televiziune și internet, substituie realitatea fără a avea, de cele mai multe ori, o legătură cu lumea reală.

Televiziunea ne furnizează o imagine fabricată, focalizează lentilele și, deci, privirea noastră acolo unde dorește și asupra a ceea ce dorește. Devenim cu toții audiență sau simpli spectatori relevanți prin număr. Audiența, în sensul invocat de autorii menționați, presupune că televiziunea se adresează unei mase de oameni care sunt esențialmente identici, care primesc aceleași mesaje, înțelesuri și ideologii prin aceleași programe și care oameni sunt esențialmente pasivi, nu au reacții sau opinii diferite și nu ne așteptăm să inițieze acțiuni diferite, cu atât mai puțin opuse. Programe standardizate și indivizi standardizați probabil că sunt ceea ce ne-am dori cel mai puțin.

[1] Gamson, A. William *et al.*, „Media Images and the Social Construction of Reality", în *Annual Review of Sociology*, nr. 18/1992, p. 374.

Se pot enumera cel puțin trei aspecte legate de această împrejurare, respectiv: a) producția de imagine și concentrarea media în corporații; b) conținutul mesajelor și obediența/opoziția publicului; c) negocierea sensului acțiunii sociale.

Concentrarea mijloacelor din „industria conștiințelor", cum a fost denumită media, a redus acționariatul până la dispariția competiției. Gamson arată că multinaționalele au integrat diferite media sub un singur control, ceea ce înseamnă că au devenit un soi de „ministere private ale informării". Dacă, de exemplu, în SUA în 1983 erau circa 46 de companii media, la începutul anilor '90, numărul lor s-a redus la mai puțin de 20 și continuă să scadă. Aceste conglomerate controlează ziare, reviste, televiziuni, radio, edituri și case de filme, coordonate după un plan de afaceri unic ce, în final, reduce diversitatea, competiția și calitatea media. Controlul unor media multiple generează produse standardizate și similare, deși sunt rulate pe media diferite.

Giganții media procedează în felul următor: „o revistă deținută de o companie selectează sau comisionează un articol ce poate fi ulterior transformat într-un serial la o televiziune ce face parte dintr-o rețea deținută tot de companie; mai târziu este transformat în scenariu pentru un film ce se toarnă într-un studio deținut de aceeași companie, cu coloana sonoră înregistrată cu un grup muzical ce devine popular în revistele companiei și prin difuzarea constantă la stațiile radio deținute de companie, după ce melodia devine populară pe un disc imprimat de aceeași companie și tot așa mai departe, cu reluare pe televiziunea prin cablu și închiriere de videodiscuri în întreaga lume".[1]

Politica de monopol global este reprodusă în orice entitate locală (țară) în care industria media este reglementată de regulile pieței și nu reprezintă un domeniu strategic rezervat autorităților locale. De exemplu, o corporație financiară organizată într-o țară terță ca fundație ce promovează democrația și societatea civilă se concentrează asupra unui segment al spațiului public în care se inițiază formatorii de opinie – educația – și se implică în modificarea programelor de educație și în politica manualelor. Interesul nu este profitul, cât standardizarea educației și a formării formatorilor după normele și principiile finanțatorului. Opiniile sau grupurile alternative sunt marginalizate și, în cele din urmă, eliminate. Rezultă sisteme educaționale „ocupate" sau alocate altui centru de interes decât cel local, cu agende intelectuale standardizate și, de obicei, excentrate realității locale. Astfel că întregi comunități intelectuale preamăresc în scris și la catedră cel mai înalt „standard" internațional, dar sunt apatice, neinteresate și dezangajate în ceea ce privește realitățile sociale locale. Aceste agende locale sunt prea mici și neînsemnate în raport cu marile probleme ale omenirii. Cum s-ar spune, sunt comunități intelectuale cu fundul acasă, dar cu mintea în străinătate.

[1] Bagdikian, B., *The Media Monopoly*, Boston, Beacon, 1990, p. 48, *apud* Gamsnon et al, *op. cit.* p. 379.

În ceea ce privește conținutul *mesajelor*, standardizare înseamnă că primim același mesaj indiferent de media la care suntem expuși. În articulațiile sale, acest mesaj standardizat este clar – lumea este în așa fel făcută încât, deși nu este perfectă, nu prea putem face mare lucru să o schimbăm; ea este bună așa cum v-o prezentăm noi. O lume vizionată prin astfel de lentile generează apatie, cinism și obedienţă, nicidecum participare activă și implicare. Este o hegemonie, în termenii lui Gramsci, ce reinstituie dominația asupra unui public ale cărui reacții și emoții sunt controlate de media.

Modul în care cadrele prefabricate de media intervin în generarea de sensuri și înțelesuri despre lume poate fi explicat prin teoria *frame*-ului, detaliată de noi în capitolul 4.

Dacă funcția principală a media este asigurarea acelei arene în care diferite grupuri sociale, instituții și ideologii se confruntă în ceea ce privește definirea și construcția realității sociale, instalarea hegemoniei media înseamnă că în arenă vor pătrunde cei cu reprezentări agreate sau consonante cu industria de profil. Jurnalistul obedient sau „tonomat" este prototipul acestui comportament. Televiziunea, ziarele, radiourile și presa scrisă devin, în acest caz, cutiile de rezonanță ale mesajelor prestabilite. Cititorul de rând este înlocuit de sponsorul diferitelor cadre de interpretare ce caută în media, în opinia lui Gamson *et al.*, confirmarea acțiunilor sale. Patronii ziarelor citesc dimineața propriile gânduri în propriile ziare. Acesta ar fi paradoxul presei globale. Drama este cu atât mai mare cu cât acești patroni își citesc propriile gânduri în media diferite, în limbi diferite și în țări diferite.

De asemenea, globalizarea rețelelor media generează, inevitabil, comprimarea spațiului și timpului social. Comprimare înseamnă concentrare pe ceea ce este imediat sau *live* și, evident, lipsit de profunzime. Interesează, în termenii sociologilor citați, suprafața. Informarea publicului poate fi adevărată sau falsă, însă ceea ce rămâne și contează este imaginea de suprafață, instantaneul. Efectul este substituirea lumii „reale" cu hiperrealism sau simulacru. Astfel, „Disneyland este prezentat ca fiind imaginar pentru a ne face să credem că restul este real, când de fapt întregul Los Angeles și America ce îl înconjoară nu mai sunt reale, ci țin de domeniul hiperrealului și al simulării".[1] În acest mod, media ne furnizează o perspectivă fragmentată și confuză asupra lumii înconjurătoare similară celei fabricate de Disneyland. După ce am fost expuși în copilărie la desenele și personajele imaginare ale lui Disney, la maturitate consumăm știrile, filmele și imaginile aceluiași producător.

Totuși, oamenii nu sunt totalmente stupizi, iar cei care eventual nu au vizitat Disneylandul au dezvoltat tehnici de negociere și evitare a hegemoniei media. În cazul celor care nu au căpătat dependență de media, mesajele text și imagine sunt

[1] Gamson *et al.*, *op. cit.*, p. 387.

citite diferit, în funcțe de bagajul cultural sau instrumentele de acest tip. Există un proces de reverberare a mesajului și de *negociere a sensului* între individ/colectivități și media, printre altele tocmai pentru că media a devenit unul dintre actorii colectivi implicați în formarea înțelesului în societate.

La nivel subcultural, grupurile și rețelele sociale reacționează și contrapun imaginilor și cadrelor media propriile sensuri și interpretări asupra realului. Media alternative – cum ar fi site-ul de știri –, portalul de informare locală, ziarul de cartier sau radioul regional, completează, modifică și în multe cazuri infirmă informația și imaginea standardizată. Astfel că înțelesul colectiv asupra unui eveniment sau obiect se formează în cele din urmă undeva între mallul informațional și boutique-ul de știri locale sau între CNN și Radio Rădăuți.

Media promovează apatie, cinism și obedință, mai puțin participare și implicare activă. Marile trusturi de presă standardizează produsele media similar celorlalte produse oferite consumului și se așteaptă la predictibilitate din partea consumatorului de informație. Totuși, publicul a dezvoltat tehnici de negociere a sensului transmis de media și a creat instanțe de confirmare sau infirmare a sensurilor sociale. Printre aceste instanțe se numără și mișcările sociale.

4.

ETAPELE ACȚIUNII COLECTIVE. MOBILIZAREA, PROTESTUL ȘI NEGOCIEREA

1. Protestul. Siturile de contestare socială. 2. Difuziunea contestării. Ciclul de proteste. 3. Producția de capital social prin protest. Evenimente ce modifică structura. 4. Tehnici de mobilizare a resurselor. Activistul social. 5. Rețeaua globală a internetului și expansiunea protestului. Mobilizarea online. 6. Elaborarea strategiei. Dilemele acțiunii colective. 7. Repertoriul de acțiuni. Marșul, demonstrația, mitingul și greva. 8. Interpretarea și campania. Tehnica profilării unei mișcări sociale. 9. Dinamica mișcărilor. Etapele acțiunii colective.

În cursul secolului al XIX-lea, societatea engleză s-a bucurat de o stabilitate remarcabilă în comparație cu cea franceză, confruntată cu tulburări sociale repetate. Englezii, impresionați de violențele Revoluției franceze, au preîntâmpinat revoltele prin extinderea drepturilor colective (în 1832 pentru clasa de mijloc și în 1867 pentru clasa lucrătoare). Se spune că în acest fel „Franța a dat lecții despre revoluție, iar Marea Britanie despre democrație".[1]

Dincolo de obișnuita ironie anglo-saxonă, comparația invocată ne atrage atenția asupra consecințelor diferite ale acțiunii colective. Modernitatea este asociată cu politica consensuală, numită și democrație, în care acțiunile colective se derulează cel mai adesea fără confruntare și constau în alegeri, consultare, negociere, legiferare, decizie, reformă, administrare și altele generic numite guvernare. Aceasta este producția și reproducția vieții sociale. Cea mai mare parte a vieții sociale este rutină.

Există însă și acțiuni colective cu caracter extraordinar care se derulează în afara și cel mai adesea în opoziție cu sistemul instituțional. Acestea sunt grevele, revoltele, revoluțiile, conspirațiile, loviturile de stat, mișcările naționaliste și conflictele civile

[1] Tilly, Charles, *Contention and Democracy in Europe, 1650–2000,* Cambridge University Press, 2004, p. 5.

numite și acțiuni colective transgresive. Frecvența revoluțiilor și a conflictelor civile din ultimele două secole ne avertizează în ceea ce privește importanța acțiunilor colective cu caracter excepțional.

Faptul că Occidentul în general și Marea Britanie în particular nu au înregistrat episoade revoluționare frecvente reprezintă mai degrabă o admirabilă excepție. Regula pare a fi inflamarea periodică a vieții sociale.

În prezentul capitol ne propunem să descriem procesele sociale extraordinare și tipurile de acțiuni sociale colective derivate, cum sunt protestul și consecințele politice ale acestuia. Înainte de aceasta se impun câteva definiții.

Mai întâi distingem între mișcări sociale și conflicte civile.[1] Fapt este că orice mișcare socială implică o politică de contestare, situație implicită la o mișcare pentru protecția animalelor și explicită în cazul revoltelor sociale și revoluțiilor politice. J.M. Jasper (2002) crede că o mișcare care nu contestă sau nu afirmă ceva nu este mișcare. Acțiunea colectivă înseamnă că „spargerea regulilor este singura cale".[2]

Cu alte cuvinte, politica de contestare ține de un continuum între moderație și radicalism încât nu putem exclude mișcările radicale din sociologia mișcărilor sociale. Pot fi desigur încadrate într-o clasă diferită. Diferența este aceasta: o lovitură de stat are ca țintă schimbarea puterii politice, o mișcare socială are ca obiectiv schimbarea societății.[3] Unde anume se plasează punctul de transgresiune pe acest continuum ține de cazul în atenție.

Teoretic, indiferent dacă sunt moderate sau radicale, acțiunile colective prin care se neagă o ordine socială sau politică, se solicită un drept sau se refuză o obligație sunt asociate cu politica de contestare *(contention politics).* Din această perspectivă, mișcările sociale sunt situri de contestare, adică acțiuni colective alternative generate de blocarea sau limitarea accesului la mecanismele instituționale ordinare de producție și reproducție a vieții sociale. Când accesul la mecanismele sociale existente este restricționat, cel mai probabil oamenii vor încerca să le schimbe. Când și accesul la schimbare le este restricționat, contestarea violentă și deci schimbarea prin mecanisme extraordinare rămân unele dintre opțiuni.

De aceea, spre deosebire de politica de rutină, prin politica de contestare înțelegem acțiunea colectivă extraordinară ce presupune „interacțiunea episodică, publică

---

[1] McAdam, D., Tarrow, S. Tilly, C., „Comparative Perspectives on Contention Politics", în M. Lichbach și A. Zuckerman *(eds.), Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure. Advancing Theory in Comparative Politics,* Cambridge University Press, 2004.

[2] Ideea preluată de Jasper aparține, de fapt, lui Piven, Fr. F. și Cloward, A. Richard, *Poor People's Movements,* New York, Random House, 1977, *apud* James M. Jasper, „A Strategic Approach to Collective Action: Looking for Agency in Social Movements Choices", în *Mobilization: An International Journal,* 9(1), 2002, p. 9.

[3] Tilly, C., „Social Movements ...", în *Theory and Society,* Kluwer Academic, nr.27/1998, p. 470.

și colectivă între autorii revendicărilor și obiectul acestora atunci când: a) cel puțin un guven este reclamant, obiect al revendicărilor sau parte a revendicării și când b) revendicările, în cazul în care sunt satisfăcute, afectează interesele a cel puțin unuia dintre solicitanți".[1]

Definiția întărește afirmația că politica de contestare se derulează în public, angajează interacțiune între solicitanți și „ceilalți", este susținută de cei ale căror interese le reprezintă și presupune prezența guvernului în calitate de mediator, țintă sau chiar reclamant. Simplu spus, dacă politica de rutină eșuează în parlament, atunci politica se va face cu mulțimea din stradă. Teoria politică spune că revoluția este o excepție, practica socială arată că uneori devine o regulă. Lumea reală este una a contestării și revoluțiilor în care Hyde Park, Bastilia, Tienanmen, Wall Street sau Piața Universității sunt descriptorii săi.

Prezentul capitol evaluează așadar dinamica contestării. Ne interesează mecanismele și procesele protestului, identificăm formele, repertoriile de acțiune și campania de contestare și, nu în cele din urmă, mobilizarea strategică pentru acțiune colectivă. Rezultatele acțiunilor colective se reflectă în procesele de instituționalizare. Istoria socială modernă arată că procesul de contestare este întotdeauna asociat cu consecințe. Când mișcarea creează o nouă instituție, avem de-a face cu o schimbare socială. Când mișcarea devine o societate alternativă, avem de-a face cu o revoluție. Pentru că de fiecare dată lucrurile se întâmplă aparent diferit, între revoluții ne petrecem timpul încercând să aflăm de ce a venit cea din urmă și cum să o evităm pe cea dinainte. Indiferent cât timp a trecut, despre precedenta credem că este prea devreme să ne pronunțăm sau, cum se spune în engleză, *Too soon to tell.*[2]

4.1. Protestul. Siturile de contestare socială

Politica de contestare se manifestă prin acte revendicative. Dacă un individ sau grup înaintează o petiție oficialităților, acesta este un act de contestare. Dacă remiterea petiției este însoțită de o delegație, acțiunea devine colectivă. Dacă delegația se transformă într-un marș sau manifestație, atunci avem de-a face cu un act colectiv de contestare. În sfârșit, dacă această contestare presupune ocuparea unui sit public

[1] McAdam, D., Tarrow, S. Tilly, C., *Dynamics of Contention*, Cambridge University Press, ediția 2004, p. 5.

[2] Este răspunsul chinez la întrebarea unei delegații de universitari americani din anii '70 „Ce credeți despre Revoluția franceză?".

de către un număr de indivizi, emiterea de sloganе, transmiterea de mesaje și avansarea de revendicări, avem de-a face cu ceea ce se numește protest organizat, una dintre manifestările cele mai frecvente ale politicii de contestare.

În comparație cu vechile forme de confruntare (de exemplu, arderea castelelor nobiliare, ocuparea terenurilor agricole sau execuțiile publice din timpul Revoluției franceze), protestul este o inovație urbană, în sensul că atitudinea de constestare se transferă preponderent în mediul social urban și industrial, iar amenințarea cu violența este mai degrabă implicită. Cele mai multe proteste sunt neviolente și majoritatea mișcărilor moderne menționează cu oarece frecvență această preferință în programele lor. Apelul la neviolență este însă mai degrabă o precauție juridică decât o consecință practică. Contestarea în general angajează forme de acțiune la limita legii. Totuși, cu unele restricții ce variază de la un sistem politic la altul, mijloacele și formele de protest sunt recunoscute ca legitime. A protesta nu mai este un act ilegal și mai ales nu mai este o practică ilegitimă.

Această primă accepțiune a protestului avansată de noi corespunde în linii mari cu cea furnizată relativ recent de reputați specialiști care acreditează ideea că protestele sunt „situri de contestare în care corpuri, simboluri, identități, practici și discursuri sunt utilizate pentru a avansa sau preveni schimbări în relațiile instituționale ale puterii".[1]

Studiul lui P.K. Eisinger (1971) asupra protestelor din orașele americane în anii '60, printre primele în ciclul academic inaugurat de studiul mișcărilor sociale, este o ilustrare a acestei definiții. Protestul urban a prezentat trăsături comune, fapt ce a permis desprinderea unor ipoteze teoretice importante.[2] În primul rând, protestul a fost asociat cu o formă distinctă de comportamente sociale, numite „manifestări colective, de natură disruptivă, inițiate pentru a asigura «oamenilor relativ lipsiți de putere» un instrument de negociere în procesul politic".[3] Protestul aproape generalizat în mediul urban a fost un duș rece pentru America și a constituit ceea ce numim o inovație socială. Un nou instrument politic se manifesta în democrația atlantică: protestul.

În al doilea rând, pentru prima dată după mai bine de o sută de ani[4] își manifestau contestarea atât de mulți oameni și în atât de multe orașe. În accepțiunea sociologului american, protestul era puterea organizată a celor lipsiți de putere *(the power of the powerless).* Masa socială, formată preponderent din populația

[1] Taylor și Van Dyke (2004), *apud* Della Porta și M. Diani, *Social Movements. An Introduction,* Blackweel Publishing, 2006, p. 165.

[2] Eisinger, Peter K., „The Conditions of Protest Behavior in American Cities", în *The American Political Science Review*, vol.76/1971.

[3] *Op. cit.*, p. 13.

[4] În raport cu 1861, anul declanșării războiului civil în SUA.

marginalizată (afro-americani), se exprima prin intermediul unui vehicul politic nou, care era politica de contestare.

În al treilea rând, oamenii protestau pentru că erau preocupați de chestiuni față de care cei care dețineau puterea (reprezentanții aleși) nu manifestau niciun interes. Municipalități corupte erau insensibile la nevoile comunităților urbane. Ca manifestare implicită, protestul era o formă aluzivă de violență sau cel puțin o amenințare în acest sens. În înțelegerea lui Eisinger, „protestul este un instrument prin care grupuri de oameni manipulează teama de dezordine și violență" și, în același timp, se protejează de eventualele costuri asociate cu formularea explicită a amenințării. Acțiunea protestatară de grup diluează potențialele repercusiuni individuale. În *downtown*, afro-americanii protestau civilizat, în timp ce în *neighbourhood* (în fapt un ghetou social) violența se păstra în limite obișnuite. Protestul a înregistrat incidente, dar nu a generat violențe pe scară largă, ceea ce este remarcabil având în vedere severitatea agendei interrasiale în anii luptei pentru drepturi civile și sociale.

Alături de absența relativă a violenței, Eisinger observă, în al patrulea rând, un proces de difuziune a protestului asociat cu expansiunea televiziunii și media națională în general. Protestele din stradă, difuziunea lor pe întreg teritoriul american și reflectarea întregului proces în media au creat o presiune de jos-în-sus (dinspre *ghetto* spre *city hall*) și de sus-în-jos (opinia publică națională s-a raliat protestului) pentru reforma politicilor municipale. Oamenii priveau la televizor propriile proteste și înregistrau reacțiile altora, uneori în direct din situl de protest. Majoritatea albă a privit protestul afro-americanilor la televizor și s-a raliat cauzei lor. Media a devenit astfel un facilitator al contestării, ceea ce era, de asemenea, o noutate pentru America.

În al cincilea rând, pentru Eisinger, protestele anilor '60 au fost „un semnal că structura de oportunități este flexibilă și vulnerabilă la asalturile politice ale grupurilor defavorizate".[1] Cu alte cuvinte, oamenii au „simțit" că „sistemul" corupt și insensibil era în același timp vulnerabil. Sistemul instituțional avea nevoie de reforme. Criza era sistemică pentru că peste 120 de municipalități (aflate în atenția sociologului american) s-au confruntat cu acest tip de proteste. Cauza era marginalizarea grupurilor vulnerabile de oligarhiile locale, mecanismul ținea de structura de oportunități, iar soluția a fost reforma municipalității, adică schimbarea rutinei politice la nivel local în America.

Protestul a reprezentat așadar o inovație socială inițiată de populația exclusă de la participare instituționalizată și care s-a exprimat prin intermediul politicii de contestare, proces multiplicat de media tipărită și mai ales de cea televizată. Televiziunea a devenit națională simultan cu generalizarea protestului în anii '60.

[1] *Ibidem* 7, p. 28.

Cercetând serii de evenimente similare, constatăm că acest model al protestelor este oarecum generalizat în perioada menționată. Europa de Vest și chiar cea de Est sunt traversate de valuri de protest, deși miza era diferită. (Din această perioadă datează reforma autorităților locale și în Europa. Franța a inițiat politica de regionalizare ulterior mișcărilor autonomiste locale. Chiar și România socialistă și-a modificat politica de organizare locală la sfârșitul anilor '60.)

Important este de reținut aici mecanismul (combinația dintre deprivare și structura de oportunități) prin care se generează un proces (politica de contestare) ce se poate vizualiza printr-o suită de evenimente (ciclu de proteste).

Combinația acestora nu desemnează încă ceea ce numim o mișcare socială. Să consemnăm deocamdată multiplicarea siturilor de contestare și a formelor de protest. Sociologic, când contestarea apare în mai multe locații aparent izolate, se creează condiții pentru schimbare socială.

Doi autori europeni menționează și ei că „de prin anii '70 un număr din ce în ce mai mare de cetățeni susțin legitimitatea altor forme de presiune asupra guvernelor" a căror listă include „semnarea de petiții, demonstrații autorizate, boicoturi, refuzul de a plăti taxele, ocuparea de locuri publice, blocarea traficului și greve".[1] Din această perioadă, „în societățile industriale avansate, tehnicile de acțiune politică directă nu mai poartă, de fapt, stigmatul devianței. Nici nu mai sunt văzute ca orientări antisistem".[2]

Protestul a fost legalizat și a devenit un instrument legitim al acțiunii politice, motiv pentru care nu mai este interpretat ca acțiune subversivă la adresa sistemului capitalist și a democrației liberale. Numărul cetățenilor ce semnează petiții a crescut de la circa 30 la sută prin anii '60 la peste 60 la sută în anii '90, în timp ce proporția participanților la proteste de stradă a crescut de la 9 la circa 20 la sută. Disponibilitatea cetățenilor de a participa la diferite forme ale acțiunii colective a devenit un indicator de „sănătate".

4.2. Difuziunea contestării. Ciclul de proteste

În ceea ce privește difuziunea politicii de contestare, se observase încă de prin 1965 că, „întrucât protestul are succes în măsura în care activează participarea politică a altor (grupuri), se dovedește a fi una dintre puținele strategii la care chiar și

[1] Della Porta și Diani, *op. cit.*, p. 166.

[2] Barnes *et al*, p. 157, *apud* Della Porat și Diani, *op. cit.*, p. 166.

grupurile defavorizate politic pot aspira".[1] Cei lipsiți de putere nu dispun decât de puterea numărului lor și a coordonării acțiunilor, însă succesul lor depinde de raliera altor grupuri. Astfel, șansa protestelor crește atunci când antrenează participarea unor grupuri similare sau apropiate și au rezonanță în media. Din această perspectivă, multiplicarea siturilor de contestare a fost catalogată cu numele de ciclu sau val de protest *(cycle of protest).*

Ciclul de protest se bazează pe teoria difuziunii proceselor sociale care acreditează ideea că inițierea unei acțiuni sociale modifică probabilitatea acțiunilor sociale subsecvente. Este o interacțiune între evenimente aparent izolate care generează serii sau cicluri de acțiuni colective, motiv pentru care identificăm diferite perioade de timp cu nume inspirate de aceste cicluri. De exemplu, pentru seria de mișcări naționaliste ale secolului al XIX-lea, acesta a fost numit „secolul națiunilor", după cum următorul a fost catalogat drept „secolul războaielor". Între ciclurile de acțiuni colective se interpun perioade de acalmie sau liniște. Este cazul acelui *fin de siecle* european întruchipat de Viena. Istoric, perioadele de acalmie sunt scurte, cele de tulburări sau inflamare socială sunt lungi și adesea dureroase.

Ciclurile de proteste se suprapun cu alte evenimente colective, de genul campaniilor electorale, represiunii politice, inflamării mediilor de comunicare ș.a. Nu se poate acredita ideea succesiunii ciclurilor de protest (în sensul alternanței perioadelor de acalmie și agitație), însă se poate observa o covariație a ciclurilor cu formarea mișcărilor sociale.[2] Cu alte cuvinte, nu este o legitate să avem epoci de tulburări și epoci de acalmie, deși pare a fi o regularitate.

Un sociolog american (S. Tarrow, 1994) a dezvoltat un model teoretic al ciclurilor de protest, subliniind efectul de multiplicare numit și demonstrativ *(demonstration effect)* ce asigură, în cele din urmă, succesul acțiunilor colective.[3] Mișcarea pentru drepturi civile a creat o breșă pentru afirmarea altor mișcări sociale, cum ar fi mișcarea feministă și, mai târziu, LGBT. „Știrile" pozitive diseminate în populațiile cu biografii disponibile generează cicluri de protest prin care este pus la încercare sistemul instituțional din direcții multiple.

Se poate utiliza și o perspectivă de ecologia populației pentru a oferi o explicație alternativă a ciclului de protest. Traiectoriile protestului sunt determinate de creșterea densității ratelor de protest și a densității în organizațiile mișcărilor sociale.[4] Densitate

---

[1] Lipski, 1965, p. 1, *apud* Della Porta și Diani, *op.cit.*, p. 164.

[2] Oliver, P.E. și Myers, D.J., „Diffusion Models of Cycles of Protest as a Theory of Social Movements", raport de cercetare prezentat la Congresul Asociației Internaționale de Sociologie, Montreal, 1998.

[3] Tarrow, S., *Power in Movement,* Cambridge University Press, 1994.

[4] Minkoff, D.C., „The Sequencing of Social Movements", în *American Sociological Review,* nr. 62(5)/199, pp. 779–799.

crescută în organizații (activism și *framing)* accelerează difuziunea activismului circumscripții mai mult sau mai puțin similare prin transferul de informație și co: strucția de nișe sau infrastructură de resurse.

Ciclul de proteste poate fi privit și ca evenimente cogenerate: un protest produ cel puțin un alt protest, fără ca între populațiile implicate să existe o legătură structu rală. Sociologic, mișcările sociale se multiplică atunci când crește frecvența generală protestelor în rândul unei populații. Sub acest aspect, mișcarea socială devine „o di tribuție a evenimentelor într-o populație".[1] Definiția ne sugerează că mișcările cres de jos-în-sus și reunesc o serie de evenimente similare într-o singură acțiune colectivă evenimentele fiind aparent izolate și, în fapt, cogenerate prin procesul de difuziune Este suficient pentru studenții unei universități X să ia la cunoștință de protestul stu denților de la universitatea Y pentru a recurge la aceeași acțiune colectivă în situați existenței unor condiții sociale similare. Ar urma unificarea acțiunii colective X cu Y și altele similare pentru a defini o mișcare socială. Mișcarea se va naște în acest caz din evenimente. Mișcările studențești din anii '60 s-au format în acest fel. Să reținem aic că un ciclu de proteste înseamnă acțiuni colective similare, dar nu unificate. Eveni mentele sunt importante, dar nu toate afectează ceea ce numim în continuare structură

4.3. Producția de capital social prin protest. Evenimente ce modifică structura

Conflictele sociale pot fi vizualizate și prin intermediul a ceea ce se numește *eventful protests*.[2] Când o cauză sau instituție generează conflicte sociale în spații geografice, sociale și economice disparate, se poate rezonabil acredita ideea că apariția unei mișcări sociale este doar o chestiune de timp. Simplu spus, evenimente izolate și distante pot, în fapt, arăta conturul unei mișcări sociale în curs de constituire. Evenimentele sunt expresia conflictului. „Primăvara Arabă" aproximează destul de bine conceptul evenimentelor cumulate.

Să explicăm ce înseamnă acest lucru. În tradiția teoretică a mișcărilor sociale, manifestarea conflictului social este indicatorul principal: dacă avem conflict, avem protest și atunci un ciclu de protest asociat cu un număr de oameni organizați și motivați se cheamă mișcare socială.

---

[1] *Ibidem* 16, p. 6.

[2] Della Porta, D., „Eventful Protest, Global Conflicts", în Distinktion, *Scandinavian Journal of Social Theory*, nr. 17/2008, pp. 27–56.

Dacă însă avem un ciclu de protest al unor oameni organizați, constituit din evenimente separate și evident izolate spațial, putem vorbi și în acest caz despre o mișcare socială? Revoluția franceză poate fi evaluată ca mișcare prin prisma incidenței unor evenimente precum Căderea Bastiliei. În mod similar, pe 22 decembrie 1989, fuga lui Nicolae Ceaușescu este evenimentul care a declanșat schimbările politice și economice care au urmat. Transmisă de televiziune, scena are același impact asupra oricărui eveniment similar în provincie. Televiziunea a fabricat în acest caz ceea ce în prezenta lucrare numim un *master-frame* al fugii „dictatorului".

Mai aproape de zilele noastre, ținând cont că mijloacele de comunicare intermediate de computer suplinesc, deși nu înlocuiesc, proximitatea socială, atunci se poate rezonabil considera că un *framing* comun se produce de către militanți pe platformele online și acesta poate integra evenimente, mobilizare și repertoriu de acțiuni în mod real alocate unei mișcări. Mișcarea zapatistă din Mexic (1994) a fost catalogată ca prima mișcare locală cu rețea de sprijin internațional mediat de comunicarea online. Evenimentele create de un grup de țărani insurgenți din cea mai înapoiată și izolată regiune a Mexicului au creat o mișcare internațională de sprijin fără precedent. Totuși, nu orice eveniment are astfel de consecințe.

Pentru a ilustra ideea mișcării prin evenimente, sociologul italian Della Porta utilizează conceptul *eventful protest*[1] prin care evenimentele sunt înțelese ca „o clasă relativ rară de întâmplări *(happenings)* ce generează o modificare semnificativă a structurii".[2] Pe timpul ciclurilor de protest, unele evenimente neprevăzute tind să altereze structura existentă, susținând mecanismele schimbării sociale: se dezvoltă rețelele organizaționale, cadrele acțiunii colective fuzionează și se multiplică exponențial prin intermediul computerelor și al media. Pe fond, evenimentele sunt procese prin intermediul cărora indivizii interacționează pe timpul acțiunii colective.

Prin protest oamenii interacționează, se formează grupuri, se profilează lideri, se emit idei și se împărtășesc atitudini, stări de spirit și cadre ale acțiunii colective. Baricada pare a fi cea mai bună școală revoluționară. Pichetarea unei instituții, asaltul unui baraj de poliție sau arestul la poliție sunt astfel de evenimente cu consecințe

---

[1] *Eventful protest* este un concept propus de W.H. Sewell în 1996. Sewell face distincția dintre temporalitatea teleologică (evenimentele reprezintă procese transistorice, ceva de genul de la mai puțin la mai mult, cum ar fi urbanizare, industrializare, progres etc.), temporalitatea experimentală (evenimentele sunt evaluate comparativ, revoluție–nerevoluție, democrație–nedemocrație) și temporalitatea evenimențială *(eventful temporality, i.e.* recunoașterea puterii transformatoare a evenimentelor în istorie).

[2] Della Porta, *op. cit.*, p. 29, care îl citează pe Sewell. Am tradus *happenings* în textul original cu *întâmplări*. În limba română, întâmplările nu sunt însă simple accidente sau evenimente neprevăzute, având în vedere etimologia latină a cuvântului *in templum*, ci sunt subînțelese a fi decise de o instanță supranaturală.

sociale extinse și neprevăzute.[1] Un simplu incident cu poliția poate genera o adevărată revoltă, un protest pașnic poate ralia o întreagă națiune etc. Primăvara arabă a izbucnit după ce un funcționar de stat a comis un abuz asupra unui vânzător de legume în Tunisia.

Evenimentele intermediate de protest au capacități transformative, respectiv „evenimentele transformă structurile în principal prin constituirea și potențarea noilor grupuri de actori sau prin repotențarea grupurilor existente, dar pe direcții noi".[2] Pe termen mediu și lung, cadrul acțiunii colective creat de evenimente este preluat, asimilat și transmis către alte grupuri și rețele sociale, încât starea de spirit emisă cu ocazia unui eveniment este probabil cea mai importantă contribuție în planul acțiunii colective. Așa cum am menționat mai sus, Căderea Bastiliei este un *eventful protest*. A avut consecințe istorice. De atunci încoace, evenimentul este asociat oriunde în lume cu eliberarea de sub opresiune.

În general, evenimentele revoluționare au reverberații în spații sociale distante. Totuși, înainte de a disemina insurgența la mii de kilometri distanță, „multe proteste au impact cognitiv, afectiv și relațional chiar asupra mișcărilor care le-au produs", adică asupra spațiului social de origine.[3] Din acest punct de vedere, protestul are o capacitate transformativă indubitabilă: conflictul produce capital social, identitate colectivă și cunoaștere *(framing)*.

Conflictul social nu este așadar doar o latură negativă a societății – așa cum ne-am obișnuit să considerăm –, ci mai degrabă o activitate colectivă productivă și deci pozitivă. Protestul este, din această perspectivă, o resursă utilizată de grupuri pentru a pune presiune pe autorități, a sensibiliza publicul și a forma cadre noi ale acțiunii colective.

Protestul generează mecanisme cognitive (site-ul de protest devine o arenă de dezbateri publice), relaționale (difuziunea protestului în rețele) și emoționale (dezvoltarea unei solidarități *in action*).[4]

Astfel de mecanisme sociale sunt vizibile printre altele în așa-numitele procese de globalizare de jos în sus sau de justiție globală, după cum vom vedea în secțiunile următoare. Della Porta aplică teoria protestelor cu consecințe evenimențiale *(eventful protests)* la procesul de integrare al Uniunii Europene, în sensul în care mobilizarea de jos-în-sus generează mecanisme cognitive, relaționale și emoționale ce amendează sau corectează procesul politic al integrării de sus-în-jos. Un forum social european, inițiat la începutul anilor 2000, ar avea exact această misiune: coagularea acțiunii colective multinaționale pentru a susține procesul transnațional al Uniunii Europene.

---

[1] Comuniștii români de pildă au creat o distincție anume pentru detenția la închisoarea Doftana – diploma de ilegalist.

[2] *Ibidem* 21, p. 30.

[3] *Ibidem*.

[4] *Ibidem*, pp. 31–32.

4.4. Tehnici de mobilizare a resurselor. Activistul social

Protestul spontan este cel mai adesea un accident sau un *happening*, cum am precizat anterior. Pentru a supraviețui primei acțiuni de protest, teoria mobilizării resurselor a arătat că acțiunile colective au nevoie de organizare și resurse. Miza este tocmai aceasta: ce tip de mobilizare este efectivă pentru resursele și organizarea de care dispune o mișcare? În plus, mobilizarea nu beneficiază întotdeauna de condiții favorabile. De asemenea, apariția ciclurilor de protest este destul de rară, iar oportunitățile se schimbă la intervale mari de timp. Nu se pot întâmpla revoluții în fiecare zi.

Pentru un control mai bun al oportunităților, de la debutul protestelor urbane în anii '60, forțele de control social (poliția) și-au multiplicat capacitățile și, începând cu anii 2000, măsurile de siguranță legitime s-au înăsprit, orice acțiune colectivă rebelă fiind sever cercetată. Prin exagerare, se poate afirma că lumea se află parcă în vremea lui Irod, care a decis pruncuciderea unei întregi generații pentru a preveni venirea pe lume a celui trimis sau destinat. Numai că ceea ce era scris să se întâmple s-a întâmplat: un singur om a mobilizat și, în cele din urmă, a schimbat o lume întreagă.

Păstrând proporțiile, în lumea de astăzi, cel mai adesea mobilizarea cade în sarcina unui mic număr de indivizi care trebuie să activeze un număr mare de oameni, cu disponibilitate de implicare redusă și motivație slabă. Aceasta este sarcina mobilizării.

Comportamentul colectiv este tentat să facă un pas înapoi atunci când un individ sau grup face un pas înainte. Comunitățile umane sunt, din acest punct de vedere, conservatoare. Mișcările sunt de aceea obligate să pornească din „spatele" mulțimilor și să le aducă în prim-planul vieții sociale cu așteptările și dorințele lor cu tot (să opereționalizeze așteptările în obiective), mulțimi (fie ele grupuri, minorități sau națiuni întregi) pe care trebuie să le înfățișeze ca respectabile, unitare și reprezentate de un mare număr de indivizi determinați să le susțină. Aceasta este sarcina ingrată a unui mic număr de indivizi – activiștii mișcărilor sociale. Tehnicile lor de mobilizare sunt vitale pentru succesul mișcărilor sociale. Probabil de aceea se și spune „Mulți chemați, puțini aleși!"

În evaluarea tehnicilor de mobilizare este nevoie de o precizare preliminară – anume dacă indivizilor „le pasă" de ce se întâmplă, sunt conștienți de obiectivele acțiunii colective și dacă împărtășesc convingerea că pot fi îndeplinite.

P. Olivier și G. Marwell susțin, pe baza unui studiu asupra activiștilor albi din clasa mijlocie americană, efectuat la sfârșitul anilor '80, că indivizilor „le pasă de obiectivele colective și acționează asupra lor ca și cum ar beneficia personal", deși nu au nicio garanție în acest sens. Oamenii sunt o specie socială care își stabilesc „obiective colective" în mod subiectiv, mai aproape de elementele de autoidentificare culturală decât de cele de interes pecuniar. Există, cum s-ar spune, un altruism social empiric

constatat de cercetătorii menționați. Sociologic, elitele au fost desemnate să îndepli nească această sarcină de a reprezenta mulțimile și a duce la îndeplinire obiectivele lo colective. Colectivitățile fără elite sau cu elite slabe nu au obiective comunitare și sun condamnate a rămâne mulțimi.

În baza ipotezei angajamentului elitelor, Oliver și Marwell îi definesc pe *activiș tii* mișcărilor sociale ca „indivizii cărora le pasă suficient de mult realizarea unu obiectiv astfel încât sunt dispuși să-și sacrifice o proporție semnificativă a propriulu timp pentru îndeplinirea sa".[1] Activiștii sunt profeții mișcărilor sociale, expresia tipului altruist care consumă propriii bani și timp pentru mobilizare și organizare în baza speranței că această investiție va aduce de la ceilalți suficient timp și bani pentru a se îndeplini obiectivul propus.

Termenul „ceilalți" îi desemnează pe *neactiviști* și cuprinde aderenții, neutrii și oponenții. Rolul activiștilor este de a obține de la neactiviști resurse, adică timp și bani. Neactiviștii sunt inactivi, nu inițiază acțiune, ci răspund la oportunitățile create de activiști. Chiar și oponenții care reacționează la oportunitățile activiștilor contribuie cu resurse.

Deciziile neactiviștilor pot fi încadrate în trei grupe de probabilitate a contribuției: zero, scăzută și ridicată, grupe pe care Oliver și Marwell le consideră ideal-tipuri.[2] Grupul cu probabilitate zero este format din cei ce se opun sau sunt indiferenți în raport cu obiectivul colectiv. Indivizii alocați acestui grup nu contribuie. Grupul cu probabilitate ridicată este format din indivizi ce valorifică pozitiv obiectivul comunitar și sunt clar dispuși să contribuie. Motivația lor este adesea profetică: cred în schimbare, cred în facerea binelui social. Aceștia sunt indivizii pentru care „stimulentul îl constituie sentimentul că sunt persoana potrivită ce contribuie la binele comun potrivit".[3] În limbaj popular, sunt indivizii care „fac ce trebuie!". Pentru activiști, satisfacția socială obținută depășește costurile. Bisericile neoproestante americane din România sunt un exemplu în ce privește activismul.

Persoanele cu disponibilitate sunt însă solicitate pentru mai multe contribuții. Care dintre ele merită? Între cei cu contribuție zero și cei cu contribuție ridicată, grupul cu disponibilitate redusă adesea înclină balanța. Pentru activiști, mobilizarea banilor și a timpului acestor grupe este marcată de incertitudine și informație incompletă: în publicul-țintă, care este proporția celor dispuși la contribuție, câți dintre cei cu disponibilitate redusă vor contribui în mod real astfel încât prin număr să încline balanța și câți sunt alocați în grupul cu implicare zero. Se mai adaugă un grup,

---

[1] Olivier, P.E., Marwell, G., „Mobilizing Technologies for Collective Action", în A. Morris și C. Mueller, *Frontiers of Social Movement Theory*, Yale University Press, 1992.

[2] *Ibidem*, p. 4.

[3] *Ibidem.*

acela al „ciudaților", al anomaliei, adică al oamenilor cărora le pasă, dar nu contribuie. Sunt suporterii care nu oferă suport, susținători fără susținere.

Pentru a reduce incertitudinea, Oliver și Marwell arată că activiștii recurg la planificare, predicții și prognoze și, cel mai adesea, elaborează planuri de rezervă. Orice activist are un plan „B".

Prin planificare și prognoză activiștii definesc *tehnologiile de producție* care sunt „seturi de cunoștințe despre cum se ating obiectivele, cum ar fi lobby, demonstrații, greve sau audieri publice".[1] În activitatea de planning, următorul pas este definirea *tehnologiilor de mobilizare*, care sunt „seturi de cunoștințe asupra modului în care se acumulează resursele (timp și bani) necesare pentru tehnologiile de producție".[2] În acest fel se obține un lanț: tehnologii de producție pentru a se atinge un obiectiv, tehnologii de mobilizare pentru a obține resurse necesare celor dintâi.

Combinarea tehnologiilor de producție și mobilizare cu obiectivele generează *pachete*. Din perspectiva mobilizării, cercetarea lui Oliver și Marwell a arătat că obiectivele se ajustează în funcție de resurse. Activiștii împărtășesc obiective generale – pace, bunăstare, securitate, egalitate, acces, drepturi etc. Importante sunt însă obiectivele specifice, care pot fi definite numai în raport de resurse. Obiectivele se operaționalizează. Desemnarea unui obiectiv pentru care se pot comensura resursele necesare transformă pachetul în *strategie*. Pachetul strategic devine astfel pregătit pentru mobilizare și campanie.

Cea mai importantă resursă în campanie este timpul. În înțelegerea autorilor menționați, „timpul este resursa ultimă a acțiunii colective".[3] În activismul social, oamenii întotdeauna fac ceva, activități care consumă timp. Banii colectați ca resurse sunt în cea mai mare proporție folosiți pentru a cumpăra timp. De aceea, în activitatea socială, mobilizarea banilor este cu totul altceva decât mobilizarea timpului. Așa cum banii nu pot cumpăra dragostea, în mișcările sociale, banii nu pot cumpăra timpul. De exemplu, dacă s-au strâns 1 000 de dolari, nu contează atât de mult dacă este contribuția unei persoane, a 20 cu câte 50 sau a unei mii de oameni care au contribuit cu câte un dolar fiecare. Cu timpul, situația este exact inversă. Timpul are o componentă socială, este timp social și deci nu poate fi detașat de persoana care contribuie cu timpul său individual.[4] Calificarea și competențele unei persoane combinate cu timpul înseamnă *timpul social* al contribuției. În funcție de tehnologii, este preferabil ca un număr mai mic de persoane să contribuie mai mult. Exemplul invocat de Oliver *et al.* este cel al acțiunilor de lobby: o persoană angajată cu timp de

[1] *Ibidem*, p. 6.
[2] *Ibidem*.
[3] *Ibidem*, p. 4.
[4] *Ibidem*, p. 8.

lucru complet este mai eficientă decât 8 persoane cu câte o oră contribuție. Situaț este diferită în cazul acțiunilor de masă, unde o persoană ce protestează 1 000 de oi nu echivalează cu o mie de oameni ce protestează o oră.

Când se recurge la *mobilizarea banilor*, activiștii intră într-o „lume dominată d profesioniști, moderație și ritualuri".[1] Sunt cel puțin două tehnologii implicate: un pentru donațiile și granturile mari, ce necesită profesioniști cu abilități de persuasiun și calificări tehnice, cealaltă pentru donațiile mici, unde voluntarii dispuși să mearg din ușă în ușă sunt suficienți.

Piramida donațiilor, schematic prezentată mai jos, ilustrează rolul acestor tehno logii de mobilizare. Este numită și schema 80–20 sau Principiul lui Pareto. Grupu donatorilor consecvenți, cu donații repetate, asigură circa 20 la sută din resursel financiare. De la donatorii ocazionali se colectează în jur de 10 la sută, în timp ce marii donatori asigură de fapt circa 70 la sută, adică grosul resurselor financiare pentru o mișcare socială.

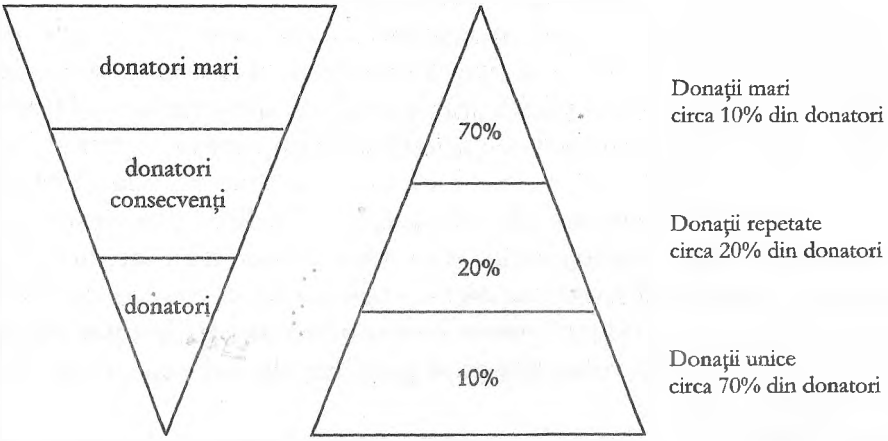

Piramida donatorilor

Mobilizarea banilor presupune, după cum sugerează și piramida de mai sus, tehnologii profesionale de mobilizare. Câte puțin de la cât mai mulți este relativ riscant (nu se cunosc câte inițiative similare sunt în derulare). Accesarea donatorilor puțini (persoane, guvern, fundații), dar cu bani mulți este mai sigură. Presupune însă înaltă calificare, pentru că regulile de finanțare sunt tehnic complicate. De cele mai multe ori, obiectivele sunt modificate pentru a satisface criteriile de finanțare.

[1] *Ibidem*, p. 9.

Colectarea banilor prin tehnica din-ușă-în-ușă numită *canvassing* a fost preluată în 1974 de mișcarea cetățenilor pentru un mediu mai sănătos din tehnicile de vânzări. Înseamnă alocarea unui canvass (zonă de colectare) pe individ angajat cu timp întreg de lucru și cotă din încasări sau bonus pentru atingerea unui plafon. Din anii '90 s-a dezvoltat tehnica telemarketingului – apelarea telefonică a donatorilor frecvenți. Organizațiile religioase apelează la ceea ce se numește televanghelism – difuzarea de apeluri pentru contribuții cu ocazia serviciului religios televizat. Mai recent, tehnica donării prin telefonia mobilă (SMS) este utilizată de diferite organizații.

Mobilizarea timpului presupune că banii sunt transformați în timp. Timpul social mobilizat de mișcările sociale are câteva carateristici. Participarea la un protest de două ore este total diferită de participarea pentru două ore la o ședință la serviciu sau la o întâlnire cu prietenii. În înțelesul lui Oliver și Marwell, „participarea la un miting, în particular la un miting organizațional, implică disponibilitatea de a participa și la altele, precum și la proiectele grupului. Aceasta echivalează cu a deveni activist și presupune în mod implicit un angajament pentru un timp mai lung, angajament ce este incert ca dimensiune și indefinit ca durată".[1]

Pentru a-i mobiliza pe oameni, adică timpul acestora, activiștii dezvoltă tehnologii specifice. Solicitarea trebuie să aibă cel mai adesea un caracter personal. Invitația este directă, explicită sau implicită, prin intermediul unui eveniment. Putem cere oamenilor să participe la un protest sau îi putem invita să asiste la un protest. Nuanța este evidentă. Activiștii recurg la tehnica *ask those you know,* adică la o listă de persoane la care rata de succes este cât mai mare. Nu se solicită participare celor cu probabilitate de reacție pozitivă redusă și cu atât mai puțin celor care în mod sigur nu participă. O tehnică derivată este *ask the people you know or whom you know are interested.* Eficiența este ridicată, pentru că lista a fost probată în timp. Neajunsul constă în ignorarea indivizilor dispuși să participe, dar care nu sunt pe lista de cunoștințe a activistului.

Mobilizarea federată presupune accesarea liderilor de organizații și motivarea lor pentru participare. Este o tehnică folosită în marșuri, demonstrații mari. Liderii organizațiilor aliate devin activiști ai mobilizării și își atrag membrii și simpatizanții la acțiune. Presupune negocieri și persuasiune derulate înaintea unei acțiuni.[2]

Promovare și acoperire prin media este o tehnică riscantă, în opinia lui Oliver *et al.* Este angajată de obicei de mișcările ce nu dispun de tehnologii avansate de mobilizare. Anunțul la ziar, mesajul pe e-mail sunt de multe ori percepute ca reclame și rata de mobilizare este mai degrabă redusă. Articolele și comentariile în media scrisă, dezbaterile televizate și, mai recent, discuțiile în rețelele de socializare (facebook, twitter)

[1] *Ibidem,* p. 14.

[2] *Ibidem,* p. 16.

sunt mult mai eficiente și asigură o mobilizare mai bună. Neajunsul constă în dificultatea măsurării: câți anume dintre participanți au fost mobilizați prin aceste tehnologii? Rețele impersonale sunt greu de controlat chiar și de către cei mai activi activiști.

În sfârșit, o tehnică clasică – *organizarea profesională*, inspirată din organizarea grevelor – s-a dovedit a fi și cea mai eficientă. Presupune ca activiștii sociali să pornească de jos-în-sus, prin consultarea populației cu probabilitatea de participare ridicată. Este tehnica *talking to the people* sau *leg work* (munca de teren), adică expunerea activiștilor în instanțele publice ale vieții de zi cu zi (școală, loc de muncă, supermarket, biserică, cartier).

Pentru ca tehnicile de mobilizare să reușească, Oliver și Marwell arată că „acțiunile sunt organizate în principal prin intermediul rețelelor sociale preexistente. O mare parte din activitate este ciclică și ritualizată, iar inovația survine de obicei prin aplicarea vechilor modele la circumstanțe noi sau prin aplicarea de mici schimbări în modelele existente".[1]

Tehnicile de mobilizare descrise mai sus par a anula mobilizarea numită și *grassroots*, adică angajamentul spontan al oamenilor și, în același timp, sugerează că nu se poate obține participare *grassroots* prin tehnici profesionalizate de mobilizare. Mobilizarea este o activitate distinctă, cel mai adesea profesionalizată, derulată de indivizi cu motivație ridicată, numiți și activiști. Nu înseamnă că activiștii *grassroots* sunt niște naivi. Cel mult denotă că aceștia se află la începutul carierei de activiști sociali.

4.5. Rețeaua globală a internetului și expansiunea protestului. Mobilizarea online

Mișcările sociale sunt un produs al rețelelor, adică al structurii sociale informale, cu intenția precisă de a emite o revendicare *(challenge)* la adresa autorității.

Relația directă, neintermediată, numită și față-în-față, între militanți, cel puțin în faza incipientă, este definitorie pentru o mișcare socială. Ulterior, intervin tehnologiile de comunicare care întrețin această relație. În trecut, prin intermediul scrisorilor, mai recent prin intermediul telefonului, întrețineam o relație creată deja. Longevitatea relației directe este asigurată de intensitatea sa informală, de autenticitatea relației emoționale neintermediate, pe care mijloacele tehnice nu o creează și pe care cel mult o întrețin.

[1] *Ibidem*, p. 18.

Pe de altă parte, rețelele de socializare permit relația indirectă, intermediată de computer, altfel numită și virtuală, între indivizi. Prin intermediul rețelelor de socializare, propagarea atitudinilor, stărilor de spirit și mesajelor specifice mișcărilor poate atinge o audiență virtual infinită. Totuși, internetul are toate meritele, mai puțin unul: rețelele de socializare nu pot înlocui rețelele sociale. Cu alte cuvinte, relațiile directe între oameni nu pot fi suplinite de relațiile intermediate de computere. Emoțiile intermediate nu sunt autentice și rareori îi coboară pe oameni de la balcoane pe baricade. Internetul informează, motivează, dar nu întotdeauna îi mobilizează pe oameni.

Acestea fiind anunțate, după Della Porta și Mosca (2005), tehnologia internetului modifică datele acțiunii colective pe cel puțin patru direcții:

a. instrumentală (este o resursă logistică adițională la îndemâna unor actori colectivi, altfel lipsiți de resurse);

b. suport pentru exprimarea protestului (permite organizarea și exprimarea revendicărilor);

c. simbolică (o media ce facilitează procesele de identificare în acțiunile colective);

d. cognitivă (informează și sensibilizează publicul).[1]

Pentru societatea globală, internetul reprezintă ceea ce tiparul a fost pentru societatea medievală târzie, ziarul, telegraful și radioul pentru societatea industrială, televiziunea, faxul și telefonia mobilă pentru cea postindustrială: un *instrument de comunicare*. În această calitate, internetul este instantaneu în timp, potențial infinit în spațiu și nelimitat în audiență. Diferența este dată, în opinia lui Della Porta și Mosca, de gradul de alienare, prin eliminarea contactelor directe, accesul limitat la tehnologie și structura ierarhică piramidală generată de centralizarea controlului asupra tehnologiei complexe. Controlul rețelelor de computere înseamnă controlul rețelelor sociale asociate prin simplul fapt că furnizorul de informație are monopolul asupra unui număr potențial infinit de consumatori. De exemplu, USAID, agenția SUA responsabilă de dezvoltare internațională, a dezvăluit că, începând cu 2012, a creat în Cuba o rețea de socializare pe Twitter pe care o întreține cu informație și mesaje de socializare ce țintesc atitudinile și reacțiile generației tinere.

Internetul asigură și ceea ce se numește *dezintermedierea, i.e.* adresarea directă către public, fără intermedierea altor media, fapt ce favorizează rețelele neierarhice. Internetul înlocuiește simultan biblioteca, ziarul, radioul, televizorul și, într-o oarecare măsură, telefonia mobilă. De exemplu, o melodie preferată poate fi simultan ascultată de o audiență nelimitată prin intermediul Youtube. La fel un discurs politic.

---

[1] Della Porta, D., și Mosca, L., „Global-Net for Global Movements? A Network of Networks for a Movement of Movements", în *Inl. Publ. Pol.*, nr 25 / 2005, Cambridge University Press, Cambridge, UK.

Orizontalizarea structurilor sociale de protest și transnaționalizarea agendelo de revendicări susțin organizarea în rețele a mișcărilor sociale. Protestul se poat iniția concomitent în mai multe locații naționale sau într-o singură locație cu parti cipare transnațională. Platformele online sunt de obicei utilizate pentru planificare informare și coordonare. Costurile mobilizării sunt astfel reduse la cel mai mic nivel

În ceea ce privește *organizarea prin intermediul internetului*, s-a dovedit că acest este un suport ieftin și accesibil pentru comunicare internațională ce facilitează, din datele obținute de Della Porta și Mosca, mobilizarea și agregarea unor structur organizaționale slab integrate. Internetul devine o forță organizațională ce formează relațiile între organizații și, în unele cazuri, chiar organizațiile.[1] Prin faptul că este orizontal, bidirecțional și interactiv, sunt încurajate procesele de creștere a partici-pării organizaționale.

Protestul prin intermediul internetului presupune că se poate genera mobilizare online alături de acțiuni colective de nesupunere, de petiționare, aglomerare delibe-rată a site-urilor și bombardare intenționată a e-mailurilor. Această formă de protest a mai fost denumită *cyberprotest*. Apariția rețelelor de socializare tip Facebook sunt un substitut pentru mobilizarea directă, fapt ce a multiplicat exponențial audiența chemărilor la protest.

Formarea identităților este facilitată de internet, pentru că permite contactul multor oameni plasați în zone geografice disparate și, în același timp, difuzează trăsături de identitate mai rapid și în medii sociale diverse. Della Porta și Mosca sunt de părere că internetul nu formează identități, dar cu siguranță permite dezbaterea și încrucișarea opiniilor pe timpul proceselor de framing.

Distribuția informației și cunoașterea online au, de asemenea, o contribuție impor-tantă la susținerea infrastructurii mișcărilor sociale. Platforme de informare, site-uri de înregistrare, aplicații de informare online au invadat cumva spațiul virtual și au constituit o infrastructură digitală a mișcărilor sociale. Această infrastructură a re-țelelor de socializare suplinește și chiar tinde să înlocuiască rolul rețelelor sociale tradiționale, adică al legăturilor sociale neintermediate.

4.6. Elaborarea strategiei. Dilemele acțiunii colective

Rochon (1988) a constatat că „strategia ideală pentru o mișcare este una convin-gătoare în raport cu autoritățile politice, legitimă în raport cu suporterii potențiali,

[1] Bennett, 2003, *apud* Della Porta și Mosca, *op. cit.*, p. 168.

recompensatoare în raport cu cei deja activi în mișcare și inovatoare în raport cu media".[1] Este strategia pe care ar dori să o aibă orice mișcare socială.

Practic, după cum ne avertizează Jasper (1997, 2002), lucrurile stau diferit. Strategia este o invitație la revoltă în raport cu autoritățile, o chemare la obediență a suporterilor și o denigrare fățișă a opozanților. În formularea sociologului american, „Eu văd protestatarii ca un grup de jucători pe terenul contestării strategice, alături de multe alte tipuri de jucători".[2] Protestatarii nu sunt „îngerași". În raport cu autoritatea, ei sunt mai degrabă conspiratori. De aceea, deciziile lor, numite alegeri strategice, sunt vitale pentru orice mișcare socială. Nu întâmplător, Lenin și Gramsci s-au întrebat exact acest lucru: ce este de făcut? Contestarea este strategică pentru că pretinde întemeierea unei ordini sociale noi. Adică, în termenii dilemei leniniste, înlăturăm vechea ordine, dar cum întemeim una nouă?

Cum anume aleg militanții din repertoriul disponibil este probabil cea mai elu-zivă strategie. Pentru a sublinia importanța demersului, Jasper argumentează că „strategia este o dimensiune fundamentală a protestului alături de resursele fizice, culturale și biografice".[3] Strategia exprimă capacitatea de a transforma resursele în putere și influență. Valoarea, unitatea, numărul și angajamentul sunt nimic dacă nu devin și putere. Alegerea strategică este precum foaia de parcurs, ce pornește cu agregarea resurselor, formularea obiectivelor, derularea acțiunilor și se încheie cu îndeplinirea lor când s-a ajuns la destinație.

De aceea, cum, cine și mai ales ce definește strategia este, după cum susține Jasper, fundamental.

În capitolul dedicat organizării mișcărilor sociale am menționat rolul leadershipului în definirea strategiei. După cum am argumentat acolo, în baza teoriei formulate de Marshall Ganz, viziunea strategică poartă marca liderului. Jasper consideră că Ganz alocă elaborarea strategiei în mod exagerat liderilor. A lăsa o mișcare exclusiv la mâna liderului este o greșeală. De pildă, Lenin a operat o modificare a teoriei marxiste prin care a alocat „reprezentanților mișcării proletare" responsabilitatea conducerii revoluției. Ceea ce a echivalat cu deturnarea mișcării celor mulți de grupul celor „puțini, dar aleși". Câțiva ani mai târziu, Stalin a fost principalul beneficiar al acestei operațiuni.

În opinia lui Jasper, deciziile strategice sunt doar aparent un apanaj exclusiv al liderilor și practic sunt o componentă a microfundației, adică a bazei unei mișcări sociale. Aceasta înseamnă că strategia este un produs social ce denotă identitate de

---

[1] Rochon, 1988, p.109, *apud* Della Porta și Diani, *op. cit.*, p. 179.

[2] *Ibidem*, p. 2.

[3] Jasper, M. James, „A Strategic Approach to Collective Action: Looking for Agency in Social Movements Choices", în *Mobilization: An International Journal*, 9(1), 2002, p. 4.

grup și disponibilitate la acțiune. Stategia este planul de acțiune pentru că, din momentul elaborării, fiecare membru știe ce are de făcut. Liderii au un rol important în facilitarea luării deciziilor, însă, odată degajată, decizia este un produs al grupului.

Ce înseamnă microfundație și cum anume pot lua membrii anonimi ai unui grup/mișcări decizii strategice atât de importante? În opinia lui Jasper, „deciziile strategice sunt luate în cadrul unui set complex de contexte culturale și instituționale care îi formează pe jucători, opțiunile percepute, deciziile luate și rezultatele".[1]

Să urmărim pe scurt demonstrația lui Jasper. Procesul de luarea a deciziilor a fost cel mai bine aproximat de teoria jocurilor: decizia este o alegere rațională a celei mai bune opțiuni dintre cele disponibile. Mișcările sunt asimilate jucătorilor reprezentați de lideri, însă, consideră Jasper, alegerea rațională este doar o impresie. Toate acțiunile strategice sunt filtrate de înțelesurile culturale, ceea ce amendează perspectiva teoriei jocurilor, pentru că încă nu s-a inventat un model rațional sau matematic care să aproximeze preferințele intime ale comunităților umane. De asemenea, teoria mobilizării resurselor și derivata sa, procesul politic, sunt și mai departe de mecanismul real al deciziei strategice (se concentrează prea mult asupra originii sau biografiei mișcărilor sociale), în timp ce perspectiva constructivistă ne oferă o valoroasă explicație asupra producției de sensuri colective *(meaning-making)*, însă nu elucidează cum sunt angajate aceste sensuri în acțiunea strategică (*strategic action*, în termenii lui Jasper).

Mișcările sunt actori sociali, adică jucători, dar ei nu se comportă și nu iau decizii colective precum computerele. Procesoarele sociale nu transmit doar impulsuri numerice, ci mai ales emoții și sentimente de diferite intensități. La acest nivel microsocial și prin acest proces cultural se „fabrică" decizia strategică în mișcările sociale. Oamenii participă la definirea sensurilor sociale și la elaborarea deciziilor prin intermediul unor „laboratoare" pe care le putem aproxima aici ca unități sociale (rețele) sau *entități* strategice.

Astfel, la „jocul" social participă mai multe entități: *jucători* simpli (indivizi) sau grupuri (organizații, rețele), *aliați* și *opozanți* între care se stabilesc seturi de interacțiuni modelate de instituții și practici culturale. Fiecare actor social are o serie de *obiective*, mai mult sau mai puțin transparente. *Arena* socială în care se derulează acest „joc" este constituită din resurse și reguli ce dirijează competiția și oferă recompense și sancțiuni. De asemenea, fiecare jucător aduce în arenă *resurse și abilități*. Unii au bani și număr, alții abilități. *Poziția* din arenă este generatoare de resurse și permite numai anumite mișcări. Dacă ești la margine, nu poți face un pas înapoi, pentru că ieși din joc. Dacă ești la centru, vei încerca să-ți păstrezi poziția. În sfârșit, arena are și o *audiență* ce ia act de poziții, acțiuni, declarații, simboluri și repertorii.[2]

---

[1] *Ibidem*, p. 5.

[2] *Ibidem*, p. 5–6.

În această arenă se fabrică sensurile și înțelesurile sociale și se iau deciziile colective. Astfel că acceptarea acestui model de referință – arena socială ca locație a deciziilor – propus de Jasper (și nu există pentru moment o alternativă teoretică credibilă) confirmă că acțiunea strategică (adică de influențare a audienței) este interpretată cultural și psihologic. Protestarii sunt un jucător în arenă și, cel mai adesea, interpretează rolul de *challenger,* pentru că se află la margine și atentează la schimbarea regulilor. Pentru a impresiona, protestatarii folosesc repertoriile lor culturale, angajând seturi de mesaje cognitive, emoționale și acțiuni practice pe care doar ei și numai ei le pot produce în acele laboratoare.

În ceea ce privește rezultatul jocului, „efectele dezirabile pot fi emoții, sensuri și înțelesuri, sensibilități morale și/sau acțiuni. Emoțiile sunt prezente în toate stadiile acțiunii colective, incluzând angajamentul inițial, formularea obiectivelor, loialitatea rețelelor sociale, deciziile luate, sacrificiile acceptate și rezultatele".[1] În opinia lui Jasper, „eu nu cred că putem modela deciziile strategice cu ecuații matematice. Chiar și cel mai saturat, din punct de vedere cultural, individ sau grup ia decizii, aplică strategii, anticipează reacția altora și are un minim înțeles a ceea ce înseamnă «să învingi»."[2] Scopurile strategice ale jocului din arena socială sunt impunerea unui sens sau înțeles social, tranzacționarea și transferul unei decizii de la un grup sau entitate la celelalte. Când soluția unui grup a fost preferată și omologată de audiență, adică acceptată sau impusă în raport cu altele, se cheamă că s-a obținut o „victorie" strategică. Impunerea unui sens presupune că un lucru, obiect, grup, acțiune sau simbol este socializat într-un fel anume. Lucrul acela se va face în acel mod, în acel stil. Este un stil strategic, pentru că de-atunci încolo nimic nu va mai fi la fel, cel puțin în domeniul său de aplicabilitate. Când, în România de exemplu, s-a impus stilul junimist în a doua parte a secolului al XIX-lea, de-atunci încolo, cel puțin în cultură, nimic nu a mai fost la fel.

A defini strategia unei mișcări înseamnă, așadar, a lua decizii pe baza preferințelor filtrate de lentile culturale și psihologice prin mecanismul „jocului" social. Jucătorii, aliații și oponenții, publicul din arenă participă cu toții la acest mecanism. Mișcările care recurg la aceste „jocuri", respectiv angajează „armata" de minilaboratoare sociale în configurarea deciziilor, se pot aștepta la „victorii" garantate. Creativitatea este un produs social cotidian, pentru că viața socială îi obligă permanent pe actori să improvizeze și să inventeze soluții și alternative câștigătoare. După cum vom vedea, contestarea este transgresivă, în sensul că „cel puțin unele părți *(jucători – n.n.)* angajează acțiuni colective noi și/sau cel puțin câteva sunt actori noi autoidentificați".[3] Transgresiunea unei mișcări înseamnă modificarea structurii instituționale a arenei sociale.

[1] *Ibidem.*

[2] *Ibidem,* p. 6.

[3] *Ibidem* 6, p. 12.

Din marginea societății, stilul, sensul și înțelesul impuse de o mișcare devin instituționalizate, sunt parte a vieții sociale.

Pentru a asigura creativitatea unui grup, acesta trebuie să beneficieze de arena potrivită pentru a interpreta repertoriul său cultural și emoțional, iar jucătorii să fie înzestrați cu sensibilitatea emoțională necesară. Dacă în arenă setul de sensibilități este străin de configurația culturală a unui grup sau populații, reacția cea mai probabilă a arenei este apatia.[1]

Jasper prezintă alternativele ca dileme, pentru că presupun inovație. Astfel, „unul dintre cele mai importante momente și sursă de creativitate este atunci când jucătorii strategici reușesc să înșele așteptările și să ia o altă decizie, luându-și oponenții prin surpriză".[2] Dacă nu produce ceva nou, dacă nu furnizează o inovație socială, decizia își pierde caracterul strategic și devine rutină. Jucătorul face ce fac toți ceilalți. Dacă, dimpotrivă, decizia generează inovație, atunci devine strategică pentru că influențează audiența și inițiază noi comportamente sociale ce se transformă mai devreme sau mai târziu în noi instituții și deci în noi structuri. Printre altele, mișcările anilor '60 de exemplu, au generat comportamentele, stilurile, sensurile culturale, psihologiile și, nu în cele din urmă, instituțiile sociale ale clasei de mijloc, cu repertoriul lor de sensibilități pentru viața privată, ecologism, feminism, pacifism, autonomia vieții private, muzica Beatles și multe altele generic asociate a ceea ce până de curând a fost denumit *European wellfare*.

Care ar fi, în opinia lui Jasper, dilemele strategice ce informează decizia acțiunilor colective? Prima dintre ele este *dilema organizațională*. Am definit această dilemă în capitolul anterior. Din punct de vedere strategic, chestiunea organizațională este cea mai sensibilă și ține de tipul de stimulente, *i.e.* financiare sau afective. Mișcările cu bani sunt lipsite de „suflet", cele fără bani sunt „naive". Probabil că o combinație optimă ar fi o expertiză tehnică cu bani și mobilizare de tip afectiv. A doua ar fi *dilema extensiei* unei mișcări. Care ar fi dimensiunea optimă? Dacă devine prea mare, riscă să își piardă relevanța, din moment ce oricine poate fi membru. Dacă este prea mică, există șansa să nu poată mobiliza resursele minim necesare. Pe de altă parte, afilierea sau alianța cu o altă mișcare ar putea genera diluarea biografiei colective. De aceea, dilema extensiei se extinde până acolo unde permite identitatea de grup. A treia este *dilema modificării obiectivelor*. Cât anume trebuie păstrată puritatea organizațională? Jasper invocă exemplul studenților chinezi în aprilie 1989, când un marș de protest s-a transformat în protest de masă (a adunat peste o sută de mii de

[1] Revoluția lui Lenin, transgresată în țările ocupate după 1945, reproduce mecanismul aversiunii (nu al apatiei) în audiența socială. Jucătorii din „arenă" sunt total străini de *pattern*-ul cultural local, iar deciziile strategice adoptate sunt, de fapt, agresiuni la adresa audienței locale.

[2] *Ibidem* 34, p. 4.

participanți). Când au pornit, tinerii chinezi revendicau condiții de studiu mai bune. Când au ajuns în piața Tienanmen, vorbeau deja despre obiective naționale. A patra este dilema *agresiv* sau *politicos*. Dacă obiectivul unei mișcări este de a rupe rutina, doza de „mișcare" se stabilește în funcție de stabilitatea rutinei. Agresivitatea este similară logicii coerciției (sau a războiului), politețea urmează calea persuasiunii. De obicei, mișcările alternează atitudinile *naughty or nice*. Agresivitatea excesivă generează ceea ce se numește *dilema haosului*, respectiv teama de a scăpa lucrurile de sub control. Egiptul după înlăturarea lui Mubarak este un exemplu. *Forma sau conținutul* este a șasea dilemă în sensul în care proporția dintre retorică și substanță este rezultatul unei decizii strategice dificile din partea activiștilor. În sfârșit, *audiența* internă sau externă este succesiv implicată ca dilemă în decizia strategică. Dacă acțiunile vizează publicul extern, consistența publicului intern scade și viceversa.

Dilemele sunt de multe ori transferate în conflicte, ceea ce pune mișcările și fațiunile în fața a ceea ce Jasper numește „alegeri alternative".[1] Când se preferă strategii alternative, traseele devin alternative și consecințele se răsfrâng în cascadă până la disidența sau chiar facționarea mișcării. Sociologic, cele mai multe mișcări sunt disidențele altora. Aceasta înseamnă că structurile sociale se nasc din criza celor vechi, ceea ce pare să confirme ideea că disidența este mama schimbării. Jasper a identificat peste douăzeci de dileme ale deciziei strategice, însă a detaliat deocamdată numai pe cele de mai sus.

Înainte de a încheia această secțiune, cred că se impune menționarea unui așa-zis conflict generat de opoziția dintre teoria oportunităților politice și cea a teoriei emoțiilor în ceea ce privește decizia strategică asociată mișcărilor sociale. McAdam, Tarrow și Tilly au acreditat ideea că decizia strategică este ghidată de oportunitățile politice numite și structurale. Mișcările apar atunci când se poate sau când oportunitățile permit astfel de decizii. Goodwin și Jasper (2004) au considerat că, dimpotrivă, „teza oportunității politice nu este doar tautologică, trivială, insuficientă sau ambiguă: este pur și simplu eronată ca ipoteză cauzală unică".[2] Aceasta presupune că autoritatea stimulează și manipulează societatea civilă. Autonomia vieții sociale este însă crucială pentru autenticitatea deciziei strategice și nimeni nu se poate substitui acestei „mâini invizibile". Sensul autentic al societății civile este autonomia structurilor sociale în raport cu structura instituțională numită și de oportunități. Oamenii nu pot avea idei, viziuni, strategii colective doar atunci când le dă voie guvernul sau sunt create condițiile structurale (când statul este în criză). Ipotetic, impulsul către înoire și schimbare are o cauză colectivă și profundă și nu se supra-

[1] *Ibidem*, p. 10.

[2] Kriesi, Hanspeter, „Charles Tilly: Contentious Performances, Campaigns and Social Movements", în *Swiss Political Scienece Review*, nr.15/2, 2009, p. 363.

pune sau nu e sincronă cu structura politică sau economică. Procesul e vizibil în cazul culturii care ar avea, în înțelesul lui Goodwin și Jasper, propria autonomie.

În consecință, Goodwin și Jasper au plasat decizia strategică în microfundația mișcărilor, adică în structura afectivă a societăților. Undeva „acolo", în infrastructura socială, se schimbă configurația emoțiilor umane și se creează premisele unei noi forme de socializare, ale cărei câmpuri (energii) urmează alte reguli și trasee de instituționalizare, cel mai adesea asincrone cu timpul istoric. Traseele sunt insensibile la structura de oportunități, care poate fi o conjunctură, și nu o cauză. Jasper nu merge însă mai departe în a explora care ar fi rolul structurii asincrone în dinamica emoțiilor. De la Max Weber încoace știm că structurile emoționale sunt configurate de factorii spirituali. Dintre aceștia, religia pare a fi singura ce reconfigurează structurile de profunzime și generează mișcări sociale pe scară largă prin care se revitalizează societăți sau se întemeiază altele noi. America însăși este produsul unei astfel de experiențe înnoitoare.[1] În acest fel, se confirmă cumva că locația predilectă a inovațiilor sociale revoluționare nu este centrul, ci periferia, pentru că acolo densitatea emoțiilor strategice pare a fi mai mare.[2]

4.7. Repertoriul de acțiuni. Marșul, demonstrația, mitingul și greva

C. Tilly (1977) definește setul de mijloace alocate acțiunii colective *repertoriu*. Este o gamă de acțiuni *sui generis* al căror mesaj, individual și combinat, este expresia contestării. În opinia sociologului american, „Analogia cu repertoriul unui teatru sau

[1] Personal, cred că Jasper a ajuns aproape de ideea mișcărilor cu substrat spiritual, adică al mișcărilor religioase, deși nu a menționat explicit această idee. Canonul occidental nu era însă pregătit pentru ideea de revoluție în propria curte. De aceea, acuzația de „fundamentalism fenomenologic" lansată de Tilly la adresa lui Goodwin și Jasper pare a fi mai degrabă una politică, și nu științifică. În calitatea sa de patriarh al studiului mișcărilor sociale, Tilly probabil că nu a agreat unghiul de atac al lui Jasper. A reprodus în acest fel reacția sistemului în fața challengerului, a sinodului în fața profetului. În termenii lui Goodwin și Jasper, în arena socială, repertoriul de sensibilități spirituale nu are spațiu de interpretare pentru că jucătorii prezenți pur și simplu nu sunt înzestrați cu astfel de emoții. Ceea ce nu înseamnă că în alte arene nu se pot profila jucători cu astfel de sensibilități.

[2] Istoric, Italia sensibilității renascentiste era periferie în raport cu restul Europei, după cum Germania reformei religioase era marginea spirituală a catolicismului. Lumea Nouă a fost, la rândul său, o periferie socială în raport cu Lumea Veche. Inovațiile sociale au constat în întemeierea orașului-stat (Italia Renașterii), a capitalismului modern (Germania protestantă) și a statului-oraș (America puritană). Fiecare dintre ele sunt tipuri sociale noi.

concert de muzică este utilă pentru că subliniază caracterul didactic al interpretării și al limitelor învățării, permițând variație și chiar schimbare de la o interpretare la alta. Repertoriul acțiunilor colective oferă în mod obișnuit loc pentru improvizații, inovații și finaluri neașteptate".[1]

Mijloacele acțiunii colective s-au schimbat din secolul al XIX-lea, dominante devenind petițiile, demonstrațiile, marșurile, mitingurile, adunările electorale, grevele, tentativele revoluționare, ocuparea locurilor publice, pichetarea, discursurile publice, mesajele scrise și mai recent mesajele televizate, telefonice și digitale. Schimbarea repertoriului e generată, după Tilly, de trei procese: invenția de mijloace noi, adaptarea celor existente și abandonarea celor vechi. Marșul, de pildă, a fost inventat de radicalii englezi cu ocazia trimiterii unei delegații către parlament, când membrilor delegației li s-a adăugat un număr suficient de oameni pentru ca delegația să modifice traseul de deplasare și să transforme acțiunea în marș. Adunarea populară, comitetul și comisarul revoluției sunt inovații franceze. Lovitura de stat e o invenție a revoluției bolșevice de la 1914. Rezistența e un repertoriu inaugurat de mișcările de partizani, iar guerilla – o invenție a mișcărilor marxiste sud-americane. Ocuparea siturilor contestate e o inițiativă a *Greenpeace* de la începutul anilor '70. Mai recent, mișcarea *Tea Party* din SUA a inventat *rally*-ul politic și reuniunile cu *barbeque*, iar protestatarii antiliberali au recurs la protestele *occupy, indignados* și altele.

În opinia lui Tilly, repertoriul își alterează conținutul cu ocazia transformării structurii politice. În secolul al XIX-lea, politica devine națională, ocazie cu care cresc rolul și diversitatea asocierilor urbane și industriale în paralel cu declinul comunităților rurale și religioase ca locație a intereselor. În același timp, capitalul și munca organizată devin factori de decizie politică în detrimentul elitelor tradiționale. Partidele, sindicatele, societățile, cluburile și asociațiile de tot felul, cum au fost masoneriile, iau locul structurilor tradiționale asociate cu proprietatea rurală, ghildele (profesiile), biserica și regiunea geografică. În fapt, o structură asociațională de tip nou traversează și bulversează societățile europene și nord-americane.

Fluxul asociațional modern a cuprins și indivizii ce împărtășeau interese și convingeri comune, dar neafiliați mișcărilor politice sau sindicale, indivizi care au format mișcările sociale așa cum le cunoaștem astăzi. Îl numim flux pentru că este variabil ca intensitate, eterogen, format din diferite fracțiuni, cu afiliere schimbătoare, interese

[1] Tilly, C., *Studying Social Movements/Studying Collective Action*, Centrul de Cercetare al Organizațiilor, Universitatea din Michigan, 1977, p. 25. Un caz din România este ilustrativ în ce privește inovația și improvizația protestului: în octombrie 2013, în marginea unui *flashmob* la adresa ministrului culturii a fost spartă luneta automobilului guvernamental, ceea ce a oferit oficialului ocazia unor acuzații de violență și distrugeri de bunuri publice. Ulterior, manifestanții au creat o delegație prin intermediul căreia au trimis la minister o lunetă nouă pentru automobil. Acțiunea a generat un interes media consistent.

variate și împănat cu mulți veleitari, adică „vagabonzi". Privită de sus în jos, formarea unei mișcări sociale este un proces natural sau organic, care crește de la rădăcină sau *grassroots* și țintește în sus. Evaluată de jos-în-sus, mișcarea pare mai degrabă o colecție de coincidențe, un număr întâmplător de indivizi, ce se află accidental în aceeași locație socială și care afișează același repertoriu de mesaje.[1] Ciclul de proteste descris în secțiunea anterioară aproximează cel mai bine această chestiune.

Printre altele, Tilly localizează apariția repertoriului violenței publice (terorismul) în același mediu social generat de tranziția la structura socială modernă. De exemplu, violența naționaliștilor irlandezi a generat războiul civil din Irlanda de Nord. Într-o lucrare din 2005, Tilly detaliază punctul său de vedere și catalogheză terorismul drept cel mai violent mijloc al repertoriului de contestare, fiind o strategie de intimidare inițiată de actori sociali excluși de sistemul formal al puterii.[2] În lucrarea de față nu am inclus evaluarea fenomenului terorist în baza simplei constatări, sugerate de Tilly, că radicalizarea și violența explicită pot fi teoretic asociate oricărei persoane sau mișcări sociale constant și premeditat excluse din viața socială. Marginalizarea și stigmatizarea sunt cele mai sigure rețete de încurajare a violenței. Repertoriul de acțiuni care accesează preponderent violența se numește terorism.[3] De exemplu, în Europa există mișcarea separatistă bască ETA, în Asia – Al Quaida, în Orientul Mijlociu – Hamas.

În secolul XXI, după cum am arătat în capitolele anterioare, procesul de relocare a puterii politice pare a face cale întoarsă, în sensul diminuării rolului politicii naționale în favoarea structurilor locale și a celor globale. Pe cale de consecință, conform observațiilor lui Tilly, locația contestării își schimbă ținta și odată cu ea repertoriul de acțiuni colective. Mișcările transnaționale, pe de o parte, și organizațiile locale cu profil identitar și comunitar, pe de altă parte, sunt cele două trasee sau fluxuri de acțiuni colective ale perioadei pe care o traversăm. Unul este local, celălalt transnațional. Între invenții menționăm protestele simultane în locații geografic disparate (forumurile sociale, mișcările antiglobalizare, *flashmoburile* transnaționale), coalițiile și campaniile coordonate (tip *Greenpeace)* și, nu în cele din urmă, protestele comunitare locale cu impact internațional (cum a fost mișcarea zapatistă a fermierilor mexicani în anii '90).

Însă probabil că inovația cea mai importantă este redescoperirea repertoriilor cu mesaj identitar, repertorii ce explică emergența mișcărilor identitare ca proces dominant.

---

[1] *Ibidem*, p. 30.

[2] Tilly, C., „Terror as Strategy and Relational Process", în *International Journal of Comparative Sociology*, 2005.

[3] Marginalizat și în cele din urmă exclus de familia de Medici din viața publică a Florenței, Nicolo Machiavelli s-a retras în regiunea rurală și a scris, printre altele, *Principele*. Lucrarea viola atât de flagrant principiile sociale medievale, încât Machiavelli a fost excomunicat de Biserica Catolică. Din acest punct de vedere probabil că l-am putea considera pe Machiavelli primul protestatar în sens modern.

4.8. Interpretarea și campania. Tehnica profilării unei mișcări sociale

Intersecția unui grup de oameni, a unei ideologii și a unei serii de evenimente reprezintă o mișcare socială. Dacă segmentăm, din rațiuni metodologice, fluxul de oameni, idei și evenimente, obținem episoade ale acțiunii colective. Un *episod* este o „ierarhie a componentelor acționale ce ne permite să identificăm acțiune, interacțiune, interpretare, repertorii".[1]

Acțiunea este cea mai simplă componentă, *interacțiunea* presupune tranzacții sau schimburi între actori, *interpretarea* se poate asocia cu evenimentele protestatare, iar *repertoriile* sunt interpretările ce prezintă un *pattern*, model sau stil.

Lecturate în acest mod, un episod sau mai multe ale acțiunilor colective sugerează o logică socială pe care o putem numi campanie sau interpretare a contestării *(contention performance)*. Mișcările transmit „ceva", interpretează un repertoriu de contestare pentru a genera susținere și îndeplinire a scopurilor.

Repertoriul unei mișcări sociale diferă de cel al unui partid prin faptul că organizația politică are mesaje îndreptate în principal către exterior, în timp ce mișcarea are mesaje în ambele sensuri. Partidul nu are cu necesitate nevoie de membri, cât mai ales de voturi. În schimb, mișcarea are imperios nevoie atât de membri, cât și de susținere publică.

De aceea, logica socială a mișcărilor este asociată cu nevoia de respectabilitate sau apreciere, unitate, dimensiune (număr) și angajament.

Prin interpretarea repertoriului, mișcările afișează exact aceste lucruri: suntem un grup respectabil *(worthiness)*, unitar *(unified)*, numeros *(numerous)* și angajat sau determinat *(committed)*. Simplu spus, episoadele de acțiune colectivă, numite și campanii, ne anunță cât de respectabilă *(avem valoare!)*, unită *(toți pentru unul!)*, numeroasă *(suntem fără număr!)* și dedicată *(suntem buni!)* este o mișcare socială (în engleză cu prescurtarea WUNC).[2] Prin tot ceea ce fac, mișcările sunt o interpretare a repertoriului: respect, unitate, număr, determinare (RUND în limba română). Repertoriul sau RUND trebuie să fie *tare*, *cool* sau *marfă*, adică să emane prospețime și vitalitate socială. De exemplu, atunci când recurg la repertorii pretențioase de genul „unitate proletară", „frontul popular", „salvare națională", „federația unită", „unitatea face

[1] Kriesi, Hanspeter, „Charles Tilly: Contentious Performances, Campaigns and Social Movements", în *Swiss Political Scienece Review*, nr.15/2, 2009, p. 342.

[2] Tipologia îi aparține lui C. Tilly și este cunoscută sub prescurtarea de WUNC *(worthy, unified, numerous, committed)*.

forța", „uniți, salvăm", „uniți vom învinge" sau „emanație a revoluției", mișcările transmit deziderate, stabilesc obiective.

Din definiția furnizată de C. Tilly (1978, 2013) prin WUNC/RUND înțelegem „autoreprezentare colectivă ce se joacă în idiomurile recunoscute de audiența locală", cum ar fi:

a. *worthiness* (respectabilitate) – seriozitate afișată, îmbrăcăminte respectabilă, prezența clericilor, demnitarilor, a mamelor cu copii;

b. *unity* (unitate) – insigne distinctive, bentițe, bannere sau costume, mărșăluire ordonată, cântări și scandări;

c. *numbers* (număr) – numărătoare a participanților *(pe frunte, pe brat sau la rever – n.n),* semnături pe petiții, mesaje din filiale, umplerea străzilor;

d. *commitment* (angajament sau determinare) – acte de bravură în ciuda ostilității, participare vizibilă a bătrânilor și handicapaților, rezistență la represiune, sacrificiu ostentativ, afiliere și/sau contribuție financiară.[1]

Cum putem identifica interpretările? Sociologul elvețian H. Kriesi (2009) consideră că una dintre metode este lectura narativă clasică, numită și etnografică. O altă metodă este cantitativă și presupune înregistrarea evenimentelor. Repertoriile sunt așadar expresii culturale ce pot fi etnografic localizate și statistic înregistrate. Eisinger, printre alții, a utilizat metoda cumulării evenimenetelor aparent izolate. Sursele sale principale au fost media municipale și rapoartele poliției pe baza cărora a înregistrat și contabilizat acțiunile colective. Totuși, cel mai des folosită este metoda etnografică sau culturală. Mișcarea pentru drepturi civile din SUA nu poate fi abordată în afara identității culturale a comunității afro-americane. Probabil că nu există o expresie mai sugestivă a repertoriului identitar afro-american decât „I had a dream!", cu eventuala excepție a uneia mai recente numită „Yes, we can!".

Între perspectiva etnografică și cea contabilă, cercetătorul găsește corespondențe și cauzalități, stabilind ceea ce se numește teoretizare intermediară sau *middle ground theory*. Pe baza teoretizării intermediare a performanțelor de contestare se poate trasa profilul unei mișcări sociale. Elemente disparate, trăsături colective insuficient exprimate, evenimente aparent izolate sunt unificate și definesc sau nu o mișcare socială.

Kriesi descrie procedeul profilării mișcării sociale ca „set de interpretări ce combină trei elemente: a) campanii susținute de revendicări la adresa autorităților pentru a derula programe „de reforme" ...; b) expuneri repetate a RUND – respectabilitate

[1] Tilly, C., Wood, L.J., *Social Movements. 1762–2012*, Paradigm Publishers, Boulder și Londra, 2013, ediția a III-a, p. 5.

colectivă, unitate, număr și determinare[1]; c) angajarea unui repertoriu distinct.[2] Acest lucru înseamnă că nu este decât o chestiune de timp până când în mod „oficial" putem constata că un număr de oameni ce derulează o campanie de revendicări exprimă în mod constant unitate și angajament ce indică un repertoriu distinct să constituie o mișcare socială.

Profilul echivalează cu biografia unei mișcări, similar CV-ului unei persoane. Profilul este deci personalitatea unei mișcări: cine este (compoziție), unde și cum s-a născut (origine), ce a făcut (acțiuni), ce urmează să facă (strategie) și corespunde, în linii mari, repertoriului sau WUNC/RUND. Astfel, cumularea acțiunilor colective generate de susținerea revendicărilor (petiții, protest), manifestare a unității (slogane, adunări, proclamații, marșuri) și repetare a lor pe baza unui repertoriu (acțiuni ce devin campanie) poate fi numită deja o mișcare socială. Mișcarea se formează în acest caz de jos-în-sus prin evenimente, prin unificarea unor campanii inițial izolate. Important de reținut – evaluarea sau profilarea pe baza teoriei intermediare evită entuziasmul sociologic al mișcărilor privite de jos-în-sus și suficiența celor privite de-sus-în-jos, adică a mișcărilor inițiate la birou.[3]

C. Tilly sugerează să ne uităm la mijlocul terenului, adică acolo unde, precum la fotbal, se decide dacă avem sau nu o construcție ofensivă, adică o nouă direcție de înaintare socială sau doar confuzie în apărare și agitație în galerie. De aceea, mișcările își asociază nume precum „inițiativa civică", „forța națională" sau „energia populară". Unora dintre ele le sunt alocate, prin tehnica profilării, astfel de nume, cum este și „primăvara arabă". O mișcare transnațională se numește Attack, profilată nu întâmplător în galeria ofensivă a stângii internaționale. Filiala din România se numește chiar CriticAttack, probabil tocmai pentru a sublinia caracterul ofensiv. Circulația etichetelor devine un proces *sui generis* de profilare, susținut de media, prin care acțiunile colective primesc diferite nume și li se întocmesc biografii publice de obicei atunci când sunt încă mișcări *in limbo*.

Alături de logica socială a respectabilității, unității, numărului și determinării, mișcările afișează în plus ceea ce Della Porta și Diani numesc logica daunelor sau a pagubelor *(logic of damage)* și logica impresionării audienței *(logic of bearing witness)*. Astfel, „Logica generării daunelor materiale, printr-o analogie *modus operandi* cu cea a războiului, trebuie luată în considerare alături de cea a numărului", în timp ce logica producerii de impresie este „o demonstrație a angajamentului puternic".[4] Eisinger a

[1] RUND (respectabilitate, unitate, număr, determinare) este propunerea noastră de asimilare în limba română a WUNC *(worthiness, unity, numbers, commitment)*.

[2] *Ibidem* 19, p. 345.

[3] Un coleg sociolog (SL), consilier prezidențial și militant popular, cred că a comis această eroare de suficiență a perspectivei în ce privește o mișcare inițiată din cercurile puterii în 2013.

[4] *Ibidem* 10, 173 și 176.

sesizat și el natura implicită sau explicită a violenței în repertoiul de proteste. Atunci când politica de contestare se derulează cu violență, mărimea și semnificația pagubelor produse devin sursă de legitimare a acțiunilor colective. De la ocuparea Bastiliei încoace, distrugerile materiale intră în categoria obiectivelor contestatare. Revoltele ce au condus la căderea guvernelor totalitare au avut astfel de obiective. Palatele dictatorilor, asociate cu locația opresiunii, au fost ținte predilecte. Primăvara arabă a generat, de asemenea, distrugeri pe scară largă.

4.9. Dinamica mișcărilor. Etapele acțiunii colective

În competiția teoriilor privind emergența și afirmarea mișcările sociale, validarea empirică reprezintă testul de confirmare. Ce anume generează apariția mișcărilor sociale și cum se poate explica dinamica lor, adică succesul unora și eșecul celor mai multe?

A. Morris și C. Herring (1984) constată că „relația schimbare rapidă–criză–protest propusă de aproape toate teoriile clasice *(comportament colectiv, societate de masă, deprivare relativă – n.n.)* prezintă slăbiciune explicativă și nu are validare emprirică".[1] Un exemplu la îndemână este emergența structurilor asociaționale cu substrat religios din America de Sud în anii '80. Populația atrasă de asociațiile catolice nu provenea din straturile cu grad ridicat de deprivare relativă, ci din clasa mijlocie cu educație medie și înaltă ce împărtășea opiniile creștinismului social. În America Latină, ca structură socială, Biserica apără pe săraci, dar beneficiază de participarea predilectă a claselor de mijloc. Intelectualitatea dezamăgită de demagogia ideologiilor și oripilată de regimurile militare și-a îndreptat preferințele către Biserică, valorizând rolul social al acesteia. În mișcările sociale, participarea populației active și responsabile este regula, și nu excepția.

În aprecierile autorilor menționați, există, de asemenea, „slabe evidențe empirice pentru ipoteza că mișcările apar ca urmare a condițiilor de criză structurală și a tensiunilor psihologice ce acompaniază schimbarea rapidă", după cum există „o legătură negativă între ratele creșterii economice și violența politică și protest", precum și o slabă confirmare că „urbanizarea rapidă, în sine, conduce la violență politică".[2] Simplu spus, dezvoltarea nu generează de la sine contestare, ci distribuția inechitabilă

[1] Moris, A., Herring, C., „Theory and Research în Social Movements: A Critical Review", în *Political Behavior Annual,* Samuel Lang, Westview Press, 1984, p. 44.

[2] *Ibidem,* pp. 46–44.

a acesteia. Ipoteza că, de pildă, criza economică este principala cauză a mișcărilor egiptene ar trebui reevaluată. Ipoteza alternativă ar fi protestul față de distribuția inechitabilă a costurilor globalizării, identificând în regimul corupt al lui Mubarak incapacitatea de a asigura o poziție echitabilă a Egiptului în contextul neoliberal global. În mare parte, se confirmă ipoteza că nu te poți răzvrăti împotriva unui proces, ci împotriva autorității responsabile de consecințele acelui proces.

Morris și Herring mai arată că manipularea oportunităților sau a frustrărilor este ea însăși o manipulare, pentru că antreprenorii mișcărilor sociale pot mobiliza câteva sute, eventual mii, dar nu mulțimi consistente și nu pentru o perioadă lungă de timp. Mișcările sociale dispun de o capacitate colectivă de a sesiza deviațiile, deturnările sau manipulările. După cum am menționat mai sus, infrastructura emoțională de grup degajează un fel de „înțelepciune colectivă", ce protejează grupurile de mesaje și profeții false. De exemplu, teoria scoaterii din sărăcie a americanilor, elaborată de Piven și Cloward (1977), propunea falimentul deliberat al sistemului de sănătate astfel încât reconstrucția să includă populația defavorizată. A fost considerată „cea mai mare manipulare socială" din America. Chestiunea este reluată și a devenit tema centrală a campaniei din 2013, numită *Obamacare,* prin care se încearcă asigurarea de servicii de sănătate populației ce nu poate plăti aceste servicii.

Alte cercetări au arătat că participanții la o mișcare nu sunt cu nimic mai iraționali decât neparticipanții (infirmare a ipotezei alegerii raționale). Dimpotrivă, studierea eșantioanelor de protestatari a arătat că dominanți sunt indivizii raționali, integrați social și cu responsabilități profesionale. În mod similar, difuziunea mișcărilor sociale a primit diferite explicații pe care le numim depedente de cale *(path dependent),* în sensul că, odată elaborate în interiorul unei teorii, consecințele merg până la capăt. Astfel că difuziunea a fost pe rând explicată drept contagiune, imitație, sugestie, reacție circulară ș.a.

Aceste slăbiciuni teoretice au fost devoalate în anii '80 de teoria mobilizării resurselor și mai apoi de cea a procesului politic. Ulterior, începând cu anii '90, după cum am arătat pe parcursul acestei lucrări, constructivismul social a moderat rolul organizațiilor, resurselor și strategiilor prin redescoperirea psihologiilor ce animă structurile. Constructivismul a pus „suflet" în structuri și a reabilitat libertatea inițiativei (agenția), după cum am văzut într-una dintre secțiunile acestui capitol. Structura înseamnă în primul rând oportunitate socială, mai exact condiții optime pentru emergența și afirmarea mișcărilor sociale. Autonomia acțiunii sociale, adică agenția, se manifestă atunci când sunt întrunite minime condiții structurale. În statele polițienești nu poți face reforme, ci doar revoluții.

Coabitatea structură–agenție a oferit în cele din urmă o perspectivă aparent integrată asupra dinamicii mișcărilor sociale care se bazează în principiu pe următoarele patru concepte-cheie:

a. oportunități politice *(political opportunities)*, definite ca structuri instituționalizate și/sau procese de schimbare instituțională;

b. structuri de mobilizare *(mobilizing structures)*, înțelese ca organizații ale mișcărilor sociale și rețele sociale ale vieții cotidiene;

c. cadre ale acțiunii colective *(collective action frames)*, însemnând cadrul cultural existent și cel creat de mișcări;

d. repertorii ale contestării *(repertoires of contention)*, adică setul de acțiuni existent și cel imaginat sau construit.[1]

C. Tilly (1978) a imaginat cinci stagii ale mișcărilor sociale (1. emergența; 2. unificare; 3. organizare; 4. succes; 5. declin), prezentate în schema de mai jos.

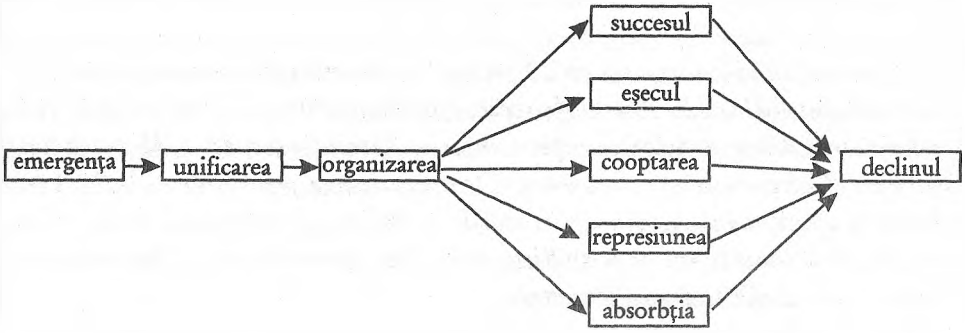

Etapele mișcărilor sociale (adaptare după C. Tilly, 1978)

Probabil că este una dintre cele mai sintetice reprezentări grafice ale dinamicii mișcărilor sociale. Etapele lui Tilly sunt compatibile cu conceptele-cheie definite mai sus, în sensul că emergența se suprapune cu oportunitatea și unificarea, organizarea – cu structurile de mobilizare și acțiune, iar succesul – cu setul de acțiuni imaginat.

[1] McAdam, D., Tarrow, S. Tilly, C., *Dynamics of Contention*, Cambridge University Press, ediția 2004, pp. 14–15.

5.

ACȚIUNEA POLITICĂ A MIȘCĂRILOR SOCIALE. CONSECINȚELE ACȚIUNILOR COLECTIVE

1. Politica si mijloacele insurgenței. 2. Accesul la structura de oportunități politice. Complicitatea elitei. 3. Accesul la structurile de mobilizare. Cum se „fabrică" puterea mișcărilor. 4. Schimbare prin mișcare. Revoluția socială. 5. Mișcarea din mișcare. Colectivitățile strategice. 6. Democratizarea prin protest. 7. Partide, lobby, grupuri de interese și mișcări sociale. 8. Politica de represiune a mișcărilor sociale. 9. Acțiune colectivă și conflicte civile. Insurgența socială. 10. Societatea în mișcare. Instituționalizarea protestului.

A. de Tocqueville a sesizat încă din secolul al XIX-lea importanța asocierii. În termenii sociologului francez, „cetățenii care sunt în mod individual lipsiți de putere *(powerless)* nu anticipează foarte clar forța pe care o pot obține prin asociere; ea trebuie expusă pentru a fi înțeleasă".[1] În prezentul capitol ne interesează rolul politic al grupurilor cu un rol marginal în societate, care devin, în anumite condiții, vehiculele unor schimbări de anvergură. În limbaj revoluționar se invocă adesea puterea celor fără de putere *(power of the powerless).* Orice revoluție începe cu o chemare și o revendicare în numele celor mulți și opresați. Ideea sugerează că mișcările se formează în afara sistemului politic și cel mai adesea împotriva acestuia. De aceea, mișcările sociale sunt tratate în paginile următoare ca actori politici neconvenționali. Pornim de la ideea că în orice mișcare este o încercare. Când se naște o acțiune colectivă, cunoaștem cel mult condițiile inițiale, nu și limitele încercării sale.

Această direcție de cercetare a fost inițiată în anii '80 și a fost denumită teoria procesului politic *(political process theory).* Împrejurarea era legată de necesitatea completării explicațiilor furnizate de teoria mobilizării resurselor și de cea a noilor

[1] Tocqueville, A de, *Democracy in America,* vol. 2, cap. 7, p. 64.

mișcări sociale. Prima acredita expansiunea accelerată a structurilor de mobilizar în societate (adică a formelor asociative), cealaltă sesiza alterarea tiparelor cultural

Totuși, mișcările sociale ale anilor '60 au generat o schimbare fără precedent, nu doar a formelor de asociere sau a stilurilor culturale, ci mai ales a sistemelo politice. Accesul grupurilor defavorizate și extinderea instituțiilor politice democr tice fac parte din aceste schimbări. Sociologul francez Alain Touraine a considera că acțiunile colective ale acelui deceniu erau expresia unui nou tip social, numit postindustrial.

Actorii colectivi sunt, așadar, creditați cu capacitatea de a iniția strategii de alt rare a comportamentelor sociale și chiar de modificare a tipurilor sociale. Mulțimil sau populațiile ce dispun de capacități paradigmatice le numim „colectivități strat gice". În anumite împrejurări, influența lor depășește cadrele convenționale ale pu terii politice, pentru că pot genera schimbări ale cadrelor spirituale numite și religi

În prima parte evaluăm modul în care mișcările devin actori importanți pe scen politică, deși rolul lor instituțional este mai degrabă secundar. Mișcările nu cand dează în alegeri, nu votează în parlamente și nu exercită sarcini administrative Partidele, guvernul și instituțiile publice în general au aceste funcții. Totuși, cân apare o problemă socială, o „chestiune" punctuală, mișcările sunt primele instanț de reacție și produc ceea ce se numește discurs de sesizare. Când mișcările social își asumă „chestiunea", ele se transformă în agenți ai schimbării. Este un semnal c publicul s-a mobilizat și că autoritățile publice sunt sesizate în legătură cu magn tudinea chestiunii. Similar profeților din trecut, activiștii inițiază un discurs d sesizare, de mobilizare a publicului, o narațiune despre cum stau lucrurile și ce a trebui schimbat. În acest fel, mișcările inițiază schimbare în afara instituțiilor pu blice și pe spezele acestora. De exemplu, în momentul în care Martin Luther Kin își ținea speech-ul său în fața mallului din Washington D.C., pe 28 august1963 mișcarea pentru drepturi civile amenda în fapt instituția fundamentală a democra ției americane: constituția. Dr. King lectura de fapt ceea ce numim astăzi al trei sprezecelea amendament al Constituției SUA.

În a doua parte subliniem că temele politice ale mișcărilor au variat foarte puți în timp: justiție socială, drepturi civile, egalitate economică, pace, independență politică, identitate națională, protecția mediului înconjurător, educație pentru toț etc. Ceea ce a fost de fiecare dată diferit a fost mobilizarea sau ceea ce numim mag nitudinea procesului. Mobilizarea generează aproape întotdeauna contramobilizare ceea ce înseamnă că o creștere a sprijinului pentru o cauză induce o creștere a opo ziției față de aceeași cauză. În acest proces de mobilizare–contramobilizare, mișcăril sociale devin combatanți în lupta politică, cu aliați și opozanți, putere și opoziție campanii electorale și alegeri. Interacțiunea socială rezultată este ceea ce definește schimbarea socială.

Astfel că în a treia parte a capitolului evaluăm relația dintre democrație și mișcări sociale, respectiv plasamentul mișcărilor în raport cu partidele politice, grupurile de interese, campania electorală, alegerile și alte instituții politice moderne. În principiu, democratizarea și emergența mișcărilor sociale sunt procese complementare. Evaluăm însă și excepțiile, anume atunci când mișcările devin factori de subminare a democrației politice și când, în contexte sociale specifice, generează conflicte civile. În secțiunea finală a capitolului descriem ideal-tipul societății în mișcare, concept propus la sfârșitul anilor '90 pentru societățile în care mișcările sociale se substituie celorlalți actori politici.

5.1. Politica și mijloacele insurgenței

La începutul anilor '80, două grupuri de teorii își disputau întâietatea în înțelegerea acțiunii colective: teoria mobilizării resurselor (RMT) în SUA și teoria noilor mișcări sociale (NSM) în Europa. Ambele au pus la îndoială „noțiunea moștenită că mișcările atrag doar pe cei alienați și opresați și că trebuie trasată o linie clară de demarcație între mișcările sociale și politica instituționalizată".[1] Acțiunile de contestare erau însă susținute de categorii sociale integrate social, de cetățeni responsabili ce defineau partidele și grupurile de interese existente mai degrabă ca parte a problemei, și nu a soluției. De aceea cercetarea a arătat că „există o continuitate a motivației separării logicii interne a mișcărilor sociale de cea a grupurilor politice convenționale (iar) dinamica acțiunii colective – chiar și în formele sale cele mai «expresive» și antipolitice – este cel mai bine înțeleasă în legătură cu procesul politic".[2]

Erau aspecte comune evidențiate ca atare. Diferențele depășeau însă similitudinile, pentru că mișcările sociale erau explicate în continuare, insistând pe una dintre dimensiuni. Bifurcația pare că s-a produs în Europa, unde NSM s-a concentrat asupra macrostructurii. Pe fond, teoria macrostructurală a societății postindustriale a lui Touraine a pus în discuție structura politică, până și atunci când pretindea că este antipolitică. Crezând că sunt vehiculele unei noi societăți – antipolitică sau programată, cum a numit-o sociologul francez –, mișcările sociale vest-europene au fost, de fapt, printre cele mai politizate și radicale acțiuni colective: anticapitaliste, antiamericane, antipolitice, anti orice în general.[3]

---

[1] Tarrow, Sidney, „National Politics and Collective Action: Recent Theory and Research in Western Europe and the United States", în *Annual Review of Sociology*, vol. 14/1988, p. 422.

[2] *Ibidem*.

[3] Raymond Aron le-a considerat chiar antieuropene.

Lucrurile nu au stat mult diferit nici în cazul mobilizării resurselor, alternativa teoretică americană a anilor '80, cu excepția radicalismului și apetitului pentru *grand teorie,* care au rămas preferințe exclusiv franceze. Studiile de caz și tehnicile cantitative (sondajul în principal) au fost, pentru o vreme, ocupațiile preferate în SUA. Nu se identifică însă un avans teoretic semnificativ în direcția de interes – procesul politic. Studiile au proliferat mai degrabă pe baza fondurilor de cercetare abundente. Aceeași mișcare sau acțiune colectivă ori ciclu de protest era studiat prin programe diferite, dar cu instrumente similare. Sondajele de opinie au îmbunătățit informația privind motivația protestelor, atitudinea publicului, activismul sau orientarea mișcărilor, deși nu au generat interpretări teoretice noi. Au fost „fotografii la minut", dar pe baza lor nu se putea vizualiza procesul sau acțiunea. Sondajele nu spuneau nimic despre mișcarea din mișcare. Adică „au lăsat nemăsurate interacțiunile între protestatari, oponenți, terțe părți și guvern" sau tocmai ceea ce s-ar numi procesul politic al acțiunii colective.[1]

În treacăt fie amintit aici, perioada este marcată de avansul *political science* în SUA. Mișcările sociale, revendicările politice și mai ales resursele publice și private abundente au stimulat dezvoltarea teoriilor privind participarea politică. Mișcările aduceau în spațiul public indivizi noi, a căror vizibilitate politică era în trecut obturată de politicile rasiale (în cazul afro-americanilor) sau de accesul limitat la cetățenie (în cazul imigranților latino). După protestele anilor '60, America avea probabil nevoie de asigurări că democrația nu este în pericol. Această categorie vocală de specialiști, numită *political scientists,* a furnizat garanția necesară și și-a asigurat de atunci un loc fruntaș pe listele de granturi.

Nu poate fi însă neglijată o artificialitate a studiilor politice și o superficialitate a sondajelor sociologice. În opinia noastră, sub aparenta rigoare a metodei, politologii americani au jucat rolul cultural al filosofilor europeni, dar fără a beneficia de prestigiul acestora.[2] De aceea, departe de a fi o simplă aflare în treabă, *political science* a contribuit la redefinirea acțiunii colective ca acțiune politică. Între politologii americani se remarcă, de pildă, R. Inglehart *(The Silent Revolution, 1977),* cu o teorie privind rolul claselor mijlocii în declanșarea de acțiuni colective cu revendicări postmateriale, R. Dahl (1961), cu teoria sa privind pluralismul și participarea politică, S.P. Huntigton *(1968, Political Order in Changing Societies),* cu teoria ciclurilor de democratizare, T.R. Gurr *(1970, Why Men Rebel?),* cu o atractivă teorie a deprivării relative, S. Verba (1987), care a scris la rândul său extensiv despre participarea politică, sau M. L. Lichbach (1998), ce a construit o ipoteză de convergență a mobiliză-

[1] *Ibidem,* p. 425.

[2] Pentru noi, cei din Europa de Est, începând cu anii '90 a trebuit să depunem un efort dublu pentru a lectura și înțelege, în cele din urmă, că se prea poate să avem de-a face cu un singur lucru.

rii resurselor cu participarea politică (acest concept este numit *Sintetic Political Opportunity Theory* sau SPOT).

Din punctul de vedere al prezentei lucrări, noutatea teoretică apare totuși în scurtă vreme atunci când, în cadrul teoriei mobilizării resurselor, se definește dimensiunea strategică a acțiunii colective, ceea ce face legătura cu politica având în vedere că strategie înseamnă a schimba comportamentul altora. Inovația a venit așadar dinspre economie și management, nu dinspre știința politică sau sociologie. Știința politică a fost mai degrabă o voluminoasă notă de subsol la logica socială a acțiunii colective a anilor 1960–1970.

În anii '80, o perspectivă economică sugera că angajarea strategică a resurselor presupunea că acestea erau considerate „mai degrabă politice și instituționale decât organizaționale și antreprenoriale".[1] Mișcările trebuiau să facă pasul de la număr și entuziasm *(heart and minds)* la proces, adică la strategie de schimbare. Contestarea nu era un simplu exercițiu de stradă, o modă sau un stil ca în Franța ori o ocupație precum cea de activist, ca în America. Efortul protestarilor trebuia finalizat într-o formă sau alta, prin intermediul unui proces pe termen mediu și lung, cu obiective, resurse și etape bine definite. Societatea civilă – termen preferat de politologi, sau sector al mișcărilor sociale, termen acreditat de sociologi – era o nouă arenă politică apărută în marginea celei existente. Teoria *framing*-ului, cu direcția indicată de Gramsci (insurgență) și conținutul furnizat de Goffman (formare de înțeles sau *meaning-making*), a orientat efortul acțiunii colective, prin intermediul a variate ideologii, către citadela politică reprezentată de sistemul politic instituționalizat.

De aceea, următorul pas a fost definirea relațiilor cu statul. Dominația tradiției macrostructurale favoriza o abordare generală ce identifica în dihotomia state slabe-state puternice vulnerabilități ce anunțau mari „cataclisme" precum revoluțiile. Criza statului și *pattern*-ul dominației de clasă avertizau dacă urmează o revoluție. Cazul chinez, studiat de T. Scokpol, a fost construit pe aceste premise.

Problema era că sociologii revoluțiilor descriau procese în care nu se vedeau mișcările, adică inițiativele colective marginale ce nu amenințau cu revoluția, dar nu excludeau un atare accident. În cazul revoluției chineze, pentru succesul din 1949, teoria procesului politic arăta că mai degrabă cooptarea țăranilor în structurile de mobilizare ale Partidului Comunist a fost momentul de ruptură, și nu slăbiciunea statului.[2] Printre alții, W. Gamson (1975) subliniase că orice „rebeliune este pur și simplu politică, dar cu alte mijloace".[3] Împotriva oricărei recomandări marxiste, Revoluția chineză a cooptat țărănimea în forțele revoluționare, alterând ceea ce se

[1] Tarrow, S., *op. cit.*, p. 427.

[2] Așa cum credea T. Scokpol, referindu-se la revoluția din 1911.

[3] Gamson, W., *apud* Tarrow, *op. cit.*, p. 428.

numește aici structura de oportunități: în momentul în care populația rurală, majo ritară în China, a trecut de partea comuniștilor, soarta revoluției a fost pecetluită.[1]

Cercetarea inițiativelor marginale sau a realității sociale din afara arenei institu ționalizate a fost astfel mai productivă și indica deja o serie de consecințe în plan politic, cum au fost extinderea drepturilor civile în SUA, modificarea legislație sindicale în Europa și îmbunătățirea participării politice în general. Revoluția se petrecea încet și uneori în liniște, cu actori marginali, precum în China, însă nu putea fi vizualizată de la înălțimea teoriei statului. Teoria statului și teoria socială au rămas chiar și astăzi oarecum izolate, deși mișcările sociale sunt un puternic element de legătură între stat și societate, poate cel mai important.

Teoretic, perspectiva macrosocială era atractivă (orice cercetător visează la marea teorie ce explică totul), însă nu și productivă. Astfel că, din perspectiva stat–societate, pentru cercetătorii europeni s-a mai adăugat o schimbare: relaxarea perspectivei macrosociale (fapt ce a echivalat cu „coborârea din stratosferă"). Printre alții, un psiholog social olandez (B. Klandermans, 1988) și un sociolog elvețian (H.P. Kriesi, 1985) s-au ocupat de motivația participării și modelele de mobilizare, fapt ce a apropiat agendele de cercetare. Un student al lui Touraine (A. Melucci, 1985) a teoretizat chestiunea identitară pe un traseu care l-a apropiat de teoria eliberării cognitive americane (Piven și Cloward, 1977).

În plus, studiul acțiunilor colective în corelație cu politicile publice a vizualizat și a oficializat diferența de abordare. Politicile publice, în ciuda performanțelor tehnocratice și administrative altfel remarcabile, ignorau ceea ce astăzi numim „dialog social". Lipsa consultării cu un sector neguvernamental în creștere explozivă a devenit (încă) o vulnerabilitate a statului. Politicile publice trebuiau să fie nu doar destinate publicului, ci și elaborate împreună cu acesta.

Cercetarea acțiunii colective a anilor '70 a decantat și evidențiat, în cele din urmă, influența unor variabile precum grad de deschidere sau închidere politică a regimului, stabilitatea preferințelor politice, prezența sau absența aliaților și a grupurilor de sprijin, diviziunile în cadrul elitei, toleranța față de protest, transparența publică, capacitatea administrativă a guvernului.[2] Variabilele definesc ceea ce deja se numește structura de oportunități.

Integrarea acestor variabile și definirea configurației lor în explicarea acțiunilor colective a presupus, de asemenea, clarificarea ponderii lor (așezarea variabilelor în clustere), a aspectului obiectiv–subiectiv (oportunitatea este reală sau percepută?) și a diferențierii de alți actori colectivi, precum grupurile de interese. Este motivul

[1] K. Marx este cunoscut pentru aversiunea sa față de țărănime, pe care a considerat-o responsabilă de eșecul Comunei din Paris.

[2] *Op. cit.*, p. 429.

pentru care s-a născut conceptul sectorului mișcărilor sociale tocmai pentru a clarifica cine intră și cine nu în categoria mișcărilor sociale.

Delimitarea de alți actori colectivi a fost extrem de importantă pentru mișcări, deoarece a definit mai clar limitele față de politica instituționalizată, tradițional formată din partide, grupuri de interese, media, biserici, fundații și alte grupuri mai mult sau mai puțin structurate. Această diferențiere includea o variabilă-cheie: aprehensiunea pentru acțiune colectivă de tip disruptiv sau revoluționar. Mișcările se delimitau de sistemul instituțional prin disponibilitatea de a angaja acțiuni de contestare chiar radicale. Insurgența a fost, de altfel, un concept larg utilizat în acea perioadă. Mișcările erau altceva decât grupurile de interese și deja ceva diferit de partide, în timp ce politica lor era *altfel*.

Acest *diferit, altfel* sau *altceva* era sectorul mișcărilor sociale (SMS) înțeles ca „o rețea de comunicare ce facilitează difuziunea și testarea unor noi forme de acțiune, stiluri organizaționale și în mod deosebit teme ideologice".[1] Se adăugau formarea și pregătirea liderilor.[2] Mișcările au devenit un sector distinct al societății, o unitate de producție *sui generis* ce aducea în spațiul public stiluri, idei, lideri, organizare și forme de acțiune colectivă noi. În sectorul mișcărilor sociale se experimentează și omologhează invenții sociale. Fiecare ciclu de manifestare aduce elemente noi. Societatea este în mișcare și se recomandă „a abandona ideea *stabilității structurale* și asumarea cel puțin a *stabilități dinamice*" asupra societății.[3]

Am putea considera ideea stabilității dinamice în ceea ce privește societatea drept eliberarea de structură și înțelegerea socialului ca interacțiune a rețelelor și autonomie a agenției. Societatea este așezată în structuri, însă nu elementele constitutive sau „fixe" ale structurii *(nuts and bolts)* definesc socialul, ci interacțiunea și curelele de transmisie *(transmission belts)* ce întreține mișcarea sau fluxurile. În ce privește mișcările sociale, ciclurile politice de contestare nu sunt episoade de nebunie colectivă, după cum nu sunt nici doar expresie a predispoziției sau stării de spirit specifice unei epoci, ci mai degrabă agregate, efecte cumulative ale activării și mobilizării rețelelor ale căror cauze trebuie căutate dincolo de aparențe.

Oamenii nu fac revoluții pentru că (unii) ar avea vreo genă a rebeliunii, statul ar fi în criză sau doar pentru că așa ar fi moda timpului *(Zeitgeist)*, ci pentru că este o caracteristică a naturii lor sociale să inițieze înnoirea stilurilor și ideilor, să genereze lideri și acțiuni colective care induc schimbare socială. În opinia lui S. Tarrow, „mobilizarea și demobilizarea sunt în mod fundamental decizii *sociale*, delimitate ca dimensiune și

[1] *Ibidem*, p. 432.

[2] Mulți dintre liderii europeni, precum H. Solana, J.M. Barroso sau J. Fischer, aparțin generației studențești ai anilor 1960 și s-au afirmat prin intermediul mișcărilor sociale.

[3] Buerklin, W.P., „Why Study Political Cicles: An Introduction", în *European Journal of Political Research*, nr 15/1987, pp.1–21, *apud* S. Tarrow, *op. cit.*, p. 433.

compoziție prin intermediul sectorului mișcărilor sociale, oportunităților politice disponibile și setului de acțiuni colective pe care le generează. Un ciclu de protest este în mod fundamental un proces politic" *(sln. autorului).*[1]

Sociologia mișcărilor sociale a acreditat în cele din urmă ideea că societatea nu este atât o structură, cât un proces dinamic, un flux de oameni, idei, acțiuni și consecințe propagate prin rețele a căror vizibilitate crește atunci când urmează sau deja se produce schimbarea socială. Acțiunile colective induc mișcare, aduc energia și inocența celor proaspăt intrați în arena publică.

5.2. Accesul la structura de oportunități politice. Complicitatea elitei

Mișcarea pentru drepturi civile din SUA (McAdam 1984) este considerată a fi produsul a trei factori: structura de oportunități politice, organizarea populației de culoare și eliberarea cognitivă.[2] Evaluăm pe scurt în această secțiune cum anume s-a cristalizat teoretic îmbinarea structurii, organizării și ideologiei.

Ideea alterării structurii de oportunități este de origine liberală, respectiv expresie a libertății de asociere. Prin intermediul asocierii, cetățenii creează „forță" sau contrapondere la sistemul politic care tinde să devină, în esența sa, oligarhic (Tocqueville, 1840). Influența asocierii este indirectă, pentru că afectează puterea relativă în cadrul structurii politice sau ceea ce se numește aliniere politică *(political alignment).* Asociațiile nu fac politică, ci sunt organizații preexistente, în funcție de care se aliniază forțele politice. Sunt rețele preformalizate a căror caracteristică politică este preferința ideologică. Când ne alăturăm unui grup, exprimăm deja o adeziune, o preferință cu substrat politic. În unele situații, asociațiile creează partide politice noi.[3]

Când procesul de echilibrare este blocat (absența oportunităților), se produce un clivaj între societatea civilă și societatea politică (elita), între societate și stat. În acest caz, paradigma liberală nu mai funcționează, iar cetățenii (societatea) sunt tentați să refacă echilibrul pe cale directă, adică prin insurgență. Insurgența nu este un efect direct al deprivării (sărăcia, de exemplu), ci al inegalității sau alienării în raport cu oportunitățile sociale. Există societăți, precum India, unde sărăcia este extinsă, însă

[1] *Ibidem.*

[2] Termenul *political process* este preluat de la C. Tilly, care l-a utilizat în 1975 în studiul „Political Process in Revolutionary France, 1830–1832".

[3] Partidele laburiste sau creștin-democrate sunt un exemplu. Mișcările creștine sau socialiste și-au continuat existența în mod relativ autonom.

inegalitatea se păstrează la cote rezonabile. Astfel că oamenii nu se revoltă pentru că sunt săraci (sau deprivați), ci pentru că se află în raporturi de inegalitate în ce privește accesul la oportunități (adică la posibilitatea modificării statutului lor în raport cu puterea, averea și statusul sau ceea ce numim schimbare socială).

Simplu spus, modelul liberal presupune implicare, asociere și participare colectivă (socializare în sistemul politic) pentru menținerea unei structuri de oportunități deschise oricărei forme de inițiativă colectivă. În modelul marxist, procesul este invers: masa nu are acces la oportunități, se desolidarizează de sistemul politic (rupe aliniamentul) și se organizează pentru a schimba prin forță structura politică. În modelul liberal, mișcările previn alienarea sistemului politic. În modelul marxist sau insurecțional, mișcările devin societăți alternative.

Specific Americii este modelul liberal descris de Tocqueville, pentru că democrația americană este definită prin oportunități egale pentru interesele publice și private organizate. Teoretic, aceasta înseamnă structura de oportunități: acces pentru oricare grup organizat ce poate mobiliza suficiente resurse colective pentru a influența structura și a genera în acest fel schimbare socială. Nu înseamnă că valoarea ipotezei marxiste este nulă. McAdam (1975) observă că formarea insurgenței urmează traseul prescris de marxism cu notabila excepție a structurii de oportunități. Afro-americanii nu doreau înlocuirea sistemului politic prin intermediul revoluției, ci accesul la acest sistem. De aceea mișcarea are doar aparent profilul unei insurgențe în fața inițială și a unei acțiuni colective ce accesează structura de oportunități în faza ulterioară. Când a devenit suficient de consistentă, mișcarea pentru drepturi civile din SUA a modificat aliniamentele politice, adică a accesat oportunitățile instituționale ale democrației americane. Pe de altă parte, structura de oportunități a prevenit transformarea mișcării pentru drepturi civile într-o societate alternativă. Chestiunea accesului la structura de oportunități (numită și participare democratică) este detaliată într-o secțiune a acestui capitol.

Pe baza precizării teoretice de mai sus se pot defini trei seturi de factori responsabili de inițierea insurgenței sociale a comunității afro-americane:

a. organizarea populației defavorizate;
b. evaluarea colectivă a necesității acțiunii insurgente;
c. alinierea politică a grupurilor în sistemul politic.[1]

Structura de oportunități este definită prin interacțiunea dintre autorități și acțiunea colectivă. Nu se referă doar la regulile juridice (constituționale) sau procedurile de aplicare (unde autoritățile au o marjă de interpretare), ci mai ales la percepția

[1] McAdam, D., *Political Process and Develop ment of Black Insurgency,* The University of Chicago Press, Chicago, 1982, p. 40.

socială a acestora. Segmente instituționale sau fragmente ale elitei manifestă o vulnerabilitate, deschid o nișă, devin complici sau, altfel spus, oferă o oportunitate de acces unor grupuri noi ce pot altera raportul de putere în sistemul politic. Astfel încât „protestul este un semn că structura de oportunități este flexibilă și vulnerabilă la asalturile politice a grupurilor excluse".[1]

Când protestul definește un ciclu contestatar, înseamnă că s-au produs deja schimbări în interiorul sistemului politic unde acțiunea colectivă este pe cale să identifice sau are deja aliați. Populația albă din zonele urbane a devenit principalul aliat și complice al afro-americanilor din zonele rurale ale Sudului.

Mai departe, ciclul de protest generează un efect cumulativ, o interacțiune între acțiunea colectivă și transformarea structurilor de putere.[2] Rezultatul cumulat este antrenarea altor grupuri în protest și extinderea oportunităților până într-acolo, încât costurile represiunii devin mai mari decât cele ale satisfacerii revendicărilor.

În ceea ce privește forța organizațională invocată de Tocqueville, oportunitățile sunt o ușă descuiată, nicidecum una deschisă pe care mai este agățată și o invitație. Organizarea insurgenților este cea care transformă oportunitățile și resursele în acțiune colectivă cu scop. Aici intervine ceea ce se numește „infrastructură indigenă", adică tipul de organizare preexistentă ce susține mobilizarea (rețelele sociale, organizații locale, stimulentele de solidaritate, rețele de comunicare, lideri). Acțiunea colectivă se produce prin „mobilizare ce nu are loc prin recrutarea unui mare număr de indivizi izolați și solitari", ci prin „recrutarea unor blocuri de indivizi care sunt deja participanți bine organizați".[3] „Blocurile" sunt rețele sociale deja existente, structuri organizaționale informale sau slab formalizate, lideri ce aduc organizațiile lor în cadrul mișcărilor sociale. Tipul de stimulente ce susțin organizarea este, de asemenea, de ordin social, generat de solidaritatea indivizilor, adică de sentimentul ori emoția de „a fi împreună".

În ceea ce privește comunicarea, în prezenta lucrare susținem că rețelele sociale sunt, prin excelență, structuri de comunicare informale în care informația circulă mai rapid decât prin orice altă media. Zvonul, rumoarea, provocarea, indignarea, furia se transmit cu „viteze" sociale (definite de urgența „chestiunii"). De aceea, „cu cât este mai mare numărul și diversitatea organizațiilor într-o colectivitate și mai ridicată participarea membrilor în această rețea, cu atât mai rapid și decisiv se produce mobilizarea în interiorul grupurilor conflictuale".[4] Un individ implicat în mai multe rețele foarte probabil va primi aceeași informație prin fiecare rețea

[1] Eisinger, 1973, p. 28, *apud* Mc Adam, *op. cit.*, p. 41.

[2] Mc Adam, *op. cit.*, p. 41.

[3] *Ibidem*, p. 45. McAdam îl citează aici pe A. Obserschall (1973).

[4] *Ibidem*, p. 47.

în care este implicat, deşi probabil cu conţinuturi emoţionale diferite. Fiecare emoţie va contribui la decizia de participare, chiar dacă numai una era de-ajuns. Liderii sunt indivizii din reţele cu cea mai ridicată vizibilitate şi influenţă. Pentru mişcările sociale, liderii joacă rolul unor noduri de comunicare şi mobilizare.

În sfârşit, elaborarea ideologiei este şi aceasta un produs al interacţiunii sociale. Oamenii definesc colectiv oportunităţile, îşi apreciază în comun forţa organizării şi evaluează împreună capacitatea liderilor lor. În perioada la care ne referim (anii '80), elaborarea ideologiei a primit numele de eliberare cognitivă *(cognitive liberation)*. În absenţa acestui proces, medierea între oportunităţi şi acţiune nu are loc. Dacă nu se eliberează cognitiv de prejudecăţile şi stereotipiile sociale, oamenii nu pot vizualiza oportunităţile. Sunt social şi politic orbi.

Elaborarea ideologiei este un proces pentru că „în principal, acţiunile politice se profilează sau satisfac oamenii nu prin recompensarea sau susţinerea solicitărilor lor stabile sau punctuale, ci mai degrabă prin modificarea solicitărilor şi aşteptărilor".[1] Angajaţi în acţiune colectivă, oamenii definesc şi redefinesc oportunităţile, resursele şi ideile care îi animă. Ideologia nu face mişcarea, ci mişcarea fabrică ideologia. Dacă iniţial se consideră lipsiţi de orice speranţă sau şansă, prin acţiune colectivă oamenii capătă un sens al eficacităţii, adică al capacităţii de a-şi schimba propria soartă. Cel mai important lucru aici pare a fi capacitatea lor de a menţine o poziţie favorabilă în negocierile cu alte grupuri în arena publică. Relevant este aşadar nu absolutismul ideologiei, ci pragmatismul său, flexibilitatea în raport cu aliaţii şi agresivitatea în relaţie cu inamicii.

Pe fond, teoria procesului politic a evidenţiat că mişcările sociale sunt procese (interacţiune socială) ce iau naştere prin accesarea oportunităţilor de către indivizi organizaţi care ştiu ce vor. Ar putea părea un truism, însă nu orice grup de indivizi bine organizat şi care ştie ce vrea poate crea o mişcare socială, adică o acţiune colectivă care să afecteze relaţiile de putere în societate. Uneori, un mic grup de „derbedei" sau „golani" chiar reuşesc. În general însă, pentru a „mişca" o societate este nevoie de ceva mai mult.

5.3. Accesul la structurile de mobilizare. Cum se „fabrică" puterea mişcărilor

În interacţiunea generată de mişcările sociale se procesează putere politică. Interacţiune înseamnă relaţii sociale derulate prin intermediul instituţiilor,

[1] Edelman, M. (1971), *apud* McAdam, *op. cit.*, p. 49.

rețelelor și al codurilor culturale. Cu cât sunt mai dense rețelele sociale și mai familiare codurile culturale, cu atât crește probabilitatea emergenței mișcărilor sociale. Sociologic, creșterea dimensiunii informale în polul infrastructural al societății este un indicator al acumulării la polul instituțional sau politic, al dimensiunii formale, al rutinei accentuate și continuate. Este o expresie a ceea ce a fost numit „paradoxul organizațiilor" – cu cât este mai formalizată o organizație/instituție, cu atât mai mult este fragmentată de structurile informale (găști, bisericuțe, disidențe etc). Formalizarea și rutina instituțiilor sunt compensate de familiarisme și „conspirații".

S. Tarrow identifică trei puzzle-uri în relația dintre putere și mișcare care trebuie rezolvate:

a. cum se „fabrică" puterea în cadrul mișcărilor;

b. care este dinamica acțiunilor colective, ținând cont că trec de la o naștere entuziastă printr-un vârf de afirmare către un final al deziluziei;

c. dacă cele mai multe mișcări sunt mediate și deci atenuate în privința acțiunii colective, iar rezultatele sunt dificil de cuantificat, există totuși o putere în mișcări?[1]

Cheia de rezolvare a acestor puzzle-uri este acțiunea colectivă. În opinia sociologului menționat, „formele contestatare ale acțiunii colective asociate cu mișcarea socială sunt istoric și sociologic distincte. Ele dețin putere pentru că îi pun la încercare pe oponenți, formează solidarități și au sens în raport cu o populație, situație și cultură politică particulare".[2]

Reținem că nu orice acțiune colectivă prezintă potențialul de a genera putere. Doar cele contestatare au acest potențial, pentru că angajează acțiunea în încercarea de a altera statutul oponenților. Din această perspectivă, „a-i aduce pe oameni la un loc pentru acțiuni colective coordonate, în momente strategice ale istoriei, împotriva unor ținte puternice, presupune o soluție *socială,* adică ceea ce eu numesc nevoia de a soluționa costurile tranzacțiilor sociale ale acțiunii colective" *(sln. autorului).*[3]

Această soluție socială înseamnă cumularea nemulțumirii populare, definirea de obiective comune, construcția solidarității și susținerea acțiunii colective. Pot fi considerate proprietăți principale ale mișcărilor sociale. Definim pe scurt aceste proprietăți înainte de a explica sursele de putere ale mișcărilor sociale.

---

[1] Tarrow, S., „Introduction" la *Power in Movement,* Cambridge University Press, New York, 1994, p. 11.

[2] *Ibidem,* p. 14.

[3] *Ibidem.*

Cumularea nemulțumirii populare are semnificația unei provocări colective *(collective challenge)* la adresa elitei, autorităților sau/și codurilor culturale. Comportamentul devine „ciudat", opus, diferit și deci provocator. Întrerupe, obstrucționează și induce incertitudine în activitatea altora. Manifestările de acest fel sunt asociate conceptului de „comunități discursive": întregul comportament este opus, diferit și deliberat provocator. Sunt și alte tipuri de comportament angajate în paralel de către mișcări (construcția consensului, lobby și negociere, stimulente colective), însă cel provocator este, în opinia lui Tarrow, dominant. Acest lucru se întâmplă nu pentru că „liderii au înclinații către violență, ci pentru că, în tentativa de a atrage audiență și de a-și susține revendicările, le lipsesc resursele stabile – bani, organizare, acces la guvern – pe care le controlează grupurile de interese".[1] În felul acesta, lipsite de resurse, mișcările apelează la provocarea colectivă pentru a obține sprijinul suporterilor și a atrage atenția oponenților și părților terțe.

Scopul comun *(common purpose)* presupune că oamenii nu-și riscă libertatea și nu își sacrifică timpul până nu identifică un motiv întemeiat. Acesta este o cauză comună, un scop colectiv.

Solidaritatea *(solidarity)* este o recunoaștere a scopului și interesului comun, adică o mobilizare a consensului și o manifestare a identității comune. Liderii pot genera unitate atunci când apelează la sentimentele consistente ale solidarității și identității. Este cazul mișcărilor naționaliste sau religioase, care așază în fundația lor sentimente mult mai profunde decât cele asociate de exemplu clasei sociale. Indivizii ce compun o mișcare au motivații diverse, de la dorința unui avantaj personal la solidaritatea de grup, angajamentul față de o cauză, dorința de a fi parte a unui grup. Coordonarea indivizilor cu motivații atât de diferite este dificilă, dar și recompensatoare, pentru că susține solidaritatea colectivă fără a presupune stimulente materiale.

Acțiunea colectivă susținută *(sustained collective action)* presupune angajament care depășește un ciclu sau un episod al revendicării. În înțelegerea lui Tarrow, „magnitudinea și durata acțiunilor colective depind de mobilizarea oamenilor prin intermediul rețelelor sociale și în jurul unor simboluri identificabile care sunt extrase din cadrele culturale ale sensului".[2] Campaniile izolate, protestele spontane nu sunt mișcări sociale până când nu susțin interacțiunea cu oponenții, aliații și autoritățile. Sunt simple „știri de seară". Specific mișcărilor, dimensiunea participării este legată de tipul de „luptă" în care sunt implicate. Numărul este adesea invers proporțional cu scopul. Există însă un prag de participare sau o masă critică în absența căreia acțiunea colectivă nu are substanță și nici efect.

[1] *Ibidem*, p. 15.

[2] *Ibidem*, p. 17.

Proprietățile sau caracteristicile principale ale mișcărilor sociale diferențiază tipul de acțiune colectivă cu impact politic. Tarrow le consideră ca făcând parte dintr-un puzzle, întrucât ar avea mai degrabă profilul unei enigme, și nu al unei legi sociologice. Acțiunea colectivă se produce de obicei când „legitățile" indică altceva. Împotriva oricăror evidențe sau condiții defavorabile, cel mai adesea acțiunea colectivă are totuși loc, dar fără a fi o regulă. Unele încercări reușesc, cele mai multe nu sau nu prea.

Pe scurt, acele mișcări care sunt în mod clar contestatare generează putere, provoacă sistemul, au un scop comun bine definit, aderenții sunt solidari și derulează acțiuni colective susținute.

Acestea fiind precizate, care este sursa „puterii" mișcărilor, mai exact cum anume interacțiunea celor mulți și lipsiți de mijloace generează influență?

S. Tarrow folosește o teorie inspirată din economie pentru a furniza o explicație validă. Firmele își reduc costurile tranzacționale ale producției și distribuției prin internalizarea sau externalizarea activităților. Dependența de furnizori și producătorii de subcomponente se reduce prin internalizarea unor secvențe de producție, operațiuni sau proprietăți *(assets)*. Preluarea competitorilor mai mici este o astfel de procedură pe care și-o permit de obicei companiile mari. Ce se întâmplă însă cu companiile mici, cu challengerii? O alternativă la internalizare este „cooperarea în aprovizionare, informare și distribuție a produselor între firmele mici prin intermediul asociațiilor de producători".[1] Prin cooperare, accesarea încrederii consumatorilor locali și a rețelelor sociale se dobândește eficiență în competiția cu firmele mari.

În mod similar, mișcările sociale „se bazează pe resursele externe – oportunități, convenții, înțelegeri și rețele sociale – pentru a coordona și susține acțiunea colectivă. Dacă reușesc, atunci chiar și actorii cu cele mai mici resurse pot cumula și susține acțiunea colectivă împotriva unor oponenți puternici".[2]

Un prim tip de suport extras din surse externe, cum sunt rețelele sociale, a fost numit „contract prin convenție" *(contract by convention)*. Mișcările nu dispun de puterea grupurilor organizate, unde coordonarea este obligatorie pentru membri. Un astfel de grup este partidul politic sau grupul de lobby. Însă mișcările nu au la dispoziție structura disciplinată a partidelor și nici resursele financiare ale grupurilor de lobby, fie ele firme al căror scop este profitul sau organizații nonprofit precum fundațiile, al căror obiectiv este politica publică. Resursele mișcărilor sunt mai degrabă externe și angajarea lor se produce prin intermediul unor convenții sau înțelegeri, de cele mai multe ori tacite, cu rețelele sociale ale populației de referință.

[1] *Ibidem*, p. 18.

[2] *Ibidem*.

Un al doilea tip de resurse este generat de structura de oportunități politice, înțeleasă ca dimensiune de obicei formală a mediului politic care îi încurajează sau îi descurajează pe oameni să recurgă la acțiune colectivă. Oportunitatea este, de asemenea, externă și ea poate fi accesată sau nu. Indicatorul modificării structurii de oportunități este schimbarea aliniamentelor (preferințelor) politice prin clivaje ale elitei și/sau disponibilitatea unor segmente ale acesteia pentru alianțe politice. Sociologic, slăbiciunea sistemului politic și a elitelor la guvernare se transformă în avantaj sau putere pentru mișcările sociale care intuiesc și construiesc alianțele potrivite. Exemplul biblic al lui David și Goliat ilustrează această ipoteză. În aprilie 1993, marșul homosexualilor în Washington D.C. a identificat în candidatul democrat pentru Casa Albă un aliat pentru susținerea extinderii serviciului militar la minoritățile sexuale. Era prima breșă în establishmentul politic american în legătură cu prezența homosexualilor în armată. Democrații au evaluat că voturile acestor minorități și ale susținătorilor prin convenție (organizațiile feministe, grupurile de activiști pentru drepturi civile) compensau voturile împotrivă alocate conservatorilor (organizațiile religioase în principal, care oricum votau cu republicanii). Președintele democrat Bill Clinton va oficializa accesul homosexualilor în armată către sfârșitul anilor '90 prin intermediul așa-numitei politici *Don't ask, don't tell!*[1] Un alt democrat, B. Obama, va face pasul următor în anii 2000: recunoașterea statului civil al LGBT.

Al treilea tip de sursă a puterii mișcărilor sociale este protestul în sine. Comunitățile își dezvoltă în timp tipare sau modele de insurgență în raport cu autoritățile și „opresorii", fie ei domestici sau externi. Este ceea ce se numește repertoriu de contestare, ce cuprinde acțiuni de la nesupunere civică la insurgență colectivă. Fiecare populație istoric constituită are în bagajul său cultural un astfel de repertoriu. Citând doi autori cunoscuți, Tarrow susține că, „bazându-se pe conflictele din trecut cu anumite grupuri sau cu guvernul, indivizii construiesc un prototip al protestului sau rebeliunii ce descrie ce este de făcut în circumstanțe particulare, precum și care este rațiunea unei astfel de acțiuni".[2]

Prototipul revoltei este elementul principal în repertoriul de contestare. Repertoriul devine astfel modular, în sensul în care elementele sale sunt angajate de diferite sectoare ale societății și într-o distribuție geografică largă. Indivizii „știu" ce repertoriu să angajeze și, mai ales, cum să moduleze elementele sale (prototipul) la protestul lor. Ceea ce înseamnă că prototipul este actualizat și cosmetizat la fața

[1] Dezvoltată de sociologul Charles Moskos. La intrarea în serviciul militar nu se solicită precizarea orientării sexuale. Pe timpul serviciului, recrutul se angajează să nu afișeze preferința sa sexuală. Prezent la București în 2005, Moskos aprecia că este un compromis. Pentru detalii, vezi C. Moskos, *Armata, mai mult decât o ocupație?*, Editura Ziua, București, 2005.

[2] Tarrow, S., *op. cit.*, p. 20.

locului.[1] Prin intermediul protestului, pentru „oamenii a căror viață înseamnă mizerie și disperare, posibilitatea unei campanii de acțiune colectivă riscante, dar posibil benefice poate fi un câștig".[2] Oamenii care aleg calea protestului mai au foarte puțin de pierdut sau chiar nimic. De aici disponibilitatea de a angaja violența. Astfel că protestul se transformă în putere, pentru că violența implicită sau explicită alterează comportamentul opozanților. Confruntat cu violența, cel mai adesea guvernul angajează compromisul.

A patra sursă de putere a mișcărilor este asigurată de structurile de mobilizare. Mișcarea pentru drepturi civile a activat sprijinul bisericilor afro-americane, studenții italieni de la 1968 i-au mobilizat pe lucrătorii necalificați, țăranii mexicani au beneficiat în anii '90 de sprijinul grupurilor antiglobalizare americane și canadiene. Pe fond este vorba despre activarea rețelelor sociale înrudite sau compatibile, prin intermediul cărora se creează un front de presiune suplimentară ce influențează comportamentul și deciziile terților. Societatea civilă are o predispoziție de reacție la autoritate în general, ceva similar bandei fraților din psihanaliză. De reținut aici că sociabilitatea comunităților tradiționale funcționează ca un incubator pentru mișcările sociale. De exemplu, în protestele anilor '60 din SUA a fost angajată și populația de vârsta a treia (o rețea socială înrudită, formată din „bunicuțe" convocate la protest după slujba de duminică), grup ce difuza un mesaj antiviolență clar, fapt ce inhiba intervenția poliției.

În sfârșit, a cincea sursă de putere este derivată din ceea ce se numește mobilizarea prin consens *(consensus mobilization).* Tarrow indică încrederea, cooperarea și solidaritatea ce se construiesc prin acțiunea colectivă. Mișcările elaborează cadrele mentale ale acțiunii colective ce sunt mai apoi transferate în medii sociale noi prin intermediul rețelelor de sprijin și al media. Media devine o resursă externă de putere, pentru că extinde consensul mobilizării în spații sociale virgine. Media print, audiovizuală și digitală distribuie și potențează construcția colectivă astfel încât mobilizarea prin consens poate fi teoretic considerată infinită, extinsă până acolo încât „toată lumea" este de acord cu programul unei mișcări.

Rezumând, sursele de putere ale mișcărilor sociale provin din externalizarea funcției lor sociale prin accesarea rețelelor de încredere, alterarea structurii de oportunități, activarea structurilor de mobilizare, inițierea protestului și utilizarea media. O mișcare socială poate fi considerată ca atare atunci când are o miză strategică, adică atunci când acțiunile colective pe care le inițiază afectează structura de putere și relansează ciclul politic prin alterarea structurii de oportunități.

---

[1] În prototipul românesc al protestului, prezența preotului și a Bisericii este una dintre caracteristicile principale. La Pungești în octombrie 2013, prezența preotului din sat a reactivat, în opinia noastră, acest prototip local al protestului, al împotrivirii față de „străin" etc.

[2] *Ibidem* 33.

5.4. Schimbare prin mișcare. Revoluția socială

Alterarea structurii de oportunități politice este obiectivul implicit al oricărei mișcări sociale și în mod obișnuit este produsul unui ciclu de acțiuni colective. În înțelesul lui S. Tarrow, „prin cumularea acțiunilor colective, activiștii devin punctele focale ce transformă oportunitățile externe, convențiile și resursele în mișcări. Repertoriile de contestare, rețelele sociale și cadrele culturale reduc costurile concentrării oamenilor pentru acțiune colectivă, creând o difuziune consistentă și dinamică a mișcării".[1]

Difuziune înseamnă socializarea unui stil sau înțeles social nou, promovarea și susținerea lui în toate instanțele sociale, de la viața privată la cea publică. De aceea, când se face bilanțul unei mișcări, se inventariază schimbările sociale generate: cadrul social și normativ, structura politică, peisajul cultural, compoziția elitei. În România, Junimea poate fi interpretată ca mișcare culturală modernă ce a marcat consistent toate componentele vieții sociale și politice. În înțelesul lucrării noastre, Junimea a fost un *master frame* sau un masterplan pentru societatea românească deoarece a instituționalizat cadrul de evaluare a (pretinsului) model de sincronizare cu Europa: cultura critică. De pe la 1868 încoace, sincronizarea României cu Europa nu poate fi evaluată decât prin intermediul cadrelor mentale ale culturii critice.

Puterea mișcărilor sociale despre care am scris în secțiunea anterioară este generativă, având în vedere că activează rețelele de încredere ce pot fi înțelese acum ca structuri de latență socială. Este o putere socială, în sensul că se activează doar atunci când rețelele primesc „mesajul" potrivit, apelul așteptat sau chemarea necesară. Nu orice apel sau inițiativă are capacitatea de a accesa rețelele sociale și mai ales de a alerta cadrele latente. Ideologiile sunt evident atractive, însă capacitatea lor de a activa rețelele este limitată de adecvarea culturală și, s-ar putea spune, de oportunitatea spirituală. Nu orice strigare are ecou în structurile de profunzime, în straturile sociale intime, în psihologiile constitutive.

În cazul României, difuziunea modelelor intelectuale, ale tiparelor elitei, stilului politic și conținuturilor sociale ale Junimii s-a bazat pe o largă adecvare a conținuturilor sociale. Nimic nu explica mai bine modernitatea românească de sfârșit de secol XIX decât sintagma „forme fără fond", în fapt idee anterior larg răspândită în mediul popular sub forma expresiei „brânză bună în burduf de câine". Difuziunea stilului junimist a generat probabil cea mai importantă dinamică socială a modernității în România, pentru că influența sa este generalizată în societate, politică și cultură. În opinia noastră, ca ideal-tip sociologic (construit

[1] *Ibidem*, p. 24.

prin exagerarea caracteristicilor principale), masterplanul culturii critice junimiste ar trebui evaluat ca prototip al oricărei mișcări sociale moderne în România. Dacă ar fi să alegem între revolta socială de la 1907 și insurecția culturală inițiată la 1868, cred că a doua o include pe cea dintâi și poate fi numită prototip insurecțional. Revolta din 1907 a demonstrat că junimiștii conservatori au avut dreptate: modernizarea a generat forme noi, dar fondul rural a rămas neschimbat sau chiar a involuat. Ideea a fost confirmată și de reprezentanții mișcării socialiste prin C. Dobrogeanu-Gherea, cu teza neoiobăgiei, ceea ce ne avertizează că o realitate socială primește diagnostice similare prin *framing*-uri diferite.

Revenind la chestiunea dinamicii mișcărilor sociale, Tarrow observă că puterea de a genera inițierea acțiunii colective nu se conservă și în secvențele ulterioare. Multe proteste nu trec testul zilei următoare. Explicația creșterii, diminuării sau facționalismului mișcărilor sociale ține de condițiile interne și externe în care se activează acestea. Intern, mișcările „activează indivizi asupra cărora nu au niciun control".[1] Voluntarii nu pot fi internalizați decât într-o mică proporție (de obicei, doar liderii sunt incluși în cercul de militanți). Autonomia aderenților fluctuează, în sensul că dispersează sau concentrează puterea mișcărilor sociale, încurajează facționalismul și defectarea sau este dependentă de măsurile de control social (intervenția guvernului).

Extern, „mișcările sunt afectate de faptul că aceleași oportunități care le-au creat și permit difuziunea influenței lor produc, de asemenea, alte mișcări – fie complementare, fie opuse".[2] De obicei, dacă acțiunile se declanșează, oportunitățile generează cicluri de exprimare colectivă, prin difuziune în grupurile de interese și la nivelul cetățenilor de rând. În 1993, mișcarea LGBT în SUA a oferit pretextul perfect pentru reactivarea mișcărilor creștine conservatoare, chiar radicale. Ciclurile, ca expresii ale efectelor cumulate, ating mai devreme decât mai târziu sistemul politic. La finalul unui ciclu de acțiuni colective se înregistrează o creștere a participării, ca și a culturii populare și a ideologiei contestatare. Societal, un nou stoc de populație a intrat în structurile sociale instituționalizate. De-a lungul unei generații, nou-intrații vor dezvolta la rândul lor o cultură conservatoare în raport cu următorii, oricare ar fi aceștia.

Conceptul de dinamică a mișcărilor sociale explică inițierea și difuziunea acțiunilor colective (ciclurile), adică a acelor energii sociale ce se află, de fapt, în afara controlului activiștilor, pentru că resursele mobilizate sunt resursele externe. Dacă oamenii nu ies în stradă, nu există mișcare. Cetățenii care contemplă de la balcon demonstrația din stradă sunt exteriori chiar și după ce au coborât în rândul manifestanților. Doar cei puțini și puternic motivați supraviețuiesc unui ciclu de protest.

[1] *Ibidem.*

[2] *Ibidem*, p. 25.

Ciclul testează limitele controlului social, pentru că devoalează punctele slabe ale guvernului și atuurile demonstranților. Mai mult, difuziunea unui ciclu de acțiuni colective antrenează și cele mai timide forțe sociale, tentate să probeze capacitatea de control social a guvernului. Un ciclu generează așadar acțiuni în cascadă, pe măsură ce puterea sau influența sa atinge straturi sau categorii sociale noi. Odată declanșat, ciclul reduce costurile pentru oricare alt grup angajat în proteste. Breșa creată de primele acțiuni este astfel lărgită de mișcările sociale noi sau de afilierea altora mai vechi la acțiunile în curs. Sociologul american remarcă activarea grupurilor de interese convenționale, adică acele grupuri care în trecut erau mai degrabă obediente față de guvern.

Dinamica unei mișcări (ciclu) inițiate de o serie de acțiuni colective este teoretic descrisă în felul următor:

– aliniamentele politice tradiționale sunt alterate și alianțele cu fragmente ale elitei devin regulă;

– formele noi de acțiune colectivă sunt experimentate și difuzionate;

– se formează/consolidează un sector al mișcărilor sociale dens și interactiv, unde se derulează competiții și cooperare între organizații avid angajate în obținerea de resurse și sprijin;

– multiplicarea competiției reduce suportul social, ceea ce generează radicalizare, represiune, defectare și, în anumite cicumstanțe, violență;

– extinderea ciclului creează oportunități pentru elite și grupuri ale opoziției;

– se decid alianțe sau opoziții ireconciliabile între protestatari și elite sau opozanți;

– guvernul răspunde cu măsuri de control social, sub forma reformelor și/sau represiunii;

– se profilează consecințe în plan politic, rezultat al interacțiunii dintre militanți, neutri, opozanți și guvern;

– la extremul consecințelor apar revoluțiile politice;

– în orice situație intermediară, consecințele înseamnă reforme.[1]

Niciun ciclu de acțiuni colective nu rămâne fără consecințe sau, cu alte cuvinte, (aproape) orice mișcare generează schimbare. Acțiunile colective inserează noi jucători în sistemul politic – organizații, stiluri, ideologii, lideri – ceea ce generează aproape fără excepție schimbare socială ce poate fi vizualizată la nivelul instituțiilor publice. Când ultimii sosiți în sistemul politic devin dominanți, se poate acredita ideea că avem de-a face cu o schimbare revoluționară. Cum se produc revoluțiile?

Diferența dintre un ciclu de acțiuni colective ordinar și unul extraordinar (revoluție) constă în transformarea unei mișcări sociale într-o societate alternativă a cărei acțiune vizează preluarea inițiativei în societate. Când atentează la schimbarea

[1] *Ibidem*, pp. 25–26.

puterii politice, mișcările creează mai mult sau mai puțin deliberat centre alternative de suveranitate. Sunt enclave sociale al căror prototip este Comuna din Paris, declarată suverană în raport cu administrația franceză.

Diferența a fost sesizată atunci când s-a încercat (1993) să se identifice ce anume este esențial într-o revoluție: colapsul sistemului sau difuziunea generală și radicalizarea acțiunilor colective?[1] Acțiunile colective de tip revoluționar nu sunt decât varianta generalizată și radicalizată a unui ciclu de protest. De aceea, sociologia mișcărilor sociale nu se reduce doar la mișcările cu program reformist, ci le include și pe cele conservatoare.[2] La 1815, după eșecul lui Napoleon la Waterloo, Franța și mare parte a Europei au inițiat restaurația, probabil cea mai largă contrarevoluție a epocii moderne. Cultural, întregul secol XIX este unul romantic și reacționar, mai precis conservator și revoluționar în același timp.

În secolul XX, Revoluția chineză s-a propagat prin difuziunea (radicalizarea) ciclului de protest inițiat de comuniști în rândul populației rurale. Alianța marxiștilor cu țărănimea și construcția ideologică a unui masterplan de dezvoltare și eradicare a sărăciei rurale a asigurat victoria revoluției chineze. De aceea, se poate acredita ideea că, în plină epocă industrială, în China a avut loc o revoluție rurală sub aparențele unei revoluții proletare. În opinia noastră, ideologia marxistă a fost învelișul exterior al acestei revoluții, iar comunismul chinez rezistă și astăzi pentru că atașamentul la ideologia revoluționară este doar pretins, nu și însușit. Sub învelișul revoluției se derulează un program de dezvoltare socială pentru care marxismul este un pretext sau o fațadă. În unele privințe, comunismul românesc și cel chinez s-au asemănat sub aspectul programelor de dezvoltare.

Precizarea relativă la revoluții și contrarevoluții ca formă distinctă a mișcărilor sociale este utilă pentru a observa că rezultatele mișcărilor sociale nu pot fi evaluate în mod direct. Regimul politic chinez prerevoluționar era vulnerabil, dar nu falimentar, dovadă că a supraviețuit în Taiwan până în 1975. Nu putem deci confirma ideea unei cauzalități directe între falimentul sistemului (așa cum a propus T. Scokpol pentru episodul revoluționar de la 1911) și victoria Revoluției chineze la 1949. Restaurația franceză la 1815 nu a fost generată atât de falimentul sistemului napoleonian, cât mai degrabă de sindromul oboselii revoluției, adică al finalului unui ciclu de acțiuni colective. Ciclul Revoluției franceze s-a încheiat la 1815 și a deschis un nou ciclu, pe care îl putem numi surmenajul francez. Revoluția chineză s-a impus în conflictul cu un guvern mai degrabă robust, pentru că era expresia unui ciclu în expansiune.

---

[1] *Apud* S. Tarrow, *op. cit.*, p. 26.

[2] Observația are caracter de recomandare și a fost adresată grupului de cercetători dedicați exclusiv revoluțiilor.

De aceea, teoria procesului politic avansată de sociologia mișcărilor sociale acreditează ideea validării unui ciclu de schimbare socială prin testare socială, prin interacțiune cu aliați, neutri și opozanți. Când o mișcare nu mai are forța de a-i mobiliza pe aderenți, de a-i alia pe simpatizanți și a-i provoca pe opozanți, este un semn că se apropie finalul ciclului său de afirmare. De una singură, mișcarea comunistă chineză nu ar fi reușit să genereze o revoluție. Interesele și acțiunile elitelor guvernante și ale celorlalți jucători intră în explicația schimbării. Naționaliștii nu au agreat o alianță cu comuniștii, țăranii au acceptat oferta și în acest fel au înclinat balanța în favoarea celor din urmă. Mao era întruchiparea acestei alianțe: fiu de fermier, naționalist și lider al Partidului Comunist. Când în structura de oportunități a Chinei populația rurală a avut posibilitatea să aleagă, aceasta a decis viitorul țării pentru o lungă perioadă de timp. Aceasta este ipoteza teoriei procesului politic aplicată la cazul Contrarevoluției franceze și al Revoluției chineze. În Franța, populația rurală a pus capăt tentativelor revoluționare ale secolului al XIX-lea. Explicația este ideologic interpretată de însuși Marx în *Le 16 Brumaire de Louis Bonaparte* (1852). În China, pentru motive total diferite, populația rurală a fost de acord cu revoluția socială inițiată de comuniști, printre altele pentru promisiunea scoaterii din sărăcie a zeci de milioane de țărani chinezi.

De asemenea, în interpretarea lui Tarrow, îndeosebi în ciclurile de protest generale, „elitele politice nu răspund solicitărilor unui grup individual sau ale unei mișcări anume, ci gradului de turbulență sau revendicări formulate de elite și grupuri de opinie ce nu este obligatoriu să corespundă solicitărilor celor pe care pretind că le reprezintă".[1] Simplu spus, elite și grupuri exterioare mișcărilor formulează la rândul lor revendicări. Pe fondul turbulențelor generate de ciclul de acțiuni colective dintre cele mai diverse, se activează indivizi și grupuri care nu au legătură directă cu mișcările de protest. Sociologic, afilierea este neclară cel puțin până la percepția unei direcții de înaintare a acțiunilor colective.

Un indicator al turbulențelor este prezența „vagabonzilor", indivizi și grupuri ce așteaptă să vadă în ce direcție merg evenimentele pentru a-și plasa interesele. Aceste comportamente sunt ghidate de alterarea progresivă a structurii de oportunități. Când o guvernare este muribundă, majoritatea jucătorilor își plasează influența pe lângă guvernul ce va urma. Nu se știe care este acesta, dar cu siguranță va urma unul. Jurnalistic vorbind, cei care se folosesc de ocaziile create de alții se numesc oportuniști. Sociologic, ei sunt revoluționari. Evident că oportuniștii nu lipsesc din acțiunile colective și cu atât mai puțin din revoluții. În România, grupurile și indivizii plasați în locul potrivit la momentul potrivit în decembrie 1989 au primit diverse gratificații, de la certificate de revoluționar și indemnizații bănești la poziții în noua elită de putere. Este adevărat, în comparație cu multe altele, „revoluția" de la 1989 a avut una

[1] S. Tarrow, *op. cit.*, p. 26

dintre cele mai ridicate grade de saturare cu oportuniști. Explicația ține de acțiunea grupurilor de interese externe care au profitat de deschiderea structurii de oportunități pentru a-și plasa oamenii în noua elită de la București. În numele eliberării de comunism și al condamnării regimului național-comunist ceaușist, în România a fost inițiat un ciclu politic similar celui din perioada 1945–1964. Diferit este numai centrul de gravitație, care este de această dată în egală măsură în Est și Vest.

În ceea ce privește consecințele mișcărilor sociale, problema constă în dificultatea identificării tipului de consecințe, conform schemei de mai jos:

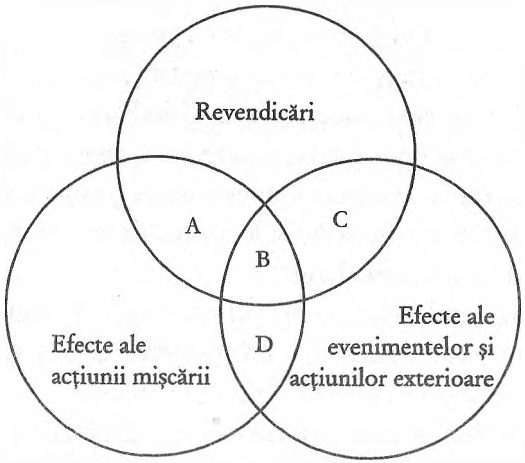

A - Efecte ale acțiunilor derulate de mișcări ce derivă din revendicări.

B - Efecte combinate ale acțiunilor mișcărilor și influențelor exterioare ce se reflectă în revendicări.

C - Efecte ale influenței exterioare ce se reflectă direct în revendicări.

D - Efecte combinate ale acțiunilor și influențelor externe ce nu se reflectă în revendicări.

Problema identificării consecințelor mișcărilor sociale (Giugni, McAdam și Tilly, 1999)

Mai precis, consecințele directe sunt completate de cele indirecte sau secundare ce pot fi vizualizate doar pe perioade mai lungi de timp și în contexte sociale dintre cele mai variate. Mișcarea feministă de exemplu a înregistrat succese vizibile atât în plan direct sau instituțional, cât și indirect, prin modificarea modelelor sociale ale relațiilor de gen. Începând cu 1918, femeile au obținut dreptul de vot (primul val al feminismului), egalitatea accesului la educație și locuri de muncă (anii '60 sau al

doilea val) și, mai recent, inserarea unui model cultural și identitar feminin în societate (anii '90, asociați cu al treilea val). Efectele secundare ale mișcării feministe sunt însă mult mai ample și pot fi decelate în diverse domenii. Schimbarea rolului femeii în societate a generat consecințe asupra modelelor familiale, educaționale, economice și, nu în ultimul rând, politice.

Cercetătorii sunt înclinați să evalueze consecințele mișcărilor pe termen scurt și prin raportare la programul de revendicări, respectiv caracterul radical sau moderat al acțiunilor colective.[1] Fapt este că foarte puține mișcări prezintă un profil radical sau revoluționar. Revoluția politică este un tip de mișcare radicală cu frecvență redusă. Cele mai frecvente sunt mișcările sociale cu program moderat ce vizează transformări pe termen mediu și lung. În lucrarea de față le-am numit revoluții sociale. Importante sunt profunzimea și magnitudinea schimbării. Mișcarea feministă a produs o astfel de revoluție pe termen mediu și lung. M. Giugni observă astfel că „trebuie să mergem dincolo de ideea de succes a unei mișcări pentru a include consecințele neintenționate ale acțiunilor sale, să extindem tipul de consecințe potențiale pentru a include efecte sociale și culturale largi".[2]

Pentru a evalua impactul social și cultural mai larg, o evaluare comparativă este, de asemenea, utilă, în sensul în care consecințele directe și secundare pot fi evidențiate în cazuri (țări), mișcări și perioade de timp diferite.

Cercetarea unui cluster de mișcări sociale este o tehnică de evaluare comparativă a consecințelor. O cercetare pe un grup de cazuri sau perioadă de referință pentru mișcări este inițiată, printre alții, de W. Gamson (1975).

Din evaluarea a 53 de mișcări/grupuri active în SUA între 1800 și 1945, unde a corelat variabilele organizaționale cu succesul mișcărilor sociale, Gamson a constatat că reușita acțiunilor colective este statistic asociată cu:

a. acțiunile colective concentrate pe o singură revendicare în comparație cu cele cu revendicări multiple;
b. utilizarea stimulentelor selective;
c. utilizarea strategiilor disruptive și a violenței;
d. birocratizarea și formalizarea împreună cu absența segmentării.[3]

---

[1] Giugni, M., „How Social Movements Matter: Past Research, Present Problems, Future Developments", în Giugni, M., McAdam, D., Tilly, C., *op. cit.*, p. xxxiii.

[2] *Ibidem.*

[3] Gamson, W., *Strategy of Social Protest*, ediția 1990, ..., *apud* Giugni, M.G., „Was it worth the effort? The Outcomes and consequences of social movements", în *Annual Review of Sociology*, nr. 24/1998, pp. 371–393.

Cercetări ulterioare au confirmat că strategiile disruptive cresc șansele ca mișcările să-și atingă scopurile. În alte privințe, cum ar fi formalizarea, succesul nu este întotdeauna înalt corelat.

O tehnică de cercetare mai productivă pare a fi cea comparativă. Burnstein (1985, 1999) a corelat influența mișcării pentru drepturi civile și a mișcării feministe asupra opiniei publice relative la egalitatea accesului pe piața muncii. Constatarea a fost că schimbarea socială s-a produs mai întâi la nivelul publicului, pentru ca ulterior să fie sancționată în legislație.[1]

Goldstone (1980) a legat consecințele mișcărilor de factori externi, precum crizele politice. Succesul unei mișcări nu ar fi dependent de mobilizarea resurselor (organizare, leadership, bani), cât mai ales de condițiile sociale și politice largi.[2] Cu alte cuvinte, teoria procesului politic cu accentul său pe oportunități explică mai bine consecințele acțiunilor colective. Fragmentarea elitei politice, lascivitatea controlului social (poate chiar complicitatea) la care s-ar adăuga alianțele puternice sunt factori ce facilitează succesul unei mișcări sociale.

A. Oberschall (1996) a cercetat consecințele mișcărilor sociale în societățile est-europene și a remarcat o cascadă de oportunități externe ce au facilitat acțiunea colectivă din *anus mirabilis 1989* (modificarea politicii URSS, implicarea directă a SUA și partenerilor vest-europeni, susținerea masivă a media internațională ș.a.). Mișcările postcomuniste au beneficiat de cea mai favorabilă structură de oportunități generată de politica de *glasnost*, fapt ce explică deopotrivă „succesele" fulminante în înlăturarea vechiului regim și slăbiciunile sau fragmentarea repetată după ce au preluat guvernarea.

Dacă, în principiu, consecințele mișcărilor sociale pot fi vizualizate printr-o variată tehnică de cercetare – studiu de caz, cluster de cazuri, comparativă, variabile externe –, definirea succesului este legată de „acceptarea unui grup de către oponenții săi ca reprezentant valid pentru un set de interese legitime" și „câștigurile sub forma noilor avantaje de către beneficiarii grupului în perioada de contestare și ulterior".[3]

Cât despre cercetarea relativă la consecințele neintenționate ale acțiunilor colective, C. Tilly a recomandat observarea dinamicii sociale în general, pentru a putea identifica efectele societale largi ale mișcărilor sociale, având în vedere trei seturi de variabile:

a. setul cumulat al tuturor revendicărilor;
b. efectele generale ale acțiunilor;
c. efectele colaterale (din afara evenimentelor și acțiunilor directe).[4]

---

[1] Menționat de Giugni în *op. cit.*, p. 376.
[2] *Ibidem*, p. 377.
[3] Giugni, M.G., *op. cit.*, p. 378.
[4] *Ibidem.*

Fără a se putea pretinde că există o legătură directă între mișcări și transformarea instituțiilor, se poate totuși acredita influența acțiunilor colective în oricare dintre instanțele schimbării sociale.

5.5. Mișcarea din mișcare. Colectivitățile strategice

Prin intermediul explicației unificate a structurii de oportunități, a structurilor de mobilizare și a structurilor mentale *(framing)* am atins esența acțiunii colective. În cazul anumitor mișcări, structura de oportunități are rolul determinant. Mișcările ecologiste sunt un exemplu. În alte cazuri, structurile de mobilizare sunt responsabile de declanșarea acțiunilor colective. Mișcările sindicale sunt un exemplu la îndemână. *Framing*-ul este esențial pentru mișcările religioase. În general mișcările cu substrat spiritual presupun o actualizare a cadrelor mentale latente din structurile de profunzime, cum sunt numite în antropologie și psihanaliză.

Totuși, oricât de deschise ar fi oportunitățile, puternice organizațiile și atractive ideologiile, nu orice acțiune colectivă a unei minorități are consecințe asupra întregii societăți sau asupra unei bune părți a acesteia. Pe de altă parte, acțiuni colective aparent minore și cu șanse de afirmare îndoielnice, precum mișcarea pentru drepturi civile, au generat schimbări strategice în societate. Strategic aici înseamnă alterarea fundamentală a comportamentelor în societate, ceea ce echivalează cu o reconfigurare a relațiilor sociale. Mai precis, chestiunea are o semnificație strategică în sensul în care modificarea unui conținut, a unui cod social oricât de mic generează transformări sociale de amploare. În mod tacit, se subînțelege că miza oricărei acțiuni colective este strategică, în sensul alterării comportamentului propriu și al altora. Mișcarea socială este o strategie de schimbare socială.

Printre alții, J. Jasper menționează destul de clar că „Nu orice acțiune (de-a noastră) este strategică. Mare parte este rutină sau comunicativă, mai puțin orientată către mijloacele de a obține ce ne dorim de la ceilalți".[1] Covârșitoarea parte a acțiunii individuale și colective se plasează așadar în orizontul de așteptare al semenilor noștri. Atunci însă când, prin acțiune colectivă, „jucătorii strategici reușesc să înșele așteptările și preferă altceva" decât rutina, se cheamă că există o sursă de creativitate

[1] Jasper, M. James, „A Strategic Approach to Collective Action: Looking for Agency in Social-Movement Choices", în *Mobilization: An International Journal*, nr. 9/1, 2002, p. 12.

colectivă și că este pe cale să se producă o inovație socială. Jasper consideră că, „în cele din urmă, așa se schimbă structurile".[1]

În exemplul biblic, când evreii conduși de Moise decid să pună capăt sclaviei egiptene, acțiunea a fost una strategică: a reinventat identitatea colectivă a israeliților și a modificat atitudinea faraonului față de acest popor. Este ceea ce s-ar numi creativitate colectivă și inovație socială: prin acțiune colectivă, o populație s-a eliberat de servituțile politice și s-a reinventat religios. Este o inovație pentru că a generat schimbare pe toate palierele sociale. Exodul sau fuga din Egipt ne oferă și o idee asupra timpului necesar pentru alterarea cadrelor mentale de profunzime – 40 de ani sau un ciclu complet de formare a unei generații adulte. Comunitatea evreiască ar reprezenta, din acest punct de vedere, o colectivitate strategică în sensul definiției din finalul secțiunii.

Pe această direcție, M. Lichbach (2001) sesizează miza strategică a acțiunii colective adnotând și comentând lucrarea *Power in Movement* a lui S. Tarow (1994) dedicată teoriei procesului politic. Tarrow este adeptul prevalenței structurii de oportunități în activarea surselor de putere ale mișcărilor sociale, surse descrise de noi mai sus. Jasper susține că, dimpotrivă, *framing*-ul, adică construcția sensului *(meaning-making)* este cea care deschide structura de oportunități. Oamenii definesc sistemul politic sau social ca inadecvat și construiesc mental modele alternative la realitatea existentă prin care își orientează acțiunile colective pentru a deschide o breșă în structura de oportunități. Indiferent însă dacă structura (perspectiva marxistă) sau *framing*-ul (perspectiva weberiană, numită și strategică) sunt cauza inițierii acțiunii colective, fapt este că se creează o oportunitate pe care o accesează „puterea" derivată din acțiunea colectivă. Puterea este „acolo". Ea poate fi însă accesată numai prin mobilizare și gândire/acțiune colectivă. Puterea în radicalismul de secol XIX este un instrument de demolare (la propriu) și reconstrucție a structurii socioeconomice și politice. Pentru cei nepotriviți cu noul *framing*, nu există decât o singură soluție: ghilotina mobilă. În pragmatismul weberian, puterea reconstruiește *framing*-ul social care se transferă în structuri sub formă de etos sau trăire colectivă. La weberieni este, așadar, suficient să schimbi compoziția mentală a elitei pentru a „salva" societatea cu părțile ei bune și rele (nu trebuie să trimiți oamenii vechii societăți în gulag pentru a genera noua ordine socială).

De aici mai departe Lichbach sugerează că „structura de oportunități politice activează alte trei surse de putere în mișcări: repertorii convenționale sunt susținute de cadre „mentale" ale acțiunii colective orientate către scop și de mobilizarea deliberată a structurilor de mobilizare".[2] În ceea ce privește puterea din mișcări, Lichbach crede

[1] *Ibidem*, p. 7.

[2] Lichback, M.L., „Structure, Strategy, and Political Action", în *The Review of Politics*, 2001, pp. 567–569.

că este o combinație a perspectivelor structurală și strategică: sistemele de stratificare politică, socioeconomică și culturală ale unei ordini sociale furnizează resursele ce stabilesc contextul pentru lupta pentru putere, avere și status. Despre aceasta este vorba în cele din urmă: ce puteri folosesc grupurile pentru a se plasa politic, economic și cultural/spiritual în structura socială. Grupurile marginale folosesc aproape fără excepție puterea organizată a mulțimilor.

Când „puterea" acțiunilor colective este absorbită prin intermediul unor mecanisme și instituții a căror funcție este să faciliteze schimbarea socială, caracterul mișcărilor se apropie de acțiunea socială convențională. Tarrow o numește acțiune „absorbită și instituționalizată în sistemul politic" prin intermediul „rutinei obișnuite ce nu încalcă nicio lege și nu violează niciun spațiu".[1]

Când energiile colective nu pot fi absorbite de structura de oportunități existentă, caracterul mișcărilor capătă o funcție disruptivă și devine acțiune colectivă neconvențională, chiar violentă sau ceea ce mai sus am numit revoluție. Este cazul teoretic ilustrat de conceptul societății în mișcare *(movement society).*

Lichbach observă că Tarrow nu opune ideea „mișcării din mișcare" perspectivelor raționalistă (indivizii sunt pur raționali și egoiști în ceea ce privește participarea la acțiunea colectivă), culturalistă (indiferent de condițiile materiale, acțiunea are sens pentru că este dirijată de conținutul ideatic) și structuralistă (condițiile structurale decid tipul acțiunii colective). În înțelesul lui Tarrow și Tilly, „raționaliștii utilizează ingredientele fundamentale ale teoriei acțiunii colective – antreprenori, patroni, stimulente selective, asumare de riscuri, instituții cu autoguvernare etc. – pentru a genera o contraopinie ce se concentrează mai degrabă asupra organizării protestului. Culturaliștii elaborează idei despre hegemonie, cadre, identitate, legitimare și dominație într-o abordare mai largă, dar concentrată, de fapt, asupra naturii normative a conflictului. Structuraliștii neglijează teoriile micro și localizează condițiile materiale generale alături de relațiile de putere ce se află undeva dincolo de aparențe și care schimbă și dirijează determinist acțiunile individuale și rezultatele colective".[2]

Pentru a depăși acest impas generat de competiția paradigmelor sau a perspectivelor, Tarrow imaginează un complex, un set de condiții ale acțiunii colective ce sunt în egală măsură oportunități și constrângeri: structură de oportunități politice, structuri de mobilizare, cadre și convenții (*conventions* sau condiții favorabile de expansiune a unei mișcări în spațiul social). „Mișcarea" din mișcare are surse multiple, prin accesarea oportunităților și structurilor, combinate cu

[1] *Ibidem*, p. 568.
[2] *Ibidem*, p. 569.

angajarea ideologiei și extinderea convențiilor. Ar fi deci vorba despre „materia cenușie" a mișcărilor – grupul mic al liderilor sau inițiaților, ce orientează acțiunile colective într-o direcție și nu în alta.

De aceea, Lichbach descrie perspectiva lui Tarrow ca manipulare strategică a oportunităților și constrângerilor, adică acțiuni colective de multiplicare a oportunităților și diminuare a constrângerilor. În textul lui Lichbach, „în modelul lui Tarrow, politica apare ca manipulare strategică a structurii de oportunități politice, societatea ca manipulare strategică a structurii de mobilizare și cultura ca manipulare strategică a cadrelor și convențiilor".[1] Cu alte cuvinte, oamenii angajează puterea și influența colectivă ca să altereze structura de oportunități politice, să mobilizeze rețelele sociale și să modifice cadrele mentale societale. Pentru moment, remarcă și Lichbach, perspectiva Tilly–Tarrow asupra mișcărilor sociale exercită o certă hegemonie și nu se anunță o perspectivă alternativă. Evident că manipularea are aici sens managerial, de levier al intervenției și influenței în jocul social.

Sociologic, pe baza acestei observații se poate formula următoarea ipoteză: comunitățile cu grad ridicat de integrare (organizare și cultură), care accesează intenționat și susținut structura de oportunități politice, economice sau culturale pot fi denumite colectivități strategice. Acțiunea colectivă este strategică, pentru că generează inovație socială, induce schimbare socială și plasează grupul respectiv în poziții privilegiate în raport cu puterea, averea și statusul.

5.6. Democratizarea prin protest

Din punct de vedere politic, mișcările se definesc prin diferență sau opoziție față de instituțiile existente. Sunt secundare, exterioare sau marginale în raport cu statul. Ceea ce aduce mișcările sociale în raporturi de interacțiune cu instituțiole publice sunt acțiunile colective, mobilizarea publicului. Printre altele, protestul este principala cale de atac și deci de interacțiune cu autoritățile. Încât acțiunea colectivă este cea care aduce mișcările din exterior în interiorul sistemului politic, adică în ceea ce Tarrow numește rețelele politice complexe. Intrarea mișcărilor sociale în sistemul politic instituțional are de data aceasta consecințe directe. Mișcările devin o sursă de democratizare sau de subminare a democrației.

Tot din punct de vedere politic, se poate remarca o corespondență generală, dar nu obligatorie între procesele de democratizare și mișcările sociale. Secolul al XIX-lea

[1] *Ibidem.*

european se distinge prin emergența celor mai multe mișcări sociale moderne în paralel cu extinderea și consolidarea democrației politice. Pe de altă parte, secolul XX a cunoscut perioade de expansiune a mișcărilor sociale și o severă compresie a instituțiilor democratice. În zilele noastre, degradarea democrației politice în Egipt este însoțită de o proliferare a mișcărilor sociale.

Există o legătură între democrație și mișcările sociale? Câtă „mișcare" este benignă pentru democrație?

Această lucrare acreditează ideea că, în linii mari, dar nu în mod necesar, procesele de democratizare se suprapun cu cele de expansiune a mișcărilor sociale.

C. Tilly (2013) a construit o scală de corespondență între democratizare și mișcări sociale.[1]

Această scală ar fi următoarea:

a. Democratizarea redusă sau absentă – lipsa mișcărilor sociale.

b. Democratizarea incipientă – campanii, repertorii sau afișări ale respectabilității, unității, numărului și determinării, oarecum similare celor ale mișcărilor, dar nu deocamdată combinații de campanie, repertorii și afișări de RUND.

c. Avansul democratizării – combinații limitate la anumite sectoare (de obicei, la studenți), fără disponibilitate generală a mijloacelor pentru alți pretendenți.

d. Democratizarea extensivă – disponibilitate extinsă a programelor, repertoriilor, afișărilor RUND în rândul programelor, identităților și localităților.

e. Democratizarea internațională incipientă – internaționalizare a revendicărilor mișcărilor sociale.[2]

Sub formă grafică, scala arată ca în imaginea de mai jos.

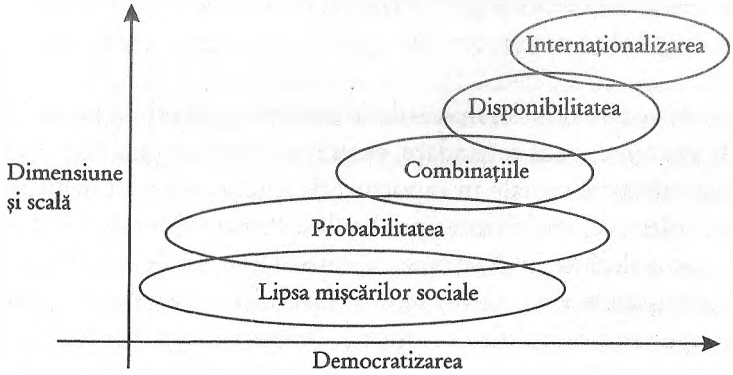

Scala de corespondență democrație–mișcări sociale (C. Tilly, 2013)

[1] Tilly, C și Wood, J. L, *Social Movements, 1768–2012,* Paradigm Publisher, Boulder, Londra, 2013, pp.130–131.

[2] *Ibidem*, p. 130.

Corespondență nu înseamnă că mișcările sunt expresii ale democrației, după cum nici democrația politică nu înseamnă cu necesitate prezența mișcărilor sociale. Mai degrabă ar fi vorba despre o covariație a celor două. Tilly consideră că „unele dintre suprapunerile extinse din punct de vedere istoric între democratizare și mișcări rezultă din faptul că procese similare le susțin pe amândouă".[1] În prima parte a anului 1990, România s-a angajat într-un larg proces de democratizare, iar prezența mișcării tinerilor în Piața Universității era un indicator al deschiderii în structura de oportunități. Întreaga Europă de Est a reinventat în câțiva ani după 1990 societatea civilă, iar efectul acestei mobilizări a „diviziilor inocente" asupra procesului de democratizare a fost benefic.

Teoretic, procesele similare democratizării politice și afirmării mișcărilor sociale ar fi:

a. creșterea numărului de indivizi disponibili pentru participare în politica publică sau/și a legăturilor între acești indivizi;

b. egalizarea resurselor și legăturilor dintre acești indivizi;

c. izolarea sistemului politic față de inegalitățile sociale existente;

d. integrarea rețelelor de încredere interpersonală *(trust networks)* în sistemul politic.

Când întârzie democratizarea, în unele instanțe, „mișcările sociale promovează programe antidemocratice, cum ar fi excluderea imigranților, minorităților rasiale, etnice sau religioase".[2] În aceleași instanțe identificăm și partide sau grupuri de influență cu rol similar în încurajarea sau subminarea democrației. Ar fi neproductiv să alocăm exclusiv mișcărilor sociale preferința pentru democrație sau totalitarism.

Tilly consideră că extinderea participării, egalizarea resurselor indivizilor și integrarea rețelelor sociale în sistemul politic reprezintă procese de democratizare la care au acces toți actorii colectivi de forma mișcărilor sociale sau a partidelor politice.

Extinderea participării înseamnă că numărul și conexiunile sociale aduc în spațiul public indivizi cu biografii disponibile pentru mișcările sociale. În interiorul elitei se produc disidențe disponibile pentru alianțe (se modifică polii de putere și se alterează structura elitei). Obținerea unui statut public prin acțiune colectivă este relativ accesibilă grupurilor organizate. Egalizarea resurselor și a legăturilor înseamnă, în opinia lui Tilly, favorizarea alianțelor între grupuri și organizații potențial interesate de acțiuni colective comune. În sfârșit, „integrarea rețelelor de încredere interpersonală în politica publică are efect dual asupra mișcărilor sociale: crește interesul

[1] *Ibidem*, p. 137.

[2] *Ibidem*, p. 126.

participanţilor potenţiali în formularea de noi revendicări ale mişcării şi, în acelaşi timp, facilitează mobilizarea indivizilor deja conectaţi" la mişcările sociale.[1]

Integrarea reţelelor interpersonale în politica publică înseamnă, în linii mari, următoarele:

– înfiinţarea de asociaţii publice recunoscute, adică a organizaţiilor private de interes public de genul societăţilor de întrajutorare, partidelor politice, sindicatelor, congregaţiilor religioase şi a altor tipuri comunitare ce solicită recunoaştere pe baze egale;

– promovarea înfrăţirii, integrării *(kinship)*, a convingerilor comune şi securităţii prin intermediul acestor organizaţii;

– acceptarea înregistrării guvernamentale a unor evenimente private importante precum naşterea, nunta, moartea;

– utilizarea înregistrărilor oficiale pentru a valida tranzacţiile sociale şi economice;

– acceptarea accesului la submiterea de date personale agenţiilor publice sub forma recensămintelor, statisticilor şi a altor iniţiative similare;

– cumpărarea şi utilizarea înscrisurilor de valoare emise de guvern (bani, obligaţiuni, garanţii);

– serviciul militar şi civil pentru guvern;

– utilizarea serviciilor de sănătate, educaţie, securitate furnizate de guvern.[2]

Dintre acestea, evident că formele asociative sunt cele mai importante pentru mişcările sociale, având în vedere că asociaţionismul preformalizează reţelele sociale şi le transformă în acest fel în organizaţii ce pot intra în sfera de interes a structurilor de mobilizare pentru acţiuni colective. Structurile asociative sunt, în acelaşi timp, organizaţii de interes pentru partidele politice şi grupurile de interese. În mod obişnuit, afilierea asociaţiilor cetăţeneşti la partidele politice nu exclude participarea lor la mişcările sociale.

Covariaţia democratizare–dezvoltare a structurilor asociative este explicată pe baza următorilor indicatori:

– modele deschise de relaţionare între guvernanţi şi guvernaţi (în principal prin lărgirea conceptului juridic al cetăţeniei);

– lărgirea şi egalizarea drepturilor şi obligaţiilor în interiorul sistemului politic;

– creşterea consultărilor obligatorii a guvernanţilor în ceea ce priveşte schimbările de politici publice, resurse şi lideri;

– extinderea măsurilor de protecţie a comunităţilor vulnerabile, precum minorităţile;

– crearea de instituţii complementare angajate în susţinerea actului de guvernare.[3]

---

[1] *Ibidem*, p. 137.

[2] *Ibidem*, pp. 137–138.

[3] *Ibidem*, pp. 139–140

În ceea ce privește instituțiile auxiliare, majoritatea democrațiilor au inițiat măsuri de sprijinire a sindicatelor, a organizațiilor minorităților culturale, persoanelor cu dizabilități, asociațiilor pentru tineret, sport sau informare publică. Se remarcă și reversul unor astfel de politici, în sensul transformării acestor instituții în agenții complementare politic (de sprijin guvernamental). Caz în care guvernul nu susține mișcările sociale, ci le subordonează. Regimuri politice interbelice precum cele din Italia și Germania au încorporat mișcări întregi sau elemente din repertoriul acestora, precum marșurile, demonstrațiile sau parada publică în structura guvernamentală. În mod similar, guvernările socialiste din Europa de Est au încorporat structurile sindicale. Devine evident că subordonarea mișcărilor existente sau organizarea altora de către guverne, indiferent de orientarea lor politică, încalcă autonomia acțiunilor colective și deci anulează covariația dintre democratizare și afirmarea autonomă a mișcărilor sociale.

Autonomia acțiunilor colective civile este așadar o precondiție pentru complementaritatea democratică a mișcărilor sociale cu sistemul guvernamental. Între altele fie spus, autonomia probabil că este cheia explicației sociologice a tot ceea ce înseamnă societal sau neguvernamental. Mișcările sociale fac politica societății civile, partidele și parlamentul fac politica guvernamentală. Una este societatea, cealaltă este statul. Societate civilă înseamnă infrastructura asociațională anonimă, dar omniprezentă, informală, însă înzestrată cu, printre altele, autoritatea controlului moral în societate. Puterea rețelelor sociale este a societății civile, adică puterea celor fără de putere *(the power of the powerless).* Autonomia societății în raport cu statul este dată de dimensiunea, densitatea și orientarea interacțiunilor din sectorul civil al organizării sociale. Cu cât sunt mai dense și dinamice aceste rețele, cu atât este mai puternică societatea civilă. M. Mann (1984) arată că puterea socială este asociată cu infrastructura societală creată de multitudinea de rețele și interacțiuni ale societății civile. Pe această bază, acreditează ideea că statul dispune de capacitate guvernamentală în măsura în care accesează aceste rețele, respectiv construiește o structură de penetrare a lor. O numește capacitate infrastructurală *(infrastructural capacity)* și poate fi înțeleasă ca abilitate de a implementa politici și de a extrage resurse sau sprijin pentru guvernare.[1]

În general, se pot identifica trasee de schimbare socială disponibile pentru structurile societății civile, recte mișcările sociale. Democrațiile participative (cum este cazul Elveției, un exemplu de democrație directă des invocat de Tilly) au instituționalizat aceste trasee: dacă un număr de cetățeni – 100 000 în Elveția – inițiază o acțiune colectivă de schimbare socială, preferința lor este obligatoriu expusă unui referendum popular. Numită „inițiativă populară", această masă critică de indivizi este, pe fond, un simulacru de mișcare socială, ceea ce înseamnă că traseul de afirmare

[1] Mann, Michael, *The Sources of Social Power,* Cambridge University Press, 1998.

a mișcărilor sociale a fost instituționalizat. De asemenea, dacă guvernul inițiază o lege, ea este supusă unui referendum facultativ: 50 000 de elvețieni se pot mobiliza în cadrul unei inițiative de punere la încercare a proiectului guvernamental. Democrație participativă înseamnă preabsorbția oricărei acțiuni colective de contestare. (De exemplu, la referendumul din octombrie 2013, elvețienii au votat în legătură cu oportunitatea profesionalizării serviciului militar. Printre altele, serviciul militar are o tradiție de voluntariat încă din perioada medievală și este și astăzi asimilat formelor de asociere colectivă specifice societății civile. Este vorba despre milițiile populare în care oricare cetățean apt să poarte o armă se înrola în serviciul militar. Pare paradoxal acest voluntariat obligatoriu, dar explicația rezidă în conotația civică pe care serviciul militar o are la elvețieni: participare a tuturor membrilor comunității la efortul de apărare. Serviciul militar este o instituție a societății civile, este acțiune colectivă civilă transferată în responsabilitatea guvernamentală prin intermediul a ceea ce Tilly numește rețelele de încredere socială. Rezultatul referendumului a fost în favoarea păstrării serviciului militar obligatoriu și a fost reiterat în constituție.)

Democrațiile reprezentative au omologat alte trasee de afirmare a mișcărilor sociale. Prin comparație, dacă Elveția este o democrație directă și consensuală (nu există opoziție politică), Marea Britanie este una pur reprezentativă în care activitatea politică este rezultatul competiției dintre putere și opoziție. În mod similar, acțiunea colectivă inițiată de mișcările sociale are un caracter neconsensual sau contestatar *(contention politics)*. De reținut că mare parte din adnotările teoretice ale lui Charles Tilly, relative la mișcările sociale se bazează pe experiența democrației anglo-saxone, cazul helvet fiind studiat ca deviație paradigmatică.[1] Sociologic, ne putem aștepta la un grad de covariție mai înalt între democratizare și mișcări în cazul sistemelor politice neconsensuale și unul mai redus în cazul celor consensuale de tipul Elveției.

Revenind la covariația democratizare–activism social, observăm că dinamica internă a mișcărilor sociale activează toate cele trei clase de procese ce promovează democrația: lărgirea și egalizarea participării politice colective, izolarea politicii de inegalitățile sociale (altfel spus, prevenirea politizării inegalităților) și reducerea izolării rețelelor de încredere în raport cu actorii politici relevanți (ceea ce echivalează cu socializarea actorilor politici).[2] Viceversa este, de asemenea, validă, anume „în măsura în care guvernul distruge, redirecționează, dispersează, ignoră sau cooptează coalițiile mișcărilor sociale și rețelele lor de încredere, democrația suferă".[3]

[1] Termenul îi aparține lui Karl Deutsch (1974), care a considerat Elveția un model paradigmatic al integrării politice. Vezi, pentru detalii, Ionel Nicu Sava, „Democrația politică între modelul majoritar și cel consensual. Cazul elvețian", în Revista ISPRI, Academia Română, 2012.

[2] *Ibidem* 2, p. 142.

[3] *Ibidem.*

Prin prisma consecințelor politice, mișcările sociale pot fi în egală măsură constructive sau distructive, democratice și antidemocratice. Abia când turbulențele generate de acțiunile colective se încheie se poate face o evaluare a consecințelor, a actorilor implicați și a schimbării sociale generate. În România de exemplu, acțiunii colective prodemocratice a tinerilor din Piața Universității în primăvara anului 1990 i-a fost opusă intervenția minerilor din 13–15 iunie, ce a generat turbulențe politice grave (violență) și consecințe asupra democrației politice pentru cel puțin un deceniu. S-au adăugat măsurile de marginalizare inițiate împotriva liderilor și grupurilor indezirabile. În elitele românești ale anului 2013 nu se regăsesc liderii generației tinere din iunie 1990, ceea ce este simptomatic pentru pretinsa democrație a ultimelor două decenii. Ceea ce înseamnă că acțiunile minerilor au fost completate de măsuri de represiune ulterioare, mai puțin violente, dar nu mai puțin eficiente.[1]

C. Tilly arată că mișcările sociale contribuie la democratizare, în principal, prin:

– inițierea de coaliții între categorii altfel concurente în spațiul public (cum ar fi coaliția dintre creștinii copți și frații musulmani în Egipt înainte de căderea lui Mubarak);

– formarea unui pol de activiști-negociatori în crearea coalițiilor;

– stabilirea de legături cu categorii sociale sau organizații ce nu au fost anterior angrenate în acțiuni colective;

– formarea de alianțe între grupurile recent mobilizate și actori politici existenți.[2]

În înțelegerea sociologului american, transferul de influență și putere către indivizi și rețelele lor de încredere socială este o rețetă certă pentru democratizare. Viceversa este din nou validă, anume de-democratizarea se produce când mișcările „reduc gradul de participare în politica publică, măresc inegalitățile dintre participanți în politica publică și/sau izolează rețelele de încredere de politica publică".[3] Extragerea unei comunități sau grup din corpul social, autonomizarea sau segregarea

[1] Ar trebui evaluat dacă o oportunitate similară mișcării din Piața Universității din primăvara anului 1990 nu s-a creat în 2013 când s-a lansat Mișcarea Pentru România. Conform schemei ce acreditează ideea nișei în corpul elitei ca deschidere în structura de oportunități, printre inițiatorii anonimi ai ideii populare probabil că s-au aflat indivizi aflați în poziții-cheie care au înțeles sensul profund al Pieței Universității. Însă în 2013, la fel ca în iunie 1990, s-a produs o substituție a *framing*-ului, a cadrului mental ce anima aceste mișcări. În 1990, ideologia și intelectualii civici au efectuat respectiva substituție. În 2013, intelectualii marginalizați în Partidul Democrat Liberal au inițiat, de asemenea, o substituire a *masterframe*-ului Mișcării Populare, operațiune în urma căreia au înființat un partid. Diferența este că generația așa-zis civică din 1990 era mai puternică și consistentă cultural decât cea de acum. Faptul simptomatic este că ambele au eșuat. Nu eșecul lor este însă important, ci substituția *framing*-ului și a elitelor și probabil ratarea a încă unei mișcări sociale de inspirație populară.

[2] *Ibidem* 2, p. 143.

[3] *Ibidem*, p. 144.

acestuia în raport cu o majoritate este un gest cu consecințe politice nedemocratice. Teoretic, orice grup ce inițiază acțiuni colective autonome în raport cu restul societății (fie acestea minorități etnice, grupuri de interese economice, conspirații etc.) afectează regimul social al egalității, ceea ce înseamnă că, de fapt, inițiază atentate la adresa democrației.

Schema de interpretare relativă la democratizare și mișcări sociale poate fi aplicată și proceselor globale. Accesul diferențiat la resurse, mijloace de comunicare și cooperare cu instituții globale cel mai probabil va duce la creșterea inegalității între mișcări, fie ele cu bază națională sau globală. În principiu, guvernele naționale își reduc capacitățile de satisfacere a revendicărilor sociale locale, fără ca structuri internaționale să preia această sarcină. Globalizarea ne avertizează că democrația poate intra în declin la nivel național. Este cazul Egiptului după Mubarak, unde mișcările s-au mobilizat împotriva statului, adică împotriva celor ce controlează statul, militarii.

În baza ideii enunțate mai sus, anume că orice mobilizare socială este însoțită de o contramobilizare, Sklair (1995), citat de Della Porta și Diani, menționează o primă consecință la nivel global. Sklair consideră că avansul constant al mișcării laburiste la nivel național, vizibil în victoriile sale din secolul XX numite statul bunăstării, a generat o reacție pe măsură din partea clasei capitaliste. Această reacție se numește neoliberalism.[1] La începutul secolului XXI, strategia capitalului în raportul său cu munca ar fi așadar expunerea revendicărilor clasei lucrătoare pieței globale, mai exact, a competiției directe pentru productivitate între comunitățile de muncă. În acest fel, lucrătorii englezi, francezi sau americani sunt așezați în competiție directă cu cei chinezi, brazilieni sau sud-africani prin intermediul pieței globale. A rezultat o criză de proporții a statului bunăstării în țările occidentale, care a devenit prima victimă a globalizării. Un bun produs de un lucrător chinez este mai ieftin cu echivalentul contravalorii cheltuielilor cu munca și tehnologia în comparație cu un bun similar produs de un lucrător francez. Datorită neoliberalismului, orice mișcare socială care reacționează la această criză nu își poate plasa revendicările decât la adresa pieței globale și instituțiilor acesteia – OMC, FMI, Banca Mondială, G 20. Prin politice neoliberale, statul național și-a transferat o serie de funcții instituțiilor internaționale. Prin globalizare, activul social este transferat în spațiul social internațional, în timp ce pasivul este în continuare naționalizat. Datoriile suverane sunt un exemplu de naționalizare a efectelor globalizării. De aici rezultă indeterminarea mișcărilor *indignados* sau *occuppy:* nu te poți indigna pe un mecanism economic și nu poți ocupa o instituție a pieței precum bursa din Wall Street. Procesul este menționat și de C. Tilly în ultima sa carte

[1] *Ibidem*, p. 229.

(2013), atunci când evaluează posibilitatea transnaționalizării mișcărilor sociale cu accent pe cele antiglobalizare. În înțelesul acestei lucrări, mobilizarea indignaților ar avea efecte dacă acțiunile lor colective sunt integrate la nivel global. Pentru moment este cert că mișcările transnaționale sunt un domeniu de afirmare constantă în ultimele decenii. Însă numai viitorul ne poate spune dacă vom asista la profilarea unei mișcări globale în raport cu criza globalizării.

5.7. Partide, lobby, grupuri de interese și mișcări sociale

Ipoteza sociologică conform căreia mișcările sociale sunt *challengers* care își încearcă șansele intrării în sistemul politic instituționalizat este amendată de J.A. Goldstone (2003), care susține că, dimpotrivă, „mișcările sociale constituie (deja) un element esențial al politicii de zi cu zi în societățile moderne și există doar o linie subțire și permeabilă între politica instituționalizată și neinstituționalizată".[1] Teza lui Tarrow relativă la societatea în mișcare (mișcările sociale nu mai sunt excepții, ci au devenit regulă) este utilizată de Goldstone pentru a susține ideea că acțiunile colective de contestare nu sunt decât o altă formă sau o metodă de exprimare politică ce s-a rutinizat precum activitatea curților, partidelor, parlamentelor și alegerilor. În formularea lui Goldstone, „nu putem înțelege funcționarea instituționalizată, normală a (acestora) fără să înțelegem formarea lor intimă și perpetuă prin intermediul mișcărilor sociale" întrucât „instituțiile de stat și partidele sunt interpenetrate de mișcările sociale, adesea dezvoltându-se din mișcări, ca răspuns la mișcări sau în strânsă asociere cu mișcările".[2]

Goldstone expune, de fapt, o antiteză: pune la îndoială ideea că mișcările sociale sunt „politică, dar cu alte mijloace" și acreditează că ele sunt mai degrabă complici ai instituțiilor (ai partidelor de exemplu), adică forme omologate ale participării sociale, întrucât vechile mișcări sunt actualele instituții, iar noile mișcări urmează a deveni instituții.

Ar trebui stabilit, în acest caz, dacă mecanismul instituționalizării mișcărilor a fost exersat atât de intens în perioada modernă încât orice grup organizat ce recurge la acțiuni colective suficient de consistente parcurge, de fapt, un traseu de instituționalizare cu dificultăți din ce în ce mai reduse, având în vedere că nu mai avem de-a face cu o excepție, ci cu o regulă. Sesizarea ar fi cu atât mai precisă dacă luăm în

[1] Goldstone, J.A., „Introduction: Bridging Institutionalized and Noninstitutionalized Politics", în Jack A. Goldstone *(ed.), States, Parties and Social Movements*, Cambridge University Press, 2003, p. 2.

[2] *Ibidem*.

considerare că partidele, adunările legislative, alegerile politice au fost la rândul lor mișcări ori s-au instituționalizat ca urmare a lor. Instituția parlamentului de exemplu, fundamentală pentru democrația politică modernă, este un produs al mișcării de la 1688 (numită și Glorioasa Revoluție).

Când o mișcare a devenit partid sau instituție, se trece de la protest în stradă la opoziție/consens în parlament sau o combinație a celor două. Goldstone le consideră grupuri plasate fie în interior (în sensul că sunt aliniate și integrate cu autoritățile instituționalizate), fie în exterior, motiv pentru care acțiunea lor diferă, în termenii politologului american, între politica convențională și protest. Simplificând lucrurile, grupurile din exterior protestează, cele din interior guvernează sau fac opoziție. Unele se numesc mișcări, altele partide. Diferă doar gradul lor de instituționalizare.

În opinia noastră, antiteza lui Goldstone, de fapt, nu anulează ideea acțiunilor colective ca politică de contestare, ca structuri alternative la politica instituționalizată sau „normală", cum o numește acesta. Prin exagerare, Goldstone susține că, teoretic, insurgența este parte normală a politicii sau, cu alte cuvinte, că nu (mai) este nimic extraordinar cu revoluțiile. Lucrarea de față susține că mișcările sociale își păstrează, de fapt, caracterul extraordinar, iar capacitatea lor disruptivă este în continuare foarte ridicată. Mișcările sunt, din acest punct de vedere, reacții colective la contexte sociale noi, sunt mobilizări de corectare sau echilibrare a unor deficite sociale. Ceea ce știm este că insurgența sau mișcările apar întotdeauna când sunt îndeplinite condițiile schimbării sociale: modificarea structurii de oportunități, o populație mobilizată prin rețele sociale, o explicație culturală a acțiunilor.

Pe fond, problema nu ține de finalitatea acțiunilor colective (a deveni sau nu parte instituționalizată a politicii, așa cum susține Goldstone), ci de procesul social pe care îl implică emergența și dinamica unei mișcări sociale. Cu alte cuvinte, finalitatea este relevantă politic în timp ce parcursul, interacțiunea sau dinamica, așa cum a numit-o Tilly, între challengeri, neutri și opozanți este relevantă ca proces social. Proces înseamnă socializarea unui grup prin intermediul unei structuri de mobilizare (organizație) și a unui cadru mental colectiv (ideologie). Exercițiul acesta este, în anumite privințe, mai important decât instituționalizarea unei mișcări. Ideea că schimbarea poate fi instituționalizată are sens doar dacă ne imaginăm că se produce prin interacțiune, prin exercițiul socializării, care este acțiune colectivă. Cu alte cuvinte, acțiunile colective sunt o sursă de inovare socială, pentru că prin interacțiune se generează idei, stiluri sociale, coduri culturale, identități, modele de leadership, atitudini și comportamente noi. Protestul este partea vizibilă sau aparența politică a mișcărilor. Partea mai puțin vizibilă este cea socială. Cum s-ar spune, dacă protestul se vede, procesul se simte.

Feminismul, de exemplu, nu a devenit partid și cu atât mai puțin grup de interese. Acțiunile colective ale mișcării feministe au avut însă un impact social mai important decât am putea înțelege din teza lui Goldstone. Feminismul a modificat codul

politic, prin introducerea în procesul electoral a jumătății tăcute și neglijate a stocului demografic, a modificat codul social modern, prin egalizarea șanselor la educație și acces pe piața muncii și, în sfârșit, dar nu în cele din urmă, a modificat codul cultural sau mental contemporan, prin reinserarea sensibilității și identității feminine în cultura publică. Societatea a devenit mai democratică, egalitară și s-ar putea spune mai diversificată profesional și cultural și deci mai morală, în urma procesului sau interacțiunii acțiunilor colective feministe cu instituțiile, cu neutrii și opozanții. Astfel că, în ultimii o sută de ani, în Europa și America, feminismul a produs mai multă inovație socială decât toate reformele politice la un loc. A schimbat instituții, stiluri, modele, prejudecăți și atitudini. Feminismul și-a păstrat în același timp autonomia, a rămas în afara instituțiilor politice, adică o mișcare dedicată procesului, interacțiunii. Reținem aici ideea că fundamental la o mișcare este procesul, interacțiunea și nu neapărat finalitatea sau instituționalizarea. Instituțional, am fi putut anticipa evoluția mișcării feministe și am fi putut modifica legislația și instituțiile în avans. Cu siguranță însă că nu am fi putut simula procesul de socializare, interacțiunea socială generată de feminism.

În mod similar se poate susține că este puțin probabil ca *Greenpeace* să devină o parte „normală" a politicii, pentru că acțiunile sale colective o plasează în majoritatea cazurilor în marginea sistemului politic și nu de puține ori în conflict cu acesta. *Greenpeace* este o reacție la agresarea mediului fizic al comunităților și expansiunea sa globală este un indicator al magnitudinii acestei chestiuni. Populațiile lumii sunt îngrijorate de degradarea condițiilor naturale, ceea ce are un impact major asupra stilurilor de viață. Și, în ciuda unei instituționalizări relativ accelerate a acțiunilor colective în sprijinul protecției mediului, ritmul de degradare a mediului este mai rapid, fapt ce menține o rată de mobilizare înaltă a organizațiilor de protecție a ecosistemelor reprezentate de *Greenpeace*. Ecologismul în general și *Greenpeace* în particular sunt structuri de socializare, de interacțiune a rețelelor sociale în raport cu una dintre problemele fundamentale a zilelor noastre: calitatea mediului natural. Funcția sa de socializare nu ar putea fi substituită de nicio instituție publică, fie ea guvernamentală sau nu.

Totuși, Goldstone nu neagă integral importanța procesului sau a dinamicii. Numai că această dinamică o plasează de-a lungul unui continuum la capătul căruia se află tot instituționalizarea. Grafic, pe acest continuum, la stânga s-ar afla mișcările sociale, iar la dreapta grupurile de interese și partidele. Precum în politică, la stânga politica se face în stradă, la dreapta se face în instituții.

Să evaluăm pe scurt ce se află în partea dreaptă și aparent opusă mișcărilor sociale, adică grupurile de interese și partidele politice, pentru a înțelege mai bine funcția specifică și unică a mișcărilor sociale. O mișcare precum *Greenpeace* s-a instituționalizat deja prin intermediul partidelor ecologiste sau verzi. Totuși, mișcarea ecologistă

nu se identifică total și nu se „topește", precum ne sugerează Goldstone, în aceste structuri politice formalizate. Mișcarea ecologistă nu se confundă nici cu multitudinea de grupuri de interese și organizații neguvernamentale ce orbitează în jurul politicilor și instituțiilor de protecție a mediului.

Ce sunt, în acest caz, grupurile de interese și care este legătura lor cu mișcările? Formal, accesul instituțional al grupurilor de interese se produce după cel de-al Doilea Război Mondial, când sunt asimilate ca actori legitimi îndeosebi în SUA. Meyer (1993) arată că David Truman a legitimat accesul grupurilor de interese în politica americană, iar R. Dahl a legitimat accesul lor în teoria politică.[1] Conceptul democrației poliarhice al lui Dahl plasează grupurile de interese la nivelul grupurilor politice în formare *(nascent constituencies)* care își negociază influența cu partidele și liderii politici. Grupurile de interese sunt partide politice în formare. Unele devin partide, altele nu. De aceea, sociologic, cel mai bine pot fi înțelese ca substitute sau simulacre ale unor forțe politice (un fel de *might be political parties).* Grupurile de interese sunt astfel înțelese ca un fel de anticameră a politicii. De aici le vine de altfel și numele: pentru că fac politică pe holurile guvernului, se numesc grupuri de lobby. Cu cât sunt mai multe și mai diversificate, cu atât crește importanța politicii lor.

Agregarea tuturor grupurilor de interese dintr-o societate constituite un sector similar celui al mișcărilor sociale. De aceea, Meyer și Imig orientează analiza dinspre teoria politică a grupului de interese către sociologia setului sau sectorului grupurilor de interese. Problema nu este de natură etică și politică – dacă grupurile de interese sunt legitime –, ci de natură sociologică; legitime sau nu, influența lor nu poate fi neglijată. Diferențele și similitudinile cu sectorul mișcărilor sociale devin, în acest caz, mult mai vizibile. În teoria politică se evaluează influența lor asupra democrației. Tocmai de aceea au fost numite grupuri de interese legitime și rolul lor a fost reglementat prin legislația privind lobby-ul politic. Din această perspectivă, orice interes privat organizat care dispune de resursele necesare poate genera un grup de lobby care să deruleze acțiuni de influențare a partidelor, legislativelor, guvernului și opiniei publice. Acțiunile sunt în numele și cu resursele unui grup de interese private și, deși sunt publice, nu sunt acțiuni colective. Motiv pentru care tehnicile de evaluare a lobby-ului sunt, de obicei, inspirate din ceea ce se numește modelul de maximizare a profiturilor *(profit maximizing model)* din economie, care arată cum interese organizate ce sunt capabile să depășească dilema acțiunii colective promovează mai degrabă obiective concentrate prin intermediul unor „puternice organizații de lobby pe cheltuiala celor slabi în efortul de a asigura bunuri private fie pentru o întreagă industrie

[1] Meyer, David S, Imig, Douglas R., „Political Opportunity and the Rise and Decline of Interest Group Sectors", în *The Social Science Journal*, vol. 30/3, 1993, p. 254.

pe seama intereselor colective ale publicului, fie pentru firmele dinamice și puternic ale unei industrii pe seama celor mai slabe".[1]

Lobby-ul este doar atât: grup de interese private organizate. Anual, industria d lobby dispune de fonduri de miliarde. După ce Uniunea Europeană a legitimat gru purile de lobby, centrul internațional al acestei industrii s-a mutat la Bruxelles. Teh nicile de influențare sunt expertiza, negocierea, finanțarea, presiunea, cooptarea persuasiunea, comisionul, șantajul, mita ș.a. Grupurile de interese recurg foarte ra sau deloc la acțiuni de protest. Le lipsesc structurile de mobilizare, adică accesul l rețelele sociale sau la structurile de încredere socială. De asemenea, în masa populație grupurile de interese nu găsesc rezonanță la programul de schimbare socială propus Un grup privat cu interese industriale va reuși cu dificultate să mobilizeze un număr suficient de oameni pentru susținerea scopurilor sale economice. Un exemplu la în demână este fondul de investiții canadian de la Roșia Montană din România.

Perspectiva teoretică propusă de sociologii americani Meyer și Imig permite pla samentul grupurilor de interese într-un cadrul social și politic mai larg, de unde s pot vizualiza mai bine funcțiile lor publice. Privite ca sector, se observă că „împărtășire unei preocupări politice anume le permite (grupurilor de interese) să formeze aliant pentru a-și întări influența și să competiționeze în obținerea de resurse precum ade renți, patroni, chestiuni, cauze și acces privilegiat la guvern".[2]

Sectorul reflectă diversitatea intereselor private ce operează în politica SUA, adic ceea ce sociologii citați numesc industrii, regiuni sau circumscripții. Rolul lor est de a aduce aceste interese în spațiul public și de a le „vinde" ca produse colective. D exemplu, industria aparatelor de purificare a aerului foarte probabil va fi reprezen tată de un grup de interese ce militează pentru un mediu ambiant mai curat. În consecință, vor expertiza chestiunea și vor persuada autoritățile să ridice standarde publice de purificare a aerului în paralel cu informarea publicului în legătură cu pericolele la care se expune trăind într-un mediu poluat. În mod similar, industriil și birocrațiile asociate cu teza încălzirii globale vor derula acțiuni de influențare publică și legislativă care să reflecte aceste preocupări. Fundații, *think-tank*-uri, cen tre de cercetare și informare, conferințe, publicații, portaluri de dialog online, foru muri se vor mobiliza pentru a susține dezbaterea privind încălzirea globală. În 2013 România a fost expusă celei mai active politici de lobby din ultimele decenii pentru susținerea/interzicerea exploatării gazelor de șist.

Deducem din cele de mai sus că grupurile de interese private, deși beneficiază de aceleași condiții pentru acțiune publică, precum accesul la structura de oportu nități, totuși nu sunt mișcări. Funcția lor socială este similară formațiunilor

[1] Lowery, David, „Why Do Organized Interests Lobby?", în *Polity*, vol. 39/1, ianuarie 2007.
[2] *Ibidem*, p. 258.

politice cu precizarea că structura de interese este mult mai redusă decât în cazul partidelor. Prin comparație cu sectorul mișcărilor sociale și sectorul grupurilor de interese, partidele sunt agregate instituționalizate ale unei „industrii" sau „ramuri" a sectorului grupurilor de interese cu sectorul sau industriile mișcărilor sociale. Partidele sunt grupuri de interese private cu grad de formalizare mai ridicat decât facțiunile constitutive. Cel mai probabil, partidele socialiste de exemplu aglutinează organizații ale lucrătorilor și grupuri sindicale și intelectuale de stânga, cele conservatoare sunt susținute de grupurile de interese industriale și religioase. Înainte de a deveni partide, acestea au fost, în înțelegerea lui Goldstone, grupuri de interese sau mișcări sociale. Este adevărat, unele partide, atât tradiționale, cât și recente, au fost la originea lor mișcări sociale.

Nu ne propunem aici să detaliem traseul de formare al partidelor politice, însă cel mai probabil la originea unui partid se află o mișcare socială care în acțiunile sale colective s-a intersectat undeva cu unul sau mai multe grupuri de interese. Datorită aprehensiunii mișcărilor sociale pentru stânga politică, partidele de stânga au o ascendență în mișcări mai pronunțată decât cele de dreapta. Ca ideal-tipuri, partidele conservatoare se nasc prin unificarea intereselor capitalului industrial cu mișcările de inspirație religioasă, în timp ce partidele socialiste și liberale sunt generate de unificarea mișcărilor sociale cu sprijinul capitalului financiar. Socialiștii, liberalii (cu excepția liberalilor englezi), verzii au fost propulsați pe scena politică de mișcările sociale corespondente.

Formarea unui partid, adică intersecția unei mișcări cu un grup de interese a fost ideal-tipic descrisă de R. Michelis încă din 1911. Relația partidelor cu mișcările a fost astfel asociată cu ceea ce Michelis a numit „legea de fier a oligarhiei": orice mișcare populară care se transformă în partid politic devine o organizație oligarhică. În formularea lui Michelis, „cine zice organizare zice oligarhie".[1] Argumentele sale au fost următoarele: chiar și cea mai largă și democratică organizație este divizată de elite ale căror interese particulare devin, mai devreme sau mai târziu, oligarhice; grupul sau elita care reușește să se impună la conducerea unei mișcări se va folosi de contribuția celorlalți pentru a-și formaliza dominația. Contribuția celorlalți membri înseamnă creșterea organizației, ceea ce oferă elitelor privilegiul „asumării" deciziilor colective, având în vedere că, pe măsură ce crește organizația, tehnicile decizionale devin din ce în ce mai complicate. Delegarea de responsabilitate este una dintre aceste tehnici. Pentru a-și conserva pozițiile, liderii recurg la crearea pozițiilor administrative permanente. Ulterior, elita administrativă generează o solidaritate oligarhică. În acest

[1] Michelis, Robert *1911, Political Parties: A sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, New York, Collier Books, 1962. Michelis a fost un militant social-liberal german la începutul secolului XX, deziluzionat de traseul politic al mișcării.

fel, prin organizare se ajunge la oligarhie.[1] Evident, în înțelegerea sociologică, grupul sau oligarhia de partid este, de fapt, un grup de interese. Republicani americani au fost adesea identificați cu industria petrolieră, după cum democrații au fost asociați cu industriile media.

Totuși, studii mai recente relative la partidele politice (K. Gardner, 2012) arată că natura partidelor politice s-a schimbat în ultimele decenii printre altele prin trecerea de la forma patronală sau oligarhică la cea programatică sau managerială.[2] Partidele nu mai pot fi controlate exclusiv de grupuri private, pentru că înțelegerea lor ca un brand public, ca expresie a unui program sau viziune presupune alternarea leadership-ului în funcție de rezultatele alegerilor. Dacă partidul este un brand, un produs ce se vinde la alegeri, atunci el poate fi evaluat ca o organizație sau firmă. În competiția politică, partidele și mișcările realizează fuziuni, alianțe și convenții sau, dimpotrivă, izolare, discreditare sau condamnare reciprocă. Înțelese ca produse destinate unei piețe, managementul și marketingul politic devin mai importante decât legăturile politice consacrate de tipul patron–client.

Din această perspectivă politic-electorală, J.A. Goldstone, citat la începutul secțiunii, este totuși corect atunci când observă că „partidele politice și mișcările sociale au devenit actori mutuali suprapuși în formarea politicii până într-acolo încât și partidele cu tradiție se bucură când primesc sprijinul mișcărilor sociale și adesea se bazează în mod particular pe mișcările sociale pentru a câștiga alegerile, cum este cazul în SUA cu Partidul Republican și dreapta religioasă".[3]

Management și marketing politic înseamnă alegeri și campanie electorală și evident că acestea sunt locurile politice în care partidele, grupurile de interese și mișcările sociale se întâlnesc. Un studiu consistent pe tema implicării mișcărilor în alegeri este realizat de McAdam și Tarrow (2010) din perspectiva teoriei mobilizării, paradigmă mult mai productivă în evaluarea politică a mișcărilor. Autorii constată că personalitatea mișcărilor se menține pe timpul campaniilor și se manifestă prin cel puțin șase mecanisme sau procese: inovații transferabile, opțiunea politizării, mobilizare electorală proactivă, mobilizare electorală reactivă, polarizare a mișcării/partidului, oscilații ale regimurilor electorale.[4]

Explicăm pe scurt aceste procese. Partidele împrumută din repertoriul mișcărilor acele „partituri" noi pe care ulterior le interpretează în campanii. Verzii transferă

[1] Sociologic, Michelis se poate spune că descrie în 1911 procesul de asumare a conducerii mișcării comuniste de către Lenin în 1917.

[2] Gardner, Kimberly, „Are Parties Helpless Against Social Movements? Republicans 1912 vs 2012", studiu prezentat la Sesiunea Anuală a *Western Political Science Association*, 2012, Portland.

[3] Goldstone, *op. cit.*, p. 4.

[4] McAdam, D., Taroow, S., „Ballots and Barricades: On the Reciprocal Relationship between Elections and Social Movements", în *Perspectives on Politics*, vol. 8/2, iunie 2010, pp. 533–534.

din cadrele colective inovative ale mișcărilor ecologiste, socialiștii – din cele ale acțiunilor sindicale, conservatorii – din repertoriul mișcărilor religioase. Practic, aderenților li se indică polul politic ce le poate reprezenta interesele politice. În acest mod se creează bazinele electorale prin alinierea cadrelor politice cu cele ale mișcărilor. Sindicaliștii votează preponderent cu socialiștii, ecologiștii cu verzii, persoanele religioase cu conservatorii.

Pe acest traseu de aliniere, transformarea unei mișcări în partid politic nu este un accident, ci o regulă. Există și situații în care mișcările sunt create pentru a deveni, mai devreme sau mai târziu, partide. La extrem, arată McAdam și Tarrow, o mișcare poate deveni chiar guvern, adică stat. Este cazul interbelic în Germania și Italia. În democrații, partidele sunt mai degrabă distilate politice ale mișcărilor. Partidul Republican din SUA este un produs al mișcării conservatoare de secol al XIX-lea, mai precis o reacție la politica liberală aboliționistă. Mai recent, partidele verzi din Europa sunt în majoritatea lor foste mișcări sau „braț înarmat" al mișcărilor ecologiste.

Mișcările sunt și structuri de mobilizare preelectorală. Partidele și mișcările politice angajează acțiuni de mobilizare a aderenților a doua zi după încheierea alegerilor. În același timp, mișcările sociale se mobilizează la finalul unui vot popular când rezultatul este contestat. Piața Universității în 1990 a fost scena unor mobilizări prelectorale de amploare, după cum a fost și principala locație a reacției postelectorale la primul tur de alegeri libere din România.

În ceea ce privește polarizarea partidelor/mișcărilor, o serie de mișcări politice apar ca urmare a fragmentării partidelor existente. Mișcările comuniste din Europa de Vest sunt un exemplu, pentru că au apărut prin disidență în anii '60, atunci când partidele social-democrate au refuzat teza radicală a luptei de clasă. Au dispărut de pe scena politică atunci când teza conflictului dintre capital și muncă s-a prăbușit iremediabil în 1989.

Relativ la oscilațiile regimurilor electorale, McAdam și Tarrow sugerează că mobilizarea/demobilizarea covariază cu modificările regimurilor electorale. În cazul SUA de exemplu, se pot vizualiza trei regimuri electorale: 1900–1932, dominat de republicani, cu o întrerupere în timpul lui W. Wilson; 1932–1968, dominat de democrați, cu o întrerupere în președinția lui D. Eisenhower (1952–1960); 1968–2008, republicanii revin la Casa Albă pentru 28 dintre cei 40 de ani.[1] Prima dominație republicană corespunde expansiunii agresive a capitalismului și este însoțită de emergența mișcărilor conservatoare și chiar populare. Este perioada de incubație a conservatorismului american. Dominația democraților se suprapune cu afirmarea mișcării laburiste, mișcării pentru drepturi civile, feministe și, în general, a noii stângi socialiste în America. Este

[1] *Ibidem*, p. 534.

perioada de maximă expansiune a mișcărilor sociale. A doua perioadă republicană culminează cu epoca Reagan, cu reinventarea *Christian Right* și reactivarea în general a mișcărilor religioase, a mișcării antiavort, antiimigrație și altele. Reagan și al doilea președinte Bush au generat așadar un regim electoral profund conservator. În 2008 a fost inițiat un nou regim democrat, prin instalarea unui președinte afro-american și reconfirmarea lui în 2012.

Interacțiunea dintre partide, grupuri de interese și mișcări s-a intensificat în ultimele decenii. Teza lui Tarrow relativă la societatea în mișcare imaginează o organizare socială în care mișcările capătă un rol din ce în ce mai important. Ideea e însoțită de teoria multiplicării surselor de autoritate publică în contextul globalizării (altfel numită de cei mai mulți autori diminuare a funcțiilor statului). Pe această linie de gândire, pentru a vizualiza mai bine efectele includerii mișcărilor sociale în sistemul politic instituționalizat, E. Armstrong și M. Bernstein (2008) au creat modele teoretice multiinstituționale: puterea politică în societate are surse multiple (o idee a mișcării feministe), identificate cu instituțiile centrale ale Vestului capitalist – piața, statul cu birocrațiile sale, democrația politică, familia nucleară și religia creștină.[1] Mișcările se constituie ca challengeri în raport cu aceste instituții, ceea ce modifică substanțial modelul teoretic al procesului politic. Statul nu (mai) este singura sursă de autoritate și putere, iar acțiunea colectivă se poate deopotrivă îndrepta către oricare dintre cele cinci instituții sociale constitutive.

Alți autori (Amenta și Young, 1999) au extins ideea covariației între democrație și mișcări sociale, în sensul că democrațiile pot crea politici publice de stimulare și susținere a mișcărilor sociale în ipoteza că acestea furnizează bunuri publice sau beneficii ce se răsfrâng asupra unor grupuri sociale largi sau asupra întregii societăți.[2]

Dezbaterea privind raportul între partide, grupuri de interese și mișcări probabil că va furniza în continuare puncte de vedere dintre cele mai interesante. Reținem aici că importantă este păstrarea distincției mișcare socială – partid politic, grup de interese. Sunt entități diferite și uneori chiar opuse. Între o mișcare socială și o fundație, diferența constă în funcția publică diferită: prima reprezintă un grup public, cealaltă un grup privat. Similitudinea constă în apartenența lor la sectorul neguvernamental. În raport cu partidele politice, mișcările sociale își păstrează autonomia și își prezervă funcțiile sociale. Privilegiul acțiunii colective ca instanță de inovare socială este prin excelență rezervat mișcărilor sociale.

---

[1] Armstrong, E.A., Bernstein, M., „Culture, Power and Institutions: A Multi-Institutional Politics Approach to Social Movements, în *Sociological Theory*, nr. 26/1, 2008.

[2] Amenta, E. și Young, M.P., „Democratic States and Social Movements: Theoretical Arguments and Hypotheses", în *Social Problems*, vol. 66/2, 1999.

5.8. Politica de represiune a mișcărilor sociale

Din secțiunea anterioară, deducem că nu toate regimurile politice sunt deschise și favorabile mișcărilor sociale. Având în vedere natura prezumat insurgentă a acțiunilor colective, sistemele politice moderne au creat mecanisme și instituții de control social. Radicalismul unor mișcări a obligat chiar și cele mai deschise democrații să adopte politici de control social al mișcărilor. După 2001, SUA au elaborat una dintre cele mai severe politici de combatere a radicalismului în America și aiurea.[1]

Explicăm pe scurt în continuare politicile de control social al mișcărilor sociale și instanțele în care acțiunile colective devin violente și generează conflicte civile.

Sociologic, angajarea mijloacelor de control social este o prerogativă a statului modern. Max Weber a numit-o monopolul violenței: instituțiile publice legitime sunt singurele abilitate să utilizeze coerciția, la nevoie chiar forța, împotriva propriilor cetățeni. În înțelesul acestei lucrări, o definim politică de represiune a mișcărilor sociale.[2] C. Tilly (1978) a observat că represiunea poate fi teoretic definită ca orice acțiune inițiată de un grup prin care sunt crescute costurile acțiunii colective a unui grup de militanți. Mai recent, B. Stockdill (1996) consideră că represiunea este „orice acțiune derulată de autorități pentru a afecta mobilizarea, a hărțui sau intimida activiștii, a diviza organizațiile și agresiunile fizice, arestul, întemnițarea și/sau asasinarea participanților la mișcări".[3]

La un prim nivel putem sesiza formele „soft" de represiune, angajate de obicei de actori nonstatali. Mișcarea feministă s-a confruntat cu forme soft de represiune, cele mai frecvente fiind acțiunile de ridiculizare, stigmatizare și reducere la tăcere.[4] Ar fi fost de altfel nepotrivit ca protestul femeilor să fie expus intervenției polițienești sau gazelor lacrimogene.

Dicționarul Blackwell (2012) listează ca forme de represiune „acțiunile polițienești ocazionate de protestele publice, cum ar fi arestul și violența polițienească, restricționarea cu mijloace militare a protestelor, «dispariția» activiștilor, arest și/sau întemnițare a participanților la mișcări sociale, infiltrarea mișcărilor

[1] Personal, cred că ar trebui evaluat dacă actuala politică preventivă a SUA nu are cumva valoarea politicii proactive a împăratului roman Nero.

[2] Sheoin, M. T., „Repressing Social Movements", în *Monthly Review*, vol. 64/8, 2013.

[3] Stockdill, Brett C, „Multiple Oppressions and their influence on Collective Actions", Disertație doctorat, Universitatea de Nord-Vest, Evanston, 1996.

[4] Ferree, M.M., „Soft Repression: Ridicule, Stigma and Silencing in Gender-Based Movements", în Meyers D., *(ed.), Authority in Contention*, Emerald Group Publishing, 2004.

cu informatori guvernamentali, programe acoperite ale serviciilor secrete împotriva organizațiilor mișcărilor sociale și participanților, restricționări ale libertății de expresie și de asociere, încălcarea drepturilor omului, asasinarea activiștilor".[1]

Literatura la care facem referință în prezenta lucrare a omologat termenul de control social.[2] Este un termen mai larg, ce include politici proactive – de susținere a mișcărilor sociale –, dar și politici represive, ce presupun angajarea violenței legitime. Cert este că, democrații sau nu, sistemele politice au instituit politici de management al acțiunilor colective generate de mișcări sociale. Aceste politici includ măsuri de la simpla prezență a poliției la manifestările de stradă până la reglementarea juridică a inițiativelor civile, politica de taxe sau de securitate națională.

În general, politicile de control social se referă la tentativele agențiilor publice de a crește sau scădea costul social al participării în mișcări sociale, de a reduce sau stimula activitățile colective. În prezenta secțiune ne referim la politicile de control social prin creșterea costurilor de mobilizare și acțiune colectivă a mișcărilor sociale.

Prin prisma costurilor, J. Earl (2003) le numește cei trei T *(tanks, tear gas and taxes)* sau militare, polițienești și fiscale.[3] Sunt formele „hard" ale controlului social. Prin combinarea a trei dimensiuni-cheie ale represiunii (identitatea agentului, caracterul și incidența) cu tipul de intervenție (coerciție sau *channeling*/dirijare), Earl realizează o tipologie a represiunii, prezentată în tabelul de mai jos.

Tipologia represiunii (adaptată după Jennifer Earl, 2003)[4]

	Coerciție		Dirijare	
	Observabilă	*Acoperită*	*Observabilă*	*Acoperită*
Agenții ale statului strâns legate de elitele politice naționale	Asasinate, dispariții, arestări politice*	Programe guvernamentale de supraveghere, infiltrare și descurajare **	Obstrucția finanțării, deschiderii de birouri, comunicării, mobilizării și organizării	Politica de taxare a neguvernamentalelor

[1] Blackwell Online Dictionary.

[2] În unele circumstanțe este preferat termenul represiune *(repression).*

[3] Earl, Jennifer, „Tanks, Tear Gas and Taxes: Toward a Theory of Movement Repression", în *Sociological Theory,* vol. 21/1, 2003.

[4] Earl, J., *op. cit.*, p. 49.

Agenții ale statului slab conectate cu elitele politice naționale	Interdicții locale, acțiuni izolate de descurajare, prezența ostentativă a autorităților	Organizații, comisii sau grupuri locale de vigilență și supraveghere a ordinii și moralității publice	Legislație locală (municipală) sau reglementări instituționale în universități, campusuri, zone industriale, locații publice etc	Susținerea cu legislație și măsuri administrative a dezirabililor și excluderea organizațiilor indezirabile
Agenți privați, naționali și internaționali	Contramișcări, acțiuni de provocare, diversiuni, preluare de identități colective, deturnare, acțiuni false	Mesaje și acțiuni de intimidare, hărțuire și marginalizare sistematică	Finanțare pentru mișcări/acțiuni cu programe agreate	Reglementări a activității nonguvernamentale care să faciliteze/inhibe acțiunile dezirabile

**Chile, Argentina, Uruguay și alte țări sud-americane oferă exemple consistente în anii 1960–1970.*

***Exemplu programul COINTELPRO de supraveghere și infiltrare a grupurilor și mișcărilor cu orientare comunistă în SUA între 1956 si 1971.*

Ultima perioadă de timp marchează implicarea actorilor privați în controlul social al mișcărilor. Asistăm cumva chiar la o privatizare a represiunii, pe fondul internaționalizării politicilor de control social al extremismului. Actorii privați sunt, de obicei, organizații internaționale, fundații, grupuri de interese și de lobby care inițiază în diverse țări mișcări sau contramișcări, modificări legislative, liste de dezirabili/indezirabili etc.

Starr *et al. (Shutting Down the Streets,* 2011) realizează un inventar al literaturii privind controlul social și constată că referințele vizează în principal managementul polițienesc al protestului. Evident că represiunea mișcărilor sociale cuprinde mai mult și, alături de mijloacele polițienești, se adaugă metodele „soft" invocate mai sus, anume operațiunile de dezangajare sau deviere a acțiunilor colective, infiltrarea, supravegherea, intimidarea ș.a.[1] Sunt desemnate trei categorii ale controlului social: geografică, politică economică și violență politică. Din punct de vedere economic,

[1] Starr A. et al, *Shuting Down the Streets: Political Violence and Social Control in the Global Era,* New York University Press, 2011.

costurile controlului social au crescut în spirală în ultimul deceniu. După protestel violente de la Genova din 2001, numai pentru securizarea reuniunilor G 8 și mai apo G 20 se cheltuiesc sume impresionante. În același timp, costurile pe care mișcăril sociale la angajează în derularea de acțiuni colective au crescut însă cu o rată mult ma mică, în principal datorită expansiuni mijloacelor de comunicare (telefonia mobilă ș internetul) care permit coordonarea unui număr mare de persoane la costuri foart reduse. Protestele au devenit tot mai ieftine, iar cheltuielile guvernamentale pentr controlul lor, tot mai scumpe. O oră de protest angajat de 1 000 de indivizi costă c mie de ore de timp privat, în timp ce managementul acestui eveniment public cost guvernul câteva milioane bune.

Cât despre controlul social geografic, Starr *et al.* identifică următoarele activități spațiale: relocarea reuniunilor internaționale în zone izolate, crearea de locații false extinderea zonelor de securitate, desemnarea de zone de protest în afara ariei circulate controlul mobilității protestatarilor, agresarea spațiului de siguranță al protestatarilor interdicția circulației persoanelor indezirabile, arestarea liderilor, restricții spațiale pentru proteste, reintroducerea controlului la frontiere, militarizarea poliției.

Relativ la controlul politic, care este dimensiunea cea mai sensibilă a controlulu social, autorii citați menționează „o gamă variată de metode birocratice și legislative pentru a limita protestul: utilizarea crescută a *intelligence*-ului, ce include supraveghere sub acoperire și infiltrare, acuzații de conspirație la ecoanarhie; arestări preventive; atacuri ale poliției chiar și asupra protestatarilor pașnici; hărțuirea penală a militanților; acuzații severe precum terorism sau extremism; cooperarea transnațională polițienească".[1]

Starr *et al.* cataloghează efectul combinat al acestor metode ca violență politică. Marginalizarea, intimidarea, acțiunea preventivă, efectul acumulat al represiunii asupra discursului și culturii mișcărilor, la care se adaugă consecințele asupra culturii politice în societate inhibă inițiativele colective, generează stări de teamă și reținere publică și, practic, blochează procesul de inovație pe traseul neinstituționalizat. O tehnică relativ larg utilizată este crearea de mișcări-surogat, proteste și lideri falși, extremiști deghizați etc.

Prin exagerare, controlul social sever previne apariția oricărei inițiative neagreate de guvernul local și aliații săi internaționali. Este cazul Egiptului înainte de căderea lui Mubarak. O cultură civică a asociaționismului și exprimării publice a fost înlocuită de o cultură a securității și prezervării relațiilor privilegiate cu un important aliat. Alături de Egipt, Georgia în timpul lui M. Shaakashvilli este un exemplu la îndemână. Practic, societatea civilă este suspendată și înlocuită cu simulacre pe placul guvernului și aliaților. Politicile antiteroriste și antiextremiste în

[1] *Ibidem*, p. 2/5.

general au generat abuzuri cu consecințe în plan social mai însemnate decât eventualele efecte pozitive (scăderea crimei organizate sau a corupției).

Când mișcări indezirabile nu pot fi controlate preventiv, este controlat traseul lor de evoluție, prin infiltrare, deturnare și în final compromitere. Este cazul Frăției Musulmane în Egipt, compromisă prin guvernarea dezastruoasă și mai apoi declarată ilegală la un an după validarea sa la guvernare prin alegeri. Frăția a fost propulsată la putere și, în același timp, subminată consecvent. Reacția Turciei față de tratamentul aplicat de militarii egipteni și aliații lor Frăției Musulmane cred că este legată tocmai de acest aspect.

Din punctul de vedere al costurilor, controlul strict al unei mișcări sociale multiplică resursele angajate în promovarea scopurilor sale. Starr *et al.* au evaluat că „o organizație care a fost în mod ilegal supravegheată a consumat mai mult de 1 500 de ore din timpul voluntarilor pentru a reface relațiile cu propriii membri și cu alte organizații".[1] Pentru a reduce costurile generate de controlul social exercitat de autorități diferite organizații recurg la metode aparent ingenioase. Liderii unei organizații descriu aceste metode astfel, „țineam calendarul întâlnirilor numai în minte, în fiecare noapte stocam datele în trei locații diferite, niciodată nu ne lăsam laptopurile în mașină și nu discutam despre aceste date prin telefon".[2] Mișcările dezvoltă în acest fel o comunicare deliberat „complicată" sau *stealth* – e-mailuri false, discuții numai față-în-față, convorbiri telefonice de complezență, personalități anonime (de aici și mișcarea *Anonimus),* distrugerea materialelor sensibile după fiecare întâlnire etc.

În sfârșit, dar nu în cele din urmă, pe termen mediu și lung, alături de consecințele directe și vizibile ale represiunii mișcărilor sociale (creșterea costurilor, diminuarea și deturnarea acțiunilor colective) apar și efectele secundare: pe de o parte, demobilizarea participării publice, desolidarizarea activiștilor sociali și comprimarea sectorului mișcărilor sociale și, pe de altă parte, fragmentarea și radicalizarea acelor mișcări și lideri cărora restrângerea critică a structurii de oportunități le interzice practic participarea publică. Este, din păcate, traseul de afirmare al mișcărilor extremiste: cu cât sunt mai reprimate, cu atât devin mai radicalizate. În Mexic, mișcarea zapatistă din anii '90 este un exemplu.

În capitolul dedicat studiilor de caz încercăm să exemplificăm pe cazuri concrete strategiile de control social și consecințele lor asupra mișcărilor sociale (vezi cazul mișcării zapatiste). Reținem aici că, printre altele, controlul proceselor de contestare într-o societate are consecințe severe, pentru că prin control se elimină un mecanism de reacție socială și deci de autoreglare. Traseul de schimbare socială inaugurat de

[1] *Ibidem,* p. 109.

[2] *Ibidem,* p. 107.

societatea civilă este suspendat în favoarea traseului instituțional. Guvernul stabileș cine este agreat sau nu, extremist sau democrat, anarhist ori pacifist, societate civi democrat etc. În felul acesta se suspendă o funcție societală importantă pentru ecl librul social – reacția societății civile față de extreme. Societățile democratice au r puns la mișcările extremiste cu contramișcări și mobilizări de amploare ale publicul Neonazismul în Germania este inhibat cu mijloacele societății civile. Societățile t talitare au răspuns la oricare tip de mișcări cu control de tip polițienesc. Represiun generează în cele din urmă o acumulare cu un potențial disruptiv și mai ridicat. V fi probabil cazul Egiptului după eșecul guvernării militare. În această înțelegere, co trolul social este de multe ori doar o amânare a unei reacții sociale violente. Manip larea proceselor sociale este totuși o practică nerecomandată. Represiunea sfârșeș cel mai adesea în revoluții și conflicte civile. Fiecare caz al Primăverii arabe este exemplificare a acestei afirmații, iar Egiptul este pe cale să se transforme în cel m ilustrativ studiu de caz.

Un scurt comentariu sociologic cred că este necesar înainte de încheierea ace tei secțiuni. În general, definiția radicalismului, anarhismului sau a extremismul este una improvizată. Sunt concepte politice prin intermediul cărora se desemneaz persoanele și grupurile indezirabile. Operaționalizarea acestor concepte de către agenții militarizate crește ambiguitatea lor conceptuală. Indiferent de definiție odată trecute pe „listă", persoane, grupuri sau culturi întregi devin ținte ale repre siunii. Lista se transformă, în timp, în listă de interdicții politice, adică în instru ment de marginalizare a persoanelor și/sau grupurilor ce altfel ar putea intra în competiția publică. Polițiile secrete însărcinate cu această misiune au eșuat în mo sistematic de-a lungul timpului și au devenit, mai devereme sau mai târziu, poliți politice. După 2001, multe state au întocmit liste de suspecți în baza unor definiți agreate internațional. Listele de suspecți predispuși la extremism s-au transforma în liste de dezirabili și indezirabili, adică în liste de interdicții de participare la viața publică. Un partener străin introduce astfel în spațiul public local criterii de selec ție arbitare, ce distorsionează procesele politice și nu produc, pe termen mediu și lung, progrese democratice semnificative. Este deja vizibilă un soi de politică sud-americană generalizată de SUA la nivelul întregii lumi. Un McCarthism invers este promovat asiduu, deși rezultatele sunt mai mult decât îndoielnice.

Ce a însemnat McCarthismul? În 1956 de exemplu, agențiile federale ale SUA, căzute în febra publică de combatere a extremismului, au inclus în lista de suspecți sociologi precum Talcott Parsons. Parsons a fost supravegheat, corespondența sa a fost interceptată, agenda sa publică deturnată, la universitate a fost marginalizat, iar familia și prietenii intimidați și hărțuiți. Aceste lucruri se întâmplau în SUA, nu în URSS sau Coreea de Nord. Rușinos și regretabil.

5.9. Acțiune colectivă și conflicte civile. Insurgența socială

Mișcările sociale, revoluțiile și conflictele civile mobilizează oameni și resurse pentru acțiune colectivă, deși contextele instituționale și instrumentele mobilizării variază. Toate sunt procese de contestare, însă diferă în funcție de regimul politic, oportunitățile disponibile și repertoriile angajate. Probabil cea mai importantă diferență constă în obiectivele acțiunii. Simplu spus, dimensiunea transformării vizate de acțiunea colectivă diferențiază mișcările sociale de revoluții și conflicte civile. În revoluții se află mai multă mișcare, după cum în conflictele civile se angajează violență.

Pentru a operaționaliza această diferență, în prezenta secțiune sunt necesare câteva precizări.

Mai întâi se poate considera că „mișcarea socială înseamnă contestare susținută asupra deținătorilor puterii, în numele unei populații ce se află sub jurisdicția acelei puteri, prin intermediul unei demonstrații publice concertate relativ la respectabilitatea, unitatea, numărul și determinarea acelei populații".[1] Mișcările sociale combină o campanie susținută de proclamare a revendicărilor, un repertoriu de acțiuni publice sub formă de marșuri, demonstrații, petiții și proteste, afișări repetate a RUND. Toate sunt acțiuni colective nonviolente.

În al doilea rând, prin diferență specifică, conflictul civil înseamnă acțiuni de contestare violentă în numele unei populații ce se află sau nu în jurisdicția unei autorități. Ținta contestării este guvernul sau o altă populație, aflată sau nu la rândul său sub jurisdicția respectivei administrații. Pe baza acestei diferențe, conflictele civile reprezintă o tipologie distinctă de cea a mișcărilor sociale prin faptul că sunt asociate cu regimurile politice a căror existență este intim legată de controlul strict al accesului la oportunități și de descurajare a mobilizării. Serbia înainte de independența Kosovo este un exemplu. Prin comparație, mișcările sociale sunt specifice regimurilor politice unde structura de oportunități legitimează acțiunile colective, oportunitățile sunt relativ deschise, iar participarea este încurajată.

În al treilea rând, în mecanismele intime ale societății civile există o inapetență, chiar oroare pentru extremism. Ceea ce înseamnă că, din punct de vedere sociologic, violența și extremismul sunt produse în urma interacțiunii cu autoritățile sau grupuri/populații definite ca ostile. În acest caz, violența nu are un caracter programat și este mai degrabă un accident, adesea cu caracter izolat.

---

[1] McAdam, D., Tarrow, S., Tilly, C., „Comparative Perspectives on Contention Politics", lucrare pregătită pentru M. Lichbach și A. Zuckerman *(eds), Comparative Politics: Rationality, Culture and Structure. Advancing Theory in Comparative Politics,* Cambridge University Press, 2007, p. 16.

Ibidem, p. 18.

Având în vedere aceste precizări, revoluțiile și conflictele civile definesc structura de oportunități în funcție de capacitatea administrativă a unei guvernări. Pot fi astfel decelate, împreună cu McAdam, Tarrow și Tilly, două dimensiuni la nivelul regimurilor politice – capacitatea guvernamentală și extensia democratică – ce pot fi invocate în definirea violenței sociale.[1]

În raport cu *capacitatea guvernului* de a exercita un control extensiv prin intermediul unor mijloace de coerciție anume, disponibilitatea către acțiune violentă scade corespunzător. Guvernele cu capacitate scăzută de control social oferă oportunități de acțiune unor centre administrative alternative. În raport cu *nivelul democrației* într-un regim, McAdam *et al.* consideră că instituțiile democratice formează cadrul de exprimare al acțiunilor colective. Regimurile nedemocratice fragmentează sau chiar anulează infrastructura organizațională a mișcărilor sociale. Practic, dictaturile închid terenul de antrenament al politicii, în care se exersau forțele din sectorul mișcărilor sociale. O societate care nu dispune de aceste rețele informale este lipsită de laboratorul de invenții implicate în schimbarea socială. Sunt societăți condamnate la stagnare și, mai devreme sau mai târziu, la violență civilă. În cazul fostei Iugoslavii, în structura de oportunități lipsea accesul la mecanismul secesiunii republicilor, un mecanism politic de separare pașnică pe care toate statele cu organizare federală îl prevăd. În plus, pe măsură ce presiunea secesionistă asupra structurii de oportunități a crescut în scurt timp după 1990, deschiderea democratică a regimului s-a redus proporțional până la transformarea autorităților de la Belgrad din campioni ai deschiderii în regim autoritar. Ultima „bătălie" a acestui regim a fost cea din timpul conflictului civil din Kosovo, care a dus la schimbarea sa.

Prin opoziție, „mișcările sociale se înmulțesc în democrații și semidemocrații pentru exact aceste rațiuni: acolo găsesc structurile de oportunitate politică (...) ce le orientează către angajamentul contestatar în raport cu alți actori și elite".[2]

O rețea asociațională puternică este un indicator al extensiei democratice după cum alegerile libere regulate sunt o expresie a capacității guvernamentale de a exercita un control administrativ.

Având în vedere capacitățile guvernamentale și extensia democrației prezentate mai sus, McAdam *et al.* definesc *conflictele civile*. Acestea survin în regimurile cu slabă capacitate de guvernare, democrație politică precară și niveluri de asociere inferioare sau inexistente. În opinia autorilor citați, „conflictele letale pot fi grupate în trei tipuri în literatura relativă la politica de constestare și care de altfel se suprapun: conflictele etnice și religioase violente, războaiele civile și revoluțiile".[3] O sin-

[1] *Ibidem*, p. 20.
[2] *Ibidem*.
[3] *Ibidem*, p. 21.

gură categorie – conflictele civile – ar fi suficientă pentru a elabora un cadru teoretic de înțelegere a acestor evenimente sociale dramatice.

Este nevoie de introducerea acestei categorii în structura teoretică a acțiunilor colective. Sunt acțiunile colective generate de conflictele civile mișcări sociale? Din perspectiva teoriei mișcărilor sociale, „războaiele civile sunt conflicte violente pe scară largă în care violența nu apare ca efect secundar al unor revendicări nonviolente, ci este parte a rațiunii centrale a formulării de revendicări".[1] Pentru a duce la îndeplinire aceste revendicări, mișcările își asociază forțe (para)militare și, precum mișcările sociale, se angajează în „luptă", conflictul difuzează în masa socială, grupurile construiesc frontiere identitare și oportunitățile sunt folosite în logica distrugerilor. Prin faptul că războaiele civile au ca trăsături particulare nivelul ridicat și violent al revendicărilor și susținerea forței armate pentru îndeplinirea lor, McAdam, Tarrow și Tilly plasează aceste acțiuni colective în afara clasei de mișcări sociale. Conflictele civile diferă de mișcări prin cel puțin o caracteristică fundamentală: participanții sunt expuși riscului violenței prin însuși actul înrolării. Violența nu este un accident, ci un program. De aceea, consecințele violenței se extind la membri de familie și afini în general. Cu fiecare nou participant, violența cuprinde proximitatea socială a acestuia. De aici diferența față de mișcările sociale, unde extinderea participării generează socializare pozitivă, nonviolentă. Este motivul pentru care, printre altele, mișcările sociale cu programe de stânga (îndeosebi) au fost catalogate *progressive* sau *affirmative* action. Din această perspectivă, militarizarea acțiunilor colective transformă conflictele civile în confruntări pe scară largă, apropiate de genocid. Ruanda în 1994 și Bosnia în 1995 sunt astfel de exemple nefericite. Organizările civile ale mișcărilor sociale sunt transformate în organizații militare pe timpul conflictelor civile, operațiune prin care femei, copii și bătrâni devin din păcate deopotrivă ținte și combatanți.

Pentru că în structura de oportunități s-a produs cândva o breșă, guvernele sunt afectate de conflictele civile ca participanți direcți sau ca părți terțe. Statele cu capacități administrative ridicate reduc până aproape de zero oportunitățile conflictelor civile. Mijloacele de coerciție sunt concentrate de guvern și există, în tradiția sociologică weberiană, un monopol al violenței în stat: guvernul este singura entitate publică ce poate utiliza în mod legitim violența armată. Statele cu capacități reduse pierd controlul violenței în societate în favoarea unor enclave secesioniste.

În sfârșit, conflictele de acest tip generează ceea ce McAdam *et al.* numesc divizarea regimului și/sau transferul de putere.[2] Când regimul se divizează, rezultă două sau mai multe entități politice noi, ce se plasează în continuare în poziții reciproce

[1] *Ibidem*, p. 21.

[2] *Ibidem*, p. 23.

de contestare, deși ostilitățile au încetat. Este cazul Serbiei și Kosovo după 1999 Transferul de putere presupune că facțiunea insurgentă obține acces la instrumentel de guvernare. Este cazul kurzilor în Irak după căderea lui Saddam Hussein.

Din punctul de vedere al interesului prezentei lucrări, relevantă este distincția teoretică dintre mișcări sociale și conflicte civile prin care se acreditează ideea că acțiunile colective cu program violent la adresa autorităților și/sau a unei populații civile nu intră în clasa acțiunilor colective specifice celor dintâi. Conflictele civile sunt specifice regimurilor politice nedemocratice caracterizate de structură de oportunități închisă și capacitate administrativă redusă.

Globalizarea a adăugat un plus de erodare a capacităților administrative ale statului național tradițional, însă nu este responsabilul principal de creșterea instabilității sociale în general.

Pe acest palier, S. Tarrow (1994) observă că, „în ultimele decenii, un val al democratizării s-a extins în lume, culminând cu schimbările dramatice din Europa Centrală și de Est în 1989. În anii '90 a izbucnit însă un nou val de mișcări violente, ancorate în revendicări etnice și naționaliste, aducând lumea pe un vârf al turbulențelor și violenței ce nu a mai fost înregistrat de mulți ani. Chestiunea principală ridicată de aceste valuri de mișcare este: vor fi ele în cele din urmă absorbite și instituționalizate în politica de zi cu zi la fel cum greva și demonstrațiile au fost în secolul al XIX-lea?"[1] Tarrow are în vedere, în principal, conflictele civile din fosta Iugoslavie.

Generalizarea instabilității sociale și transformarea politicii de contestare în mecanism curent de derulare a interacțiunii sociale pot fi teoretic asimilate conceptului de societate în mișcare *(movement society).* În acest caz, conflictele disruptive, chiar catastrofice (precum cel din Bosnia din 1995), tind să devină parte „obișnuită" a realității sociale. De aceea, problema nu este cât de violente sau extinse devin acțiunile colective, ci dacă se formează mecanisme sociale de absorbție și transformare a acțiunilor colective în procese beningne pentru societate.

Tema mișcării a fost abordată de S. Tarrow în baza observației că, la sfârșitul secolului XX, slăbiciunea instituțională a statului național este o variabilă structurală favorabilă acțiunilor colective disruptive precum conflictele civile. Suplinirea deficiențelor naționale prin intervenție internațională tinde să se transforme într-o instituție în sine. În tradiția modernă, statul a fost ținta revendicărilor și mediatorul mișcărilor sociale. De aceea, funcțiile politice ale statului nu pot fi decât provizoriu suplinite de coaliții internaționale. Este cazul Afganistanului, Irakului, Libiei și Siriei. Această observație ne îndreptățește să considerăm că

[1] Tarrow, S., „Introduction" la *Power in Movement,* Cambridge University Press, New York, 1994, p. 9.

instituționalizarea acțiunilor colective și refacerea unei minime capacități politice și administrative a statelor răvășite de conflicte civile sunt singurele surse de stabilitate pe termen mediu și lung.

5.10. Transnaționalizarea protestului

Globalizarea a generat o transformare a protestului. Unii oameni protestează față de neoliberalism și austeritate, alții sunt agenții săi de expansiune. Deși nu exprimă explicit, protestul este legat sau determinat de globalizare. Mișcările sociale care se manifestă în epocă pot fi la stânga sau la dreapta spectrului politic, fără ca acest lucru să fie manifest. De aceea o oarecare confuzie în ceea ce privește direcția protestului și miza acțiunii colective este mai mult decât evidentă. Indignații spanioli folosesc relativ frecvent strada pentru a-și arăta dezacordul în privința deteriorării situației economice și sociale, însă destinația protestului a fost întotdeauna neclară. Oamenii ies în stradă, își manifestă nemulțumirea și pleacă acasă, pentru că autoritatea către care își direcționează protestul este imprecis localizată. Precum la sfârșitul epocii medievale, când castelele nobiliare deveniseră entități goale de conținut, la sfârșitul epocii industriale, guvernele naționale par lipsite de autoritate.

Se protestează succesiv față de neoliberalism, austeritate, instituții internaționale, hegemonia americană și, nu în cele din urmă, de corporațiile globale gen McDonalds. Compoziția protestului este, de asemenea, heterogenă: sindicaliști din educație și sănătate alături de lucrători din construcții, militanți antiglobalizare, activiști proregionalizare și bineînțeles ecologiști. Ceva este totuși clar: toți sunt prezenți pentru a reclama o nemulțumire, nedreptate, inegalitate sau discriminare sau pentru a corecta un dezechilibru, o injustiție.

S. Tarrow (2003) consideră că un *frame* al inegalității globale *(global inequality*, o prelucrare de altfel al unui *frame* mai vechi al inegalității Nord-Sud, țări bogate-țări sărace, metropolă-colonie) este doar aparent panaceul explicativ al noului tip de protest.[1] Cauza profundă ar fi internaționalismul complex pe care l-am menționat deja. Precizarea lui Tarrow are următoarea semnificație: nemulțumirea *(grievance)* nu produce acțiune colectivă prin ea însăși. Intervine un complex de mecanisme – atribuirea cauzei nemulțumirii, activarea militanților, formarea coaliților, formare și utilizare a oportunităților, inovare a unui repertoriu de contestare – prin intermediul cărora predispozițiile contestatare sunt transformate în acțiune colectivă.

[1] *Ibidem* 4, pp. 7–8.

Cu alte cuvinte „pentru a înțelege condițiile în care inegalitatea globală se transferă în acțiune colectivă este nevoie să înțelegem cadrul internaționalismului complex și, în interiorul acestuia, al parametrilor mecanismelor disponibile activiștilor".[1]

Internaționalismul complex al lui Tarrow poate fi evaluat în funcție de cinci parametri:

a. injustiția globală, chiar suprautilizat și nespecificat, este un *frame* ce oferă activiștilor o platformă pentru atribuirea nemulțumirii și formarea de coaliții;

b. în condițiile în care o societate civilă globală este improbabilă, se formează totuși un grup de activiști locali cu orientări cosmopolite (*rooted cosmopolitans*) ce deprind jocul complex al legării politicii naționale de instituțiile și practicile internaționale;

c. deși este dificil, se realizează totuși alianțe și coaliții politice pe anumite chestiuni, între anumiți actori, împotriva unor anumite obiective transnaționale;

d. oportunitățile disponibile pentru organizare, coalizare și mobilizare sunt generate chiar și în condițiile celui mai agresiv neocapitalism;

e. modele domestice ale acțiunii colective sunt disponibilizate pentru obiective internaționale.

Pe scurt, în opinia sociologului american, *frame*-ul injustiției se internaționalizează (oamenii identifică sursa injustiției și deci a nedreptății pe plan internațional), activiștii la rândul lor exportă problemele (le pun în sarcina instituțiilor internaționale tip ONU, FMI, OSCE, UE), realizează coaliții asupra unor obiective transnaționale și angajează repertorii locale pentru susținerea acestor obiective.

Pe baza acestor ipoteze, se pot desprinde câteva observații sociologice relative la interacțiunile stabilite între actori nonstatali, statali și internaționali:

a. grupurile domestice atrase în colaborare transnațională sunt cele plasate în poziții structurale de risc la internaționalizare și ale căror tradiții politice le recomandă pentru acțiuni de contestare în colaborare;

b. formele modale de organizare a contestării transnaționale împotriva instituțiilor internaționale sunt cele ale rețelei de organizații (altfel numite și internaționale);

c. din punctul de vedere al proximității și efectelor de rețea, campaniile transnaționale de mobilizare depind în mare măsură de recrutarea unor blocuri naționale, și nu a unor facțiuni ori grupuri;

d. coalițiile transnaționale au șanse mai mici de supraviețuire decât cele naționale la încheierea unei campanii;

[1] *Ibidem*, p. 8.

e. utilizarea internetului crește șansele constituirii de noduri în rețea prin intermediul cărora se stabilesc conexiuni transnaționale rapide și eficiente;

f. mișcările ce depind de internet sunt mult mai ideologice și centrifugale decât cele tradiționale;

g. evenimentele internaționale oferă oportunități de mobilizare activiștilor, dar nu garantează o creștere a organizării și a durabilității unei mișcări;

h. actorii statali, țința sau mediatorul revendicărilor în trecut, devin aliați sau opozanți în acțiunile transnaționale;

i. „globalizare" și „justiție globală" au câștigat în relevanță ca *frame*-uri ale contestării transnaționale și au devenit cadre de mobilizare în egală măsură a celor cu revendicări materiale și nemateriale;

j. *frame*-ul „globalizare" nu are însă capacitatea de a mobiliza acțiuni colective în numele unei identități comune.[1]

Organizarea rețelelor, oportunitățile ce sunt folosite și cadrele acțiunii colective prezintă, la nivel transnațional, aceste particularități menționate anterior. Totuși, consideră Tarrow (2003), „mișcări sociale transnaționale durabile sunt încă rare; ele se formează rapid și se dezagregă la fel de rapid în campanii în jurul instituțiilor internaționale, al evenimentelor și al tratatelor și noi nu știm încă dacă au fost o funcție a intensificării internaționalismului din prima decadă după Războiul Rece sau dacă vor continua să se extindă în această decadă, în care instituțiile internaționale par să fie în retragere".[2]

5.11. Societatea în mișcare

Dacă prea multă mișcare generează instabilitate și chiar conflicte civile în societățile cu capacități administrative reduse și instituții politice fragile, în societățile care dispun de instituții și mecanisme democratice funcționale, acțiunile colective contestatare sunt absorbite de sistemul politic. Meyer și Tarrow (1998) au denumit acest proces instituționalizare a protestului și, pe baza sa, au elaborat conceptul de societate în mișcare *(movement society).* Expunerea repetată și aproape continuă a acțiunilor colective sugerează o unificare a ciclurilor de protest. Când observăm că participarea politică se extinde dincolo de ciclurile electorale, atunci se poate

[1] *Ibidem*, pp. 18–22.

[2] Hoffman, 2002 și Ikenberry, 2003, citați de Tarrow în *op. cit.*, p. 12.

considera că activitățile în mod tipic asociate cu mișcările sociale au devenit relativ comune și deci „normale".

Alți sociologi au observat că în Statele Unite, de pildă, a scăzut participarea electorală, în timp ce protestul a devenit un fel de procedură de operare standard (Putnam, 2000). Oamenii nu merg la urne, dar merg la protest. De asemenea, între alegeri, intensitatea participării și cea a activismului nu par a se diminua. Mijloacele de comunicare online susțin această participare-mobilizare non-stop. Activismul politic manifestă, în același timp, tendința de a absorbi protestul. Tehnici precum *flashmob*-ul sunt deja parte a cotidianului, un fel de „nicio zi fără proteste". Prin instituționalizarea protestului, Meyer și Tarrow sugerează că activitățile de acest fel au căpătat o natură obișnuită (*take-for-granted*), în sensul că au devenit parte a repertoriului convențional de exprimare a atitudinii politice.[1]

S.A. Soule și J. Earl (2003) identifică patru caracteristici ale *movement society*: expansiunea, difuziunea și instituționalizarea protestului împreună cu instituționalizarea răspunsului politic de-a lungul timpului.[2]

Expansiunea protestului are în vedere trecerea de la sporadic (cicluri) la continuu în utilizarea acestei forme a acțiunii colective. Acest lucru poate fi evaluat prin compararea ratei de participare din prezent cu cea din urmă cu o decadă sau mai multe. Se adaugă frecvența protestelor înregistrate oficial (rapoartele poliției) pentru o anumită perioadă de timp (de obicei, pentru un an), care arată rate crescute de la an la an. În SUA de exemplu, Soule și Earl au contabilizat peste 19 000 de evenimente contestatare între 1960 și 1986. Rate crescute se înregistrează și în ceea ce privește numărul de persoane pe eveniment. În Germania, se înregistrează, de asemenea, un trend ascendent între 1950 și 1992, cumulat cu o creștere a numărului de participanți între 1980 și 1990.[3]

Difuziunea protestului sugerează angajarea acestei forme de acțiune colectivă de categorii sociale noi. Dacă în anii '60 protestul era o formă de contestare utilizată pe larg de grupurile de stânga, în anii '90 grupurile cu orientare conservatoare recurg în mod frecvent la protest pentru a-și promova valorile. În plus, revendicările s-au multiplicat constant, de la simple solicitări salariale și condiții mai bune de lucru la revendicări antinucleare, ecologiste, antiglobalizare, antiliberale ș.a.m.d. Clasa de mijloc împărtășește o cultură a protestului. Difuziunea protestului se înregistrează și la nivelul organizațiilor *grassroots* unde revendicările au cel mai adesea o dimensiune locală

[1] Meyer, D. S., Tarrow, S., „A Movement Society: Contentious Politics for the New Century", în *The Social Movement Society: Contentious Politics for the New Century*, Meyer & Tarrow *(eds)*, Rowman și Littlefield, Lanham, 1998.

[2] Soule, A. S. Și Earl, J., „A Movement Society Evaluated: Collective Protest in the United States, 1960–1986", în *Mobilization: An International Journal*, vol. 10(3), 2003, p. 356.

[3] *Apud*, Soule *et al.*, *op. cit.*, p. 347.

(cum ar fi împotriva construcției unei șosele, a explorării gazelor de șist sau a amplasării unei noi atracții turistice).

Instituționalizarea protestului se referă la utilizarea predilectă a acestei acțiuni colective din repertoriul de exprimare al mișcărilor sociale. Dacă în anii '60 semnarea de petiții și marșurile erau acțiuni curente, în anii '90 ocuparea locurilor publice pare a fi forma preferată de exprimare a protesului. Concomitent, nivelul de violență și eventualele distrugeri de bunuri publice și private s-au diminuat constant în ultimele decenii. Tacticile mai puțin confruntaționale și recursul la protestul repetat (o zi, loc și oră anume) sunt preferate de un număr crescut de organizații. Prin utilizarea repetată și constantă protestul devine instituționalizat.

Instituționalizarea reacției autorităților presupune dezvoltarea unor proceduri de management al protestelor, ce includ acordul prealabil, prezența poliției, instalarea de cordoane de separare a protestatarilor de restul activității sociale, comunicare cu organizatorii etc. McCarthy și McPhail (1998) susțin că „protestul cetățenilor a devenit parte normală a procesului politic, mesajul fiind înțeles ca o completare legitimă a votului, petiționării și a eforturilor de lobby pentru a influența politica și practica guvernului. În același timp, repertoriul reciproc al comportamentului poliției și protestatarilor și interacțiunea lor au devenit instituționalizate și în acest mod rutinizate, predictibile și, din acest punct de vedere, probabil cu un impact diminuat".[1] Ideea ar fi că statul și agențiile sale au generat în timp proceduri de gestionare a protestelor publice, astfel încât să fie respectat dreptul fundamental la asociere și la libera exprimare și, în același timp, să nu se încalce ordinea publică. Soule *et al.* arată că fiecare entitate politică, locală sau națională, are desemnate locații pentru protest, autorități responsabile pentru avizare și asigurare a securității participanților, la care se adaugă unități de intervenție în caz de necesitate. Instituționalizare a reacției înseamnă că protestul nu este o surpriză sau un eveniment extraordinar, ci mai degrabă unul normal sau rutinizat. Rutinizarea este reflectată și în media: dacă în 1963 protestul era pe prima pagină a ziarelor, acum evenimentele de acest tip sunt de multe ori tratate la rubrica „și altele". Și urgența cu care se mobilizau autoritățile în urmă cu câteva decenii s-a modificat semnificativ. Dacă în anii '60, prim-ministrul era apelat telefonic și informat imediat ce se producea un protest, acum este înștiințat cu prima revistă a presei scrise dacă nu cumva acțiunea colectivă a fost între timp menționată de o televiziune de știri.

Evident că nu putem vorbi (încă) despre o banalizare a protestului, deși aparențele indică o atare împrejurare. Meyer și Tarrow, deși au creat conceptul societății în mișcare, sunt mai degrabă sceptici, cel puțin în privința instituționalizării protestului ca proces benefic mișcărilor sociale. Rutinizarea protestului nu este în sprijinul

[1] McCarthy și McPhail, 1998, *apud* Soule *et al.*, *op. cit.*, p. 348.

mișcărilor și cu atât mai puțin servește îndeplinirii obiectivelor, altfel importante, pe care și le propun. Există riscul demonetizării acelei dimensiuni care a dat forță mișcărilor în trecut, în particular mobilizarea unui număr impresionant de oameni pentru acțiuni colective cu caracter extraordinar.

Dacă protestul este principala „putere" a mișcărilor sociale, iar sursa lui se află în mobilizarea oportunităților externe, se poate atunci emite ipoteza că expansiunea protestului către alte grupuri, elite și autorități generează, mai devereme sau mai târziu, pierderea acestei surse primare de putere. Mișcările se dispersează, se diluează din punctul de vedere al compoziției sociale și sunt astfel absorbite în formele sociale instituționale. Societatea în mișcare este un concept ce aproximează destul de fidel absorbția mișcărilor sociale și transformarea lor în forme instituționalizate de participare publică.

6.

TEORIE ŞI METODĂ ÎN STUDIUL ACŢIUNII COLECTIVE

1. Tradiţia teoretică. Două şcoli şi patru direcţii de studiu. 2. Teoria societăţii de masă. Masele disciplinate. 3. Teoria deprivării relative. Mulţimile anxioase. 4. Comportamentul colectiv. Mulţimile violente. 5. Teoria mobilizării resurselor. Masele organizate. 6. Modelul procesului politic. Oportunităţile acţiunii colective. 7. Noile mişcări sociale. Societatea programată. 8. Constructivismul şi mişcările sociale. Masele înţelepte. 9. Metode de cercetare a acţiunii colective. Mecanisme, procese, episoade. 10. Clusterele de cauzalităţi.

După cum am arătat în această lucrare, istoria socială europeană şi nord-americană plasează originea mişcărilor sociale în mediul politic, economic şi cultural al secolului al XVIII-lea. Secolul al XIX-lea, numit şi „secolul revoluţiilor", marchează difuziunea acestei inovaţii sociale moderne la scară planetară. Dominante au fost în această perioadă, ce se încheie pe la 1918, mişcările locale cu revendicări sociale şi naţionale. Perioada interbelică este marcată de ascensiunea mişcărilor radicale. După 1945, tradiţia teoretică structuralistă inspiră, printre altele, teoria societăţii de masă şi cea a comportamentului colectiv. Începând cu anii '60 se observă însă o transformare a dinamicii acţiunii colective pe fondul emergenţei clasei de mijloc şi expansiunii statului bunăstării în Europa de Vest. Revendicările salariale sunt înlocuite de cele postmateriale. Practic, în anul de referinţă 1968, Europa şi America se aflau în stradă şi nicio ştiinţă a vremii nu furniza o explicaţie satisfăcătoare. Mişcarea pentru drepturi civile, mişcarea feministă şi, mai ales, mişcările studenţeşti au bulversat Occidentul cu o aşa forţă încât studiul acţiunii colective a devenit o preocupare generalizată în ştiinţele sociale.

Lucrurile se mişcă şi în Europa de Est, unde în 1968 la Praga şi Bucureşti mulţimea solicită în stradă desprinderea sau independenţa faţă de sovietici. Se mai adăuga un lucru nou în acest peisaj: mişcările au găsit rezonanţă în mediile intelectuale şi

campusurile universitare, fapt ce i-a pus pe cercetători în fața unei opțiuni: a participa sau nu. Începând cu anii '70 universitățile europene și cele americane au devenit laboratoare ale mișcărilor sociale, în timp ce studiul acțiunilor colective a devenit o cercetare „la fața locului". Expresie a noilor condiții sociale și politice, modelele teoretice de interpretare a mișcărilor se diversifică din această perioadă. Perspectiva liberală a deciziei raționale furniza o explicație cu substrat economic pentru mișcări sociale considerate postmateriale. Modelul marxist (mișcările sociale sunt o expresie a luptei de clasă) și modelul funcționalist–durkheimist tradițional (mișcările sunt un indicator al disfuncțiilor sociale) nu mai furnizau explicații convingătoare. Se profilează teoria mobilizării/procesului politic în America și teoria noilor mișcări sociale în Europa.

Prezentul capitol evaluează în prima parte modelele tradiționale de interpretare teoretică a mișcărilor sociale prin comparație cu teoriile recent numite poststructuraliste. Practic, evaluăm mișcările sociale prin intermediul teoriilor principale.

În a doua parte, observăm că fiecare teorie și-a asociat o metodă de cercetare, iar cumularea acestei experiențe a generat ceea ce la sfârșitul anilor '90 s-a numit agenda de cercetare a acțiunii colective. Consensul academic este însă doar un armistițiu. În 2001 a fost avansată o nouă agendă de cercetare care dorea să încorporeze, printre altele, fluxul de contestare în creștere, dar, în același timp, să păstreze distincția clară între spațiile sociale instabile și cele stabile. Să menționăm aici că literatura ultimelor două decenii evidențiază extinderea zonelor de conflicte sociale pe fondul globalizării. Sunt regiunile ce solicită intervenție. Paradoxul este că intervențiile nu reduc contestarea și cel mai adesea amplifică violențele, fapt care ar trebui să ne alerteze în legătură cu modelele teoretice implicate și politicile aplicate. Ne propunem aici să trecem în revistă principalele opțiuni metodologice de cercetare a mișcărilor sociale și, pe această bază, să diferențiem spațiile instabile de cele totuși stabile.

Similar oricărui domeniu de cercetare, teoriile sunt așadar însoțite de metode și tehnici de investigare a căror utilitate este validarea teoriei. A. Touraine a utilizat de exemplu tehnica laboratorului de intervenție socială pentru a verifica teza privind noile mișcări sociale. În multe cazuri, tehnicile și metodele de cercetare definesc o nouă teorie. Este cazul lui Eisinger care, prin unificarea evenimentelor de contestare din orașele americane, a definit ciclul de protest. C. Tilly s-a folosit de registrul de evenimente publice pentru a localiza mișcările sociale. Un modest protest în Hyde Park prezenta trăsăturile unui nou proces pe care l-a denumit mișcare socială. De multe ori, teoria și metoda se dezvoltă împreună. Un alt exemplu este A. Melluci care a inventat metoda experimentului interacțional pentru a defini construirea identității colective.

Deducem de aici importanța strategică a agendei de cercetare, cu teoriile și metodele sale derivate, agendă care trebuie să ne ofere explicații verosimile asupra

proceselor sociale şi recomandări credibile în ceea ce priveşte mijloacele de acţiune. O bună cunoaştere a mişcărilor sociale, a infrastructurii şi dinamicii reţelelor sociale este utilă în identificarea potenţialului de schimbare socială, a tipului de acţiuni colective (ordinare sau disruptive) şi a forţelor sociale implicate.

6.1. Tradiţia teoretică. Două şcoli şi patru direcţii de studiu

Într-un studiu din 1984 dedicat cercetării mişcărilor sociale, A. Morris and C. Herring constatau următoarele: „Nicio definiţie a mişcării sociale nu beneficiază de un consens academic şi probabil că nu va exista niciodată unul, întrucât definiţiile reflectă inevitabil ipotezele teoretice ale analistului".[1] Constatarea şi-a păstrat actualitatea şi, de aceea, pare a fi mult mai instructivă clasificarea definiţiilor în funcţie de perspectiva sau paradigma dominantă[2].

În linia tradiţiei marxiste, marcaţi probabil de experienţele interbelice, sociologii (W. Kornhauser în principal) vorbesc despre „mişcări de masă" ca procese sociale iraţionale, patologii colective plasate în afara şi împotriva ordinii sociale existente, cu potenţial de a absorbi întreaga societate.[3] Totuşi, perioada 1945–1968 înregistrează acţiuni colective de amploare, dar nu mişcări de masă şi din ce în ce mai puţin mişcări de clasă. Studiile vremii demonstrau că profilul de clasă al mişcărilor sociale se estompa. În Europa de Vest, statul bunăstării a generat un anumit echilibru social şi politic. Astfel că în anii '60 sunt actualizate teoriile capitalismului şi industrialismului. A. Touraine este reprezentantul acestui curent cu teoria privind societatea postindustrială şi noile mişcări sociale. Clivajele sociale erau mai puţin polarizate şi deci structura socială era mult mai echilibrată. Radicalismul luptei de clasă nu mai era de actualitate, iar mişcările de stânga tradiţionale şi-au modificat programul politic.

Un studiu circulat şi apreciat în epocă, elaborat de Lipset şi Rokkan (1967), defineşte clivajele sociale pe cel puţin patru dimensiuni: teritoriale, religioase,

---

[1] Aldon Morris and Cedric Herring, „Theory and Research in Social Movements", în Samuel L. *(ed), Political Behavior Annual*, Westview Press, toamna 1984.

[2] Domeniul ştiinţelor abundă în invocarea paradigmelor. Paradigma dominantă în studiul mişcărilor sociale este cea materialistă. În orizontul perspectivei marxiste sunt apoi elaborate diferite teorii, devenite astăzi „tradiţii" de studiu, numite în lucrare „societate de masă", „comportament colectiv", „noile mişcări sociale" etc. Perspectiva culturalistă invocă paradigma weberiană, însă nu este construită încă pe această premisă.

[3] Kornhauser, William, *The Politics of Mass Society*, New York, The Free Press, 1959, *apud* Locher A.D., „Understanding Social Movements", în *Collective Behavior*, cap. 14, p. 249.

naționale și economice.[1] Dezechilibrele, vizibile prin revolte, greve și proteste, există în epocă, însă au un alt profil. În SUA, populația afro-americană din Sud declanșează mișcarea pentru drepturi civile utilizând ideologia progresistă și infrastructura bisericilor neoprotestante. Este adevărat, studenții și intelectualii francezi de la 1968 sunt inspirați de marxism (maoism, mai degrabă), însă sindicatele se disociază de mișcare în momentul în care revendicările lor sunt satisfăcute. Intelectualitatea franceză a pariat pe un cal mort, după cum ar fi remarcat în epocă Raymond Aron. Este perioada în care Alain Touraine lansează teoria noilor mișcări sociale prin care acreditează ideea că statul bunăstării transferă lupta de clasă către valorile culturale. Pe acest trunchi s-a dezvoltat și o nouă filosofie socială, inițiată încă din anii '20, printre alții, de Antonio Gramsci.

În SUA, Samuel Stouffer și Robert Merton[2] (1949) urmează tradiția sociologiei durkheimiste[3]. Unul dintre conceptele avansate – *relative deprivation*, a jucat un rol esențial în teoria mișcărilor sociale. În linia funcționalistă și apropiată de teoria societății de masă este formulată teoria comportamentului colectiv. Un student al lui T. Parson, N. Smelser (1962) definește mișcarea socială ca o „valvă de siguranță" prin care se eliberează tensiunile sociale. Mișcările erau interpretate ca fenomene colective spontane prin care se refăceau echilibrele sociale. În afara instituțiilor omologate de producere și reproducere a vieții sociale, comportamentele colective sunt mai degrabă agregări efemere, generate de conjuncturi sau dezechilibre temporare.

În 1965, M. Olson invocă perspectiva liberală în explicarea mișcărilor sociale. Practic, indivizii se angajează în acțiuni colective pe baza unei decizii raționale în

---

[1] Pentru detalii, vezi I.N. Sava *(ed.), Doctrine și partide politice europene,* București, Centrul Român de Studii Regionale, 2007.

[2] Samuel Stouffer a colectat o semnificativă cantitate de date de cercetare pe timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, utilizată mai apoi pe câteva direcții principale de studiu. Printre altele, Stouffer a dezvoltat sociologia grupului primar, care a avut un impact semnificativ asupra sociologiei organizațiilor. El este, de asemenea, cunoscut pentru contribuția la dezvoltarea sociologiei militare.

[3] Durkheimismul a inspirat primul val al cercetării mișcărilor sociale. Sociologul francez compară societatea cu un organism biologic, compus din celule și organe ce îndeplinesc funcții pentru a asigura supraviețuirea organismului. Durkheim insistă asupra conceptelor de solidaritate socială, norme și anomie. În *Regulile metodei sociologice,* Durkheim definește anomia ca absență a normelor sociale sau incapacitate a lor de a asigura un cadru moral în societate în interiorul căruia indivizii să beneficieze de roluri sociale clar definite. Astfel că, în anumite circumstanțe ce trebuie cercetate, organismele sociale sunt expuse diferitelor patologii. În *Sinuciderea* (1897), sociologul francez face o legătură directă între anomia socială și patologia sinuciderii indivizilor. Depășirea unui prag al sinuciderilor, al delincvenței, ratei divorțurilor ș.a. reprezintă un indicator al patologiei, al dezintegrării sociale. Restabilirea echilibrului social este un rezultat al refacerii funcțiilor morale în societate, respectiv o funcție, printre altele, a diviziunii muncii sociale. În societățile cu solidaritate organică, atunci când structura ocupațională este afectată de intervenția politică sau alte „forțe structurale", societatea intră într-o stare de anomie.

care raportul cost-beneficiu are un rol motivațional. Ralierea la protest este improbabilă dacă pot fi obținute beneficii de pe urma acțiunilor colective derulate de alții. La începutul anilor '70, Anthony Oberschall face o consistentă critică teoriei societății de masă și, indirect, teoriei comportamentului colectiv, insistând pe ideea că esențial la o mișcare socială este organizarea. Este perioada în care sociologia organizațiilor se aplică mișcărilor sociale, ca organizații cu o structură formalizată, cu leadership și activitate coordonată. Indivizii, oricât de mulți și de anxioși, nu pot schimba nimic dacă nu sunt organizați și conduși. Mai mult, o mișcare socială are sens atât timp cât are șanse să se instituționalizeze în societate. Obserschall adaptează teoria mobilizării resurselor la mișcările sociale, teorie care încheie dominația funcționalismului pur ca paradigmă teoretică în SUA.

McCarthy și Zald (1977) consolidează teoria americană a mobilizării resurselor insistând, printre altele, pe ideea de antreprenoriat, industrie și sector al mișcărilor sociale. Anii '80 au adus o completare mobilizării resurselor prin intermediul a ceea ce s-a numit teoria procesului politic. S. Tarrow și D. McAdam atenționează că factorii politici și economici sunt mult mai importanți decât cei psihologici, organizaționali sau sociali. Indivizii se asociază unei mișcări în baza unei decizii raționale de tip cost-beneficiu și, prin intermediul legăturilor politice, se angajează în schimbarea socială. Din acest motiv, mișcarea socială capătă sens și finalitate dacă este cuplată cu o oportunitate politică. Ideea de oportunitate este de inspirație liberală. Împrejurările au fost însă de așa natură, încât multe mișcări sociale s-au născut în absența unei oportunități politice sau au trebuit să-și creeze propria oportunitate. Mișcările sociale de inspirație catolică din America Latină sunt un exemplu.

Dintr-o altă perspectivă, la începutul anilor '90, Eyerman și Jamison definesc mișcările sociale ca „spații publice temporare, momente ale creației colective ce asigură societăților idei, identități și chiar idealuri".[1] Definiția face trecerea către constructivismul sociologic și include mișcările sociale de toate orientările. De remarcat recursul la identitate ca indicator al acțiunii colective.

Oliver și Myers (1998) definesc mișcarea socială drept o „latență" ce se exprimă sub formă de acțiuni colective în cicluri de manifestare numite evenimente. În acest caz, mișcarea este „o distribuție a evenimentelor în rândul unei populații". Termenul de „eveniment" este înțeles ca acțiune din partea unui grup și atitudine sau credință într-o idee. Modificarea preferinței sau a credinței devine și ea „eveniment".[2] Renașterea mișcărilor identitare în anii '90 este o realitate ce nu poate fi ignorată. Oportunitatea

[1] Eyerman, Ron și Jamison, Andrew, *Social Movements: A Cognitive Approach*, Cambridge: Polity Press, 1991, *apud* Nick Crossley, *Making sense of social movements*, Open University Press, Buckingham, Philadelphia, 2002, pp. 3–4.

[2] Pamela E. Oliver, Daniel J. Meyers, „Diffusion Models of Cycle of Protest as a Theory of Social Movements", prezentată la Congresul Asociației Internaționale de Sociologie, iulie 1998, Montreal, Canada.

a fost oferită de încheierea Războiului Rece și destrămarea Iugoslaviei și a fostei URSS. Teoria latenței a reintrodus, chiar dacă numai parțial, ideea conservatoare în dezbaterea privind mișcările sociale.

Aspectele identitare au adus în discuție, în anii 2000, rolul culturii și emoțiilor în acțiunea colectivă. Pe linia constructivistă, Benford (1997) insistă pe ideea că teoria procesului politic și cea a ciclului de protest acordă inițiativa factorului uman doar atunci când sunt întrunite anumite condiții „tehnice". Motiv pentru care ar trebui reintrodusă tema de psihologie socială în acțiunea colectivă, de data aceasta nu sub forma societății de masă sau a comportamentului colectiv din anii '60, ci prin intermediul cadrelor culturale *(framing)* și al emoțiilor. Teoria *framing*-ului se bucură de o certă atenție, după cum vom arăta mai departe.

Dintr-o perspectivă integratoare, care încearcă să evite clivajele între școli și perspective de cercetare, sociologii europeni Della Porta și Diani (1999) consideră că mișcările sociale sunt rețele informale bazate pe convingeri comune și solidaritate de grup, ce se mobilizează pentru a susține chestiuni conflictuale prin intermediul utilizării frecvente a unor diferite forme de protest.[1] Mișcările sociale ar fi, în acest caz, „politică, dar cu alte mijloace", ceea ce validează modelul de istorie socială al lui C. Tilly și teoria procesului politic, dar fără a neglija teoriile de inspirație culturală.

Dicționarul de sociologie Blackwell, ediția 2007, încearcă o definiție integratoare, prezentând mișcările sociale ca „eforturi susținute și intenționate de stimulare sau temperare a schimbării sociale, în principal în afara canalelor instituționale susținute de autorități".[2] Oamenii se asociază în afara cadrului instituțional existent, mobilizează resurse pentru a genera schimbare socială și, în timpul acestui proces, influențează decizia politică și impun noi forme de socializare care devin instituționalizate. Ceea ce sugerează o reinvocare a teoriei funcționaliste, dar din interiorul perspectivei constructiviste.

La începutul secolului XXI, constructivismul a influențat extensiv cercetarea mișcărilor sociale. Dintr-o atare perspectivă, James M. Jasper (2010) clasifică tradițiile de studiu în funcție de interpretarea acțiunii umane și nivelul de analiză. Se disting abordarea materialistă și culturalistă în ceea ce privește sensul acțiunii umane și nivelul macrosocial și microsocial în ceea ce privește nivelul de analiză sociologică. Din combinarea lor au rezultat patru tradiții de studiu, prezentate în tabelul de mai jos.

---

[1] Della Porta, Diani, *Social Movements: An Introduction*, 2006, p. 16.

[2] James M. Jasper, „Social movements", în George Ritzer *(ed.), Blackwell Encyclopedia of Sociology*, 2007, p. 4443.

Patru abordări, 1965–2010 (J. M. Jasper, 2010)

Nivel de analiză	Imaginea implicată asupra acțiunii umane	
	Materialistă	**Culturalistă**
Macrosocial	Mobilizare sau proces	Societatea postindustrială
Microsocial	Alegere rațională sau teoria jocurilor	Pragmatism, teoria activității cultural-istorice, feminism, cultural-strategică sau abordarea emoțională

Abordarea macrosocială este asociată în principal cu marxismul și a generat, în studiul mișcărilor sociale, două direcții de studiu: una americană, ce a pus accentul pe mobilizarea resurselor și interacțiunea cu statul, și o alta europeană, identificată cu stadiul istoric al postindustrialismului, cunoscută sub numele de „noile mișcări sociale". Abordarea microsocială este specifică teoriilor liberale în general și se întâlnește, printre altele, în scrierile lui John Stuart Mill și, mai recent, Mancur Olson. Mișcările de orientare socialistă sau liberală sunt adesea asociate cu ideea de reformă și schimbare socială. Abordarea emoțională introduce în sociologia mișcărilor sociale dinamica moralității sociale ca agregat construit sau chiar dirijat.

Un sociolog britanic, N. Crossley (2002), observă diferențe între tradiția teoretică americană și cea europeană în studiul mișcărilor sociale. Ambele sunt influențate de marxism, însă tradiția europeană este mai apropiată de filosofia socială, în timp ce tradiția americană este mai degrabă empirică.[1] Crossley nu insistă pe aspectul ideologic, ci mai degrabă pe cel al prestigiului sau influenței academice unde școala americană de secol XX domină peisajul științelor sociale.

Patru tradiții de analiză a mișcărilor sociale (N. Crossley, 2002)

	SUA	Europa
Înainte de 1970	Comportament colectiv	Marxism
După 1970	Mobilizarea resurselor / proces politic	Noile mișcări sociale

„Puterea" unei paradigme este dată (și) de influența sa. Un clasament al tipului de abordare teoretică a mișcărilor sociale în principalele periodice* de specialitate

[1] Crossley, Nick, *op. cit*, pp.11–12.

din perioada 1949–1983 în SUA, elaborat de A. Morris și C. Herring, este prezentat în tabelul de mai jos.

Perioada	Perspectiva teoretică utilizată			
	Teoria clasică	Mobilizarea resurselor	Alta	
1949–1959	83% (15)	6% (1)	11% (2)	18
1960–1969	79% (41)	17% (9)	4% (2)	52
1970–1979	38% (24)	56% (28)	6% (2)	54
1980–1983	23% (5)	68% (15)	9% (2)	22
Total	58% (85)	36% (53)	6% (8)	146 (100%)

**American Sociological Review, American Journal of Sociology, Social Forces, American Political Science Review.*

Observăm că perioada anilor 1960–1970, de maximă intensitate a mișcărilor sociale în SUA, este tratată mai degrabă cu teoria clasică a comportamentului colectiv. Sociologii sunt devotați paradigmei funcționaliste, preocupați să trateze și să corecteze crizele temporare ale organismului social. Tema mișcărilor sociale este nelipsită din jurnalele de sociologie pe parcursul întregii perioade studiate. Frecvența articolelor dedicate mișcărilor sociale este în medie de patru pe an, cu intensitate mai mare în anii marcați de mișcări sociale. Mobilizarea resurselor domină sfârșitul anilor '70 și anii '80.

Examinăm în continuare principalele perspective sociologice utilizate în mișcările sociale.

6.2. Teoria societății de masă. Masele disciplinate

Elaborată în 1959 de William Kornhauser *(The Politics of Mass Society)*, teoria societății de masă poartă amprenta interbelică, avansând următoarele idei: organizarea unei societăți generează anumite categorii de comportament asupra membrilor și liderilor săi; orice societate cu un număr suficient de cetățeni alienați care au o

influență puternică asupra elitelor și care, la rândul lor, sunt excesiv influențate de lideri, atunci respectiva societate are potențialul de a deveni o societate de masă; o astfel de societate generează mișcări de masă; mișcările de masă încearcă să transforme societățile de o manieră totalitară, ceea ce conduce la restrângerea drepturilor și libertăților.[1] Termenul apropiat de comparare a societății de masă ar fi, după Kornhauser, cel de societate-hoardă *(herd society).* Ca ideal-tip, societatea de masă este cea în care fiecare individ are acces la aceleași bunuri materiale, împărtășește aceleași idei și are un mod de viață identic. Este o societate uniformă și mediocră. Ca ideal-tip, societatea de masă ar fi opusul societății pluraliste, în care indivizii și organizațiile sunt cât mai diferite. Cea care determină dacă o societate alunecă spre societatea de masă sau spre cea pluralistă este structura socială.

În ceea ce privește acțiunile colective, societatea de masă generează mișcări de masă, care operează în afara și împotriva ordinii sociale existente. În opinia lui Kornhauser, Germania nazistă și Italia fascistă au fost societăți totalitare, produs al mișcărilor de masă. Rusia sovietică a perpetuat după 1945 modelul societății de masă.

Caracteristicile societății de masă definite de W. Kornhauser sunt:

Atomizare: este prima și cea mai importantă caracteristică și descrie situația în care indivizii sunt izolați social și lipsiți de orice influență în societate. Alienarea îi predispune pe oameni la asocieri care să ofere un sens existenței lor. Sensul existenței este cel mai adesea derivat din acțiuni colective radicale, ce intenționează să schimbe total ordinea socială, să revoluționeze societatea.

Acces: este o caracteristică ce măsoară influența directă a cetățenilor asupra liderilor. Lideri excesiv dependenți de sprijinul popular înseamnă un acces direct al maselor la acțiunile și deciziile liderilor, ceea ce înseamnă că, de fapt, masele sunt cele ce conduc. Cu cât indivizii sunt mai vocali, cu atât sunt mai reprezentativi pentru restul masei sociale. În aceste condiții, liderii devin nevrotici și nesiguri și iau doar decizii care fac plăcere masei.

Disponibilitate: este caracteristica pereche a accesului – indivizii sunt excesiv disponibili în susținerea liderilor, motiv pentru care sunt ușor de manipulat. În termenii lui Kornhauser, „societatea de masă este un sistem social în care elitele sunt ușor accesibile la influența ne-elitelor în timp ce ne-elitele sunt ușor disponibile la mobilizare de către elite".[2]

Grupurile intermediare: lipsa grupurilor intermediare tinde să multiplice efectul celorlalte caracteristici. Aceste grupuri intermediare ar fi cele comunitare, asociații de părinți–profesori, grupuri religioase, grupuri politice locale sau regionale. Pentru

[1] Locher, A. David, *Collective Behavior*, Prentice Hall, 2001, cap.14, Understanding social movements, pp. 249–254.

[2] W. Kornhauser, *op. cit.* p. 39, *apud* Locher A.D., p. 250.

individ, grupul intermediar asigură legătura între familie și comunitatea locală. A fi conectat social înseamnă a fi activ în grupuri intermediare și predispus la toleranță pentru alte grupuri sau indivizi. Lipsa grupurilor intermediare îi expune pe indivizi tehnicilor de recrutare specifice societății de masă. Din perspectiva grupurilor intermediare, Kornhauser definește „masa" drept „un mare număr de oameni care nu sunt integrați în nicio grupare socială", ceea ce creează „o societate nediferențiată și amorfă". Este un cerc vicios, pentru că indivizii sunt atrași de mișcările de masă și nu de grupurile intermediare. Din această perspectivă, existența grupurilor intermediare independente este o condiție necesară pentru prevenirea formării societății de masă și a pierderii libertăților.

Mișcările de masă: societățile de masă tind să genereze mișcări de masă. Mișcările de masă formulează obiective extreme și se dovedesc, cel mai adesea, irațională și violente. Grupurile extremiste sunt în mod fundamental ostile ordinii sociale existente în principal datorită faptului că sunt compuse din indivizi atomizați și alienați. Nu toate grupurile extremiste dispun de potențialul de a se transforma în mișcări de masă.

Derivate din cele ale societății în care se formează, caracteristicile sociologice ale mișcărilor de masă la W. Kornhauser sunt:

1. Atenție acordată îndeosebi aspectelor naționale și internaționale în detrimentul celor locale și individuale. Membrii se identifică cu ceva „măreț", cu mult mai important decât viața lor, a familiei sau comunității locale. Sunt angajați în cruciada transformării propriei societăți.

2. Răspunsul este direct. Grevele și protestele nu sunt o ultimă instanță, ci prima. Nu tolerează dezbaterea sau opiniile multiple. Preferă să elimine fizic un lider în loc să-l învingă în alegeri. Predispuse la violență, la utilizarea armelor de foc și asasinatelor. Soluțiile întrevăzute și agreate trebuie aplicate imediat.

3. Sunt instabile. Mișcările de masă sunt orientate de capricii, atenția poate fi „instantaneu" orientată într-o direcție opusă, intensitatea mobilizării variază.

4. Sunt organizate în baza unui program. Obiectivele sunt însă nerealiste și puțin probabil ar putea fi îndeplinite.[1]

Mișcările de masă recurg la forță, presiune și conflict, motiv pentru care observatorii externi le consideră vagi, extreme, irațională și ilogice. Kornhauser consideră că mișcările de masă se asociază îndeosebi cu societățile în criză și politica de criză *(crisis politics).* Societățile „sănătoase" nu recurg la astfel de forme de organizare, ci doar cele aflate în pragul haosului social, când atomizarea, accesul și disponibilitatea sunt în creștere. Factorii culturali și psihologici joacă un rol important în legitimarea culturală și susținerea psihologică. Structura societății de masă creează cultură

[1] *Ibidem,* pp. 251–252.

de masă și personalități de masă. Când cultura legitimează masa în locul individului, oamenii tind să aprecieze aceleași lucruri, să prefere aceleași produse culturale etc. Obiectele publice sunt temporare, apar de „nicăieri" și se duc tot acolo, devin mode temporare *(fads)*. Psihologic, indivizii sunt dependenți de psihologia colectivă și devin incapabili să-și proiecteze propriile reprezentări despre lume și societate. Au renunțat la gândirea proprie în favoarea masei.

În ceea ce privește teoria mișcării de masă a lui W. Kornhauser, sociologii au avertizat că modelul său se aplică îndeosebi societăților în care apar astfel de mișcări. Fascismul și nazismul au generat mișcări de masă care, în cele din urmă, au „consumat" propriile societăți. Kornhauser a creat acest concept pentru a ilustra mai bine cazurile mișcărilor extremiste în general, de dreapta sau de stânga, cum au fost nazismul și comunismul. Utilitatea teoriei mișcărilor de masă este din ce în ce mai redusă astăzi. Extremismul islamic de exemplu poate fi asociat cu mișcările de masă, însă explicația sociologică este mai apropiată de teoriile culturale și identitare decât de psihologia de masă.

6.3. Teoria deprivării relative. Mulțimile anxioase

Denton Morrison (1971) argumentează că oricare societate prezintă condiții care generează deprivare. Dacă există un număr suficient de indivizi ce resimt o deprivare, atunci sunt create condițiile pentru apariția unei mișcări sociale. Accentul teoriei deprivării sociale este pus pe condițiile structurale și motivația psihologică drept suport pentru decizia de asociere la o mișcare socială.

Deprivarea relativă: Sociologii de la Chicago au introdus termenul *relative deprivation* la sfârșitul anilor '40. Are în vedere împrejurarea în care o persoană are acces la mai puțin decât consideră că i se cuvine. Un individ care nu dispune de suficientă mâncare, îmbrăcăminte și condiții de locuit se află într-o situație de deprivare absolută.[1] O persoană care are mai puțin decât apropiații săi se consideră într-o situație de deprivare relativă. Deprivarea relativă agregată este un indicator al gradului de insatisfacție într-o societate sau, dintr-o perspectivă opusă, al disponibilității de conflict *(contentment)*. Oamenii se simt deprivați atunci când există ceva ce își doresc, consideră că îl merită, dar nu îl pot obține.

Sociologic, o persoană poate fi expusă deprivării relative indiferent cât anume deține din acel „ceva". Un tânăr adult care la 18 ani a primit un Ford, iar prietenii

[1] Locher, A. D., *op. cit.*, p. 254.

săi au primit un BMW se simte deprivat. Deprivarea relativă există doar atunci când se poate face comparația. Comparația este intermediată de grupurile de referință *(reference groups)* prin mijlocirea cărora se poate stabili dacă un individ are suficient sau nu.

D. Morrison identifică două tipuri distincte de deprivare relativă ce pot genera mișcări sociale. Acestea sunt *decremental deprivation* și *aspirational deprivation*.[1] Deprivarea descendentă apare în orice situație în care oamenii consideră că șansele lor au fost reduse aproape instantaneu. În timpul unei crize economice, cei mai mulți indivizi pierd peste noapte șansa unui loc de muncă mai bine plătit. Se confruntă cu un blocaj ce nu li se datorează. Deprivarea aspirațională apare atunci când aspirațiile oamenilor cresc invers proporțional cu oportunitățile de îndeplinire. Dacă un număr suficient de mare de indivizi consideră, aproape instantaneu, că merită ceva ce nu au avut niciodată și pe care și-l doresc, atunci se confruntă cu un blocaj și devin nemulțumiți.

Sociologic, deprivarea descendentă tinde să producă mișcări spre dreapta spectrului politic și să formuleze revendicări de revenire la societatea anterioară, când existau oportunitățile. Sunt mișcările conservatoare care se inspiră din experiența trecutului pentru a proiecta viitorul. Deprivarea aspirațională tinde să genereze mișcări liberale sau de stânga prin intermediul cărora își propun să schimbe societatea într-un sens progresist. Sunt sursa mișcărilor revoluționare și, cel mai adesea, imaginează un viitor „luminos" ca punct de referință. Important este că ambele tipuri de deprivări creează atitudini similare. Indiferent dacă problema este cauzată de noi aspirații sau de reducerea oportunităților anterioare, oamenii se simt blocați în dorința lor de a obține „ceva" ce consideră că merită.[2]

Așteptarea legitimă. Teoria deprivării relative a inspirat conceptul de așteptare legitimă pe care Morrison l-a creat pentru a descrie situația în care individul deprivat de obiectul dorit consideră că aspirația sa este legitimă sau, cu alte cuvinte, că are dreptul la ceea ce i se cuvine. Când oamenii sunt convinși că au aspirații legitime, încep să se simtă deprivați. Pasul următor este acela al convingerii celorlalți că sunt parte a procesului de deprivare. Toate contactele sociale sunt angajate pentru persuasiune, ceea ce lărgește considerabil cantitatea deprivării relative resimțite într-o societate.

Blocarea așteptărilor și nemulțumirea. Dacă oamenii ar avea acces la ceea ce își doresc, mișcările sociale ar fi mai degrabă o excepție decât o regulă. De obicei, posibilitățile de satisfacere a dorințelor și reducere a deprivării sunt limitate sau chiar blocate. Este o percepție socială ce poate sau nu poate fi reală. Important este că

[1] Morrison, Denton, *apud* Locher A.D., *op. cit,* p. 254.

[2] *Ibidem,* p. 255.

oamenii o resimt ca atare. Morrison numește această împrejurare „un tip special de disonanță cognitivă". Real este că oamenii își doresc „ceva", sunt convinși că au dreptul la aceasta și anticipează că accesul la obiectul dorit este blocat. Nemulțumirea și îngrijorarea generate sunt foarte ridicate și intense, apropiate de sentimentul de injustiție, inegalitate, insecuritate.

D. Morrison indică patru modalități de reducere a nemulțumirii:

1. Oamenii se consideră individual responsabili de neajunsul în care se află. Își reduc așteptările și disonanța. Se consideră nenorocoși sau inadecvați ca persoană. În cele din urmă, se complac în noua postură.

2. Indivizii consumă psihologic blocajul prin care trec; se consolează că răbdarea și munca susținută le va permite să obțină ceea ce doresc mai târziu sau altă dată. Consolarea generează un traseu pozitiv de reajustare a așteptărilor.

3. Oamenii își pot schimba situația personală. Cei care cred că nu se vor putea realiza într-un orășel/stat se vor îndrepta către un oraș/stat mai mare. Migrația nemulțumiților este o supapă socială consacrată.

4. Indivizii care nu se angajează în niciuna dintre cele de mai sus și sunt convinși că „problema" este structurală, și nu personală sau locală, cel mai probabil se vor angaja activ în schimbarea sistemului. Dacă societatea este problema, atunci schimbarea socială este soluția. Angajarea în acțiune colectivă nu va schimba situația peste noapte, însă oferă o cale de reducere a deprivării relative, pentru că individul se simte angajat în schimbare.[1]

Mișcările sociale sunt un produs al deprivării relative agregate, însă anumite condiții structurale facilitează sau inhibă formarea lor. Pentru formarea unei mișcări sociale, Denton Morrison consideră că ar fi nevoie ca:

a. un mare număr de indivizi să fie expuși deprivării;

b. să fie plasați în poziție de proximitate socială (de clasă, religioasă, națională, geografică) și să existe interacțiune și comunicare între aceștia (ideile constitutive ale mișcării trebuie împărtășite și circulate);

c. să se creeze similarități sociale accentuate (comunitate de rol și status, în termenii sociologului american);

d. societatea să prezinte un sistem de stratificare ridicat și rigid;

e. să existe o experiență asociativă (voluntariat) anterioară formării mișcării; structurile asociative prezintă „reziduuri" utile leadershipului și organizării mișcărilor sociale.

În concluzie, teoria deprivării relative sau RDT *(relative deprivation theory)* susține că nemulțumirea individuală agregată este principala „energie" angajată în formarea mișcărilor sociale. Atunci când un mare număr de oameni doresc „ceva", sunt convinși

[1] *Ibidem*, p. 256.

că li se cuvine și consideră că societatea nu le permite să obțină ce își doresc, crește probabilitatea acțiunii colective pentru schimbare socială. Două situații total diferite pot conduce la formarea unei mișcări sociale: creșterea așteptărilor în societate și reducerea oportunităților. Fiecare generează deprivare relativă. Totuși, nu este suficient pentru ca un individ să adere la o mișcare socială. Se adaugă un calcul cost–beneficiu și adeziune ideologică similară credinței religioase. Decizia este așadar psihologică și, deci, individuală. Teoria deprivării este utilă în explicarea formării mișcărilor sociale, însă nu este întotdeauna relevantă în cazul motivației de adeziune la o mișcare. În epocă (anii 1960–1970), teoria nu putea explica de exemplu participarea albilor la mișcarea pentru drepturi civile a populației afro-americane din Statele Unite.[1]

6.4. Comportamentul colectiv. Mulțimile violente

Teoria deprivării a fost completată de ceea ce s-a profilat încă din anii '60 ca una dintre cele mai puternice tradiții de studiu ale mișcărilor sociale: comportamentul colectiv *(collective bahavior).* Neil Smelser (1962) acreditează ideea că, în perioade de schimbări sociale de amploare, mecanismele sociale de absorbție a tensiunilor nu pot reduce șocurile (generate de deprivare). Astfel că apariția mișcărilor sociale nu este decât un indicator al dinamicii acțiunii colective. Proliferarea cultelor religioase, a societăților secrete, conspirațiilor, grupurilor politice radicale, utopiilor societale și economice etc. reflectă, pe de o parte, inabilitatea mecanismelor de control social de a reproduce coeziunea și, pe de altă parte, reacția societății la situații de criză prin intermediul unor noi seturi de convingeri ce se așază la fundația viitoarei solidarități colective.[2]

După P. Aslanidis (2012), „teoria comportamentului colectiv a fost probabil perspectiva dominantă până pe la începutul anilor '70 și de aceea numele său este folosit ca umbrelă pentru a acoperi toate variantele teoriilor clasice aflate în circulație în vremea aceea."[3] Mișcarea socială este înțeleasă ca un fenomen extrainstituțional, ca manifestare colectivă nestructurată. În opinia sociologului citat, „tradiția intelectuală a acestei școli are ca înaintași pe Gustave Lebon, Freud și Durkheim, care au căutat explicații social-psihologice, înțelegând mobilizarea ca manifestare vizibilă a „prăbușirii sociale" *(social breakdown),* criză care se produce din cauza

[1] *Ibidem,* p. 258.

[2] Della Porta și Diani, *op. cit.*, p. 7.

[3] Aslanidis, Paris, *Critical review of social movement literature,* University of Macedonia, 2012, p. 2.

defectării mecanismelor de control social și pierderii puterii de constrângere a acestora".[1] Gustave LeBon (1960), H. Blumer (1951) și Neil Smelser (1962) sunt printre autorii reprezentativi, influențați probabil de episoadele de protest și rebeliune la care au asistat în epocă.[2]

Teoria breakdown este o variantă a teoriei comportamentului colectiv și tratează îndeosebi episoadele de criză socială severă. Ideea principală a teoriei breakdown: comportamentul mulțimilor violente este generat de indivizi care și-au pierdut, cel puțin temporar, capacitățile raționale. LeBon a considerat că singura explicație rezonabilă pentru un comportament colectiv violent rezidă în transformarea participanților din persoane raționale în militanți violenți prin intermediul mișcărilor sociale. Mulțimea este formată din actori deposedați de personalitate, care reacționează după instinctele unei hoarde. Acesta este însă doar primul etaj al teoriei *breakdown,* relevant pentru cazurile scrict delimitate de conceptul de „mulțime" *(crowd).* Este bazat pe ipoteza psihologiei sociale ca patologie. Comportamentul colectiv sau mulțimea ca individ a fost aplicat și revoltelor, revoluțiilor și, nu în ultimul rând, mișcărilor sociale. Este vorba despre etajul instituțional al societăților care se prăbușesc și generează violență socială pe scară largă. Theda Skocpol (1979) de exemplu a utilizat teoria breakdown pentru a studia regimurile politice: slăbiciunea sistemului politic generează crizele violente (demonstrațiile de stradă, ciocnirile cu poliția, devalizarea magazinelor și a instituțiilor publice), urmate de mișcări sociale și, în cele din urmă, de revoluții ce conduc la schimbarea regimului. Skocpol urmărește perpetuarea violenței pe tot parcursul acestui proces.

Totuși, teoria breakdownului a fost mai degrabă criticată decât avizată de cercetătorii mișcărilor sociale. A. Oberschall (1973) și, mai recent, McPhail (1991, 1994) au oferit argumente contrare. Comportamentele colective violente nu sunt iraționale, iar McPhail a furnizat date empirice care susțin că acțiunile anterior considerate spontane și lipsite de orice ordine socială erau, de fapt, organizate, planificate și derulate foarte minuțios. A. Oberschall susține o idee similară în cazul unor mișcări din Germania anilor '40 și din SUA anilor '50 (mcCarthismul). McPhail sugerează că, începând cu anii 1990, cercetătorii sociali au o preferință de readucere a mulțimilor în teoria socială (*bring the crowd back*). Violențele de stradă și distrugerile din Los Angeles în 1992 de exemplu au legitimat cumva resuscitarea teoriei breakdown.[3]

Teoria comportamentului colectiv este, de obicei, asociată cu Neil J. Smelser, student al lui T. Parson și reprezentant al Școlii de la Chicago. Smelser e de acord

[1] *Ibidem.*

[2] N. Smelser a fost negociatorul studenților de la Berkeley în anii 1960.

[3] E vorba despre revolta spontană a minorității afro-americane din Los Angeles, în urma unui abuz al forțelor de poliție. S-a soldat cu morți și distrugeri însemnate; a necesitat intervenția gărzii naționale.

că episoadele de panică, revoltele și revoluțiile surprind pe oricine, însă sociologul nu trebuie să se lasă pradă aparențelor: astfel de evenimente se petrec cu o anumită regularitate, se grupează în anumite perioade de timp și sunt specifice unor regiuni geografice. Argentina, de exemplu, generează la intervale aproximativ regulate mișcări sociale marcate de violențe de stradă, demonstrații, lovituri de stat etc. Nicio societate nu este scutită de șocuri, violențe, crize sau revolte. Important este să încadrăm aceste evenimente într-o teorie a „normalității" sociale. Similar modului în care Durkheim a considerat sinuciderea un fenomen social „normal", Smelser acreditează că acțiunile colective disruptive sunt, de asemenea, fenomene sociale nelipsite din societate.

Spre deosebire de teoria societății de masă, Smelser consideră că „definirea determinanților se îndepărtează radical de tradiția psihologiei sociale de analiză a maselor și a altor comportamente colective – tradiție ilustrată de Tarde, LeBon, Ross, Freud, Martin, F.A. Allport, MacDougall și alții"[1]. Mișcările sociale nu sunt produsul unor „forțe misterioase", inconștiente sau iraționale ce se exprimă în societate în anumite condiții, de obicei asociate cu crize. „Caracteristicile definitorii ale comportamentului colectiv nu sunt psihologice. Definiția pe care o prezentăm nu invocă, prin ea însăși, nicio ipoteză că persoanele implicate într-un episod sunt iraționale, că își pierd capacitățile critice, că se confruntă cu o regresie psihologică și decad la un stadiu animalic sau ceva de genul acesta."[2] Accentul trebuie trecut de la suma comportamentelor psihologice (nivelul microsocial) la nivelul social structural (macrostructural). Din această perspectivă, mișcările sociale nu sunt episoade dezordonate și iraționale, ci efectele secundare ale unei schimbări sociale foarte rapide.

Modelul lui Smelser a fost numit și modelul valorii adăugate *(value-added theory)* al comportamentului colectiv și constă în șase etape sau pași:

1. conductivitate structurală – societatea prezintă o anumită configurație a structurii sociale care facilitează sau inhibă anumite tipuri de comportament colectiv;

2. tensiune structurală *(structural strain)* – împrejurarea în care cel puțin un nivel al sistemului social este perceput în mod colectiv ca o sursă de tensiune și probleme;

3. creștere și distribuție a convingerii generale – desprinderea unei interpretări comune de către actorii sociali, relativă la situația și problemele lor;

4. factori de precipitare – evenimente tensionate care îi îndeamnă pe actorii sociali la acțiune;

[1] Smelser, Neil J., *Theory of Collective Behavior*, New York, The Free Press, 1962, p. 20.

[2] *Ibidem*, p. 11.

5. mobilizare – rețeaua și activitățile organizaționale care transformă potențialul de acțiune în acțiune reală;

6. operațiuni de control social – rolul agențiilor sociale și al altor actori în modelarea acțiunii colective și a formelor sale.[1]

Della Porta și Diani (2006) apreciază că în tradiția americană dominantă a fost asocierea comportamentului colectiv cu criza comportamentală. Agregarea reacțiilor psihologice a unui mare număr de indivizi agresați de un mediu social turbulent este o consecință socială obiectivă. În acest fel, explică teoria comportamentului colectiv, indivizii vulnerabili au răspuns apelului mișcărilor antidemocratice ale stângii sau dreptei extreme. Comportamentul colectiv nu este instituționalizat; este comportament „format sau forjat să răspundă unor situații nedefinite sau nestructurate"[2]. Astfel, comportamentul colectiv este o formă intermediară a unei structuri de socializare tranzitorii, ce se poate institui onaliza sau nu, a cărei țintă este refacerea unei rupturi sau „spărturi" sociale.

Probabil că ideea comportamentului colectiv nestructurat sau preinstituționalizat este una dintre cele apreciate la N.J. Smelser. Se adaugă importanța mobilizării și a controlului social în mișcările sociale, idei care vor influența evoluția cercetării. W. Gamson (1983) a apreciat că „teoria comportamentului colectiv a lui Smelser a fost un mare pas înainte. A încercat să-l integreze (comportamentul colectiv) într-o teorie generală (ce) nu a trebuit să facă o separație (între) comportamentul normal instituționalizat și comportamentul „deviant" (și) a început să sugereze o interacțiune (între) strategiile de control social al autorităților și rezultatul comportamentului colectiv."[3]

6.5. Teoria mobilizării resurselor. Masele organizate

La începutul anilor '70, McCarthy și Zald formulează teoria mobilizării resurselor, orientând cercetarea socială către aspectele economice și politice ale mișcărilor sociale. McCarthy și Zald atenționează că mișcările nu sunt cu necesitate supape de siguranță și nu este nimic deviant în manifestarea lor. Acestea sunt acțiuni colective organizate, normale și chiar raționale în orice societate în care cetățenii se bucură

[1] Della Porta și Diani, *op. cit.* 2006, pp. 8–9.

[2] N. J. Smelser, *op. cit.* p.p 8-9.

[3] Gamson, W., *apud* A. Morris and C. Herring, *op. cit.*, p. 23.

de minime drepturi. Înainte însă de prezentarea acestei perspective inspirate de științele managementului, este necesară o menționare a teoriei raționaliste asupra deciziilor colective.

Teoria alegerii raționale. În plină perioadă de afirmare a teoriei comportamentului colectiv, Mancur Olson a publicat *The Logic of Collective Action* (1965), o perspectivă economică asupra mișcărilor sociale, numită teorie a acțiunii raționale care a anticipat teoria mobilizării resurselor. Perspectiva explică acțiunea colectivă în termeni pur utilitariști: mișcările sunt consecința unor decizii raționale adoptate de indivizi ce urmăresc un scop care nu poate fi realizat pe o altă cale. Astfel, Olson consideră că orice grup de indivizi care gândesc similar vor fi mai devreme sau mai târziu tentați să se organizeze pentru acțiune colectivă. Asocierea indivizilor este un bun public ce multiplică influența unui individ cu suma influenței tuturor celorlalți. Un comitet local ce dorește să strângă fonduri pentru o acțiune comunitară, o organizație profesională ce militează pentru reducerea unei taxe sunt exemple de asocieri cu caracter public. Acțiunea lor este un bun public întrucât, odată realizat, nimeni nu poate fi exclus de la „consumul" său. Dacă cinci indivizi reușesc să obțină un bun public (reducerea unei taxe), de rezultatul ei vor beneficia toți ceilalți vizați, fie ei cinci sute sau cinci milioane. Similar, dacă o organizație compusă din o sută de femei reușește să extindă dreptul la salariu egal, de acest drept vor beneficia toate celelalte femei.

Totuși, în teoria acțiunii raționale, numărul de aderenți este mai degrabă redus. Argumentul principal al lui Olson a fost că „indivizii raționali, mânați de propriul interes, nu vor acționa pentru a realiza interesul comun sau de grup". De ce ar trebui, în cele din urmă, ca un individ să contribuie la realizarea unui bun public dacă, urmare a acțiunii celorlalți, oricum ar beneficia de el? În plus, de ce trebuie să mobilizăm un milion de oameni dacă sunt de-ajuns o mie? Restul sunt așa-numiții profitori sau *free-riders* ai mișcărilor sociale. Chestiunea este că *free-riders* trebuie într-un fel sau altul mobilizați prin coerciție sau stimulente. Aici va interveni sociologia organizațiilor, după cum vom vedea mai jos. Reținem acum o importantă aserțiune a teoriei acțiunii raționale: participarea la acțiuni colective nu este o consecință a prăbușirii sistemului social, a deprivării sau a oricărei alte motivații iraționale, ci rezultatul unui calcul rațional de tip cost–beneficiu. A. Oberschall (1973) considera că, „cu cât este mai redus riscul și mai promițătoare recompensa pentru un individ și membrii unui strat social, mai exact cu cât este mai redus raportul risc/recompensă, cu atât este mai probabil ca ei să devină participanți într-o mișcare socială de opoziție, de protest sau de rebeliune".[1]

Teoria acțiunii raționale refuză explicațiile furnizate de perspectiva societății de masă, a deprivării relative sau a altor factori iraționali. Se distinge aspectul deliberat,

[1] Oberschall, A., *apud* A. Morris and C. Herring, *op. cit.* p. 29.

programat sau chiar dirijat al acțiunii sociale, accentuat în scurtă vreme de teoria managementului. Snow și Oliver (1995) au caracterizat probabil destul de clar această teorie, astfel: „Ipotezele centrale ale tuturor modelelor instrumentale, ale alegerii raționale sau utilității subiective așteptate sunt: 1) oamenii încearcă să obțină beneficii cu costuri minime și 2) aceștia procesează în mod cognitiv informația în legătură cu beneficiile și costurile probabile ale diferitelor opțiuni de acțiune și mai apoi fac o alegere conștientă în ceea ce privește comportamentul lor"[1].

Diminuarea importanței sau chiar ignorarea psihologiei de grup și a sociologiei acțiunii colective a fost una dintre trăsăturile perspectivei acțiunii raționale. Teoria mobilizării resurselor a corectat acest neajuns. Granovetter (1978) a stabilit că există un prag *(threshold)* pe care individul îl trece atunci când evaluează riscul și beneficiul implicării într-o acțiune colectivă. Acest prag este dat de numărul celorlalți participanți: dacă individul consideră că sunt suficient de „mulți" cei care deja s-au implicat, atunci el beneficiază de un motiv suplimentar pentru o decizie rațională întemeiată. Individul se asociază cu semenii săi în acțiuni colective din solidaritate. Întrucât fiecare individ are propriul „prag", devine sociologic relevantă frecvența distribuției pragurilor. Dacă pragul de jos are prea puține frecvențe, atunci pragul de sus, care înseamnă participare consistentă, nu va putea fi atins, fapt ce echivalează cu imposibilitatea inițierii unei mișcări sociale.

Cei care s-au desprins complet de teoria acțiunii raționale au fost A. Oberschall (1973) și, mai ales, McCarthy și Zald (1977). Aceștia au argumentat că, indiferent dacă există sau nu, nemulțumirile și neajunsurile pot fi definite, create și chiar manipulate de antreprenori și organizații care dispun de suficiente resurse și putere. Mai simplu spus, mișcările sociale pot fi generate dacă există suficiente resurse pentru orientarea acțiunii colective într-o direcție sau alta. Modelul lui McCarthy și Zald a mai fost denumit și *modelul organizațional-antreprenorial* și are trei surse de constituire: sociologia organizațiilor și managementului organizațional, teoria grupurilor de interese și microeconomia. Mișcările sunt astfel analizate ca organizații formale constituite, ca demers antreprenorial (ca orice întreprindere, mișcarea socială este inițiată de un „antreprenoriat") și ca problemă de definire a stimulentelor pentru *free-riders* sau „pomanagii" *(numite selective incentives)* pentru a-i determina să participe la acțiunea colectivă. Mișcările au nevoie de grupurile deprivate, de masa de nemulțumiți pentru a justifica rațiunea organizării acțiunii colective. Prin exagerare, dacă, de exemplu, există o serioasă problemă a celor fără locuințe *(homeless)*, altfel deprivați de un drept fundamental, este puțin probabil ca oamenii străzii din

[1] Snow, David A., Oliver, Pamela E., „Social Movements and Collective Behavior", în K.S. Cook, G.A. Fine și J.S. House *(ed.), Sociological Perspectives on Social Psychology,* Boston: Allyn și Bacon, 1995, p. 583, *apud* Aslanidis P, *op. cit.*, p. 18.

America să se poată organiza efectiv și să susțină, prin propriile mijloace, o serie de acțiuni colective prin care să își îmbunătățească situația locativă. Există însă o șansă ca sectorul economic al construcțiilor să inițieze o mișcare socială de presiune asupra municipalităților pentru a construi locuințe sociale. *Homeless*-ii sunt în acest caz un exemplu pur de *free-riders*.

Populația deprivată este o realitate ce poate servi ca pretext. A. Morris and C. Herring sesizează că „argumentele lui McCarthy și Zald sugerează că această problemă nu este chiar atât de importantă, deoarece mișcările moderne depind de multe ori de implicarea indivizilor și organizațiilor din afara grupurilor opresate. Prin definirea mișcărilor ca structuri ale preferinței pentru schimbare *(preference structures for change)*, adică o structură socială latentă, ce poate fi activată de o împrejurare, context sau inițiativă externă, McCarthy–Zald se concentrează în mod particular asupra organizațiilor și indivizilor din exterior care, din punctul lor de vedere, fac mobilizarea posibilă și creează o structură socială de acțiune colectivă reală. Actorii-cheie în modelul organizațional-antreprenorial sunt mișcările sociale (SMs), industriile mișcărilor sociale (SMIs), sectorul mișcărilor sociale (SMS), masa de aderenți, simpatizanții de conștiință *(conscience constituents)*, cadrele profesionale, lucrătorii și echipele tranzitorii".[1]

Să explicăm pe scurt acești termeni și relevanța lor în orizontul teoriei mobilizării resurselor, utilizând analiza furnizată de A. Morrison și C. Herring (1984). Pe parcursul lucrării vom face și alte referințe la teoria mobilizării resurselor și termenii săi.

Organizațiile (SMO), industriile (SMI) și sectorul mișcărilor sociale (SMS) sunt structurile sociale prin intermediul cărora preferințele sociale ale schimbării (mișcările sau SM) pot fi mobilizate și angajate pentru acțiune. Sectorul mișcărilor sociale este compus din toate industriile de profil (SMI) dintr-o societate, indiferent de domeniul de alocare. Nivelul resurselor din sector determină emergența și viabilitatea industriei mișcărilor sociale și a organizațiilor aferente. Sectorul mișcărilor sociale se plasează în competiție cu celelalte sectoare și industrii și, evident, se află într-un dezavantaj clar, pentru că este un competitor cu prioritate redusă, ce se poate dezvolta numai după ce toate celelalte sectoare sunt saturate în ceea ce privește resursele. Resursele pentru SMS pot fi atrase îndeosebi de la clasa de mijloc, singura conștientă de necesitatea schimbării și singura ce deține resurse ce pot fi alocate mișcărilor sociale.

Industria mișcărilor sociale este constituită de toate organizațiile a căror preferință generală se încadrează în linia unei mișcări sociale. Mișcarea socială este definită astfel ca nu număr de organizații din aceeași industrie, fără a se presupune cu necesitate că întreprinderi sociale nu pot furniza bunuri publice pentru o altă industrie.

[1] A Morris și C. Herring, *op. cit.*, pp. 33-34.

În definiția lui McCarthy și Zald, organizația mișcării sociale este o structură formală, complexă, ale cărei obiective se identifică cu preferințele unei mișcări sociale sau ale unei contramișcări.[1]

În teoria mobilizării, chestiunea principală este cea a resurselor. Clasa de mijloc este principalul furnizor de resurse, însă cantitatea și calitatea sunt limitate. Câte un dolar colectat de la un milion de donatori este foarte util unei mișcări sociale, însă niciodată nu vor putea genera efectele a zece milioane de dolari donați de un filantrop. McCarthy și Zald apelează la un concept nou pentru a explica afluxul de resurse către sectorul mișcărilor sociale, altele decât cele provenite de la clasa de mijloc. Este vorba despre *conscience constituents* (simpatizanții din conștiință) – indivizi care dispun de resurse discreționare și pe care le pun la dispoziția unei cauze care se află dincolo de interesul propriu. Din simpatie pentru cei aflați în situații de deprivare se naște ceea ce teoria mobilizării resurselor numește filantropia contribuției din conștiință, care este singura contribuție la acțiunea colectivă care nu se bazează în exclusivitate pe decizia rațională. Filantropii sunt indivizii din clasele superioare care dispun de suficiente resurse, de obicei financiare, pentru a se angaja din simpatie, compasiune sau interes politic în susținerea sectorului mișcărilor sociale. Mobilizarea resurselor din această zonă a generat profesionalizarea mișcărilor sociale. Naivii sau începătorii au șanse reduse în colectarea de resurse în comparație cu antreprenorii sau profesioniștii mișcărilor sociale. O bună parte din activitatea organizației este îndreptată către atragerea resurselor prin sensibilizarea contributorilor de conștiință și pentru care este nevoie de tehnici profesionale de strângere de fonduri.

Profilul mișcărilor sociale de profesie ar fi generat de câteva caracteristici:

a. un colectiv antreprenorial profesional redus, ce asigură leadershipul și îndeplinirea obiectivelor cu ajutorul unor echipe tranzitorii de mici dimensiuni;

b. o bază de membri și simpatizanți foarte redusă sau chiar inexistentă;

c. bani și resurse din exterior, din partea elitelor, ceea ce include fundații, biserici și guvernul ce sprijină din ce în ce mai larg organizarea și staff-ul;

d. antreprenori de profesie care definesc, creează și manipulează nemulțumirile exprimate de grupurile defavorizate. Resursele profesionale (antreprenorii) și cele materiale (banii) sunt elementele centrale ale teoriei mobilizării resurselor.

În această perspectivă, antreprenorii devin alfa și omega mișcărilor sociale. A. Oberschall observă că stimulentele selective se aplică cel mai bine antreprenorilor, în sensul în care riscurile, câștigurile, oportunitățile și stimulentele sunt relevante

[1] McCarthy, John D. și Zald, Mayer N., *The Trend of Social Movement in America: Professionalization and Resource Mobilization*, Morristown, NJ, 1973, p. 1218, *apud* Morris și Herring, *op.cit.*, pp. 34–35.

pentru avansul social pe care îl poate genera participarea într-o mișcare socială. Liderii mișcărilor sociale sunt antreprenori politici similar politicienilor.

În sfârșit, dar nu în cele din urmă, mesajul principal al teoriei mobilizării resurselor este următorul: creșterea și difuziunea mișcărilor moderne reprezintă o funcție a prosperității societale disponibile pentru organizații, industrii și sectorul mișcărilor sociale.[1] Societățile care nu dispun de această prosperitate filantropică sunt grevate de existența unui sector al mișcărilor sociale redus ca pondere, cu industrii și organizații subdezvoltate și, nu în cele din urmă, cu un antreprenoriat slab și deprofesionalizat. Pentru a atenua perspectiva economică și managerială, A. Oberschall extinde conceptul de resurse de la bani către „orice tip de resurse, de la cele materiale – slujbe, venituri, economii și drepturi la bunuri materiale și servicii – către cele nemateriale – autoritate, angajament moral, încredere, legături de prietenie, calificări, cutume industriale și altele".[2] Aici se face trecerea către conceptul de capital social, care va fi însă evocat de tradiția europeană a noilor mișcări sociale.

În anii '80 mobilizarea resurselor a fost îmbogățită cu teoria rețelelor. Preexistența organizațiilor și a rețelelor sociale asigură un flux continuu, util mobilizării pe termen lung, și infrastructura necesară utilizării eficiente a resurselor și îndeosebi conectarea agenților și fragmentelor de mișcări într-un tot unitar și coerent. McAdam (1986, 1992) arată că rețelele asigură stimulente pentru solidarizare *(solidarity incentives)* și recrutare de organizații în loc de indivizi, fapt ce generează o expansiune rapidă prin crearea unor coaliții din colectivități și fragmente preexistente. Acest lucru surclasează evoluția unei mișcări sociale prin recrutări individuale pe o perioadă lungă de timp.

P. Aslanidis (2012) apreciază că „teoria mobilizării resurselor a fost dezvoltată ca o reacție la deficiențele teoriei comportamentului colectiv, îndeosebi la perspectiva psihologică supradimensionată și la eșecul evident de a răspunde la formele contemporane ale acțiunii colective".[3]

Direcția impusă în sociologie de McCarthy și Zald a fost însă relativ rapid schimbată de C. Tilly (1978), D. McAdam (1982), C.J. Jenkins (1983) și mai ales de S. Tarrow (1998). Conceptele mobilizării resurselor erau prea „economiste", sugerau existența unei piețe a mișcărilor sociale pentru care se distribuiau acțiuni la „bursa sufletelor și minților". În SUA, modelul procesului politic înlocuiește mobilizarea resurselor pe la sfârșitul anilor '80.

---

[1] A. Morris și C. Herring, *op. cit.* p. 37.

[2] Oberschall, Anthony, *Social Conflict and Social Movements*, Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall, 1973, pp. 28.

[3] P. Aslanidis, *op.cit.* p. 6.

6.6. Modelul procesului politic. Oportunităţile acţiunii colective

Teoria cu acest nume este evaluată ca diferită (C. Tilly) sau ca o completare a mobilizării resurselor (A. Oberschall). În oricare dintre variante, sigur este că modelul procesului politic a corectat excesele teoriei mobilizării, îndeosebi în ceea ce priveşte resursele, intervenţia „filantropilor" pentru motivarea agenţilor şi neglijarea aspectelor politice. Societăţile nu pot aştepta bunăvoinţa elitelor financiare pentru a genera acţiuni colective. Cu atât mai mult, cu cât mişcările sociale sunt mai frecvente în perioade de criză socială, şi nu în cele de boom economic şi disponibilitate a resurselor publice şi private. Anumite contexte politice favorizează acţiunea colectivă, indiferent de structura filantropică sau antreprenorială a societăţii.

C. Tilly a considerat că teoria resurselor „...aduce la un loc ideea că manipulatorii *(antreprenorii mişcărilor sociale – n.n.)* sunt cumva centrali în toate formele de mişcare socială, ceea ce eu cred că este mai degrabă o variabilă [...] În al doilea rând, identifică acumularea sau angajarea resurselor ca fenomenul central absolut şi, în această capacitate, distrage atenţia de la lupta pentru putere şi organizarea de grup".[1] Mişcările sociale au de-a face cu procesul politic sau nu sunt mişcări – aceasta a fost teza principală a teoriei procesului politic. În înţelegerea lui Tilly, nu poţi să accepţi că aglutinezi o populaţie, identificând câţiva indivizi care au capacitatea să mobilizeze acea populaţie în numele unui set de credinţe pe care deja le împărtăşeşte şi astfel să obţii o mişcare socială. Atenţia trebuie întreptată către grupurile ce se organizează, către nou-veniţi, către coaliţiile care se formează, către liderii care decid alianţele şi către opozanţi şi, în sfârşit, dar nu în cele din urmă, către program şi repertoriul de acţiuni colective.

A. Oberschall a criticat în principal îndepărtarea mobilizării resurselor de ideea principală a mişcărilor sociale – acţiunea colectivă. Astfel, „acţiunea colectivă este generată de grupurile de interese. Unele sunt parte a politicii obişnuite, altele sunt parte a mişcărilor sociale, iar altele sunt simple mulţimi. Astfel că există un miez teoretic în jurul unor variabile dependente, miez care nu este termenul mişcare socială sau mobilizare, ci acţiune colectivă"[2]. Cu alte cuvinte, acţiunea colectivă nu poate fi alocată altor entităţi în afara grupurilor, cum ar fi antreprenorii mişcărilor sociale ca în teoria clasică a mobilizării resurselor.

---

[1] C. Tilly, în A. Morris şi C. Herring, *op. cit.*, p. 39. În anii '70 Tilly este catalogat în lucrările de specialitate ca ilustrând teoria mobilizării resurselor pentru ca, în deceniul următor, să fie identificat cu teoria procesului politic.

[2] A. Oberschall, în *op. cit.*, p. 39.

Critica teoriei mobilizării nu era însă suficientă pentru apariția unui nou model teoretic. Studiind ciclurile de protest din marile orașe americane, Eisinger a atras atenția încă din 1973 că există un concept-cheie ce se aplică mișcărilor sociale și de care nu se poate face abstracție: structura de oportunități politice *(political opportunities structure)*. Mișcările sociale apar îndeosebi atunci când sistemul politic existent creează oportunități sau nișe pentru grupuri capabile să se organizeze pentru acțiune colectivă.

Sociologul Doug McAdam (1982) a integrat structura de oportunități politice cu teoria resurselor și considerațiile organizaționale și a definit modelul procesului politic, stabilind o școală de gândire care se va compara, în sociologia mișcărilor sociale, cu perspectiva alegerii raționale și cea culturală. Procesul politic pune un accent particular pe mobilizare ca formă specifică a politicii, care nu este cu necesitate ostilă, ci mai degrabă îmbinată cu și în același timp separată de formele instituționale tradiționale. Participanții în mișcările sociale se recrutează dintre indivizii și grupurile care nu au acces la politică, adică nu au acces de instituționalizat și cu costuri reduse la resursele controlate de guvern. Motiv pentru care interesele grupurilor revendicative nu pot fi satisfăcute cu mijloacele guvernamentale existente. A. Morrison și C. Herring arată că, în teoria procesului politic, „acțiunea colectivă și tacticile sale de acompaniere sunt vehiculele grupurilor care în mod rațional promovează interese de grup. Este vorba despre lupta pentru putere dintre membrii formali ai politicii și contestatari care dă naștere acțiunii colective".[1] Acțiunea colectivă este o decizie rațională la nivelul grupului, nu a indivizilor. Cu alte cuvinte, mișcarea socială trebuie înțeleasă ca o acțiune colectivă deliberată.

După McAdam, anumite procese sociale pot genera insurgență de vreme ce alterează sistemul de putere existent, oferind oportunități pentru acțiunea colectivă prin susținerea potențialilor insurgenți și creșterea costurilor eventualei represiuni. Oportunitatea nu este însă un fapt obiectiv, ci perceput. Procesul de percepere a oportunității de către insurgenți a fost numit de către McAdam eliberare cognitivă *(cognitive liberation)*. În această abordare, procesul politic se apropie de teoria alegerii raționale, întrucât eliberarea cognitivă este o decizie luată de actori raționali în baza unui calcul cost-beneficiu. Mai recent, structura de oportunități a fost asociată cu resursele externe de care poate beneficia o mișcare socială, prin comparație cu resursele interne invocate în mod obișnuit de teoria mobilizării resurselor. Antreprenorii acțiunii colective folosesc structura de oportunități ca resurse pentru mobilizare prin prisma costurilor raportate la prezența sau absența oportunităților.[2] Dacă oportunitățile sunt reduse, costurile acțiunii colective sunt mari. Pentru o înțelegere mai

[1] A. Morrison și C. Hering, *op. cit.*, p. 40.

[2] P. Aslanidis, *op. cit.* p. 8.

bună a oportunităților, Meyer (2004) utilizează analogia cu oportunitățile de carieră pentru un individ. Astfel, „Structura oportunităților politice, în mod analog structurii oportunităților de carieră pentru un individ, a avut în vedere în mod explicit mijloacele disponibile grupului de contestatari pentru a formula revendicări împotriva autorităților."[1]

În ceea ce privește oportunitatea politică, aceasta se profilează atunci când sistemele politice tradiționale dau semne de „oboseală", când elitele guvernante sunt divizate sau capacitatea represivă este diminuată. Sunt „semnale" sau invitații pentru grupurile marginale de a se angaja în acțiune colectivă sau nu. Este clar, în teoria procesului politic, că oportunitățile sunt generate de uzura sistemului politic existent astfel încât „structura de oportunități politice (ce derivă din) natura sistemului politic instituționalizat poartă cea mai mare parte a potențialului explicativ dintre toate variabilele acțiunii revendicative, pentru că stabilește scena pe care actorii mișcării interacționează cu aliații și oponenții".[2] S. Tarrow (1994) a dezvoltat conceptul structurii de oportunități ca „dimensiune consistentă, dar nu cu necesitate formală sau permanentă a mediului politic ce asigură stimulente pentru oameni de a întreprinde acțiuni colective prin afectarea așteptărilor lor relative la succes și eșec".[3] Există așadar oportunități politice ce facilitează apariția mișcărilor sociale, ca acțiuni colective deliberate derulate în baza unui calcul de tip cost–beneficiu.

În ceea ce privește organizațiile, ce rol joacă acestea în procesul politic? Pentru angajarea acțiunilor colective, organizațiile sunt înțelese ca infrastructură a mobilizării. Sunt, cel mai adesea, forme incipiente de organizare care capătă valoare atunci când grupurile implicate în mișcarea socială planifică și elaborează strategii colective, coordonează demonstrații, colectează bani sau, mai simplu spus, facilitează procesul de mobilizare. Fără organizații și mobilizare, revendicările nu pot fi susținute. Mobilizarea devine, în teroria procesului politic, procesul prin intermediul căruia grupurile revendicative obțin controlul colectiv asupra resurselor care fac posibilă acțiunea colectivă și pot fi astfel definite ca infrastructură a mobilizării.

Participanții la acțiune colectivă sunt obligați să ia decizii organizaționale, respectiv dacă recurg la forme de organizare formală sau informală, centralizată, dispersată ori rețea, cum să gestioneze facțiunile și opoziția internă etc. Prin intermediul organizației sunt luate deciziile strategice și tactice: acțiuni tip boicot, greve, petiții sau demonstrații de stradă. Violența este adesea un ingredient asociat cu mișcările sociale.

---

[1] Meyer, David, „Protest and Political Opportunities", în *Annual Review of Sociology*, nr. 30, 2004, p. 127, *apud* P. Aslanidis, *op. cit.*, p. 8.

[2] *Ibidem*, p. 7.

[3] Tarrow, Sindey, *Power in Movement*, Cambridge U. Press, 1994, p. 85.

Totuși, dintre toate formele acțiunii colective, doar o mică parte produce violență ca produs al interacțiunii strategice (C. Tilly) dintre grupuri și mai puțin datorită supraexcitării emoționale. Violența în mișcările sociale nu este, așadar, expresia unei patologii psihosociale, ci mai degrabă o consecință a interacțiunii strategice, adică a împrejurărilor în care acțiunea colectivă își poate atinge obiectivele numai dacă recurge la violență. Interacțiune strategică are aici sensul influențării comportamentului aderenților, neutrilor și opozanților. Recurgerea la acte radicale care generează violență este o decizie rațională.

Pentru succesul acțiunii colective se mai adaugă câteva condiții favorizante, cum ar fi ideologia și liderii charismatici. Conform lui Morrison și Herring, „marile mișcări aduc adesea la suprafață lideri charismatici precum Martin Luther King, Mao Tse-Tung, Gandhi și Hitler"[1].

Chestiunea rolului ideologiei și al culturii în general a fost însă subevaluată în teoria procesului politic. Anii '90 au corectat această deficiență prin recursul la teoria *framing*-ului, pe care o prezentăm în cadrul constructivismului social.

În concluzie, din punct de vedere sociologic, variabilele majore ale acțiunii colective sunt interesul, organizarea, mobilizarea și oportunitatea. Este nevoie de o configurație puternică a acestor variabile, astfel încât acțiunea colectivă să-și îndeplinească scopurile. Nu există un culoar de înaintare a acțiunii colective lipsit de obstacole. De exemplu, dimensiunea represiunii exercitate de agenții de control social poate determina dacă o mișcare se formează sau nu. C. Tilly a atenționat că „...ridicarea costurilor mobilizării este o strategie de represiune mult mai eficientă decât doar creșterea costurilor acțiunii colective. Strategia antimobilizare îl neutralizează atât pe actorul, cât și acțiunea și face în așa fel încât devine puțin probabil ca actorul să acționeze rapid când guvernul devine dintr-odată vulnerabil, când apare o nouă coaliție de parteneri sau altceva care să schimbe în scurt timp costurile și beneficiile probabile ale acțiunii colective".[2]

În variantele „tari" ale teoriei procesului politic, competiția politică este cea care definește în cele din urmă oportunitatea, mobilizarea și acțiunea colectivă a mișcărilor sociale. De aceea, o critică îndreptățită a procesului politic a venit din partea constructiviștilor. B. Useem (1998) de exemplu a sesizat că „a susține că acțiunea colectivă este, toată, o parte a unei părți a luptei politice înseamnă a exagera centralitatea puterii și impunerea unei ideologii a schimbării sociale acolo unde nu există niciuna".[3]

---

[1] A. Morrison și C. Herringm *op. cit.*, pp. 45-46.

[2] Tilly, Charles, *From Mobilization to Revolution*, New York, Random House, 1978, pp.100-101, *apud* A. Morrison și C. Herring, *op. cit.*, p. 43.

[3] Useem, Bert, „Breakdown Theories of Collective Action", în *Annual Review of Sociology*, nr. 24, 1998, p. 235, *apud* P. Aslanidis, *op. cit.*, p. 10.

6.7. Noile mişcări sociale. Societatea programată

Direcţia de cercetare numită *nouveaux mouvements sociaux* sau NMS este iniţiată de sociologul francez Alain Touraine şi este considerată alternativa europeană la teoria procesului politic. Marc Edelman (2001) apreciază că, pentru sociologul francez, chestiunea mişcărilor sociale prezintă două noţiuni, derivate mai mult sau mai puţin evident din gândirea socială a lui Marx şi Weber.[1] Prima este „conflictul fundamental" în societate, identificat în teoria marxistă drept conflictul dintre muncă şi capital specific societăţii industriale. Touraine argumentează că trecerea la societatea postindustrială deplasează locaţia noilor conflicte către alte clivaje sociale pe baza cărora sunt generate noi identităţi, motiv pentru care conflictul politic se transferă din domeniul relaţiilor de muncă în cel al „stabilirii unui stil de viaţă, al formelor de comportament şi al nevoilor". Mişcările sunt astfel implicate în stabilirea setului de coduri, norme şi instituţii al unui nou tip de societate. A doua noţiune este cea de „actor" sau agent social, transferată din teoria weberiană şi înţeleasă ca protagonist principal al „acţiunii sociale". Astfel, la A. Touraine, colectivităţi diverse au capacitatea de a genera acţiuni colective şi de a deveni astfel agenţi ai „istoricităţii", adică deţinători ai unui „set de modele culturale, cognitive, economice şi etice [...] prin intermediul cărora se constituie practicile sociale".[2]

Să explicăm pe scurt teoria noilor mişcări sociale elaborată de sociologul francez. În *La voix et le regard* (1978), capitalismul a generat, în opinia lui Touraine, „societatea de masă (care) a distrus comunităţile, a dezarticulat raporturile sociale, a bulversat rolurile şi normele (şi) n-a lăsat să supravieţuiască în faţa marilor aparate ale puterii decât spectrele societăţii".[3] Industrialismul, concentrat pe productivitate şi putere, a lăsat un vid social, a epuizat resursele naturale şi a generat o anomie socială generalizată, care se manifestă *(în anii '60 – n.n.)* prin violenţă. Violenţa este indusă în societăţi de criza capitalismului. Se poate depăşi această criză societală prin intermediul unei noi reţele de raporturi şi mişcări sociale, de creaţii culturale şi lupte politice. Se prefigurează astfel un nou tip social, cel postindustrial sau *société programmée* (societatea programată), în termenii sociologului francez. Mişcările sociale sunt „noi" sub aspectul asocierii cu un nou tip social, *i.e.* tipul postindustrial sau programat.

Pe scurt, în teoria noilor mişcări sociale, lucrurile arată astfel: mişcările sociale clasice (proletare, în principal) intră în declin, se declanşează o criză culturală (una

[1] Edelman, Marc, „Social Movements: Changing Paradigms and Forms of Politics", în *Annual Review of Anthropology*, vol. 30, 2001, p. 288.

[2] *Ibidem*.

[3] Touraine, Alain, *Le voix et le regard*, Les Editions du Seuil, Paris 1978, p. 18.

a modelelor sociale) de proporții, discursul public devine antietatist, libertarian populist, grupurile sociale amenințate se retrag din societate și își redefinesc identit tea, ulterior inițiază schimburi și se angajează în noile rețele de acțiune colectivă pri care se formează, în cele din urmă, noile mișcări sociale specifice societății postindu triale. Graficul de mai jos este ilustrativ în acest sens.[1]

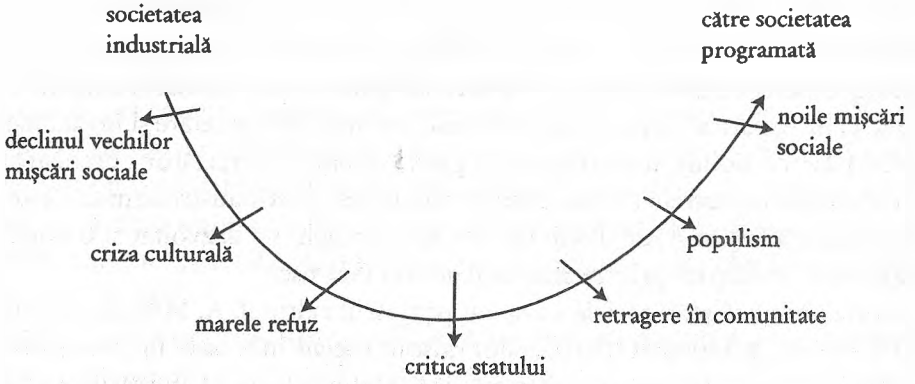

Schema noilor mișcări sociale la Alain Touraine (1978)

În societatea postindustrială, rolul intelectualilor în general, al sociologilor, în particular, devine esențial. Criza culturală, critica statului și, mai ales, construcți noilor coduri sociale sunt sarcina clasei intelectuale. Angajamentul în „bătălia cul turală postindustrială" de partea noilor mișcări sociale, inspirarea programului aces tora, medierea conflictelor cu alte mișcări sociale și implicarea în construcți culturală a noilor coduri sociale definesc rolul intelectualului în noua societate. In telectualul devine implicat, popular și deci militant. Intelectualii marxiști, consideră Touraine, „au înlocuit ideea de luptă de clasă cu critica socială și culturală extrem de radicală în căutarea unei personalități și forțe de afirmare capabile să inverseze barierele ordinii sociale existente".[2] Indivizii sunt în căutarea identității personale și comunitare noi, capabile să reziste presiunii istoriei. O perioadă tranzitorie este marcată de populism, dar unul pozitiv sau progresist, în înțelegerea lui Touraine, întrucât se opune tradiționalismului și paseismului, tentației manifeste atunci când indivizii se retrag în comunități. Un exemplu în epocă: mișcarea occitanilor.[3] În sfârșit, formarea noilor mișcări sociale nu se reduce la identificarea unor noi teme

[1] *Ibidem*, p. 25.

[2] *Ibidem*, pp. 32–33.

[3] Mișcarea occitanică este o mișcare regională (sud-estul Franței, nord-vestul Italiei, Spania și Monaco) declanșată la sfârșitul anilor '60, al cărei program revendica refacerea identității locale și crearea unei provincii autonome cu acest nume. În anii '80 s-a transformat într-o mișcare culturală.

de revendicare şi contestare. Mişcările marchează debutul reconstrucţiei vieţii politice.

Între noile mişcări sociale pe care A. Touraine îşi propune să le studieze se află mişcările specifice societăţii programate: studenţească, feministă, a occitanilor, antinucleară şi ecologistă.[1] Discursul public al acestora şi setul de coduri, norme şi instituţii înlocuiesc setul asociat societăţii industriale. În sfârşit, dar nu în cele din urmă, similar modului în care A. Comte a gândit un loc special pentru sociolog, A. Touraine alocă sociologului un rol de *mediator* în noul tip de societate. (De altfel, sociologul francez a exercitat de o manieră sui generis rolul mediatorului, dar nu în Franţa, ci în America Latină, unde a efectuat un stagiu de cercetare şi învăţământ în anii '50.) Teoria noilor mişcări sociale a găsit audienţă la cercetătorii preocupaţi de criza societăţii industriale. Printre altele, chestiunea postindustrialismului este academic asociată (şi) cu Alain Touraine. Pe acest trunchi s-a dezvoltat şi o nouă filosofie socială, anticipată printre alţii de Antonio Gramsci.

Teoria noilor mişcări sociale a avansat pe traseul cultural. A. Melucci, un student al lui Touraine, a dezvoltat teoria noilor mişcări sociale îndeosebi în ceea ce priveşte dinamica culturală şi formarea identităţilor. Melucci arată că mişcările sociale îşi reorientează atenţia de la clasă, rasă şi alte chestiuni politice tradiţionale către domeniul cultural. Mişcările au „exprimat revendicări culturale opuse limbajului dominant, codurilor care organizează informaţia şi formează practicile sociale".[2] În cadrul procesului se generează identitatea colectivă, „un proces de învăţare ce conduce la formarea şi menţinerea unui actor empiric, pe care îl numim mişcare socială".[3] Sunt trei dimensiuni ale mişcărilor: a) recunoaşterea de către actori a similarităţilor, identităţilor împărtăşite, obiectivelor şi sensurilor; b) relaţiile adverse cu oponenţii care revendică aceleaşi bunuri sau valori; c) acţiunile care exced limitele de toleranţă a unui sistem social, obligându-l astfel la schimbare.[4]

M. Edelman apreciază că teoria noilor mişcări sociale a apărut pe fondul crizei modernităţii şi s-a concentrat pe disputele pentru drepturile şi resursele simbolice, informaţionale şi culturale. NMS au distribuit conflictul social către instanţe sociale noi. Această proliferare a „punctelor de antagonism" a produs noi subiecţi sociali ale căror poziţii sociale multiple au complicat ceea ce s-ar putea numi diagrama de identitate a actorilor sociali. Aşa se face că postindustrialismul a fost populat cu identităţi revendicate şi mai puţin cu identităţi reale.

---

[1] *Ibidem* 49, p. 41.

[2] Melucci, Alberto, „The Process of Collective Identity", în Johnson H. şi Klandermans B. *(ed.), Social Movements and Culture,* University of Minesotta Press, p. 41.

[3] *Ibidem,* p. 49.

[4] M. Edelman apreciază că studentul lui Touraine s-a inspirat mai degrabă din J. Habermas în definirea acestor dimensiuni.

Într-un studiu publicat mai recent, Touraine (2004) face câteva precizări ce pl
sează teoria noilor mișcări sociale în actualul context.[1] Mai întâi, mișcările socia
sunt asociate tipului social, în principal tipului industrial. În al doilea rând, glob
lizarea a mutat locația și agenda conflictelor sociale în așa măsură încât mișcări
sociale ce merită atenție nu mai sunt cele din interiorul unei entități teritoriale sa
politice bine definite, ci mai degrabă cele care pun în discuție mecanismele glob
lizării. Ținta revendicărilor nu mai este o „clasă conducătoare" locală. Pe plan loca
orice acțiune colectivă, conflict sau inițiativă politică se pretează a fi studiată c
teoria mobilizării resurselor, mai puțin cu teoria noilor mișcări sociale. Acestea n
sunt mișcări, ci comportamente colective sau, cel mult, acțiuni colective. Mișcare
socială rămâne, în opinia sociologului francez, asociată cu acțiunea colectivă ce pun
la îndoială un model de dominație socială generalizat. Astfel, „nu există o mișcar
socială până când acțiunea colectivă ce se opune unei astfel de dominații nu are
intenție mult mai generală decât protejarea unui interes particular dintr-un secto
dat al vieții sociale".[2]

Pentru Touraine, mișcarea socială servește unui scop mult mai înalt și indic
germenii unui tip social nou. Globalizarea ar fi, în înțelegerea sociologului francez
o mare provocare pentru mișcările sociale. Confruntate cu un nou tip de domina
ție, mișcările sunt chemate să identifice un nou cod cultural prin care să definească
identitățile și să structureze noile coduri sociale, simboluri, norme și instituții în
raport cu elita ce conduce în mod real: elita globală. Motiv pentru care Alain To
uraine a propus renunțarea la conceptul de mișcare socială și adoptarea celui de
mișcare culturală.

6.8. Constructivismul și mișcările sociale. Masele înțelepte

În plină perioadă de afirmare a teoriei procesului politic, Goodwin și Jasper (1999)
formulează o critică directă la adresa caracterului structural rigid al acesteia. Procesul
politic lăsa inițiativei umane puține șanse de afirmare și neglija factorii nemateriali ai
mobilizării, cum ar fi cultura și emoțiile. În plus, media modernă, în principal televi-
ziunea, putea multiplica aproape de infinit stările de spirit și emoțiile umane. Probabil
că slăbiciunea procesului politic nu era atât de mult structuralismul, cât determinismul,

[1] Touraine, Alain, „On the Frontier of Social Movements", în *Current Sociology*, iulie 2004, vol. 52(4), pp. 717–725.

[2] *Ibidem*, p. 718.

respectiv restrângerea până la dispariție a influenței factorilor psihosociali.[1] Aslanidis (2012) observă că în teoria mobilizării resurselor se manifestă un determinism intern (dacă există resurse, atunci se poate face mobilizare), în timp ce în teoria procesului politic suntem obligați să luăm act de un determinism extern (dacă oportunitățile sunt favorabile, atunci acțiunea colectivă este posibilă).

Deficiențele constatate, atâtea cât au fost ele, au fost parțial remediate de constructivismul social, o nouă direcție de cercetare în științele sociale cu o certă intenție de a deveni la rândul său o tradiție de studiu. Tentative de a corecta modelul procesului politic au existat încă din anii '80. Conceptul de „eliberare cognitivă" elaborat de McAdam în 1982 este un exemplu. Un grup social, prin intermediul organizării și interacțiunii, dobândește o cultură și o identitate specifice, își cunoaște și își testează limitele capacităților sale sociale ca grup organizat. Atunci când se produce eliberarea cognitivă, se poate considera că grupul și-a căpătat propria autonomie culturală și deci are capacitatea de a defini diferit realitatea socială. Masele devin în acest caz înțelepte.

Sub influența constructivismului, teoria mișcărilor sociale este reconstruită dintr-o perspectivă neofuncționalistă, respectiv nemulțumirile, anxietățile și tensiunile sociale trebuie construite, chiar generate, astfel încât să rezulte acțiunea colectivă dezirabilă. Ceea ce contează este realitatea percepută, societatea construită și mai puțin cea reală, pe care nu o poate nimeni evalua în mod obiectiv. Cu școala constructivistă, chestiunea devine cum anume pot fi inspirate, uneori chiar fabricate, mișcările sociale. Se disting cel puțin patru concepte principale: emoțiile, *framing*-ul, identitatea colectivă și cultura. Prezentăm pe scurt conceptele centrale ale perspectivei constructiviste, cu precizarea că în capitolele următoare se va face referire extensivă la aceste concepte.

Emoțiile. Psihologia socială a anilor '50 a subliniat rolul furiei, al reacției la actele de injustiție, al indignării, empatiei și al altor reacții emoționale în generarea mișcărilor sociale. Mobilizările asociate cu revoltele spontane sunt reacții emoționale generate de un lucru sau eveniment aparent minor. Arestarea unui militant, condamnarea unui disident sau agresarea reprezentantului unei minorități au constituit adesea evenimente ce au indus șocuri emoționale și au antrenat reacții colective. În anii '90, J.M. Jasper a readus emoțiile în studiul mișcărilor sociale, iar miza o constituie controlul și mobilizarea lor pentru acțiunea colectivă. Transferul „ignoranților", al „spectatorilor" și „simpatizanților" în categoria „membrilor" este un obiectiv „strategic" pentru antreprenorii mișcărilor sociale. Jasper (2011) a propus printre altele conceptul de „emoție morală", *i.e.* emoție declanșată în baza unei reacții la o chestiune de ordin moral (drep–nedrept, corect–incorect, cinstit–necinstit) ce poate fi folosită de activiștii sociali pentru transformarea spectatorilor amorfi în participanți activi. Procesul este

[1] Aslanidis, P., *op. cit.*, p. 12.

cel mai bine descris de teoria *framing*-ului, respectiv o succesiune de etape (motivațională, de compatibilitate și de identitate) prin care individul își definește atitudinea față de un obiect. Fiecare etapă rezonează cu ceea ce se numește *moral batery*, o succesiune de sentimente pozitive și negative ce lucrează în tandem pentru a produce, în final, atitudinea față de obiect. Antreprenorul social intervine asupra etapelor, stimulând reacția dezirabilă a bateriei morale, plus sau minus. Așadar, stimularea emoțiilor ar produce atitudinile favorabile unei mișcări sociale sau alta.

Teoria framing-ului arată cum se derulează „lupta pentru producția de idei și de sensuri"[1] în cazul mișcărilor sociale. Sensul sau *(meaning)* este un set de opinii relative la realitate, la ceea ce se întâmplă în jurul nostru. *Meaning* semnifică sensul și înțelesul lucrurilor. Acesta include înțelesul moral al noțiunii de corect și incorect, înțelesul cognitiv al noțiunilor de adevărat și fals, înțelesul perceput al plăcutului și neplăcutului, înțelesul social al identității și diferenței, înțelegerea estetică a frumosului și urâtului și al altor înțelesuri pe care le utilizăm în acordarea de sensuri obiectelor, lucrurilor, persoanelor, evenimentelor și acțiunilor. Sensurile sunt construite prin intermediul a ceea ce se numește *framing* sau producție de cadre. Elaborat de Goffman în 1974, un cadru *(frame)* definește o schemă de interpretare care permite individului să localizeze, perceapă, identifice și eticheteze evenimentele din spațiul său de viață sau din lume în general.[2] Cadrele ne ajută să organizăm realitatea din jurul nostru și să ne ghidăm acțiunea. În cazul mișcărilor sociale, acțiunea colectivă este la rândul său ghidată de cadrele sau înțelesurile colective, care sunt seturi de convingeri și înțelesuri orientate acțional, ce inspiră și legitimează activitățile și campaniile unei organizații asociate unei mișcări sociale.

R.D. Benford și D.A. Snow (2000) susțin că, „în cazul acțiunilor colective, cadrele nu sunt simple agregări ale atitudinilor și percepțiilor individuale, cât rezultatul unor înțelesuri împărtășite și negociate".[3] Astfel, cadrele acțiunii colective sunt constituite de două seturi de trăsături: una se referă la funcția de orientare a acțiunii (numită și *core framing tasks)*, cealaltă la procesul interactiv ce generează acțiunea colectivă. Practic, aderenții unei mișcări negociază un înțeles comun asupra situației existente pe baza căruia definesc nevoia de schimbare, desemnează ce trebuie blamat, elaborează un set de alternative și-i somează pe alții să acționeze în concert pentru a genera schimbare. Snow și Benford (1988) decompun sarcinile principale de elaborare a cadrelor în trei etape sau faze: diagnostic (identificare și atribuire sau *diagnostic framing)*, pronostic și motivațional. În ordinea cadrelor de *diagnostic*, cele legate de injustiție

---

[1] Snow și Benford, 1992, p. 136, *apud* P. Aslanidis, *op. cit.*, p. 13.

[2] Benford, Robert D. și Snow, David A., „Framing Processes and Social Movements: An Overviw and Assesment", în *Annual Review of Sociology*, nr. 26/2000, p. 614.

[3] *Ibidem*, p. 614.

(injustice framing) joacă un puternic rol emoţional şi motivaţional: mişcările identifică de obicei o „victimă" a injustiţiei şi, prin procedura de amplificare, victimizarea devine un levier al mobilizării. *Pronostic framing* este procesul de elaborare a soluţiilor. Mişcările sociale organizate dispun de o capacitate ridicată de identificare a soluţiilor ce include, alături de propriul diagnostic, respingerea soluţiilor avansate de oponenţi (numită şi *counterframing*).[1] *Motivational framing* este legată de ceea ce se numeşte teoria agenţiei, respectiv cadrele mentale ce orientează şi motivează acţiunea umană.

Pe scurt, *framing*-ul are ca principală consecinţă mutarea oamenilor de la balcon în stradă. Antreprenorul mişcărilor sociale încearcă să transfere diagnosticul şi agenţia de la organizaţia mişcării la indivizi prin intermediul unui proces numit alinierea cadrelor sau *frame alignment*. Procesul a mai fost numit şi *strategic framing*, respectiv descompunerea diagnosticului, pronosticului şi agenţiei în funcţie de obiective strategice clare.

Identitatea. Chestiunea identităţii s-a născut în interiorul şcolii europene (franceze) a mişcărilor sociale. A. Melucci (1995) apreciază că, pentru un antreprenor, construcţia identităţii colective este cea mai importantă sarcină. Construcţia identităţii este „un proces în care actorii produc cadrele cognitive comune ce le permit să evalueze situaţia şi să calculeze costurile şi beneficiile acţiunii".[2] În principiu, doar identităţile politic relevante pot inspira apariţia unei mişcări sociale. De notat că Melucci subliniază importanţa identităţii mişcărilor sociale anterior perspectivelor constructiviste.

Cultura. Cultura este colecţia de simboluri, imagini, tradiţii, naraţiuni, obiceiuri, norme sociale, stiluri de gândire, memorii comune şi altele de acest tip, colecţie care se prezintă sub forma unui set de instrumente *(tool kit)* aflat la dispoziţia antreprenorilor şi liderilor mişcărilor sociale. Cultura e o cutie de rezonanţă din care se extrag piesele necesare construcţiei identităţii colective dezirabile şi cadrelor mentale favorabile. Apelul la elementele culturale activează mecanismele psihologiei sociale. După Benford şi Snow, mişcările sociale sunt activ implicate în manipularea şi calibrarea cadrelor culturale, astfel încât obiectivele lor strategice să fie cât mai bine servite.

6.9. Metode de cercetare a acţiunii colective. Mecanisme, procese, episoade

În studiul mişcărilor sociale, într-o primă instanţă s-a conturat în anii '90 o platformă comună de cercetare, la care au aderat majoritatea şcolilor. A rezultat ceea ce

[1] *Ibidem*, p. 617.

[2] Melucci, A., *op. cit.*, p. 343.

se poate numi o „agendă clasică", un model orientativ de investigare teoretică și metodologică, direcționând astfel atenția în principal către:

1. Cum și cât modifică schimbarea socială (a) oportunitățile actorilor; (b) structurile de comunicare; (c) procesele de elaborare a cadrelor prin care se produc definițiile situațiilor?

2. Cum și cât determină structurile de mobilizare oportunitățile, procesele de *framing* și interacțiunea de contestare?

3. Cum și cât determină oportunitățile, structurile de mobilizare și procesele de *framing (vezi cap. 3)* repertoriile de contestare?

4. Cât de mult și cum mediază repertoriile existente relațiile dintre oportunități și interacțiunea contestării?[1]

Agenda era teoretic comprehensivă, în sensul în care includea perspectivele anterioare (structuralism, decizia rațională, fenomenologie, abordarea culturală) și metodologic unitară (propunea utilizarea combinată a metodelor și tehnicilor). În linii mari, s-a agreat tacit că schimbarea socială activează structuri de mobilizare ce definesc un repertoriu de acțiuni în funcție de condițiile structurale (oportunitățile politice) sau/și procesul de elaborare a cadrelor mentale colective (diagnoza). Repertoriul de acțiuni este partitura de interpretare publică, în sensul de suită de acțiuni colective de contestare socială. În urma procesului de contestare se produce interacțiunea ce generează, în cele din urmă, schimbarea socială. Schimbarea socială va antrena, mai devreme sau mai târziu, un nou ciclu de acțiuni colective, care se va derula cel mai probabil după aceeași schemă.

S-a acceptat, de asemenea, că diferitele perspective sau școli pot orienta interesul cercetării către un element sau altul al modelului explicativ. De exemplu, teoria oportunităților va sublinia condițiile favorabile ale acțiunii colective și, eventual, va supralicita structurile de mobilizare și construcția cadrelor de acțiune colectivă. Perspectiva culturalistă va accentua procesul de *framing*, de conștientizare colectivă a unei situații ce necesită acțiune colectivă. În egală măsură, ne putem aștepta ca teoriile structuraliste să insiste asupra schimbării sociale, adică a parametrilor socioeconomici și instituționali, pentru a furniza rațiunile emergenței acțiunilor colective. Sărăcia, criza, corupția, deprivarea sunt în mod obișnuit invocate pentru a ilustra mobilizarea rețelelor sociale pentru procesul de contestare și schimbare socială. În sfârșit, tandemuri teoretice, precum structuralism îmbinat cu *framing*, ar putea supralicita influența mijloacelor de comunicare și formarea repertoriilor de contestare pentru a ne avertiza în legătură cu iminența acțiunilor

[1] McAdam, D, Tarrow, S., Tilly, C., *Dynamics of Contention*, Cambridge University Press, ediția 2004, pp. 16–18.

colective. Internetul s-a transformat într-un instrument eficient de difuziune a protestului și mobilizare a participanților.

Aceasta ar fi, într-o simulare didactică, agenda de cercetare uzuală a mișcărilor sociale.

Prezentată schematic, agenda de cercetare clasică a mișcărilor sociale este cea de mai jos.

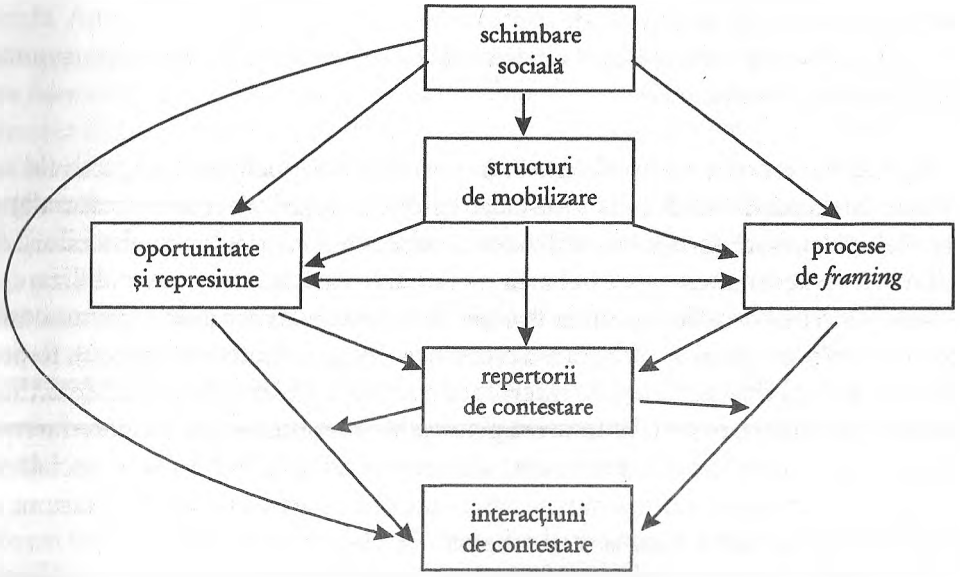

Agenda mișcărilor sociale (McAdam, Tarrow, Tilly – Dynamics of Contention, 2004)

Însă consensul academic este cel mai adesea un armistițiu. La începutul anilor 2000, McAdam *et al.* au acuzat rigiditatea schemei de cercetare clasice. Probabil că teza societății în mișcare (1998) a influențat o atare constatare. În opinia lor, schema poate furniza fotografii la moment de înaltă rezoluție, însă nu surprinde secvențele dinamice sau interactive. Ceea ce înseamnă că a fi clasic este egal cu a fi static și structuralist în perioade de mare dinamism. Structura socială și cea instituțională sunt importante în cercetarea socială, însă stabilitatea lor în perioade de schimbare socială este discutabilă. Societatea este un flux de acțiuni colective în care cantitatea de inovație socială, adică de schimbare, este în creștere accelerată. De aceea, acțiunea colectivă trebuie înțeleasă ca un flux continuu pe care o colecție de instantanee nu îl poate surprinde. Mișcarea este străbătută de mișcare și acest lucru trebuie cercetat. Câtă mișcare este în societate și cum poate fi evaluată?

În fața acestei realități sociale fluide, McAdam, Tarrow și Tilly (2001)[1] propun o schimbare a agendei, în care accentul să fie transferat către mișcarea din cadrul mișcărilor sociale *(power in movement)*, adică pe dinamismul transformării, pe interacțiunea actorilor și a efectelor sociale degajate, în speranța că acestea furnizează o imagine mult mai apropiată de realitate.

Observațiile prezentate în DOC *(dinamics of contention)* converg către detașarea următoarelor recomandări în ceea ce privește conținutul metodologic al agendei de cercetare a mișcărilor sociale:

a. Teoria acțiunii colective trebuie să-și păstreze caracterul unitar. Mișcările sociale, fie ele din Europa și SUA sau din alte zone ale lumii (America de Sud, Africa, Asia, unde de obicei le numim revoluții, rebeliuni, conflicte civile, mișcări țărănești sau conflicte tribale), sunt acțiuni colective ce pot fi explicate prin mecanisme și procese din aceeași clasă sau categorie teoretică. Compartimentarea acțiunilor colective și apariția subdomeniilor nu diversifică, ci complică inutil cercetarea.

Structurile și contextele pot fi diferite, mecanismele par însă similare. Perspectivele în competiție, numite tradiții de studiu sau școli de gândire, pot fi considerate tendințe sau accente, impuse de agenda de cercetare. Astfel, analiza structurală se străduiește să demonstreze că acțiunea colectivă este generată de clivajele sociale. Evaluarea raționalistă evidențiază că indivizii iau decizii „cruciale" în funcție de interesele, resursele și constrângerile la care sunt expuși. Perspectiva fenomenologică subliniază că definitoriu pentru acțiunea colectivă este identitatea percepută și construită a grupurilor, în timp ce abordarea culturală prezintă ca definitorii normele, valorile, convingerile și simbolurile. În cercetare, perspectivele trebuie relaționate, coroborate, astfel încât să se obțină un efect de persuasiune asupra realității studiate, o combinare a perspectivelor pentru a surprinde cele mai intime sau detaliate mecanisme și procese sociale. În opinia autorilor citați, „proprietăți comune unor situri istorice și culturale distincte nu constau în structuri și secvențe similare, ci în mecanisme cauzale recurente ce se leagă în procese cauzale"[2].

Resursele intelectuale, pentru a folosi termeni specifici mișcărilor, trebuie mobilizate convergent, astfel încât „interacțiunea socială, legăturile sociale, comunicarea și conversația să fie tratate nu atât ca expresii ale structurii, raționalității, conștiinței sau culturii, ci mai degrabă ca situri active de creație și schimbare"[3] socială.

---

[1] *Ibidem.*

[2] *Ibidem*, pp. 22–24.

[3] *Ibidem*, p. 22.

Pentru ca acest lucru să se întâmple, cel puțin trei spații constitutive ale domeniului mișcărilor sociale trebuie completate sau clarificate: cel ontologic (realitatea socială se reduce la indivizi sau la interacțiunea dintre ei?), logic (a identifica legități sociale general valabile sau doar mecanisme și procese repetabile), istoric (experiența istorică are o însemnătate sau totul este nou și nimic nu se repetă?).

Perspectiva unitară sau integratoare propusă de McAdam *et al.* nu neagă individualismul metodologic, însă accentul cade pe consecințele sociale ale actelor individuale (adică pe procesul relațional), acceptă că pot fi legități cu caracter general, însă favorizează vizualizarea mecanismelor și proceselor similare ce se manifestă în cazuri aparent diferite și, în același timp, ia act de experiențele istorice particulare, însă preferă înlănțuirea proceselor cauzale observabile în contexte istorice variate.

b. Ideea fondatoare a studiului acțiunilor colective – mișcările sociale sunt expresia unor acțiuni colective de contestare (social contention) *– are nevoie de diferențiere tehnică între contestarea în cadre instituționale și contestarea antisistem.* Este un decupaj ce permite diferențierea între procese instituționalizate și neinstituționalizate, între convenționale și neconvenționale, între politica cu mijloace recunoscute și politica cu alte mijloace sau între ceea ce se numește contestare în cadre prestabilite *(contained contention)* și contestare transgresivă *(transgresive contention).*

Precauția metodologică diferențiază între cadrul instituțional în care se joacă după reguli acceptate de toți jucătorii anterior constituiți și cadrul transgresiv, adică reguli, revendicări și jucători ce nu existau anterior și care cel mai adesea nu sunt acceptați sau sunt chiar interzișI. McAdam, Tarrow și Tilly au creat astfel două categorii de acțiuni colective, printr-un artificiu metodologic în opinia noastră, pe baza cărora se poate face o discriminare între mișcări sociale, pe de o parte, și revoluții, revolte și îndeosebi conflicte civile, pe de altă parte. Deși, de exemplu, mișcarea pentru drepturi civile din SUA și mișcarea de secesiune din Kosovo sunt acțiuni colective de contestare (împărtășesc un domeniu de cercetare comun), metodologic se recomandă a fi studiate separat, pentru că prima este derulată în cadre prestabilite, cea de-a doua depășește limitele prestabilite, este transgresivă. De aceea, sistemul cu cadre prestabilite este cel mai adesea asociat cu organizările politice democratice (Occidentul). În acest caz sistemul nu exclude apariția de acțiuni colective în afara „jocului" democratic, însă acțiunile transgresive sunt specifice democrațiilor în curs de consolidare. Practic, când o mișcare socială își propune schimbarea sistemului politic pe o altă cale decât alegerile, când recurge la un repertoriu de acțiuni la limita legilor existente, când acționează pentru a-i înlătura pe actorii legitimi, atunci acțiunea colectivă are un caracter transgresiv și trebuie cercetată ca atare.

Prin analogie, în democrațiile consolidate, dacă arena politică este terenul oficial destinat actorilor politici instituționalizați, spațiul de manifestare al mișcărilor sociale

este un teren de antrenament. În democrațiile în curs de consolidare, diferența dintre arena formală și cea informală este foarte redusă. Distincția între partide (în înțelesul discutat la capitolul 10) și mișcări sociale este virtual inexistentă. Astfel că, sociologic, McAdam, Tarrow și Tilly ne avertizează că sistemele politice stabile generează arene formale chiar și pentru acțiunile colective neinstituționalizate, cum sunt mișcările sociale. Un exemplu la îndeamnă este *Tea Party* în SUA, o formațiune conservatoare profilată pe fondul crizei neoliberale, care activează în spațiul destinat mișcărilor sociale.

c. Metodologia de cercetare presupune abordarea realității sociale ca o catenă de mecanisme cauzale (de aici și termenul de concatenation*), și nu ca fenomene izolate ce întruchipează legi universale. Studiile de caz, ca tehnică preferată, relevă mecanisme cauzale similare ilustrate de cazuri individuale diferite.*

De exemplu, brokerajul este un mecanism care a contribuit cauzal la aducerea în fața justiției a lui Augusto Pinochet în 1998 și la impeachmentul lui Richard Nixon în 1974. Cazurile sunt diferite, însă mecanismul este același. În cazul lui Pinochet, activarea rețelelor de imigranți chilieni din Europa și intervenția pe lângă autorități (brokeraj) au dus în cele din urmă la punerea sa sub acuzare de către un procuror spaniol. Rețelele de imigranți chilieni au negociat o soluție și s-au coalizat într-o acțiune colectivă. Mișcarea a dus la condamnarea lui Pinochet. În ceea ce îl privește pe Richard Nixon, afacerea Watergate era doar aparent legată de spionarea democraților și, în fapt, ținea de politica de „tamponare" a Noii Stângi prin care Administrația republicană de la Washington încerca să evite infuzia de socialism în Partidul Democrat. Brokerajul (coalizarea) rețelelor de stânga din universități și mai ales din media l-a forțat pe Nixon să demisioneze. Demiterea lui Nixon a certificat *The New Left* în America, care s-a alăturat democraților. Intervenția lui Nixon a facilitat, de fapt, legitimarea Noii Stângi.

d. Combinația mai multor mecanisme generează procese. Mecanisme precum difuziune, brokeraj, certificare și activare a marginilor (boundary activation) *conduc în majoritatea situațiilor la procese de mobilizare.*

Exemple de mecanisme care generează procese cauzale: protestele din Italia din 1968–1972.

- *Cadre de acțiune* – valul de proteste a debutat cu protestele studenților influențați de marxism, cu revendicări în numele muncitorilor.
- *Difuziune* – mesajul a fost preluat de lucrătorii necalificați din nord și, prin difuziune, de cei din sud.
- *Activare a marginii* – după ce au fost mărite salariile necalificaților, muncitorii calificați s-au mobilizat și ei pentru a menține diferența salarială.

- *Brokeraj* – se negociază formarea de organizații „revoluționare" ce mobilizează lucrătorii din fabrici.
- *Certificare* – Partidul Socialist aflat la putere împiedică represiunea și încurajează acțiuni colective similare.
- *Demobilizare* – grevele sunt în cele din urmă dezangajate prin negocieri cu guvernul, studenții se simt trădați de muncitori și sunt deziluzionați; se produce demobilizarea.
- *Schimbare socială* – mișcările au alterat relațiile de muncă și au propulsat partidele de stânga pe scena politică, în frunte cu Partidul Comunist Italian.

e. Cercetarea trebuie să evite dominația generală a unei perspective sau paradigme explicative și să se orienteze către „analiza unor mecanisme cauzale de scară medie ce apar în diferite combinații și cu diferite consecințe agregate în contexte istorice variate".[1]

Se impun aici câteva definiții:

Mecanismul desemnează o clasă de evenimente ce alterează relațiile între seturi specifice de elemente în moduri identice sau similare pentru o varietate de situații.

Procesul desemnează secvențe regulate de mecanisme ce produc transformări similare a elementelor (în mod general, de o manieră mult mai complexă și neprevăzută).

Episoadele sunt fluxuri continui de contestare ce includ revendicări colective la adresa intereselor altor părți.[2]

Definiția mecanismului este inspirată din sociologia lui Merton și subliniază caracterul său dinamic sau ceea ce A. Stinchcombe, citat de McAdam *et al.*, numește „bituri de teorie despre entități (ex. indivizi) de la un nivel diferit decât entitățile-țintă ale teoriei (ex. grupurile), ce servesc pentru a face teoria de nivel superior mai suplă, mai precisă sau mai generală".[3] (Prin analogie, mecanismul ar fi roata dințată, nu axul ce rămâne nemișcat.) Exemple de mecanisme la nivel individual, menționate de McAdam, Tarrow și Tilly, ar fi „profeția autoîndeplinită", „efectul de rețea" și „efectul bandwagon" (afilierea în spatele unui învingător).

În ceea ce privește politica de contestare, se pot distinge mecanisme de *mediu social* (exemplu cantitatea de resurse), *cognitive* (cum ar fi angajamentul ca mecanism individual recurent) și *relaționale* (exemplu brokerajul).

Procesele sunt cel mai adesea lanțuri cauzale, secvențe sau combinații de mecanisme. În mișcările sociale, procese precum constituire, polarizare, schimbare de

[1] *Ibidem*, p. 24.

[2] *Ibidem*, p. 25.

[3] Stinchcombe, A., (1991), p. 367, *apud* McAdam, Tarrow și Tilly, *op. cit.*, p. 25.

scală și mai ales formare de identitate politică sunt destul de frecvente. Procesele sunt astfel familii de mecanisme. Cumularea unor procese generează ceea ce se numește traiectorii sau trasee ale contestării. Ele se identifică prin cicluri de proteste, revoluții și altele.

Relativ la episoade, sociologii citați de noi consideră că acestea sunt localizările proceselor și mecanismelor. Un episod poate fi vizualizat pe baza a cel puțin două-trei procese. Un episod revoluționar cel mai probabil include o combinație între mobilizare, schimbare de identitate și polarizare. Episoadele sunt astfel constructe mentale prin care vizualizăm și localizăm procesele, adică familiile de mecanisme.

În înțelegerea lui McAdam, Tarrow și Tilly, „utilizăm mecanismele și procesele ca vehicule ale explicației, episoadele ca vehicole ale descrierii"[1]. Mecanismele explică, episoadele ilustrează. Scopul cercetării acțiunii colective este de „a identifica mecanisme cauzale cruciale ce se manifestă într-o varietate de contestări, însă generează rezultate agregate diferite în funcție de condițiile inițiale, combinațiile și secvențele în care apar".[2]

6.10. Clusterele de cauzalități

Concentrarea pe niveluri inferioare și intermediare ale acțiunii colective, în particular pe mecanismele și procesele sociale, oferă posibilitatea examinării și comparării unor realități ce pot fi empiric observate, și nu derivate din mari teorii sau macroprocese. Mecanismele sunt legăturile cauzale dintre variabilele dependente și independente și care cel mai probabil produc aceleași efecte într-o varietate de situații.

Pe această bază, McAdam, Tarrow și Tilly (2007) descriu mecanismele principale care generează episoadele de acțiune colectivă și rezultatele lor:

- *Brokerajul* este o legătură nouă stabilită între situri anterior slab conectate sau neconectate. Prin brokeraj se reduc costurile de coordonare și de comunicare. Mișcările sociale recurg la brokeraj pentru a conecta grupurile sau rețelele sociale într-o singură campanie.
- Delimitare a marginilor *(boundary formation)* – crearea distincției „noi–ei" în baza unui mecanism de recunoaștere-respingere a diferențelor sociale. Schimbarea de identitate și delimitarea marginilor devin foarte importante atunci când se escaladează conflictele civile. În cazul fostei Iugoslavii de exemplu, între sârbi și croați,

[1] *Ibidem*, p. 30.
[2] *Ibidem*, p. 37.

deşi parte a aceluiaşi grup etnolingvistic, *boundary formation* a generat o radicalizare a diferenţelor culturale (în particular, catolic–ortodox şi grafie latină–grafie chirilică, european–balcanic).

- Formarea de categorii *(category formation)* – este mecanismul sau clusterul de mecanisme prin care se formează identităţi. Survine prin combinarea a trei submecanisme: invenţie, împrumut şi întâlnire *(encounter)*. Invenţia presupune desemnarea unei margini sociale şi prescrierea unei relaţii în legătură cu ea (exemplu desemnarea a cine este bosniac şi cine sârb); împrumut (preluarea identităţii „european" de către croaţi în raport cu sârbii); întâlnire (kosovar în noua relaţie cu sârbii).
- Schimbarea de identitate *(identity shift)* – indivizi şi grupuri anterior identificate diferit ajung să înţeleagă că împreună au o nouă identitate (chiar şi temporară).
- Schimbarea de obiectiv *(object shift)* – mecanism ce alterează relaţia dintre protestatari şi revendicări. Survine cel mai adesea prin implicarea unei terţe părţi în contestare. Schimbarea de obiectiv activează o nouă relaţie, noua entitate devine în egală măsură aliat şi inamic al părţilor existente.
- Certificarea *(certification)* – este mecanismul de validare a actorilor, performanţelor şi revendicărilor din partea autorităţilor sau a publicului.
- *Cooptare* – incorporarea unui grup anterior exclus, alături de *instituţionalizare*–rutinizare a formelor acţiunii colective şi permanentizarea grupurilor participante. Opusul cooptării este *defectarea*, respectiv dezertarea indivizilor şi grupurilor din cadrul unei mişcări.
- *Difuziunea* – expansiunea cadrului de interpretare de la un sit la altul. Permite extinderea acţiunilor locale la nivel regional sau naţional. Internetul oferă acum un spaţiu aproape nelimitat difuziunii unei chestiuni sau interpretări. ATTAC s-a extins rapid din Franţa în aproape toată Europa prin intermediul internetului.
- *Represiunea* este mecanismul prin care autorităţile cresc costurile acţiunilor colective până într-acolo încât devin prohibitive. Opus represiunii este *facilitarea*, mecanism transferat ca variabilă către structura de oportunităţi. Ca variabilă dependentă, facilitarea există sau nu. Ca mecanism, facilitarea este relevantă sub aspect cauzal (produce efecte dacă sunt întrunite condiţiile favorabile).[1]

În descrierea acţiunilor colective, cel mai adesea întâlnim combinaţii ale mecanismelor. De exemplu, represiunea este adesea combinată cu facilitarea, ceea ce duce la eliminarea unor jucători şi promovarea sau chiar instituţionalizarea altora. Identificarea unor mecanisme noi, adică a unor legături cauzale diferite de cele descrise mai sus, urmează metodologia sugerată de McAdam *et al.*

[1] McAdam, D., Tarrow, S., Tilly, C., „Comparative Perspectives on Contention Politics", lucrare pregătită pentru M. Lichbach şi A. Zuckerman *(eds), Comparative Politics: Rationality, Culture and Structure. Advancing Theory in Comparative Politics*, Cambridge University Press, 2007, p. 16.

Pentru a ilustra acțiunea combinată a mecanismelor, McAdam, Tarrow și T descriu *clustere* ce desemnează *secvențe* de mecanisme legate precum mobilizar demobilizare.

Examinarea mișcării pentru drepturi civile din America (altfel un caz școală) a o secvență de mecanisme, numită mobilizare, ce poate fi descrisă astfel:

- Facilitare – creșterea importanței votului afro-americanilor și presiunea ternațională asupra SUA pentru a reforma practicile rasiale care s-au transforma noi oportunități pentru liderii drepturilor civile.
- Brokeraj – bisericile afro-americane au oferit posibilitatea ca siturile mișcă să se reunească pe o platformă comună.
- Schimbare de identitate – unificarea acestor situri și decizia Curții Supre de reafirmare a drepturilor civile au generat o schimbare de identitate (vizibilă p apelul lui Martin Luther King de a realiza „un nou negru").
- Difuziune – migrația negrilor din sudul SUA către orașele din nord a trai ferat acțiunea colectivă în mediul urban și în nord-estul industrializat.
- Cooptare – populația albă susține cauza afro-americanilor.

Prin comparație, demobilizarea este o combinație de defectare și represiune.[1]

Agenda definită de McAdam, Tarrow și Tilly (prescurtată DOC, după denumir sau MTT, după numele autorilor) a fost pusă la încercare și, evident, confirmată î multe cazuri, infirmată și chiar atacată în altele.

Un număr din 2003 al *Mobilization* a certificat irelevanța vechii agende, criticat de MTT, însă a și contraargumentat că recomandarea noii agende, numite DOC de a cerceta mai degrabă episoadele de contestare limitează arbitrar studiul mișcărilo sociale. Cadrul sau modulul „lanț de mecanisme cauzale", ca metodologie principal propus de McAdam *et al.*, a fost însă cel mai sever contestat. Koopmans a observa că, „cel mai adesea, autorii nu demonstrează că există efecte similare ale unui me canism în contexte total diferite, ci efecte diferite ale aceluiași mecanism în context diferite".[2] P. Oliver sugerează că, de fapt, nu e vorba despre mecanisme, ci despr procese.

Mai recent, Demetriou (2009) recomandă păstrarea metodologiei DOC cu precizarea că există mecanisme explicative (constructe mentale) și mecanisme reale (real existente).[3] Un mecanism explicativ are capacitate euristică, în sensul că este o cale către cunoștințe noi. Capacitatea euristică ar fi, în opinia sociologului citat,

[1] *Ibidem*, p. 17.

[2] Oliver, P.E., „Mechanisms of Contention", în *Mobilization*, vol. 8, nr. 1, februarie 2003.

[3] Demetrion, C., „The Realist Approach to Explanatory Mechanisms in Social Science", în *Philosophy of the Social Sciences*, vol. 39, 3/2009, p. 447.

principala calitate a modelului *Dinamics of Contention*. Mecanismele real existente pot fi vizualizate numai în studiile de caz.

Pentru moment, metodologia DOC de cercetare a mișcărilor sociale este în funcțiune și nu se anunță încă un competitor și cu atât mai puțin un înlocuitor.

Ca orice metodologie, este o recomandare. De aceea, rămâne la latitudinea cercetătorului să stabilească ce metode și tehnici de cercetare sunt cele mai potrivite pentru cazul său.

7.

DE LA HYDE PARK LA MIŞCAREA PENTRU DREPTURI CIVILE, *BASISMO, OCCUPY* ŞI PRIMĂVARA ARABĂ. STUDII DE CAZ DIN MIŞCĂRILE SOCIALE RECENTE

1. Mişcarea pentru drepturi civile din SUA. „I have a dream...". *2. Mişcările studenţeşti din 1968: un nou conflict social, moment critic sau aproape-revoluţie? 3. Mişcarea feministă. Cele trei valuri ale feminismului. 4.* Basismo *sau mişcările populare latino-americane. De la programul* partidista *la strategia* movimientista. *5. Brazilia: participare şi dezvoltare prin mişcări populare. 6. Mexic – mişcarea zapatistă şi* „războiul" *reţelelor sociale. 7. Globalizarea protestului. 8. Metamorfoza mişcărilor neoconservatoare. Îmburghezirea stângii şi formarea* New Right. *9. Mişcările* occupy, indignados *şi Primăvara Arabă. 10. Mişcarea paneuropeană: Forumul Social. 11. Mişcarea pentru Justiţie Globală. 12. Mişcarea ecologistă* Greenpeace.

Teoria mişcărilor sociale şi-a câştigat aprecierea când a demonstrat că participarea în acţiunea colectivă nu este o formă alienată sau fanatică de socializare. Această observaţie s-a detaşat prin studiul mişcărilor sociale ale anilor '60. În principal, mişcarea pentru drepturi civile a avut un impact semnificativ. Din acea perioadă, mişcările au fost înţelese ca un fel de bandă de urgenţă pentru acţiune colectivă. Ceea ce a fost un mare pas înainte. Ideea era că atunci când „societatea legală" este din ce în ce mai diferită de „societatea reală", este dezirabil şi deci legitim ca un grup social să preia iniţiativa şi să genereze schimbare. În Europa, America de Nord şi America de Sud, largi mase de oameni au ales calea străzii pentru a-şi exprima preferinţe colective diferite şi chiar opuse celor oficiale.

Esenţa acţiunilor colective era similară, deşi agenda era diferită. În Europa de Vest şi SUA, chestiunea ţinea de extinderea drepturilor civile şi ale politicilor bunăstării, în America Latină, problema presantă era dezvoltarea, după cum, mai

recent, în lumea arabă populația s-a mobilizat împotriva stagnării economice și a imobilității politice.

Pe baza experienței de cercetare din ultimele decenii, dispunem astăzi de o paletă extrem de variată a studiilor de caz. Statele Unite și Europa ne informează în legătură cu acțiunile colective ale mișcării afro-americane, ale mișcărilor studențești și ale „noilor minorități", cum au fost denumite mișcările feministă și LGBT încă din anii '60.

În anii '80, America Latină, în frunte cu Brazilia, se transformă într-un laborator social al dezvoltării, în condițiile creșterii participării sociale (aducerea în spațiul public a categoriilor sociale marginalizate) și ale implicării Bisericii Catolice. Mișcarea zapatistă din Mexic de la începutul anilor '90 ne pune în legătură cu reacțiile la procesul de globalizare, proces care a generat o nouă subordonare a zonelor în curs de dezvoltare prin intermediul politicilor neoliberale. Războiul rețelelor sociale, cum a fost denumit, a relocalizat protestul. La începutul anilor 2000, mișcările mută locația contestării de la instituțiile naționale la cele internaționale, cum sunt Organizația Mondială a Comerțului, FMI sau Banca Mondială. Un proces de transnaționalizare a mișcărilor denotă tendința coagulării unui răspuns colectiv la globalizare. Prezentăm pe scurt aceste mișcări în paginile următoare.

Dacă guvernele naționale sunt din ce în ce mai slabe, iar „forțele pieței", din ce în ce mai puternice, împotriva cui (mai) protestează astăzi oamenii? Respectiv, care este autoritatea în raport cu care se plasează revendicările lor? Centralizarea administrativă inițiată în Europa de Vest începând cu secolul al XVI-lea a transferat locația contestării de la autoritățile locale la cele centrale. Locul revoltelor țărănești ale Evului Mediu este luat de revoluțiile urbane moderne. Întrucât contestarea este acolo unde este autoritatea, guvernul central național a fost țința revendicărilor și mediatorul conflictelor sociale în cea mai mare parte a epocii moderne.[1] Ceea ce a primit numele de *contentious politics* începând cu protestul din Hyde Park din 1768 s-a derulat așadar în interiorul și în relație cu instituțiile statului național. Către sfârșitul secolului XX asistăm la alterarea funcțiilor statului modern și transferul unora dintre acestea către organizații regionale și internaționale. Procesul este îndeobște denumit globalizare și sensul relocării autorității pare a fi invers celui al centralizării. Pe de o parte, capitalul se globalizează și se desolidarizează de economiile naționale, în timp ce, pe de altă parte, comunitățile regionale se autonomizează în relație cu autoritățile centrale.

[1] Convențional, Pacea de la Westphalia (1648) a inaugurat sistemul politic al statelor naționale suverane. Intervenția internațională din martie 1999 în Kosovo este, de asemenea, convențional asociată cu sfârșitul suveranității clasice.

Dacă autoritatea tradițională se diluează, către ce altă autoritate urmează a fi îndreptate acțiunile colective? Încercând să răspundem la această întrebare, în a doua parte a capitolului evaluăm impactul globalizării asupra acțiunii colective. Respectiv, cum se relocalizează protestul în condițiile în care unitatea politică centrală a modernității – statul național – își pierde o parte din funcțiile tradiționale fără ca alte surse de autoritate legitimă să preia în mod explicit aceste atribuții.

În egală măsură, ne interesează ce tipuri de acțiuni colective corespund noului tip de autoritate și cum pot fi localizate și interpelate aceste autorități. Mișcările sociale pot fi vizualizate ca rețele transnaționale mai mult sau mai puțin coordonate între ele sau ca serii de evenimente naționale numite *eventful protests,* aparent disparate, dar care, de fapt, descriu conturul unei mișcări. În 2013, pentru prima dată în România după 1990, protestele urbane s-au suprapus cu cele rurale. Evenimente aparent izolate ar putea sugera conturul unei mișcări sociale de tip postmaterial cu mesaj preponderent ecologist. Un sprijin internațional difuz indică chiar o transnaționalizare a protestelor tip „Roșia Montană" în țara noastră. Oamenii „simt" așadar că forțe internaționale sunt implicate în favoarea sau împotriva acestor proteste.

De aceea, în finalul capitolului descriem pe scurt câteva dintre mișcările sociale transnaționale, cum sunt *Greenpeace, Forumul Social European* și *Justiție Globală.*

7.1. Mișcarea pentru drepturi civile din SUA. „I have a dream..."

O lucrare dintre cele mai recente (2005) arată că transformarea mișcării de emancipare a negrilor într-o mișcare pentru drepturi civile este specifică societății americane.[1] Definește America mai mult decât orice altceva în anii '60. Ea trebuie înțeleasă ca etapă a unei istorii ce începe pe la 1619, anul în care sunt aduși în America primii sclavi, și 1965, anul în care este emis actul juridic ce consfințește egalitatea în drepturi indiferent de originea rasială.

Eliberarea sclavilor în 1865 la sfârșitul Războiului Civil a fost un act juridic care a asigurat doar parțial drepturile populației de origine africană în relație cu majoritatea albă. Analfabetismul, inegalitatea socială și economică, rasismul și discriminarea chiar s-au accentuat sub garanțiile celui de-al treisprezecelea amendament la

[1] Karson, J. *(ed.), The Civil Rights Movement,* Greenhaven Press, New York, 2005. Mare parte din datele utilizate în această secțiune au fost preluate din această lucrare.

constituția americană. Eliberarea juridică nu a însemnat și emanciparea socială. Populația de culoare era în continuare discriminată în ceea ce privește accesul la educație, locuință, loc de muncă, funcții publice.

Dovadă că, în 1896, Curtea Supremă a SUA decide că albii și negrii pot fi separați legal în societate, în condițiile în care fiecare comunitate beneficiază de „facilități egale". Era un eufemism, pentru că accesul afro-americanilor era total inegal.

În consecință, pe la 1900 sunt puse bazele primei mișcări sociale a afro-americanilor – *National Association for the Advancement of Colored People* (NAACP), care reunea avocați, educatori și militanți. Până pe la 1950, rezultatele sunt mai degrabă modeste. Negrii erau excluși până și din angajamentele militare ale SUA, cum a fost cazul în Primul și în cel de-Al Doilea Război Mondial. După cum avea să ilustreze un film artistic mai aproape de zilele noastre *(Pearl Harbour,* 2001), afro-americanii puteau fi servanți sau bucătari în armată, dar nu puteau primi o armă. Cu alte cuvinte, nu aveau nici măcar dreptul de a muri în luptă pentru patria lor.

Câteva evenimente ale anilor '50 transformă totuși chestiunea negrilor într-o mișcare socială. În 1954, NAACP obține o primă victorie la Curtea Supremă prin care segregarea în școlile publice este declarată neconstituțională. În 1955, NAACP încalcă deliberat regulile de transport public în Montgomery, Alabama, când un membru al board-ului se așază în secțiunea rezervată albilor și refuză să cedeze locul primului cetățean alb urcat în autobuz. „Cetățeanul delincvent" (în fapt, o femeie de origine afro-americană, pe nume Parker) a fost arestat, ceea ce a prilejuit acțiuni de protest ale comunității de negri. Boicotarea transportului public în Montgomery a fost una dintre reacții.

Pe acest fundal al mobilizării populației de culoare, NAACP decide angajarea unui predicator negru care să pledeze public cauza afro-americană. Acesta a fost Martin Luther King jr, un predicator creștin. Boicotul abutobuzelor a durat peste un an, până când, în 1956, o curte federală a decis dezagregarea transportului public. A fost încă o victorie a comunității afro-americane, care a întărit convingerea că unitatea și determinarea sunt cele care, în cele din urmă, impun schimbarea regulilor sociale rasiale. Martin Luther King jr a angajat tactici nonviolente în promovarea drepturilor civile, inspirate din mișcarea naționalistă indiană condusă de Gandhi.

În 1957, Congresul SUA adoptă legislația de îmbunătățire a drepturilor civile prin care se înființează un departament de profil în cadrul Departamentului de Justiție. Cea mai importantă schimbare este însă înființarea *Southern Christian Leadership Conference* (SCLC), organizație care asigură sprijinul bisericilor creștine ale comunității afro-americane. Se adaugă și alte organizații, cum este *Student Nonviolent Coordinating Committee* (SNCC) și *Congress of Racial Equality* (CORE, înființată în 1961). SCLC a asigurat certificarea moral-religioasă a revendicărilor comunității

afro-americane, în timp ce organizațiile studențești au angajat forme afirmative ale mișcării.

Bisericile comunității afro-americane au furnizat rețeaua de organizații necesare pentru mobilizarea populației de culoare. Tineri voluntari negri, numiți altfel și *Freedom Riders*, au fost întâmpinați cu violență, arestați și agresați.

Cu ocazia unei demonstrații în Birmingham, Alabama, King este arestat și încarcerat. Din închisoare trimite o scrisoare deschisă în urma căreia obține sprijinul populației albe majoritare. Tot la Birmingham, poliția locală intervine violent împotriva unei demonstrații pașnice a negrilor. Câini de pază și tunuri de apă au fost utilizate împotriva femeilor și copiilor. Media televizată a transmis aceste imagini în întreaga Americă, fapt ce a creat un val de indignare. Pe 12 iunie 1963, guvernatorul statului Alabama a încercat să blocheze admiterea la universitate a doi studenți afro-americani. Evenimentul a fost, de asemenea, mediatizat la scară națională. Începând cu această dată, mișcarea pentru drepturi civile a devenit națională. În seara de 12 iunie, președintele Kennedy a pronunțat un discurs prin care raliază președinția sa cauzei afro-americane.

Creșterea de audiență a mișcării a permis liderilor să organizeze, pe 28 august 1963, marșul către Washington. În fața Memorialului Lincoln, în prezența a circa un milion de oameni, albi și negri, Martin Luther King jr pronunță cunoscutul discurs „I have a dream!". Discursul lui King jr are un mare impact emoțional asupra Americii. Televiziunea transmite discursul, iar ideile sale sunt preluate și multiplicate de numeroase alte media.

Asasinarea lui Kennedy în noiembrie 1963 a întârziat acordarea de drepturi egale populației de origine afro-americană. În 1964, președintele Johnson promulgă totuși *Civil Righs Act*.

La scurt timp, organizația studențească SNCC a declanșat o serie de acțiuni pentru punerea în aplicare a legislației adoptate. „În 1965, campania electorală se îndrepta către Selma, Alabama, unde, sub conducerea lui King jr, mii de demonstranți au inițiat un marș de 50 de mile către Montgomery. [...] Pe măsură ce se apropiau de podul Edmund Pettis, trupele locale au folosit baraje ale poliției și bâte pentru a opri înaintarea. Scena a explodat în livingurile americane cu ocazia știrilor de noapte".[1] A fost numită *Duminica însângerată* și a devenit o imagine-simbol al luptei pentru drepturi civile. În 1965, L. Johnson a semnat actul legislativ ce extindea libertatea votului la populația de origine afro-americană.

Ulterior, Mișcarea pentru Drepturi Civile a evoluat către un naționalism afro-american. Militantul identificat cu această direcție a fost Malcolm X. NAACP și SCLC au criticat însă opțiunea radicală a lui Malcolm X. Asasinarea lui King jr în 1968 a

[1] *Ibidem*, p. 18.

fracturat şi mai mult mişcarea afro-americană. În ciuda scăderii în intensitate a acţiunilor ulterior anului 1965, rezultatul pe termen mediu şi lung ţine de extinderea dreptului la vot, relaxarea accesului la educaţie, accesul la serviciul public în poziţii alese sau numite, îmbunătăţirea accesului la serviciile sociale şi, nu în cele din urmă, scoaterea din sărăcie a milioane de afro-americani.

În plan teoretic, în ceea ce priveşte contribuţia mişcării pentru drepturi civile la dezvoltarea sociologiei insurgenţei, într-o lucrare citată destul de des în lucrările noastre, Doug McAdam (1975) a dezvoltat modelul teoretic al procesului politic *(Political Process and the Development of Black Insurgency 1930–1970).* McAdam a identificat „trei factori cruciali în generarea insurgenţei sociale. Primul este nivelul de organizare a populaţiei deprivate; al doilea, evaluarea colectivă a perspectivei succesului insurgenţei în interiorul aceleiaşi populaţii; al treilea, alinierea politică a grupurilor în cadrul mediului politic mai larg".[1]

Practic, bisericile creştine afro-americane au asigurat infrastructura organizaţională pentru mobilizarea la acţiune colectivă. Reţeaua de biserici afro-americane a mobilizat întreaga comunitate, de la adolescenţi la bunici, în lupta pentru drepturi civile. Martin Luther King jr era unul dintre predicatorii religioşi transformaţi în militanţi. În ceea ce priveşte evaluarea colectivă a situaţiei şi, mai ales, a şanselor la succes, McAdam invocă *cognitive liberation,* care înseamnă, în principal, următoarele: indivizii şi grupurile care în mod obişnuit acceptă autoritatea conducătorilor şi legitimitatea instituţiilor existente încep să se îndoiască de caracterul lor just; oamenii, altfel fatalişti în gândire pentru că acceptă lucrurile aşa cum sunt, devin neîncrezători în ordinea existentă şi se preocupă de schimbare; în sfârşit, oamenii, altfel, blazaţi şi inactivi, încep să creadă că situaţia lor se poate îmbunătăţi foarte mult dacă se implică, dacă participă, dacă acţionează.

Relativ la al treilea factor, McAdam arată convingător că democraţii americani au semnalat o oportunitate mişcării pentru drepturi civile, lăsând de înţeles că vor susţine revendicările în speranţa că afro-americanii vor vota în favoarea lor. Teoretic, a fost numită modificarea structurii de oportunităţi: unul dintre partidele politice importante a oferit sprijinul său pentru acordarea dreptului la vot comunităţii afro-americane, subînţelegându-se că aceste voturi vor fi contabilizate în favoarea sa.

Pe scurt, mişcarea pentru drepturi civile din SUA a fost posibilă datorită existenţei infrastructurii bisericilor creştine, care a mobilizat populaţia afro-americană, a modificării atitudinii publice a negrilor în raport cu societatea americană, „eliberare cognitivă" care i-a motivat pe participanţi, şi a alianţei politice cu partidul democrat, care a permis formarea unei alianţe tacite. Radicalizarea mişcării afro-americane şi

[1] McAdam, D, *Political Process and the Development of Black Insurgency 1930–1970,* The University of Chicago Press, Chicago, 1975, p. 40.

eventual evoluția sa către un naționalism al negrilor nu s-au produs pentru că a lipsit, printre altele, sprijinul infrastructurii organizaționale (bisericile creștine) și, mai ales, încurajarea partidului democrat. Definirea unei identități diferite, chiar opuse, în interiorul societății americane, așa cum a solicitat Malcolm X, a fost descurajată de toate cele trei instanțe care au contribuit la succesul mișcării pentru drepturi civile: bisericile afro-americane, liderii comunității și aliații lor democrați.

7.2. Mișcările studențești din 1968: un nou conflict social, moment critic sau aproape revoluție?

Evaluarea mișcărilor studențești din Europa a prilejuit un soi de competiție între sociologii francezi, îndeosebi. De exemplu, I. Gilcher-Holtey (2008) observă că mișcările din mai 1968 au fost interpretate ca un „conflict social de tip nou" (A. Touraine), „revoltă generațională" (Morin), „moment critic" în evoluția societății (Bourdieu) sau „criză instituțională" (Crozier).[1]

Perspectiva omologată de literatura de specialitate a fost, în cele din urmă, cea a noilor mișcări sociale. Am prezentat pe larg această perspectivă în *Mobilizare și protest* (Sibiu, 2013). În prezenta secțiune ne interesează o scurtă fișă biografică a mișcărilor sociale de la 1968 pe care ne propunem să o elaborăm cu cât mai multe observații și interpretări acumulate până în prezent. Aceasta înseamnă că perspectivele concurente prezintă interpretări interesante. Gilcher-Holtey a integrat aceste perspective pentru că ele permit raportarea la principala evoluție politică a vremii – constituirea Noii Stângi în Europa de Vest, chestiune tratată în SUA cu teoria procesului politic. Lucrurile în Europa au fost mult mai ideologizate și, pe cale de consecință, conflictuale. În Europa, Noua Stângă a avut nevoie de propria revoluție.

În opinia lui Gilcher-Holtey, în 1968, „mișcarea nu a avut un nume universal recunoscut, nu a fost orientată către o anumită zonă a politicii, ci mai degrabă a fost orientată către structura totală a societății".[2] Miza era așadar transformarea totală a societății. Faptul că ne referim la mișcare indicând anul nu reprezintă decât momentul de vârf, ceva similar anului 1848, care a reprezentat vârful unei acumulări, o

[1] Gilcher-Holtey, I., „May 1968 in France. The Rise and Fall of a New Social Movement", în M. Klimke și J. Scharloth *(eds.), 1968 in Europe. A History of Protest and Activism, 1956–1977*, New York, London, Palgrave, 2008, p. 253.

[2] *Ibidem*, p. 254.

creştere constantă până la urcarea pe baricade. Despre baricade este vorba şi în 1968, îndeosebi în Franţa.

Gilcher-Holtey consideră că 1968 reconstituie cumva situaţia revoluţionară din secolul trecut, de la 1848 sau 1871. Înainte de toate, este în general un deceniu al violenţelor. Criza algeriană (Franţa se opune independenţei Algeriei în 1958), asasinarea lui Bobby Kennedy şi Martin Luther King jr, episodul My Lai în Vietnam (execuţia unor civili nevinovaţi de către militari americani), intervenţia brutală a autorităţilor din Mexic împotriva studenţilor, intrarea trupelor sovietice în Cehoslovacia sunt câteva repere.

În 1968, turbulenţele debutează relativ devreme. În februarie studenţii de la Sorbona intră în grevă. Printre altele, se solicită un control asupra cursurilor şi angajarea profesorilor cu acordul studenţilor. În stradă, se aruncă cu cocteiluri Molotov asupra poliţiei. Peste 100 de studenţi sunt bătuţi şi arestaţi. Se înregistrează şi morţi. Impresionată de protestele studenţeşti, populaţia Parisului sprijină revendicările acestora.

La începutul lunii martie, la Roma, 200 de studenţi sunt agresaţi cu ocazia unui marş de protest. În scurt timp, 19 din cele 33 de universităţi italiene intră în grevă şi 23 de clădiri sunt ocupate. Studenţii solicită dreptul de a fi consultaţi în ceea ce priveşte curricula, selectarea profesorilor şi examenele.

Ocuparea clădirilor administrative ale universităţii are loc şi la London School of Economics. În Germania, mişcarea studenţească include *Ostermarsch* (marşul către Est) pentru a semnala importanţa Germaniei de Est. Practic, 108 universităţi germane sunt cuprinse de protestele studenţeşti, care solicitau recunoaşterea Germaniei de Est, îndepărtarea din administraţie a oficialilor cu trecut nazist şi drepturi pentru studenţi. În Berlinul de Vest are loc primul protest antiamerican la care participă circa 10 000 de protestatari.

Dincolo de Cortina de Fier, în martie 1968 studenţii din Varşovia ies în stradă şi se confruntă cu poliţia. În scurt timp, 13 universităţi poloneze intră în grevă. O parte a profesorilor trec de partea studenţilor. Sunt concediaţi, iar 11 specializări universitare sunt închise.

În Statele Unite, mişcările studenţeşti de la Berkeley (1964), mişcarea anti-Vietnam şi mişcarea pentru drepturi civile acţionează împreună în 1968. J.M. Jasper menţionează că „în SUA mişcarea pentru drepturi civile a susţinut apariţia (mişcării) *Students for a Democratic Society* şi *Berkeley Free Speech*, precum şi, în general, a mişcărilor antirăzboi".[1] Mişcarea pentru libertatea expresiei (1964–1965) a fost prin excelenţă o mişcare studenţească. La Berkeley, studenţii au cerut în mod explicit

[1] Jasper, M.J., *Prefaţă* la I.N. Sava, *Mobilizare şi protest. Introducere în sociologia mişcărilor sociale*, EULB Sibiu, 2013, p. 12.

ridicarea interdicției de activități politice în campusurile universitare, libertatea cuvântului și libertate academică.

Vârful crizei mișcărilor studențești este atins însă în Franța, în mai 1968. Protestul din universități se extinde în industrie, unde este declanșată cea mai mare grevă generală din istoria acestei țări. Asamblarea națională este practic paralizată de amploarea protestelor, în timp ce guvernul pare depășit de situație. În scurt timp apare și prima victimă politică: dizolvarea parlamentului francez. În plină criză, președintele Republicii Franceze decide să plece într-o călătorie în străinătate.[1]

Totuși, observă Gilcher-Holtey, evenimentele din Franța nu s-au produs înainte ca evenimente internaționale similare să devină semnificative. Ceea ce înseamnă că mișcările studențești în general, cele din Franța, în particular, sunt parte a unei inițiative protestatare mai largi, care a găsit în spațiul educațional și sindical mediul cel mai propice pentru propagare. Nu este exagerat să considerăm că Franța gaullistă era terenul propice pentru izbucnirea acestor mișcări.

În legătură cu Franța 1968, Gilcher-Holtey (2008) a elaborat următoarele ipoteze sociologice:

1. Mobilizarea a fost spontană, deși Uniunea națională a studenților derula acțiuni revendicative încă din 1960 la Paris-Nanterre. Protestele studențești sunt urmarea naturală a deficiențelor din mediul universitar. Anul universitar 1967-1968 a început cu acte protestatare ale studenților, hărțuirea administrației și alte acțiuni provocatoare. Ideologic, *framing*-ul acțiunii studențești a fost pregătit, afirmă Gilcher-Holtey, de Noua Stângă, îndeosebi prin grupul „situaționiștilor internaționali".

2. Protestul studențesc a fost transferat muncitorilor prin intermediul „evenimentului critic" (Bourdieu). Evenimentul sincronizează crizele latente din diferite sfere sociale. Este o perspectivă macrosocială ce acreditează rolul structurii în geneza proceselor sociale. Bourdieu a considerat că „noaptea baricadelor" (10–11 mai) ar fi fost evenimentul/momentul care a sincronizat criza educației cu cea sindicală. Practic, studenții au început ridicarea de baricade în Cartierul Latin, revendicând eliberarea studenților arestați anterior, redeschiderea Sorbonei, retragerea poliției. Poliția intervine cu brutalitate în noaptea de 10 mai, ceea ce scandalizează întreaga Franță. Pe 11 mai, prim-ministrul Pompidou anunță la televiziune satisfacerea revendicărilor studențești. Gilcher-Holtey consideră că, în acest fel, un eveniment critic se transformă într-un moment critic.

3. Mobilizarea lucrătorilor a urmat aceeași strategie de acțiune ca a studenților. Fundalul ideologic este, din nou, asigurat de Noua Stângă, care a integrat mișcări

[1] C. de Gaulle se afla în vizită în România (Pitești) pe timpul amplelor mișcări studențești de la Paris din mai 1968.

sociale eterogene. Protestul s-a declanșat, în opinia lui Gilcher-Holtey, în rândul celei mai active minorități sindicale – un grup de lucrători la o fabrică de avioane din Nantes. Sindicatul *Force Ouvriere* (cu orientare ușor anarhistă) cheamă la grevă generală. Deși nu existau condiții pentru un conflict de muncă, iar economia franceză nu dădea semne de criză, circa 7,5-9 milioane de lucrători intră în grevă. Printre altele, se revendică „structurile autoritare din industrie" și Uniunea Democratică a Lucrătorilor Francezi avansează propunerea „autogestiunii" economice a întreprinderilor. Gilcher-Holtey încadrează demersul muncitoresc în ceea ce teoretic s-a numit „comunitate de aspirație", *i.e.* comunitate/categorie socială unită de așteptări, dorințe și aspirații comune.

4. Vechea stângă reacționează și angajează capacitățile sale organizatorice pentru a dezangaja strategiile de acțiune ale Noii Stângi. Autorul menționat de noi consideră că sunt acum angajate mecanismele instituționale de negociere pentru rezolvarea conflictului. Sindicatul Uniunea Generală a Muncitorilor (comunist) se opune autogestiunii și solidarizării muncitorimii cu studenții. Reușește, în cele din urmă, să separe cele două categorii.

5. Efecte neintenționate – prim-ministrul Pompidou și președintele de Gaulle nu se înțeleg în privința strategiilor guvernamentale relative la mișcările studențești. Pompidou a mers pe pacificare, depolitizare și instituționalizare a conflictului social, de Gaulle a preferat mobilizare, politizare și solicitarea unui vot de încredere din partea electoratului. Conflictul s-a transformat într-o luptă pentru putere între primul-ministru și președinte, fapt neintenționat, dar care a agravat criza.

6. Noua Stângă, de orientare neocomunistă, a eșuat în crearea unei baze politice proprii. Partidul Comunist Francez s-a folosit intens de capacitățile sale organizaționale pentru a bloca inițiativele organizatorice ale Noii Stângi.

7. Guvernul a respins plebiscitul solicitat de președintele de Gaulle, ceea ce a permis menținerea structurii instituționale a celei de-a Cincea Republici.[1]

Practic, pe termen scurt, mișcarea studențească a obținut foarte puțin. Pe termen lung, lucrurile stau puțin diferit. În educație s-a produs una dintre cele mai ample reforme după 1946. În politică, Partidul Socialist a preluat curentul Noii Stângi. Gilcher-Holtey consideră că „sub forma unei mișcări, Noua Stângă nu a fost capabilă să-și impună programul în fața partidelor și organizațiilor existente".[2] Antiautoritară și antiierarhică, a evitat să înființeze organizații permanente. Noua Stângă franceză ar fi preferat, în opinia sociologului german citat, să proiecteze un fel de „putere a imaginației" în locul unei influențe politice directe. O instituționalizare a lui 1968

[1] Cele șapte ipoteze menționate sunt preluate ca atare de la Gilcher-Holtey, *vezi opera citată*, pp. 268–271.

[2] *Ibidem* 11, p. 272.

ar fi însemnat o transformare radicală a Franței, în concordanță cu programul ideologic al Noii Stângi. Nu s-a întâmplat așa. Consecința vizibilă a fost în primul rând la nivelul stilurilor de viață.

În Franța, Gilcher-Holtey arată că „deșteptarea din 1968 a sfârșit pentru mulți oameni în crearea unor stiluri de viață alternative, ca expresie a individualizării oportunităților și riscurilor în viață, dar și în retragerea din politică în interiorul unui tărâm privat".[1] Ideea principală ce a ghidat masele de protestatari a fost eliberarea din chingile dependenței sociale și politice („stahlharten Gehäuse der Hörigkeit", în limba germană). Conform autorului citat, „a fost un program ce a pus la îndoială nu doar tendințele seculare ale orientării către eficiență a societăților occidentale, ci și stilul de viață modern, laolaltă cu structurile politice, economice, sociale și culturale care l-au produs".[2]

În Germania, Steitenbacher (2009) consideră că 1968 a fost (și) o tentativă revoluționară.[3] Organizația studențească responsabilă de protest (Uniunea Germană a Studenților Socialiști) a menționat în 1998 că „mișcarea din 1968 nu a militat pentru comunism, pentru capitalism, pentru Lumea a Treia și nici pentru comunitățile de valori occidentale sau orientale, ci numai pentru dreptul fiecărui popor la emancipare național-revoluționară sau social-revoluționară prin forțe proprii".[4]

Despre acest lucru pare să fi fost vorba și la București în anul 1968, unde discursul lui Nicolae Ceaușescu reclama, de fapt, dreptul României socialiste de a urma propria cale prin emanciparea de Uniunea Sovietică.

Interesant de menționat, cei mai cunoscuți militanți de frunte din 1968 și-au păstrat radicalismul și au migrat către formațiunile radicale sau anarhiste. În Germania de exemplu, liderii studenților de la 1968 se plasează în prezent în extrema dreaptă. În Franța, cel mai cunoscut lider al generației 1968 este asociat curentului politic ecoanarhist.

7.3. Mișcarea feministă. Cele trei valuri ale feminismului

Probabil că mișcarea feministă este cea mai disputată acțiune colectivă modernă. De fiecare dată când a apărut o nouă idee feministă, studiile de gen au fost revizuite.

[1] Gilcher-Holtey, I., *op. cit.* p. 275.

[2] *Ibidem*, p. 276.

[3] Steitenbecher, M., *The Movement of 1968 in Germany between National Revolution and European Identity*, Vortrag Bologna, Nov., 2009., p. 11.

[4] *Ibidem*. Dacă în Germania protestul era de fapt o expresie a antiamericanismului, în România era vorba de antisovietism.

În prezenta lucrare și, în general, în textele noastre, facem deosebirea între feminism și mișcarea feministă, respectiv între curentul intelectual și jurnalistic ce susține ideea feministă și mișcarea feministă ca atare, anume acțiunea colectivă ce se remarcă prin program, număr, mobilizare, repertoriu și consecințe.

Pentru început să evaluăm când a apărut feminismul și prin ce se distinge el. Sociologi precum J.M. Bennet (1989) menționează pe Christine de Pisan ca autoare a primei lucrări feministe *(Cartea orașului femeilor*, 1405). Renașterea italiană ar fi prilejuit configurarea primei idei moderne relative la rolul femeii în societate. Umanismul a redescoperit sensibilitatea feminină, fapt vizibil în operele de artă de exemplu. La rigoare, surâsul Giocondei ar sugera, printre multe altele, și un nou tip social feminin. Alți autori identifică în filosofia politică engleză germenii mișcării feministe moderne. Raționalismul englez ar fi îndemnat la înțelegerea femeii ca realitate socială autonomă.

Pe linia filosofiei raționaliste, M. Miroiu (2004)[1] identifică pe Mary Wollstonecraft (*A Vindication of the Rights of Woman*, 1792, printre pionierii feminismului. Ulterior, John Stuart Mill (în *Subjection of Women*, 1869) și, înaintea sa, Harriet Taylor Mill (în *Enfranchisment of Women*, 1851) ar fi, în opinia autorului citat, continuatorii primului val feminist ce revendică egalitatea sexelor. Al doilea val a apărut după 1945 și are ca reprezentante pe Simone de Beauvoir *(Le Deuxieme sexe*, 1949) și pe Betty Friedan (*The Feminine Mistique*, 1963). Miza celui de-al doilea val ar fi diferența, adică existența unor identități de gen diferite, chiar opuse. În sfârșit, al treilea val feminist are ca temă principală identitățile multiple, o temă de factură postmodernistă relativ recentă (anii '90).

O cercetătoare americană, K. Offen (1988), sugerează că sensul modern al termenului „feminism" datează, de fapt, din prima jumătate a secolului al XIX-lea.[2] Astfel, „cercetarea mea a arătat definitiv că acest cuvânt și derivatele sale au apărut destul de recent în Franța. [...] A început să fie folosit pe larg ... pe la începutul anului 1890 și atunci ca sinonim pentru emanciparea femeilor".[3] Offen consideră că prima „feministă" autoproclamată a fost militanta în favoarea sufragiului pentru femei Hubertine Auclert, care a folosit periodicul *La Citoyenne* pentru a susține cauza femeilor. În mai 1892 este organizat la Paris primul „congres" al femeilor la inițiativa unui grup numit *Solidarité*. Offen arată că, pe la 1894, termenul trece în Marea Britanie și, cu puțin înainte de 1900, apare în surse publice în Belgia, Spania, Italia, Germania, Grecia și Rusia. Următorul „congres" al femeilor are loc la Berlin în 1896. Cu această

[1] Miroiu, M., *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe*, Iași, Polirom, 2004.

[2] S-a considerat în mod eronat că Charles Fourier ar fi folosit pentru prima dată termenul feminism pe la 1830.

[3] Offen, Karen, „Defining Feminism: A Comparative Historical Approach", în *Signs*, vol. 14/1, toamna 1988, p. 126.

ocazie, Potonie-Pierre, una dintre organizatoare, remarcă prezența din ce în ce mai frecventă a ideilor feministe în presă. În scurt timp după 1900, termenul „feminism" trece Atlanticul în Argentina și SUA, deși, ne avertizează Offen, nu se poate vorbi despre feminism în America înainte de 1910.

Karen Offen, altfel una dintre cele mai apreciate specialiste în istoria feminismului, observă că pe la 1900 Franța a devenit scena disputei între diferite facțiuni ce revendicau fiecare inițiativa. În opinia sa, „o veritabilă taxonomie a feminismului autoproclamat sau alocat a explodat pe la 1900: „feminism familial", „feminism integral", „feminism creștin", „feminism socialist", „feminism radical" și „feminism masculin" sunt câteva dintre expresii".[1] În România, Mihaela Frunză (*Ideologie și feminism*, 2004) extinde analiza relației dintre ideologie și feminism.

De aceea, în al doilea rând, chestiunea a devenit cine și mai ales ce poate fi numit feminism. Pentru moment, în opinia lui Offen, este clar că „francezii sunt pionierii a ceea ce acum numim studii feministe".[2] Pentru a clarifica ce este feminismul, autoarea americană propune două sensuri: relațional și individualist. Simplificarea ne pune în temă cu următoarea diferență, altfel definitorie: femeia ca expresie a relației sociale și femeia autonomă social.

Sociologic, diferența poate fi identificată ca fiind următoarea: feminismul relațional a subliniat trăsăturile de gen ale femeilor în *calitatea lor de femei* (adică de a naște și de a crește copii) în relația cu bărbații, în timp ce feminismul individualist a insistat pe independența personală sau pe *autonomie* în toate aspectele vieții, nu doar în relație cu celălalt sex.[3] De exemplu, Offen surprinde o primă nuanță relațională la englezoaica Mary Woolstonecraft (1792), citată mai sus, care revendică drepturi pentru femei prin prisma responsabilității lor de mame și remarcă o primă perspectivă individualistă la autoarea americană Elizabeth Cady Stanton (1869), care credea că „avem nevoie de gândirea feminină în afacerile naționale pentru a avea un guvern sigur și stabil".[4]

De-a lungul timpului, feminismul relațional a încorporat revendicări precum dreptul femeilor de a lucra în afara gospodăriei, de a-și alege orice profesie doresc și mai ales de a vota. Offen arată că „feminismul relațional a combinat ideea egalității morale a femeilor și bărbaților cu o recunoaștere explicită a diferențelor dintre funcțiile de gen ale bărbaților și femeilor în societate".[5] Cu alte cuvinte, este vorba despre „diferența care face diferența". În anumite circumstanțe politice și istorice, ne avertizează autorul citat, excesele relaționale feministe au fost vizibile, precum

[1] *Ibidem*, p. 128.
[2] *Ibidem*, p. 129.
[3] *Ibidem*, p.p 135–136.
[4] *Ibidem*, p. 136.
[5] *Ibidem*, p. 139.

în interbelic ideea de a asigura femeilor condiții cât mai propice pentru a procrea. Similar, atunci când modelul masculin sau patriarhal a fost exagerat (în caz de război, de exemplu), excesul feminist a pretins chiar o „schimbare de sex" în societate, *i.e.* trecerea de la statul masculin, minotaur și militarist la statul mamă-de-familie, pacifist și protector.

K. Offen arată că, de cealaltă parte, feminismul individualist s-a profilat pe măsură ce „era progresismului" a cuprins spațiul social de-o parte și de alta a Atlanticului. Citează o militantă de la începutul secolului XX, Madeleine Pelletier, care la 1908 scrie în *Women în Combat for their Rights* următoarele: „Individualitatea este un scop în sine, indiferent de sex", ceea ce înseamnă că femeile trebuiau eliberate nu doar de controlul legal și economic al soților și tații, ci și de rolurile sociale impuse, astfel că ele trebuie să se afle în libertate pentru a-și realiza potențialul individual, indiferent de sex și de capacitatea lor de a naște sau nu.

În termeni generali, Europa continentală a gândit chestiunea feministă în parametri relaționali, în timp ce Anglia și America au preferat perspectiva individualistă. Raționalismul colectiv francez și cel individualist englez sunt perfect concordante cu această clasificare a feminismului. Pentru că ideea „corectitudinii politice" s-a extins în a doua parte a secolului XX, perspectiva individualistă s-a impus și în Europa în a doua parte a secolului XX, deși aici tradiția era aceea a feminismului relațional. În Franța de exemplu, „cei mai mulți feminiști francezi au respins individualismul... ca fiind antifrancez. [...] De la 1900 până la căderea celei de-a patra republici în 1940, feminismul francez a fost strâns asociat cu naționalismul republican, iar discursul său a fost strâns împletit cu politicile profamiliste și pronataliste ale regimului".[1] Francezii au subliniat diferența, au subliniat unicitatea procreării și rolul femeilor ca mame. Este acesta feminism? Au fost convinși că este adevăratul feminism. Cel puțin până în anii '68, când se impune un nou curent feminist, unul care insistă pe diferența psihanalitică, adică pe consecințele represiunii unei identități de gen, ca urmare a dominației unei culturi patriarhale. Mai precis, instalarea unei culturi ce reflectă preferințele masculine, inclusiv în ceea ce privește modelul feminin, a generat un model istoric al rolului și locului femeii în societate, care nu reprezintă însă decât o identitate pervertită, represată a adevăratului rol al femeii în societate.

Patriarhatul ar fi așadar un model masculin ce a pervertit până la falsitate identitatea feminină. La noi chestiunea a fost tratată de Liliana Popescu în *Politica sexelor* (2005). Ideea s-a impus însă în contextul anilor '60, iar dezbaterea s-a derulat prin intermediul revistei *Psychanalyse et politique*. Miza este foarte importantă, anume „detronarea culturii patriarhale occidentale și emergența unui discurs

[1] *Ibidem*, p. 147.

specific feminin".[1] Antipatriarhismul este critic și la adresa feminismului celui de-al doilea val în măsura în care *Psych et Po* consideră tipul avansat de Simone de Beauvoir ca fiind falocentric sau masculin. Din această perioadă, autoarea franceză a fost mai bine apreciată în țările anglo-saxone decât în Franța.

Evaluarea lui Offen se oprește undeva către sfârșitul anilor '80. Ea este însă suficientă pentru a degaja o definiție validă a feminismului și mișcării asociate. Astfel, în opinia lui K. Offen, „feminismul apare ca un concept ce poate însemna deopotrivă o ideologie și o mișcare pentru schimbare sociopolitică, ce se bazează pe evaluarea critică a privilegiilor masculine și a subordonării femeilor într-o societate dată".[2]

În baza acestei definiții, pot fi considerate ca feministe persoanele/indivizii ce prezintă următoarele caracteristici:

- recunosc validitatea interpretării femeilor asupra propriilor vieți și necesități și iau cunoștință de valorile pe care femeile le reclamă în mod public ca fiindu-le caracteristice și pe care le angajează în stabilirea statutului lor în relația cu bărbații;
- dau dovadă de înțelegere, disconfort sau chiar nemulțumire în raport cu injustiția instituționalizată față de femei ca un grup, din partea bărbaților ca un grup, într-o societate dată;
- militează pentru eliminarea respectivei injustiții sau inegalități și sunt dispuși să se angajeze activ în schimbarea ideilor, practicilor și instituțiilor, la nevoie chiar prin forță, de către autoritățile ce reprezintă prerogativele masculine într-o cultură anume.[3]

K. Offen recomandă revenirea la feminismul relațional, adică la înțelegerea femeii ca entitate socială integrată, a cărei funcție nu este izolarea într-o sferă autonomă și distantă, ci implicarea și transformarea societății în concordanță cu așteptările și valorile feministe.

Transformarea feminismului într-o mișcare socială este interpretată de Krolokke și Sorensen (2005) ca o succesiune a trei „valuri" sau ceea ce s-ar numi „de la sufragete la grrls" (o specie a culturii pop, de inspirație feministă).[4] Primul val apare în contextul societății industriale și al politicii liberale, când militantismul socialist și liberal includ în programele lor revendicări relative la drepturile femeilor. Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor sunt marcate de acest val feminist ce

[1] *Ibidem*, p. 149.

[2] *Ibidem*, p. 151.

[3] *Ibidem*, p. 152.

[4] Krolokke C. și Sorensen A.S., „Three Waves of Feminism. From Suffragettes to Grrls", în *Gender Communication Theories and Analyses: From Silence to Reforms*, Sage Publications, 2005.

revendica acces și oportunități egale pentru femei. Mișcările primului val feminist se extind până relativ târziu în secolul XX pe măsură ce sufragiul universal devine o practică uzuală în cele mai multe țări din lume.

Al doilea val feminist este asociat de Krolokke *et al.* cu radicalismul anilor 1968–1970 când femeile sunt, printre altele, scandalizate de aprecierea lor socială pentru cum arată și nu pentru ce fac sau cine sunt. Femeile se mobilizează astfel împotriva unei culturi patriarhale, comercializate și opresive, ce pune preț pe atractivitatea feminină, pe sex-appeal. Ideea eliberării femeilor din sclavia masculină capătă astfel sens. Similar modului în care primul val feminist este asociat cu mișcările sindicale, al doilea val este apropiat de mișcarea pentru drepturi civile și mișcările studențești. Neomarxismul și Noua Stângă în general inspiră ideologic al doilea val feminist. Lucrări precum *Sexual Politics* (Kate Millett, 1969) sunt reprezentative pentru perioadă. Având în vedere durata sa (1960–1980), Krolokke și Sorensen consideră că valul al doilea nu a fost unul, ci mai multe. Poate fi vizualizat, de exemplu, în acreditarea studiilor feministe în cursul anilor '70 în diferite centre universitare din Europa și SUA.

Mai departe, „al treilea val feminist se manifestă în retorica «grrl» a anilor '90, ce încearcă să depășească problema teoretică a egalității sau a diferenței și problema politică a evoluției sau revoluției, timp în care pune la încercare noțiunea de «universalism feminin» și se asociază astfel cu ambiguitatea, diversitatea și multiplicitatea în teorie și în politică".[1] Krolokke și Sorensen consideră că al treilea val este motivat de necesitatea dezvoltării unei teorii și politici feministe ce deconstruiește gândirea tradițională. Se adaugă „provocarea" generată de prăbușirea comunismului, expansiunea ideilor feministe în spații altădată interzise (Orientul Mijlociu, Asia). Termenul american preferat este „feminism grrl" în timp ce în Europa se vorbește mai degrabă de „noul feminism".

În sfârșit, dar nu în cele din urmă, al treilea val de feminism este caracterizat de activism transnațional, național și local, fapt de o oarecare noutate, reflectând globalizarea chestiunii feministe.[2] Feminismul epocii globalizării va primi numele de „feminism transversal", inspirat din *transversal politics* (Nira Yuval-Davis, *Gender and Nation*, 1997) ce acceptă diferențele culturale și religioase locale, dar cheamă la dialog și susținere reciprocă. O cunoscută militantă – Natasha Walter (*The New Feminism*, 1998) – vorbește, printre altele, de nevoia de a accepta o lume aparent haotică ce poate fi însă pacificată și deci ordonată datorită minții și angajamentului feminin.

[1] *Ibidem*, p. 12.
[2] *Ibidem*, p. 17.

7.4. *Basismo* sau mișcările populare latino-americane. De la programul *partidista* la strategia *movimientista*

Despre mișcările sociale din regiunile în curs de dezvoltare știm destul de puține lucruri, pentru că, după cum am arătat în capitolele anterioare, cea mai mare parte a teoriei privind acțiunile colective reflectă experiența socială occidentală. În opinia lui Oliver *et al.* (2003), baza de validare empirică este prin excelență constituită de mișcările sociale vest-europene și nord-americane. În consecință, conceptul de „mișcare socială" este înțeles în principal ca proces asociat cu societăți dezvoltate, relativ stabile și cu acțiuni colective de orientare reformatoare și progresistă.[1]

Pentru moment, să notăm aici că, din punctul de vedere al participării, regimurile politice diferă foarte mult în afara ariei vest-europene și nord-americane. În raport cu Europa de Vest și America de Nord, cea mai mare parte a statelor lumii se află „în curs de dezvoltare", iar cele mai multe regimuri politice sunt „democrații în curs de consolidare", eufemisme ce acoperă, de fapt, diferențele de dezvoltare și participare socială dintre Occident și restul lumii.

Intim legate de dezvoltare, stabilitatea socială și participarea politică (democrația) în afara ariei occidentale sunt mai degrabă deziderate. Acțiunile colective disruptive sunt cel mai adesea regula. Când instituțiile nu pot absorbi participarea, oamenii aleg strada. Greve, proteste, violențe de stradă, represiune, instabilitate și mai ales conflicte civile sunt acțiuni colective curente în țări din Africa și nu numai.

De aceea, Oliver *et al.* consideră că „mișcările din națiunile ce nu sunt dominante în economia mondială au configurații diferite derivate din dependența lor economică, ce include deprivare materială severă în rândul unor largi segmente ale populației și reacții contestatare serioase la programele de austeritate".[2] În America Latină, Asia, Africa și Europa de Est, dominante sunt conflictele sociale generate de inegalitatea economică și/sau politică, la care se adaugă reacții culturale și identitare, cel mai adesea structurate sub forma unor mișcări populare.

Sfârșitul anilor '70 și '80 marchează un nou ciclu de mobilizare populară în America de Sud în epicentrul căruia se află de această dată Biserica Catolică. *Basismo*-ul, cum a fost denumit, a insuflat o schimbare socială de amploare, a cărei miză au fost creșterea participării sociale și dezvoltarea economică. Curentul popular a fost inspirat sau susținut de Biserică, dar nu a fost nicidecum o mișcare religioasă.

---

[1] Oliver, P.E., Cadena-Roa, J. și Strawn, K.D., „Emerging Trends in the Study of Protest and Social Movements", în *Research in Political Sociology,* Vol. 12, 2003, p. 215.

[2] *Ibidem,* p. 216.

De aceea, dezvoltarea este abordată ca soluție la probleme istorice și sociale grave – precum înapoiere, sărăcie, corupție – și la conflicte sociale aparent ireconciliabile, precum conflicte interetnice sau violențe civile prelungite.

În paginile următoare ne interesează, așadar, legătura dintre mișcări sociale și tema principală a societăților din afara ariei occidentale: dezvoltarea. Mai precis, cum anume mișcările sociale pot influența politicile de creștere a participării (democratizare) și de mobilizare socială pentru dezvoltare economică. Nu rezultă cu necesitate că o tehnică de mobilizare într-un anumit context social este transferabilă în altul. America Latină este însă un bun laborator al dezvoltării (și) prin mișcări sociale.

Sociologic, dezvoltarea este consecința unei configurații optime între rețelele societății civile și infrastructura publică a statului. Pe acest palier, tema dezvoltării se intersectează cu cea a mișcărilor sociale ca instanțe de activare a rețelelor sociale și de mobilizare a lor pentru atingerea unui anume obiectiv. Mai precis, creșterea structurii asociative a societății civile, adică a densității rețelelor economice, politice și culturale private susține extinderea infrastructurii publice a statului și îmbunătățirea performanțelor acesteia. Este cazul Angliei secolului al XVIII-lea. Viceversa este, de asemenea, valabilă. Este cazul Prusiei în secolul al XIX-lea.

Raportată la acest model teoretic, America Latină este scena unor procese sociale contradictorii, care subzistă în cadrul unui sistem instituțional ce aparent funcționează după regulile societății moderne: partide politice cu tradiție, alegeri regulate, guverne în funcție, parlamente active, instituții de stat ce par funcționale. Dincolo de aparențe, avem de-a face, de fapt, cu o democrație de fațadă, mai precis cu un sistem politic ineficient, corupție endemică, administrație clientelară, media partizană, intelectualitate fără miză, public confuz și migrație a capitalului social către zonele dezvoltate ale Americii de Nord.

În trecutul apropiat, militarii au intervenit cu lovituri de stat în urma cărora au rezultat guvernări asociate cu abuzuri, îngrădire a libertăților civile și stagnare economică. Militarii au accentuat criza din America Latină.

La începutul anilor '80, situația se schimbă în întreaga regiune. Sociologul german Tilmar Evers (1985) observă o multiplicare evidentă a grupurilor sociale. Febra unui activism social cuprinde Lumea Nouă. Astfel, apar asociații ale lucrătorilor ce se organizează diferit și chiar opus vechilor sindicate și partide muncitorești, mișcări locale și consilii de cartiere se multiplică în aproape toate orașele mari și comunică în rețele regionale și chiar naționale, numeroase comunități locale formate cu sprijinul Bisericii Catolice se înființează până și în cele mai îndepărtate regiuni, organizații ale populației indigene se creează oarecum autonom și devin active pe scena politică, la care se mai adaugă asociații ale femeilor, comitete pentru apărarea drepturilor omului, forumuri de tineret, grupuri educaționale și artistice, mișcări ecologiste, organizații ale șomerilor și săracilor. Evers documentează acest proces de expansiune a rețelelor sociale civile

în cel puțin trei țări importante ale Americii Latine: Brazilia, Chile și Peru.[1] Practic, o rețea socială populară reconfigurează complexul stat-societate.

T. Evers observă că există în paralel și criminalitate, bande ce asaltează periodic supermarketurile, mulțimi de săraci la periferia orașelor, rebeliuni armate antimodernizare tip *Sendero Luminoso*, opresiune politică în mediul urban și degradare socială și culturală pe scară largă în mediul rural.

Aceasta este realitatea socială a Americii Latine a anilor 1960–1970, descrisă de A.G. Frank cu numele de subdezvoltare. Problema este dacă rețeaua de organizații și mișcări populare poate fi implicată în procesul de dezvoltare. Sociologic, conform ipotezei avansate de M. Mann, expansiunea structurilor asociative este o oportunitate pentru instituțiile publice. Printre alții, și J. Habermas consideră că „practicile asociative au construit substructura socială a sferei publice".[2] În termenii lui T. Evers, sarcina publică nouă devine „imaginarea construcției unei noi hegemonii prin intermediul acțiunii directe a maselor, procedând la reconceptualizarea politicii (și)... acceptând astfel provocarea vizualizării unui proiect de societate din punctul de vedere al practicii claselor populare".[3] O nouă hegemonie înseamnă, în termenii acestei lucrări, schimbarea modelului societal, a paradigmei sau a codului social generic al societății latino-americane. Practic, în locul unui punct de vedere «partidista» este invocat unul «movimientista».[4]

În înțeles mai larg, mișcările sociale ale anilor '80 au modificat paradigma politică în America Latină: sistemul și practica partidelor tradiționale au fost considerate compromise, iar societatea civilă a noilor mișcări sociale preia inițiativa redefinirii proiectului social pe baza preferințelor populare. Energia acestui val este asigurată de mișcările apărute în jurul parohiilor catolice ce au cristalizat organizații active la nivel local, după cum vom vedea mai jos. În alți termeni, procesul este similar creșterii participării, altfel numit democratizare, de asemenea descris pe larg în paginile acestei lucrări.

Sociologic, modelul *moviementista* înseamnă că mișcările sociale au creat un spațiu social intermediar, un cordon de inhibiție a tendințelor oligarhice ale partidelor și de transfer al preferințelor populare în politica publică. Evers observă că mișcările sociale s-au impus prin modelul cultural avansat, respectiv prin critica severă a demagogiei și corupției politicianiste și susținerea unei identități populare.

---

[1] Evers, Tilman, „Identity: The Hidden Side of New Social Movements in Latin America", în D. Stater *(ed.), New Social Movements and the State in Latin America*, CEDLA, Amsterdam, 1985, p. 43.

[2] *Apud* Goirand, Camille, „Analysing Social Movements. A Comparison of European and Latin-American Approaches since the 1970s", în *Documentos CIDOB, America Latina 30*, Barcelona, 2009, p. 25.

[3] Evers, *op. cit.*, p. 46.

[4] *Ibidem*.

este o redefinire socioculturală largă a societății latino-americane, a grupurilor, identităților și categoriilor sau claselor sociale în care rolul central îl are religia catolică. În termenii acestui capitol, este vorba despre procesul de uniformizare socială sesizat de Michael Mann. Religia este o platformă de uniformizare și egalizare socială, de socializare a nevoii de dezvoltare, de raliere a claselor populare în lupta împotriva demagogiei și corupției politicienilor și de mobilizare pentru bună guvernare și moralitate în treburile publice. Între altele fie spus, instanța morală religioasă pare a avea o influență mai mare în ceea ce privește corupția politicienilor decât instanțele judiciare. Religia asigură „bateria emoțională" necesară redefinirii codurilor sociale, în timp ce Biserica Catolică furnizează structura organizațională a mișcărilor.

Tocmai de aceea T. Evers consideră că elanul asociațional din America de Sud a fost spontan în sensul absenței unui plan comun sau unei conduceri centrale. Totuși, „dacă a existat o organizare centralizată în spate, atunci a fost Biserica Catolică, prin dimensiunea sa progresivă, care a întins acoperișul său asupra multor inițiative".[1] Inspirate de Biserică, rolul mișcărilor este esențial pentru modificarea stilurilor comportamentale din viața socială cotidiană. Diferit de mișcările sociale ale anilor '60 este miza politică: mișcările anilor '80 nu vizează revoluția, sunt împotriva folosirii violenței și propagă ideile moralei creștine, a compasiunii și sprijinului reciproc. În opinia lui C. Goirard (2009), „după eșecul gherilelor marxist-leniniste, preoții catolici progresiști au sprijinit acțiunile care, solicitând recunoașterea demnității celor săraci și umili de către puterea politică, au contribuit progresiv la structurarea opoziției față de regimurile militare".[2]

În America Latină, promisiunea revoluției populare este abandonată la începutul anilor '80. Ca ideologie, peronismul, o combinație stranie între corporatism și latino-americanism, este depășit aproximativ în această perioadă. Noile mișcări inițiate nu propagă populismul, cel puțin nu în forma sa peronistă. În majoritatea lor sunt mișcări populare în sensul în care clasa de mijloc urbană, clasa proletară, lucrătorii rurali și locuitorii periferiilor sărace ale marilor orașe sunt în egală măsură reprezentați.

Pentru a marca diferența față de trecut, C. Goirard identifică seria de „noi mișcări sociale" cu termenul *Basismo*. Termenul a fost avansat în anii '60 de Biserica Catolică, care a transferat în America Latină experiența europeană a activismului social religios din anii '50. Ulterior celui de-al doilea Consiliu al Vaticanului (1962–1965) și Consiliului Episcopal Latinoamerican de la Medellin în 1968, Biserica Catolică preia inițiativa pastorală a „eliberării" prin intermediul comunităților ecleziastice de bază (*comunidades eclesiales de base* sau CEBs). Aceste comunități ecleziastice de bază sunt

[1] *Ibidem*, p. 46.

[2] Goirand, *op. cit.*, p. 13.

asimilate în această lucrare cu organizațiile *grassroots*: rețelele sociale locale, construite cu sprijinul Bisericii și cel mai adesea conduse de preoți. Misiunea lor este de a elibera aceste comunități de bază de servituțile sociale și de a le angaja în reconstrucția mediului lor social.[1] Goirard observă că rolul parohiilor catolice a fost esențial în crearea unui spațiu social de opoziție la regimurile autoritare sud-americane.

O teologie a eliberării s-a răspândit în America Latină, îndeosebi în Brazilia. În termenii acestei lucrări este vorba despre un *master frame* avansat prin intermediul mișcărilor, care a definit deprivarea de drepturi sociale ca discriminare ilegitimă.[2] Ideea deprivării urbane, avansată de brazilianul Renato Boschi (1987), reflectă poziția marginală a majorității populației, căreia i se refuză drepturile fundamentale. Astfel că un *frame* al injustiției animă în egală măsură sărăcimea urbană, lucrătorii agricoli și clasa de mijloc. Ruth Cardoso (1983) observă absența oricărei revendicări revoluționare sau de refomă radicală a sistemului politic. Mișcările *basismo* urmăresc în principal extinderea participării politice și aduc în spațiul public identități noi – acelea ale periferiei, ale grupurilor sociale marginale și ale comunităților amerindiene.[3] Politic, o compoziție între conservatorismul social catolic și ideea politică populară progresistă așază mișcările *basismo* în zona de centru-stânga a spectrului politic. În opinia noastră, este un soi de creștinism social al Americii Latine.

Goirard constată că în acest mod s-a realizat un spațiu de mobilizare socială care a reconfigurat în cele din urmă și spațiul instituțional. Valul de mișcări sociale inițiate în anii '80 a generat noi identități, agende publice modificate, organizații sociale, sindicale, comunitare și politice noi la care se adaugă o nouă generație de lideri. În această generație îl identificăm pe actualul papă Francisc I.

În Brazilia, etalonul de evaluare a rolului mișcărilor în relansarea ciclului de dezvoltare, un nou partid al lucrătorilor se formează prin aglutinarea a diverse și numeroase organizații ale mișcărilor sociale și absorbția unor facțiuni ale extremei stângi care au renunțat la programul radical. *Partido dos Trabalhadores* propulsează pe Lula da Silva ca președinte al Braziliei (2002), care inițiază un program de dezvoltare pe structura mișcărilor populare. Demersul aduce țara în fruntea grupului de țări numite BRICS.

În Mexic, în 1989 este creat PRD *(Partido de la Revolution Democratica)* prin unificarea a diferite mișcări sociale sau, mai precis, prin coalizarea liderilor mișcărilor sociale anterior grupați într-un front democratic național. PRD întrerupe lunga guvernare a Partidului Instituțional și avansează o agendă politică națională centrată

[1] D'Arc, H. R., „Has *Basismo* Disapeared?", în *Buletinul Societății pentru Studii Latino-americane*, Elsevier Science Ltd., 1999.

[2] Goirand, *op. cit.*, p. 14.

[3] Citat de Goirand, *op. cit.*, pp. 24–25.

pe ideea de dezvoltare. Militanții și activiștii sociali transferă în politică experiența mișcărilor sociale. Rolul lor în angajarea unor politici de relansare a creșterii economice a Mexicului este fundamental. În Bolivia, populația amerindiană, multă vreme izolată și discriminată, ajunge în prim-planul politicii naționale și impune primul președinte nativ, Evo Morales. În Chile, coaliția forțelor de stânga reușește să înlăture în 1998 regimul militar al generalului Pinochet, pe care mai târziu l-a incriminat ca responsabil de abuzurile și degradarea anilor 1970–1980. Există, desigur, și excepții. În Venezuela, energiile noului val al mișcărilor sociale au fost deturnate de liderul mișcării socialiste, Hugo Chavez, care a instaurat un regim cu accente personale.

În principiu, strategia *moviementista* poate fi cel mai bine vizualizată în cazul Braziliei, liderul de necontestat al Americii Latine. Ea înseamnă extinderea participării la straturile sociale defavorizate, mobilizarea categoriilor sociale cu identități noi și potențial inovator, relansarea democrației populare, asocierea Bisericii Catolice la noul proces social, consens național larg în ceea ce privește dezvoltarea, propulsarea unor noi lideri politici al căror etos popular este cea mai bună garanție în calea corupției.

7.5. Brazilia: participare și dezvoltare prin mișcări populare

Într-un studiu[1] din 1984 dedicat noilor mișcări sociale din Brazilia și Argentina, S. Mainwaring și E. Viola evidențiază că, pe la 1930, Argentina avea un standard de viață ridicat, o tradiție constituțională puternică și unul dintre cele mai egalitare sisteme sociale. Brazilia, dimpotrivă, avea o tradiție a sistemelor elitiste. Ambele erau însă sisteme politice și sociale stabile. După anii '30, Argentina și Brazilia se confruntă cu instabilitate socială și polarizare politică accentuate. Perioade de autoritarism (1930–1943, 1963–1966, 1973–1976) sunt urmate de episoade de mobilizare populară (1943–1955, 1966–1973, 1976–1983) în cazul Argentinei. În ceea ce privește Brazilia, elita militară instaurată la putere după 1968 nu a soluționat clivajele sociale existente, ci mai degrabă le-a accentuat. În 1985, Brazilia inițiază tranziția la guvernarea civilă.

Mainwaring și Viola arată că, în momentul în care represiunea politică a devenit evidentă prin închiderea unor canale de participare politică, își fac intrarea în viața publică comunitățile de bază (ecleziastice) în Brazilia și de protejare a drepturilor

[1] Mainwaring, S. și Viola, E. , „The New Social Movements, Political Culture and Democracy: Brazil and Argentine", Kellog Institute for International Studies, Notre Dame University, 1984.

omului în Argentina. Începând cu 1968, „comunităţile de bază erau una dintre cele mai promiţătoare inovaţii în Biserica Americii Latine".[1] Activitatea lor era una de pedagogie populară, prin care se încurajau participarea, idealurile egalitare şi sensul comunitar. După 1974, activismul comunităţilor ecleziastice a devenit vizibil pe plan naţional, căpătând astfel profilul unei reţele de mişcări sociale. Două alte reţele sociale devin, de asemenea, active şi sensibile la mesajele populare: asociaţiile de cartier şi organizaţiie de femei. Ulterior se adaugă organizaţiile ecologiste rurale. Iniţial dominate de clasa de mijloc, compoziţia socială a acestor reţele se schimbă prin creşterea participării claselor populare.

Din punct de vedere politic, noile mişcări sociale ale Americii Latine[2] sunt aşadar o reacţie la represiunea instaurată de guvernările autoritare. De aceea, în ceea ce priveşte Brazilia, perioada 1978–1984 se suprapune în istoria socială a acestei ţări cu un ciclu de protest a cărui miză principală este extinderea participării politice în afara şi cel mai adesea în opoziţie cu structurile guvernamentale. K. Hochstetler (1997), printre alţii, arată că în mod obişnuit rolul social al Bisericii a fost unul activ şi dedicat unor obiective sociale largi încă din anii '50. Rolul militant al Bisericii devine evident după 1974, când catalizează opoziţia faţă de guvernarea militară şi avansează un program popular de expresie social-creştină.[3]

Della Cava (1989) menţionează resursele şi caracteristicile organizaţionale ale Bisericii, care îi conferă acest rol, anume „nicio altă instituţie, cu excepţia Armatei, nu avea o reţea de cadre la nivel naţional, un sistem de comunicare (chiar dacă numai din-uşă-în-uşă) care a funcţionat în ciuda cenzurii şi, spre deosebire de Armată, o organizare mondială pe care se putea baza şi conta pentru vizibilitate internaţională".[4] De altfel, activismul religios local corespundea obiectivelor Bisericii Catolice de încurajare a participării la nivel mondial.

Hochstetler confirmă că a fost vorba despre un *master frame*, adică despre o direcţie strategică de alterare a comportamentelor sociale prin care „metafore specifice, reprezentări simbolice şi indicii cognitive sunt utilizate pentru a genera sau transmite comportamente şi evenimente într-un mod evaluativ şi pentru a sugera moduri de acţiune alternative".[5] Acest cadru principal furnizat de Biserica Catolică a asigurat un nivel de unitate pentru o varietate de mişcări, organizaţii şi iniţiative neguvernamentale care au devenit pe parcurs antiguvernamentale. Cum am mai arătat,

---

[1] *Ibidem*, p. 18.

[2] Numite aici „noi mişcări sociale" în sens cronologic. Deşi A. Touraine a fost prezent în Argentina încă din anii '50, tipologia sa relativă la „noile mişcări sociale" nu s-a aplicat în America Latină.

[3] Hochstetler, K., „Democratizing Pressures from Below? Social Movements in New Brazilian Democracy", *LA Studies Association XX International Congress*, Guadalajara, Mexico, 1997.

[4] *Apud* Hochstetler, *op.cit.*, p. 3.

[5] *Ibidem*.

vârful de mobilizare a fost atins în campania pentru *diretas ja* (alegerea președintelui prin votul direct al cetățenilor).

Care au fost consecințele activismului social al anilor 1978–1985 în Brazilia? T. Evers, citat anterior, insistă asupra dimensiunii cultural-identitare, subliniind că „esența acestor mișcări este, în înțelegerea mea, capacitatea lor de a genera germenii unei noi subiectivități sociale – nouă atât în sensul de conținut, cât și de conștiință de sine".[1] Oricât ar fi fost de fragile și chiar efemere, organizațiile cu participare populară au impus emanciparea demnității claselor și catagoriilor sociale altădată marginalizate, precum populația indigenă, lucrătorii rurali și sărăcimea orașelor. Mobilizarea populară a adus în spațiul public un nou set de atitudini, inspirate de morala creștină și un nou repertoriu identitar legat de egalitate, cetățenie, participare și responsabilitate.

Responsabilizarea clasei politice și a elitelor în general însemna că, într-o țară bogată și plină de resurse naturale ca Brazilia, sărăcia și înapoierea claselor populare erau o consecință a corupției și demagogiei politicienilor. Evelina Dagnino (1994) consideră că revendicarea „dreptului de a avea drepturi" de către cei săraci și marginalizați a introdus un nou subiect social – clasele populare – pentru care noile mișcări sociale au fost un vehicul pentru obținerea de drepturi cetățenești, adică de participare și reprezentare politică.[2] Altădată amorfe, grupurile de lucrători agricoli, femei, tineri, șomeri, populație indigenă și sărăcime urbană s-au organizat și au revendicat, prin intermediul mișcărilor populare, dreptul la incluziune socială. Acesta este, în cele din urmă, traseul de inserție socială a grupurilor defavorizate prin intermediul mișcărilor sociale.

Sociologic, inserția grupurilor marginalizate are caracter restitutiv. Pentru prima dată în epoca modernă, clasele populare latino-americane nu sunt ghidate de un comportament disruptiv (sau revoluționar), ci de unul restitutiv, de refacere a legăturilor sociale și de participare politică.

După 1985, ciclul de mobilizare socială intră în declin, pe măsură ce mișcările urbane își instituționalizează prezența în spațiul public, adică se folosesc de accesul obținut pentru a avansa programe în numele grupurilor pe care le reprezintă. Hochstetler remarcă transferul *masterframe*-ului anilor '80, cu accentul său pe democratizare și participare, în *frame*-ul cetățeniei *(cidadania)* în anii '90. Discursul cetățeniei exprima un conținut de justiție socială, nu unul liberal. Una dintre cele mai cunoscute mișcări ale perioadei se numește chiar Cetățenii Împotriva Mizeriei și în Favoarea Vieții. Acțiunile sale vizau accesul la teren agricol pentru lucrătorii din mediul rural și accesul la educație și locuri de muncă pentru categoriile defavorizate din periferiile urbane. Modificări semnificative se produc și la nivelul repertoriilor de exprimare

[1] Evers, *op. cit.*, p. 54.

[2] *Apud* Goirand, *op. cit.*, p. 25.

publică. Predominante devin marșurile și demonstrațiile împotriva violenței urbane. Cele împotriva corupției politicienilor își diminuează frecvența, dar nu și intensitatea.

În 1992, mișcările care au ales primul președinte prin vot direct se remobilizează și impun parlamentului revocarea acestuia pentru acuzații de corupție. Similar, în 1996 este stopată privatizarea unei companii publice atunci când presa a semnalat acte de corupție grave.[1]

După ce Brazilia a aderat la Conferința pentru Mediu a ONU, sectorul de profil al mișcărilor sociale cunoaște o dezvoltare fără precedent. Hochstetler contabilizează peste 935 de astfel de organizații de protecția mediului care s-au întrunit în congrese naționale de nu mai puțin opt ori, între 1990 și 1992. Prin intermediul acestor întruniri, în 1996 se creează Programul Brazilian pentru Femei, Mediu și Dezvoltare care este una dintre cele mai active organizații în domeniu. Experiența Braziliei a fost utilă în organizarea Conferinței de la Rio în 1992 (numită *Earth Summit*, este prima conferință ONU pentru protecția mediului).

În perioada la care ne referim, o primă direcție de instituționalizare a mișcărilor a reprezentat-o înființarea de neguvernamentale sau institute, centre de cercetare și/sau promovare. Resursele provin din finanțări guvernamentale și internaționale. Anual, aproximativ 5 500 de neguvernamentale din Brazilia sunt finanțate cu peste 400 milioane de dolari din surse internaționale. Dintre cele oficial înregistrate, Hochstetler arată că peste 70 la sută sunt în parteneriat cu guvernul, care aloca la nivelul anilor '90 circa 1,4 miliarde de dolari anual acestui sector.

A doua formă de angajare a experienței și potențialului mișcărilor s-a materializat prin participarea liderilor la reconfigurarea organizațiilor politice. Mulți dintre liderii mișcărilor din anii '80 au format partide și grupuri politice în deceniul următor. Înainte de aceasta, mișcările au impus participarea în toate structurile deliberative ale Braziliei: consilii locale, regionale și naționale. Un număr de locuri este rezervat reprezentanților direcți ai cetățenilor.

A treia formă de instituționalizare a fost legată de afilierea internațională. Multe mișcări locale braziliene au apelat la sprijin internațional în promovarea unor agende specifice. Unul dintre cele mai cunoscute exemple: organizațiile pentru prezervarea Rezervației Amazonului au primit un consistent sprijin internațional din partea mișcărilor de profil. Similar au procedat organizațiile pentru apărarea drepturilor omului sau cele antiglobalizare. În sfârșit, afilierea internațională a permis un transfer de expertiză și experiență în ambele sensuri.

K. Hochstetler concluzionează că, în Brazilia, mișcările sociale s-au constituit în vehicule pentru democratizare și dezvoltare. Acțiunile colective populare de la începutul anilor '80 au avut o uriașă influență în redefinirea politică și reconfigurarea

[1] Hochstetler, *op.cit.*, p. 8.

instituțională a Braziliei. Autorul citat de noi în această secțiune numește această influență „democratizare de jos în sus". Mișcările sociale au adus în spațiul public masele rurale, periferiile urbane, populația indigenă, al căror mesaj și comportament popular au generat noi identități sociale. Pentru populațiile native de exemplu, s-a dovedit că este preferabil a fi amerindian decât a fi membru al unui sindicat. Ulterior, mișcările sociale și-au instituționalizat prezența în spațiul public prin participare sub diferite forme: neguvernamentală, adunări deliberative, afiliere internațională.

Evident, nu susținem aici că în Brazilia s-a produs o revoluție prin intermediul mișcărilor sociale. Evaluări recente arată în continuare probleme sociale și politice severe, printre care rate înalte de sărăcie, violență și corupție. Totuși, putem acredita ideea că mișcările sociale au atenuat semnificativ aceste probleme sociale și au contribuit la crearea condițiilor propice relansării creșterii economice în cea mai mare țară a Americii de Sud. Plasamentul ferm al Braziliei între țările emergente ale lumii numite și BRIC[1], nu cred că ar fi fost posibil în absența reconfigurării sistemului politic și social, înțeleasă în acest capitol ca presiune pentru dezvoltare prin intermediul mișcărilor sociale. Astfel că, în Brazilia, cea mai importantă inovație socială a epocii moderne – mișcarea populară – nu a venit din *board*-urile organizațiilor financiare internaționale sau din marile universități ale lumii, ci este consecința reconfigurării etosului cultural și religios al claselor populare. Biserica Catolică și sărăcimea au realizat această inovație.

7.6. Mexic – mișcarea zapatistă și „războiul" rețelelor sociale

Indigenii latino-americani trăiesc, cei mai mulți dintre ei, în comunități țărănești de subzistență. M. Edelman (2005) sesizează că mișcările țărănești ale secolului XX sunt reacții la alterarea statutului economic și social al acestor comunități, generat de procesul de globalizare.[2] Antropologul american este chiar alarmat de impactul neoliberalismului asupra vieții rurale care „a contribuit la reconfigurarea și, periodic, la dezintegrarea gospodăriilor țărănești".[3] Identifică două arii principale unde „economia morală" țărănească a fost dislocată și unde s-au instalat „crizele modelului de subzistență" – Asia de Sud-Est (Vietnam) și America Latină (Mexic).

[1] BRIC este prescurtarea grupului de țări emergente din care fac parte Brazilia, Rusia, India și China.

[2] Edelman, M., „Bringing the Moral Economy back in... to the Study of 21-st Century Transnational Peasant Movements", în American Anthropologist, vol. 107/3, 2005, pp. 331–345.

[3] *Ibidem*, p. 336.

Economia de subzistență este specifică modelelor sociale țărănești unde economi are și o dimensiune morală în comparație/competiție cu modelul economic libera care nu acreditează o astfel de idee.[1] În epoca modernă, expansiunea economiei lib rale a redus rolul economiei țărănești și a generat sisteme de subzistență în car producția agricolă este limitată la minimul necesar întreținerii familiei. Edelma arată că „în mod particular, odată cu turbulențele economice globale marcate d dispariția sistemului Bretton Woods de schimb monetar și control al mișcării cap talului [...], lumea rurală s-a confruntat cu crize din ce în ce mai profunde și inte conectate. [...] În 1976, antropologul mexican A. Wartman avertiza deja în legătur cu «dialectica diabolică» ce bulversa țărănimea din regiunea centrală a Mexicului...". Neoliberalismul a indus, printre altele, o criză a terenurilor agricole, prin liberali zarea achiziționării de teren arabil. În cultura maya, terenul agricol reprezintă baz fizică a comunității, sursa ei de perpetuare și subzistență fizică și morală.

D. Ronfeld și J. Arquilla (în cadrul unui raport RAND din 1998) au observat că „în Mexic, politicile de liberalizare economică ale anilor '80 și începutul anilor '9 au generat o criză agricolă pentru țărani [...] Sărăcimea rurală a suferit cel mai mul de pe urma acestor măsuri, pierzând cele câteva programe care le erau de ajuto pentru subzistență".[3] Cert este că, la începutul anilor '90, în regiunea cea mai sărac din sudul Mexicului (Chiapas), locuită majoritar de populația indigenă (mayași), a cărei model social-economic este cel țărănesc (producție de subzistență), sunt creat condițiile unei revolte sociale de amploare. Se adaugă o serie de condiții favorizante precum „zonă de interes crescut pentru activiștii neguvernamentali, preoții catolic ce propovăduiau teologia eliberării (de servituțile sociale), evangheliștii protestanți refugiații guatemalezi, gherilele din America Centrală și delincvenții traficanți de narcotice și arme".[4]

Conform teoriei oportunităților politice, există și o rețea extinsă de organizații ce urmează a fi angajate pentru mobilizare. Astfel, conform autorilor menționați, un număr însemnat de organizații ale populației indigene își extinde activitatea comunitară în tehnici agrare, educație și, din ce în ce mai mult, în formarea de cooperative de creditare, susținerea drepturilor țăranilor în dificultate și, nu în cele din urmă, adresarea de petiții către autorități, ocuparea terenurilor agricole și chiar nesupunere

[1] Teoria economiei morale a fost elaborată de James Scott în 1976. Lucrarea *The Moral Economy of the Peasant* este o alternativă la liberalismul laissez-faire și, în principiu, expune o atitudine morală a clasei țărănești în legătură cu funcționarea pieței, stabilirea prețurilor, rolul intermediarilor etc.

[2] *Ibidem* 45, p. 336.

[3] Ronfeldt, D. *(et al.), The zapatista „social netwar" in Mexico,* RAND Corporation, California, 1998, p. 12.

[4] Ronfeld, D, și Arquilla, J., „Emergence and Influence of the Zapatista Social Netwar", în *Network and Netwars,* RAND Corporation, 1998, p. 173.

civilă. Dintre organizațiile indigene mayașe se detașează două (ARIC și ANCIEZ) care vor constitui structura de mobilizare a uneia dintre cele mai violente mișcări sociale ale ultimelor decenii: mișcarea zapatistă.[1]

În ianuarie 1994, o revoltă tip gherilă izbucnește în Chiapas. Guvernul mexican răspunde în mod „tradițional" – trimite trupele regulate pentru a înăbuși revolta. Gherilele indigene, grupate în Armata de Eliberare Națională Zapatistă (EZLN), se retrag în junglă, trupele guvernamentale încearcă să negocieze cu insurgenții. Pe acest fundal, după numai câteva săptămâni, conflictul este transferat pe internet, unde numeroase organizații internaționale se alătură cauzei rebelilor EZLN. Rețelele de comunicare online, portalurile de informare și discuții, media virtuală, mesageria electronică sunt toate angajate în susținerea cauzei zapatiste. Un oficial mexican observa chiar că „Chiapas [...] este un loc unde nu s-a mai tras un foc de armă în ultimele 15 luni [...] Împușcăturile au durat zece zile și de atunci războiul a fost un război al cernelii, al cuvintelor scrise, al războiului pe internet".[2] Practic, în următorii doi ani, acțiunile mișcării zapatiste – în principal negocierile cu guvernul mexican – au dominat dezbaterea publică online în Mexic, SUA și Canada.

Explicația formării acestei rețele de mobilizare și protest rezidă în tipologia mișcării zapatiste: o populație rurală, de extracție indigenă, cu o istorie fastuoasă, față de care există o anumită responsabilitate în America de Nord, este angajată într-o bătălie pentru a-și prezerva identitatea și modelul de viață comunitar și reușește să internaționalizeze de o manieră fără precedent obiectivele sale politice. Simpatia internațională este cumva similară celei împărtășite de populația albă pe timpul luptei pentru drepturi civile din anii '60. Diferența este de scală, pentru că se extinde în întreaga Americă de Nord și chiar în Europa. Sprijinul nord-american și canadian este însă cel mai consistent.

Un autor mexican, C. Fuentes, consideră că succesul internațional al mișcării zapatiste este datorat noului tip de insurgență: „Mulți indivizi cu minți neluminate din Mexic au răspuns la ce s-a întâmplat, spunând: «Iată că o luăm de la capăt; acești rebeli sunt parte a moștenirii sandinisto-castristo-marxist-leninistă. Asta vrem pentru Mexic?» Rebelii s-au dovedit a fi exact contrariul: în loc să fie vorba despre ultima revoltă de acel tip, aceasta a fost prima revoltă postcomunistă din America Latină".[3]

Mișcarea zapatistă a cuprins trei straturi sociale, descrise în raportul RAND din 1998, astfel:

[1] Numele este inspirat de legendarul personaj Emiliano Zapata Salazar El Caudillo del Sur, angajat într-un război de gherilă care a determinat soarta revoluției mexicane în perioada 1910–1929.

[2] *Ibidem*, p. 22.

[3] Carlos Fuentes, *apud op. cit.*, p. 24.

– baza socială este constituită din populația indigenă, ce provine din câteva grupuri etnice mayașe. Este stratul tribal și angajează obiective egalitariste, comunitariste și deliberative;

– următorul strat este cel al liderilor, cei mai mulți provenind din clasa de mijloc educată, numită *ladino*, care, de fapt, nu au descendență mayașă, dar care s-au infiltrat în Chiapas cu intenția de a crea o armată de gherilă;

– al treilea strat este internațional, format din lideri și activiști neguvernamentali mexicani, americani și canadieni, cu rol de coordonare a acțiunilor.[1]

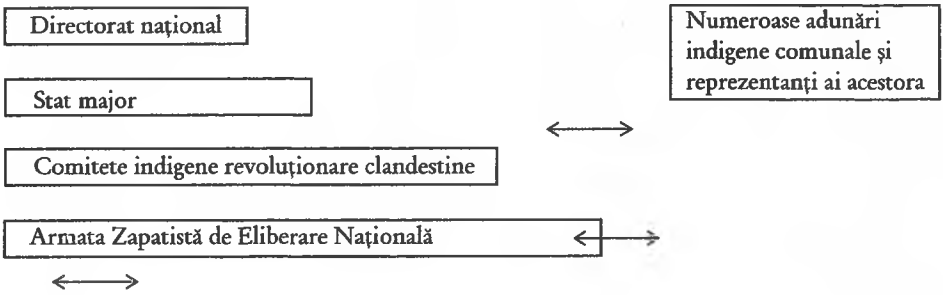
Directorat național
Numeroase adunări indigene comunale și reprezentanți ai acestora
Stat major
Comitete indigene revoluționare clandestine
Armata Zapatistă de Eliberare Națională

Organizarea Armatei Zapatiste (Rand Inc., 1998)

Noutatea mișcării zapatiste constă în ralierea sprijinului național și internațional pe o scară atât de largă și cu o atât de mare intensitate, încât a reușit să transforme o insurgență locală într-una relevantă internațională. Țăranii mayași din Chiapas s-au transformat într-o problemă a Mexicului și a întregii Americi de Nord.

Ronfeld și Arquilla chiar consideră că fără stratul internațional, adică în absența coaliției de ONG-uri americane și canadiene asociate cauzei, mișcarea zapatistă rămânea o simplă insurgență locală, cel mult un conflict etnic din seria destul de lungă de altfel, ce caracterizează America Centrală în ultimele decenii ale secolului XX. Prin prisma sprijinului internațional și a acțiunilor derulate de organizațiile neguvernamentale nord-americane, mișcarea zapatistă a căpătat profilul a ceea ce s-a numit războiul social al rețelelor sau *social netwar*.

Detaliem, în finalul acestui capitol, implicarea rețelelor în mișcările sociale. În termenii unei mișcări, insurgența zapatistă prezintă fazele clasice – debut rapid și violent în ianuarie 1994, soldat cu pierderi umane semnificative în confruntarea cu trupele guvernamentale (cum a fost cea din localitatea Ocosingo), modificare a strategiei insurecționale în urma intervenției guvernamentale și mobilizare largă pe plan local, deradicalizarea și acceptarea de negocieri, accesarea progresivă a organizațiilor internaționale.

[1] Ronfeld, D. *(et al.), op. cit.*, pp. 25–26.

Mobilizarea rețelelor nonguvernamentale internaționale în sprijinul EZLN a fost numită *war of the swarm* (război al roiului), în sensul în care rețeaua își muta acțiunile în funcție de interes. Ronfeld și Arquilla sesizează că „procesul de construcție al unei alianțe *(de ONG-uri – n.n.)* a creat noi forme organizaționale – o multitudine de grupuri autonome conectate orizontal – care unesc toate tipurile de conflicte din America de Nord, ce anterior erau, de fapt, neconectate și separate".[1] În acest fel, „roiala" activiștilor ONG și conectarea pe o singură platformă a unor organizații dintre cele mai diverse din întreaga Americă de Nord au transformat un conflict local de gherilă într-o mișcare de rețea de tip informatic. Studiul RAND menționat arată, citând și alți autori, că „aceasta este o mișcare hibrid, cu virtuțile tradiționale ale rebeliuni țărănești hiperbolizate de lideri de opinie serioși din media, ce utilizează internetul și presa tabloidă cu tupeul unei companii de încălțăminte... *(Marcos, liderul mișcării – n.n)* este în mod clar parte a unei sofisticate tentative a zapatiștilor de a sparge izolarea politică printr-o ciudată combinație de atacuri cu unități mici, mobilizare națională și apeluri internaționale [...] Victoria nu înseamnă, pentru Marcos, accesul la putere în stat, ci reconfigurare a puterii".[2]

Este exact ceea ce descriu Ronfeld și Arquilla relativ la consecințele mișcării zapatiste: „Pentru Mexic, în întregul său, mișcarea probabil că a contribuit, direct și indirect, la îmbunătățirea climatului pentru competiție democratică și transparență electorală, ce au adus un nou partid – Partidul Acțiunii Naționale – la putere în decembrie 2000".[3] Mișcarea zapatistă, ca și celelalte mișcări indigeniste latino-americane, a contribuit la redefinirea competiției politice în Mexic, a propulsat în arena publică noi forțe sociale, a generat una dintre cele mai puternice coaliții de sprijin internațional și, nu în cele din urmă, a creat condițiile optime pentru relansarea procesului de dezvoltare.

7.7. Globalizarea protestului

Cu mișcarea zapatistă se inaugurează ciclul mișcărilor transnaționale. Prezentăm pe scurt o explicație a transnaționalizării sau a internaționalismului complex, cum a fost denumit, urmată de descrierea câtorva mișcări sociale ale epocii globalizării, cum sunt *Noua Dreaptă, Global Justice* și *Greenpeace*.

[1] Cleaver, 1994, *apud* Ronfeld și Arquilla, *op. cit.*, p. 182.
[2] *Ibidem*, p. 190.
[3] *Ibidem*, p. 194.

În termenii mișcărilor sociale, explicația centralizării administrative inițiată în pragul modernității rezidă în acțiunea colectivă a clasei industriale urbane de a obține acces facil la forța de muncă și la piață extinsă. În zorii epocii moderne, antreprenoriatul capitalist a inițiat o serie de acțiuni de centralizare politică, industrializare economică și urbanizare. *Masterframe*-ul acestor procese a fost liberalismul.[1] Nu întâmplător, liberalismul englez de secol XIX este expresia acestui cadru de acțiune colectivă.

Karl Polanyi *(The Great Transformation,* 1957) a observat totuși că expansiunea capitalismului și liberalismului este însoțită de reacția culturală a actorilor nestatali și de măsuri de reglementare din partea actorilor statali.[2] Dacă liberalismul în ansamblul său este o mișcare socială a claselor urbane și industriale[3], atunci reacțiile antiliberale din partea actorilor statali și nestatali pot fi asimilate contramișcărilor. În linii mari, aceste reacții colective se asociază cu procesele de reglementare a capitalismului. De exemplu, laburismul și creștin-democrația sunt mișcări sociale opuse din punct de vedere politic liberalismului, însă au o funcție socială similară, anume reglementarea relațiilor dintre muncă și capital. Prima angajează o filosofie de masă și ideologie revoluționară radicală, a doua – o filosofie corporatistă și ideologie conservatoare.[4] Mai precis, socialismul mizează pe conflictul dintre capital și muncă, în timp ce creștin-democrația acreditează complementaritatea muncii și capitalului.

Din această perspectivă, modernitatea ar fi, în înțelegerea lui Polanyi, o pendulare între liberalism și conservatorism, între acțiune și reacțiune, între mișcare și contramișcare. Epocilor de liberalism, cum a fost cea inaugurată de iluminismul francez, le urmează epoci de conservatorism și tradiționalism, cum a fost cea deschisă de romantismul german și naturalismul rus.

S. Tarrow (2003), apelat frecvent în lucrările noastre pe tema mișcărilor sociale, observă la rândul său că reacțiile menționate de Polanyi au generat schimbări instituționale ca răspuns la avansul capitalismului, dar schimbările nu pot fi reduse doar la reacția maselor.[5] Centralizarea administrativă a presupus și omogenizarea culturală pe plan intern, la care s-a adăugat profilarea acestei identități unitare pe plan extern.

---

[1] Liberalismul este dominant, dar nu exclusiv. Există și cazuri în care antreprenoriatul capitalist invocă, cel puțin pentru o perioadă determinată de timp, ideologii protecționiste pentru expansiunea industriilor. Este cazul SUA după 1775 și al Germaniei după 1842.

[2] *apud* Tarrow, Sydney, „«Global» Movements, Complex Internationalism, and North-South Inequality", studiu prezentat la *Workshop on Contention Politics,* Universitatea Columbia, 27 octombrie 2003, p. 6.

[3] Vezi pentru detalii, Ionel Nicu Sava *(coord.), Doctrine și partide politice europene,* Centrul Român de Studii Regionale, București, 2007, capitolul dedicat liberalismului.

[4] Biserica Catolică emite o bulă papală în 1891 prin care se acreditează ideea cooperării dintre muncă și capital în societate. Inițiativa este asociată cu constituirea creștin-democrației moderne.

[5] Tarrow, *op. cit.,* pp. 6-7.

În acest fel s-a născut complexul de instituții îndeobște denumit stat național și unitar. El conține atât instituțiile liberale ale pieței, cât și instituțiile de reglementare ale acesteia.

S. Tarrow îl citează, de fapt, pe C. Tilly, care identifică (în *Capital, Coercition, and European States*, 1990) un număr de mecanisme ce conduc la dezvoltarea și consolidarea statului național: purtarea războiului, construcția statală, extragerea de resurse, protecția, producția și distribuția.

În interpretarea lui Tarrow, „deși toate tipurile de unități politice s-au orientat către îndeplinirea acestor necesități, numai statul național – prin dezvoltarea cetățeniei de masă, participarea statului la producția bunurilor fundamentale și la controlul distribuției resurselor – le-a putut îndeplini satisfăcător – ceea ce constituie și o explicație a dispariției competitorilor săi mai puțin integrați teritorial – imperiul și orașul-stat".[1] Suma acestor mecanisme a fost procesul de naționalizare a societăților, economiei și instituțiilor asociate.

În plus, piața capitalistă instituită prin mecanismele statului național s-a dovedit o formă de organizare economică superioară oricărei alte forme competitoare, fie ea imperiul sau orașul-stat. Profitul capitalist este prelevat prin intermediul pieței, spre deosebire de imperiu, care folosea instrumentele fiscale și militare pentru colectarea veniturilor sau de orașul-stat care folosește mecanismele pieței, dar la o scară regională redusă numită *hinterland*.

S. Tarrow consideră că economia capitalistă și statul național au fost expresii instituționale interconectate ale conceptului de mișcare și contramișcare a lui Polanyi. Perioada cuprinsă aproximativ între 1648 și 1999 este o ilustrare a acestor mecanisme ce prezintă intensități crescute de-a lungul secolului al XIX-lea, când Europa întreagă s-a organizat în state naționale. Extinderea pieței capitaliste covariază așadar cu difuziunea mișcărilor naționale, epocilor de expansiune liberală le urmează epoci de reacțiune națională, dezmembrarea unor imperii este însoțită de constituirea unor noi state etc. În prima parte a secolului XX difuziunea modelului de organizare socială bazat pe națiune a îmbrăcat forma decolonizării. Mișcările anticoloniale sunt, de fapt, mișcările naționale din America Latină, Africa și Asia.

Acolo unde s-a extins piața capitalistă au apărut și mișcările sociale de tip modern. În cazul României de exemplu, Tratatul de la Adrianopole a stabilit un regim de comerț liber pentru Principate, începând cu 1829. Consecința în planul structurii sociale a fost formarea unei clase legate de relația economică și politică cu Occidentul. Aceasta a fost și clasa socială din care s-au recrutat agenții mișcării sociale de la 1848, pe care îndeobște îi numim pașoptiști și care vor constitui în 1859 statul național modern.

[1] *Ibidem*.

În ceea ce privește covariația difuziunii pieței – mișcări naționale, începând cu a doua parte a secolului XX, procesul de extindere a pieței îl surclasează pe cel de formare națională. De pe la sfârșitul anilor '70, una dintre piețele naționale, cea occidentală, în speță americană, manifestă o tendință de subordonare a celorlalte. În opinia noastră, cel mai probabil ciclul *world empire* a fost reluat în Vest. În scurt timp se va pune problema dacă un nou imperiu mondial, de data aceasta originar în Lumea Nouă, se manifestă în raport cu celelalte regiuni ale lumii începând cu anul 2001.

Conform schemei lui Polanyi, spațiul economic devine global și antrenează o reacție la internaționalizare din partea actorilor privați și a celor statali asemănătoare perioadei de formare a piețelor. Mișcările sociale sunt prin excelență astfel de actori nestatali angajați în spirala internaționalizării datorită procesului de globalizare. După cum am arătat și în *Mobilizare și protest* (Sibiu, 2013), se poate vorbi despre o convergență între corporații și mișcări, în sensul în care acțiunea colectivă a multinaționalelor se apropie de cea a mișcărilor: alterarea modelelor sociale, modificări legislative, schimbarea preferințelor culturale etc. Corporațiile suplinesc și, pe alocuri, înlocuiesc statul în relația cu cetățenii.

În termenii lui Tarrow, „globalizarea și internaționalizarea se află într-o relație similară celei dintre capitalism și formarea statului în secolul al XIX-lea: sunt procese distincte ce se influențează reciproc, dar nu se reduce unul la celălalt".[1] Astfel, așa cum revoluția industrială a putut fi asimilată cu o mișcare, globalizarea este și ea o mișcare ce produce noi victime și extinde rolul statelor în susținerea globalizării. În același timp, similar oportunităților deschise mișcărilor sociale de extinderea statului național, internaționalizarea creează noi oportunități și riscuri pentru grupurile de cetățeni de a se angaja în acțiune colectivă dincolo de limitele spațiale ale statului național. De aceea, acțiunile colective supranaționale și subnaționale sunt specifice acestei perioade. Cea mai eficientă organizare socială din istoria omenirii – statul național – este în egală măsură subminată din interior și din exterior. Globalizarea devine, ca urmare a acțiunilor colective ale agenților săi, un soi de conspirație la adresa statului modern de formulă clasică.

D. Rucht (2000) a observat că, în secolul XX, pentru a stăvili liberalismul de tip Manchester, statele au creat instituțiile bunăstării. În prezent, neoliberalismul atacă exact aceste instituții: salariu minim garantat, impozitarea muncii, timpul de lucru minim, asigurări de sănătate obligatorii, restricțiile pe migrația forței de muncă, pe importuri și exporturi etc. Tensiunea între corporații și stat devine, în acest caz, manifestă. O fractură suplimentară se adaugă celei dintre stat și business, anume aceea dintre stat și societatea civilă, aceasta din urmă înțeleasă ca rețea de mișcări,

[1] *Ibidem.*

organizații, asociații și grupuri civile. Într-o remarcă celebră, S.P. Huntington (2004) avea să spună că General Motors nu mai este America și invers. Corporațiile au devenit globale și din ce în ce mai puțin americane.

O organizare socială – dictată de competiția economică globală, care reduce rolul statului bunăstării și manifestă nepăsare, chiar cinism față de cei slabi, considerați individual sau în grupuri (minorități sociale) – este un stat ce renegă însești principiile modernității – solidaritate socială, integrare culturală, egalitate politică, nediscriminare economică.[1] Astfel, alături de desolidarizarea businessului, societățile civile se desolidarizează, de asemenea, de statul național. Acesta pare a fi suportul social al mișcărilor *occupy* sau *indignados*. Cetățenii protestează față de deturnarea propriului stat. Când newyorkezii spun că unu la sută din populație decide ce face restul de 99 la sută, acesta este un protest față de deturnarea instituțiilor moderne precum democrația politică.

S. Tarrow (2003) evaluează, prin comparație, cele două procese – centralizarea administrativă națională și centralizarea economică globală: diferența fundamentală constă în absența unei instituții cu rol de reglementare, așa cum în trecut a fost statul național; elementul de noutate constă în extinderea globală a actorilor nonstatali după 1945. Lumea se globalizează în absența unei autorități de reglementare a procesului (de aici și aparența de dezordine și crizele asociate) pe fondul multiplicării actorilor sociali nestatali. Practic, sistemul internațional devine o rețea de state, organizații publice și private, corporații multinaționale și, nu în cele din urmă, mișcări sociale ce asociază noii actori.

Intersecția acestor tendințe a primit numele de internaționalism complex *(complex internationalism)* și este definit ca „rețea interactivă de state, actori nestatali și internaționali ce gravitează atât în jurul instituțiilor naționale, cât și al celor internaționale".[2] În interiorul și în jurul acestor organizații, Tarrow arată că s-a constituit un fluid cosmopolit de activiști, opozanți și susținători, ce angajează resurse locale în numele indivizilor sau grupurilor pe care (cred că) le reprezintă. În înțelegerea sociologului american, „cauza precisă a cascadei de activism transnațional pe care o vedem în prezent... (este) cadrul internaționalismului complex ce a crescut în politica mondială după sfârșitul bipolarismului în anii '70".[3]

Când vorbim despre relații *inter*-naționale, acestea sunt relațiile *inter*-teritoriale, respectiv între entități naționale cu bază teritorială. Când vorbim despre relații globale, acestea sunt relații *supra*-teritoriale. Fluidul cosmopolit al lui Tarrow se

[1] Rucht, D., „Social Movements Challenging Neo-Liberal Globalization", studiu prezentat Comisiei Europene la workshopul *Global Trade and Globalising Society,* Bruxelles, decembrie 2000.

[2] *Ibidem* 7.

[3] *Ibidem,* pp. 7–8.

formează nu între, ci peste entitățile teritoriale și „creează noi actori, noi forme și noi modele de integrare" ce au primit numele generic de globalizare. *Actorii globali* sunt preponderent actori nonstatali și neteritoriali. Se extrag controlului guvernamental și, deși au rezidență, nu au localizare și deci nu au nici responsabilitate. Sunt pretutindeni și nicăieri. Actorii nestatali nu sunt reprezentanți aleși, ci autonumiți. De exemplu, între guvernul Iranului și Human Rights Watch există o certă diferență de legitimitate. Primul are conducători aleși, al doilea numiți.

Internaționalizarea obligă totuși la echilibre, capacități și aranjamente noi (instituții) între actorii statali existenți.[1] *Actorii internaționali* sunt preponderent creați sau delegați de state pentru a reglementa noul conținut al relațiilor interstatale. Sunt reprezentanți ai unor autorități alese prin proceduri mai mult sau mai puțin democratice.

Reglementarea este, așadar, reacția statelor la procesul de globalizare. Criza financiară din 2008–2009 a generat un proces de reglementare internațională a fluxurilor financiare și nu numai. Ca proces, globalizarea nu este nouă, ci mai degrabă a devenit vizibilă în ultimele decenii, în primul rând pentru că au crescut numărul și ponderea actorilor colectivi, cu preponderență nestatali, care o susțin. Așa cum liberalismul și naționalismul au generat o nouă structură socială pe ruinele medievalismului, neoliberalismul și supranaționalismul sunt tentative de a stabili o nouă ordine socială pe ceea ce s-ar numi ruinele industrialismului.

Problema este că, cel puțin pentru moment, conform teoriei lui Polanyi, lipsește contramișcarea. Noua ordine, indiferent cum se va numi ea, nu poate lua naștere decât dacă mișcării i se contrapune o contramișcare, o reacție a structurii, care să așeze în cadre instituționale această nouă ordine socială.

Aici se plasează demersul nostru, respectiv ce acțiuni colective, grupuri, rețele sau evenimente configurează mișcarea și contramișcarea la globalizare? Care este impactul social al neoliberalismului și care este cultura forțelor antiglobalizare? Cum putem defini *masterframe*-ul acestor mișcări?

Pentru moment este evident că globalizarea a generat o masă critică de actori colectivi care au dobândit capacitatea de a-și coordona acțiunile cu intenția de a schimba structura instituțională a modernității. Sklair (1995) de exemplu a sesizat formarea unei clase capitaliste globale, care s-a desolidarizat de comunitățile economice naționale și a adoptat ca *masterframe* ideologia neoliberală a deschiderii piețelor, dereglementării, privatizării și dezetatizării. Abia această împrejurare a creat, în opinia lui Sklair, condițiile optime pentru o reacție similară din partea clasei lucrătoare, respectiv o nevoie reală, de această dată, de unificare a muncitorilor din întreaga lume într-o contramișcare la adresa capitalismului global. Sociologic, mișcarea

[1] *Ibidem*, p. 5.

de globalizare poate fi, aşadar, echilibrată prin internaţionalizare, respectiv prin aranjamente instituţionale, mecanisme, capacităţi şi echilibre noi iniţiate de state. Spaţiul economic nou creat este reglementat interguvenamental. În termenii sociologiei mişcărilor sociale, acţiunile colective ale actorilor globali nestatali (corporaţiile) trebuie ponderate de instituţiile internaţionale ale actorilor statali (guverne). Aici se plasează celebra diferenţă dintre „guvernare", care este naţională, şi „guvernanţă", care se presupune că ar trebui să fie globală, în sensul implicării actorilor nestatali şi a organizaţiilor internaţionale în procesul administrativ.

În ceea ce priveşte mişcările sociale, după explicarea înţelesului globalizării relativ la acţiunile colective, se poate rezonabil defini acum locaţia contestării. Revendicările sunt orientate, în principiu, către instituţii, fie ele ale guvernării sau ale guvernanţei.[1] De aceea, „globalizarea poate fi sursa unor actori, interese şi inegalităţi noi, însă instituţiile, relaţiile şi practicile internaţionale sunt nodurile în jurul cărora acestea se asociază, cooperează şi conflictualizează".[2] Transferul contestării de la guvernele naţionale către organizaţii internaţionale precum FMI, Banca Mondială, OMC, G 8 reflectă procesul de relocare a autorităţii. Când, în 1994, ţăranii din Chiapas s-au revoltat împotriva politicilor neoliberale ale NAFTA, ţinta lor a fost ralierea unui sprijin internaţional cât mai larg, având în vedere că autoritatea statului mexican era depăşită de anvergura procesului de globalizare.

Concluzionând, în opinia lui Tarrow, consecinţele globalizării relative la locaţia autorităţii şi, implicit, la destinaţia protestului ar fi următoarele:

– prin implicaţiile economice, globalizarea a generat noi inegalităţi şi diviziuni ale autorităţii între nord şi sud, crescând în felul acesta autonomia formelor private de guvernanţă (îndeosebi în nord) şi reducând autonomia statelor, adică a guvernării (cu precădere în sud şi est);

– globalizarea a accelerat expansiunea ideologiei dominante, neoliberalismul, cu expresia sa instituţionalizată numită Consensul de la Washington;

– în timp ce afectează cel mai serios sudul, oferă totuşi activiştilor din nord şi sud un clivaj comun pe baza căruia se pot organiza;

– cadrul ideologic rezultat, numit „globalizare de jos-în-sus", asigură actorilor astfel definiţi o umbrelă sub care se pot uni împotriva corporaţiilor transnaţionale, a instituţiilor internaţionale şi a statelor din nord pe care le identifică drept locaţie a revendicărilor;

[1] Definiţia guvernării, după R. Keohane (2003), citat de Tarrow, este setul de „procese şi instituţii, atât formale, cât şi informale, ce ghidează şi restrâng activităţile colective ale unui grup".

[2] *Ibidem*, p. 6.

– Internetul asigură acestor actori posibilitatea unor noi forme de organizare care să înlocuiască structurile birocratice greoaie a vechilor mișcări sociale.[1]

Ideal-tipul prefigurat de mișcările ce susțin globalizarea de jos-în-sus ar fi o societate civilă globală, construită de jos, ce contestă structura construită de sus-în-jos, de către corporații, statele hegemonice (SUA și UE) și instituțiile internaționale (FMI, BM, OMC) care simbolizează, în interpretarea lui Tarrow, interesele acestora din urmă. Globalizazea, se subînțelege de aici, a accentuat diferențele de dezvoltare și decalajele între nord și sud și vest și est.

Chestiunea este dacă mișcările antiglobalizare potențial identificate de Tarrow în nord-vest pot ralia și acțiunile mișcărilor din sud-est. În absența unui *framing* care să sesizeze condiția periferiei în era Consensului de la Washington, afiliere a organizațiilor și mișcărilor sud-estului ar putea reflecta ralierea periferiei la agenda mișcărilor sociale din metropolă. Oengismul în periferie a devenit o îndeletnicire de transfer al agendei metropolei. Pentru a preveni o astfel de eventualitate, cum anume identificăm acțiunile sociale ale periferiei în raport cu globalizarea? În secolul XX, multe dintre mișcările anticoloniale au sfârșit în dictaturi indigene. În prezent, conflictele civile din Libia, Egipt și Siria, la care se adaugă cele din state eșuate precum Afganistan și Irak, sugerează o criză a periferiei a cărei rezolvare probabil că depinde de formulele de reacție la globalizare. Contramișcarea la globalizare este prin excelență o sarcină a periferiei (în sens wallersteinian). Din dezordinile civile de acum, din ciocnirile adesea violente și protestele evident radicale se va naște *framing*-ul noii ordini a sud-estului. Așa a fost în trecut, așa va fi probabil și acum.

Della Porta și Kriesi (2009) arată că, „în lumea de astăzi, acțiunea socială dintr-un anume timp și loc este din ce în ce mai mult condiționată de acțiuni sociale din locuri foarte îndepărtate".[2] La nivelul sistemului politic, globalizarea implică, în opinia autorilor citați, o răspândire transnațională a conflictelor politice și o intensificare a internaționalizării, adică o creștere a relevanței conflictelor locale pentru politica internațională și a problemelor internaționale pentru politica locală. Ideea internaționalizării confirmă de altfel teza lui Tarrow menționată în secțiunea anterioară.

Globalizarea se reflectă în mobilizarea mișcărilor sociale pe două direcții: pe de o parte, „mișcările locale ale rezistenței, care protejează tradițiile autohtone împotriva intruziunii ideilor străine și a problemelor globale", și, pe de altă parte, „mișcările de solidaritate ce se mobilizează proactiv pentru teme «distante», adică pentru teme ce

[1] *Ibidem*, pp.2–3.

[2] Della Porta D, Kriesi, H., „Social Movements in a Globalizing World: An Introduction", în Della Porta D., Kriesi, H., Rucht, D. *(eds.), Social Movements in a Globalizing World*, Palgrave MacMillan, 2009, p. 3.

nu sunt în mod imediat legate de contextul lor național".[1] Problema principală ține, așadar, de tehnicile de mobilizare ale unor grupuri de oameni ce împărtășesc condiții sociale similare, dar nu se află în proximitate socială. Pot fi exponenții aceleiași mișcări protestatarii din Seattle, Genoa, Rio de Janeiro sau Praga? Ce tip de interacțiune există între aceste grupuri? Și care este autoritatea interpelată?

Della Porta și Kriesi arată că, în ceea ce privește cadrul instituțional de referință pentru procesele globalizării, statele naționale sunt autoritatea ce va domina și în continuare toate celelalte forme de organizare a vieții politice.

Situație în care putem vorbi despre trei tipuri sau modele de interacțiune internațională:

1. transnaționale (între mișcări sociale din țări diferite);
2. transguvernamentale (între guverne diferite);
3. transsectoriale (între mișcările dintr-o țară și guvernul altei țări).[2]

Practic, globalizarea este o condiție favorabilă pentru:

- difuziunea transfrontalieră a protestului;
- creșterea relevanței oportunităților și constrângerilor internaționale pentru mișcările sociale locale;
- atragerea mișcărilor locale/naționale în procese transnaționale.

Difuziunea ar fi directă/indirectă și dependentă/independentă de proximitatea spațială și similaritatea culturală. Sunt mișcări sociale ce pot difuza, în anumite condiții, peste frontierele naționale, așa cum a fost cazul revoltelor Primăverii Arabe. Oportunitățile și constrângerile internaționale se referă la capacitatea unor entități externe, guvernamentale sau nu, de a facilita/inhiba mobilizarea națională. Cazurile abundă în istoria politică recentă, cum este Ucraina în 2014, de exemplu. Euromaidanul a fost urmarea sprijinului, chiar a intervenției occidentale, în timp ce Crimeea a purtat semnul reacției rusești.

Dacă organizarea politică națională rămâne unitatea de referință, mișcările sociale cu mobilizare transnațională (peste guverne și, de cele mai multe ori, împotriva lor) au devenit o realitate cotidiană. Ele reflectă criza de autoritate a statului național și creșterea relevenței actorilor internaționali, alții decât statele.

Oamenii știu și simt că sursa de autoritate s-a mutat în afara statului național, iar atunci când se revoltă și răstoarnă dictatori precum Ben Ali în Tunisia sau Mubarack în Egipt, știu în același timp că acțiunile lor sunt orientate și împotriva „patronilor" lor, cum ar fi SUA sau FMI.

[1] *Ibidem*, p. 4.
[2] *Ibidem*, p. 5.

Acţiunile lor sunt susţinute şi adesea coordonate transfrontalier, ceea ce sugerează apariţia unor organizaţii transnaţionale ce lucrează peste guverne şi cel mai adesea împotriva propriilor guverne. Adăugăm presiunile internaţionale asupra guvernelor naţionale şi obţinem imaginea dificultăţilor cu care se confruntă structurile politice tradiţionale.

Din aceste considerente, Della Porta şi Kriesi menţionează că termenul *transnational social movement organization* (TSMO) este unul relativ recent, apărut în anii '90, pe măsură ce termeni similari precum *international governmental organizations* (IGOs) sau *international non-governmental organizations* (INGOs) au fost acreditaţi ca descriind o nouă realitate socială. Numărul şi importanţa acestor organizaţii au crescut constant. Dacă, de exemplu, la 1909 existau 37 de IGO, în 1990 numărul lor era 309: Similar, dacă în acelaşi an erau 176 de NGO, în 1990, erau 4 518 astfel de organizaţii. La nivelul anului 2000, circa 1 500 de organizaţii nonguvernamentale erau acreditate la ONU.[1] Aproximativ 959 de mişcări transnaţionale pot fi contabilizate la începutul secolului XXI şi numărul lor continuă să crească.

Tabelul de mai jos prezintă date statistice la nivelul anului 2003.

Creşterea numărului şi gruparea pe probleme a organizaţiilor mişcărilor sociale transnaţionale (Sursa: J. Smith, 2002)

	1973 N = 183		1983 N = 348		1993 N = 711		2000 N = 959	
Creşterea faţă de perioada anterioară %	30%		90%		104 %		42 %*	
Drepturile omului	41	22%	89	26%	200	28%	247	26%
Protecţia mediului	17	9	43	12	126	18	167	17
Pacea	21	12	37	11	82	11	98	10
Drepturile femeilor	16	9	25	7	64	9	94	9
Dezvoltarea / Asistenţa	8	4	15	4	52	7	95	10
Justiţia globală / Protecţia mediului	7	4	13	4	30	4	109	11
Organizaţiile cu revendicări multiple	18	7%	43	12%	82	12%	161	17%

**Estimare făcută în 2003.*

[1] *Ibidem*, pp. 15–17.

Creşterea structurilor internaţionale oferă mişcărilor sociale ceea ce se numeşte noi arene în care îşi pot plasa revendicările şi acţiunile. Apar astfel structurile de mobilizare transnaţionale, prin intermediul cărora se derulează acţiuni colective între societăţi.

D. Rucht (2009) identifică câteva tipuri de structuri transnaţionale ale mişcărilor sociale.[1] Cel mai bun descriptor este structura organizaţională. O mişcare este transnaţională atunci când este compusă din mai multe grupuri/organizaţii localizate în ţări diferite. Evident că, în acest caz, avem de-a face cu o organizaţie eterogenă, în care identităţi locale multiple sunt combinate astfel încât să compună o mişcare transnaţională. O astfel de definiţie permite identificarea unui/unei grup/organizaţii ca fiind în acelaşi timp local(ă), naţional(ă) şi internaţional(ă). Structurile definite în acest fel prezintă un model orizontal, în care grupurile locale au autonomie şi niciunul nu este dominant, chiar dacă există un oficiu/centru desemnat, dar a cărui funcţie este doar de coordonare tehnică. Un al doilea tip este integrat şi vertical, în sensul că organizaţiile naţionale se coordonează prin intermediul unei structuri centrale. Un exemplu la îndemână este Freedom House.

Dacă în urmă cu doar câteva decenii activiştii transnaţionali erau priviţi mai degrabă ca un grup de idealişti cu intenţii onorabile, Rucht arată că această imagine s-a schimbat. Un număr din ce în ce mai mare de TSMO s-a impus pe scena internaţională în domenii mai mult decât relevante (drepturile omului, protecţia mediului, justiţia socială) şi a câştigat respect şi apreciere.[2] Organizaţii ale unor mişcări precum Human Rights, Freedom House, Active Watch, Medicins sans frontiere, Carnegie Endowement for Peace, Global Justice, *Greenpeace*, Transparency International ş.a. sunt exemple în acest caz.

Utilizând datele şi experienţa desprinsă din procesul de transnaţionalizare a protestului, S. Tarrow (2003) consideră că se pot formula următoarele ipoteze sociologice:

- grupurile domestice disponibile sunt cele a căror locaţie în structură le plasează în poziţie de risc la internaţionalizare şi/sau care au o tradiţie insurgentă;
- forma de organizare modală (reţeaua de organizaţii) este cea mai potrivită pentru protestul internaţional, întrucât cele mai multe dintre ele au foarte probabil o istorie de colaborare la mobilizare;
- alături de organizarea formală, reţelele informale, construite din prieteni, familie şi colegi de serviciu, sunt implicate în mobilizare; cu cât sunt mai internaţionalizate aceste reţele, cu atât sunt mai eficiente;

[1] Rucht, D., „The Transnationalization of Social Movements: Trends, Causes and Problems", în Della Porta D., Kriesi, H., Rucht, D. *(eds.), Social Movements in a Globalizing World*, Palgrave MacMillan, 2009, pp. 206–208.

[2] *Ibidem*, p. 219.

- datorită efectelor proximității și a rețelei, mobilizarea pentru campaniile transnaționale funcționează atunci când se recrutează blocuri naționale și nu fragmente sau facțiuni;
- coalițiile transnaționale sunt mai volatile decât cele naționale și supraviețuirea lor după o campanie anume este nesigură;
- utilizarea comunicării mediate de computer (internet) accelerează construcția de alianțe și campanii transnaționale;
- mișcările transnaționale bazate pe internet sunt mai puțin ideologice și, din acest motiv, tendințele centrifuge sunt mai mari;
- evenimentele internaționale oferă oportunități de mobilizare; nu este obligatoriu să genereze și participare mai ridicată;
- actorii internaționali oferă actorilor naționali oportunitatea combinării în campanii transnaționale de contestare a politicilor lor;
- actorii statali susțin mai mult sau mai puțin direct mobilizarea transnațională;
- globalizare și „justiție globală" au devenit un *frame* al contestării transnaționale, asigurând până în prezent reprezentarea deopotrivă a celor cu interese materiale și nemateriale;
- totuși, „globalizare" și chiar „justiție globală" sunt *frame*-uri mult prea generale pentru a produce mobilizare susținută în jurul unor obiective identitare comune.[1]

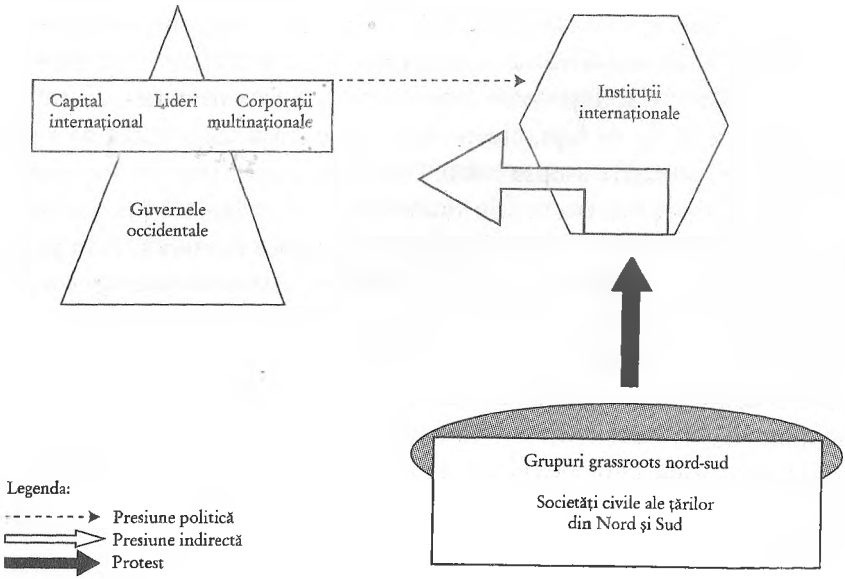

Modelul transnaționalizării protestului (S. Tarrow, 2003)

[1] Tarrow, S., *op. cit.*, pp. 15-21.

Sociologic, transnaționalizarea protestului, adică situația când mobilizarea se realizează pe cel puțin două blocuri naționale, reprezintă trendul de evoluție al acțiunilor colective specifice epocii globalizăriii. Din punct de vedere politic, transnaționalizarea fructifică, într-o primă etapă, o apetență a stângii pentru formele internaționale ale protestului. În mod tradițional, angajarea mișcărilor de centru-dreapta în formule de cooperare transnațională este mai redusă. Cu o singură excepție – Partidul Popular European, care grupează formațiunile conservatoare din Uniunea Europeană.

Global Justice Movement, pe care o prezentăm în acest capitol, a transnaționalizat grupurile locale ale stângii radicale, chiar anarhiste, plasate oricum în poziție de risc de internaționalizare. În mare măsură, ele erau deja produsul internaționalizării. Astfel că globalizarea nu este decât o condiție favorabilă pentru grupurile internaționaliste radicale și anarhiste.

7.8. Metamorfoza mișcărilor neoconservatoare. Îmburghezirea stângii și formarea *New Right*

În științele sociale, globalizarea a debutat cu avansul constructivismului la începutul anilor '90. Constructivismul social a marcat o schimbare a perspectivei în științele sociale: aspecte și împrejurări sociale pe care le consideram „date", permanente sau naturale, ar fi, de fapt, create de cei care dețin capacitatea de a genera și menține înțelesuri colective asupra lumii. Elitele în general, intelectualitatea în particular, sunt mai mult sau mai puțin intenționat interesate de promovarea unor sensuri și conținuturi care să prezerve/schimbe ordinea existentă. Prin teoria constructivistă, chestiunea rolului culturii în acțiunea colectivă s-a impus ca direcție principală mai întâi în Europa, ulterior în SUA.

Pe fond, constructivismul este o teorie a deconstrucției a tot ceea ce în mod tradițional știm despre entitățile umane numite societăți. Aceste entități înzestrate cu identități, istorii și culturi distincte sunt „topite" de constructivism și reconstruite la o scară internațională sau chiar globală. De aceea, constructivismul este antitetic oricărui individualism și regionalism, până în prezent numite etnonaționalism, care ar avea pretenția instituirii unei diferențe identitare.

Care a fost miza constructivismului în reconfigurarea culturală în epoca globalizării? Constructivismul a refăcut sau cel puțin a pretins să refacă tradiția culturală romantică a secolului al XIX-lea, când cultura și comunitatea erau considerate surse profunde, naturale și organice de valori spirituale și scopuri mai importante decât

avansul material promis de revoluția științifică. În a doua parte a secolului XX, ideea de cultură este recalibrată pentru realitățile sociale ale vremii. Comunitatea imaginată sau construită trebuia protejată de încercările Războiului Rece (de aici mișcările pacifiste), mai târziu de agresivitatea globalizării (aici este vorba despre mișcările antiliberale și antiglobalizare) sau, mai recent, de degradarea accentuată a mediului înconjurător (mișcările ecologiste).

În acest registru, ideea de comunitate sau natură este total diferită de ideea comunitară romantică. Propulsarea ideii de comunitate a pregătit scena teoretică pentru un nou jucător: identitatea. Paradoxul constă în utilizarea conceptelor tradiționale ale conservatorismului de secol al XIX-lea într-un registru modernist sau, mai precis, postmodernist.

În anii '60, *Noua Stângă* a sesizat importanța unor concepte altădată conservatoare în dinamica producției simbolice. Ceea ce înseamnă că, din punct de vedere politic, în a doua parte a secolului XX, o intelectualitate de stânga a angajat în discursul său academic principalele teme doctrinare ale dreptei: comunitate, identitate, instituție, istorie, tradiție, națiune etc.

În prezent, constructivismul ultimelor decenii a încurajat intelectualitatea care în anii '60 a creat *Noua Stângă* să-și transgreseze acțiunile în construcția *Noii Drepte* la începutul anilor 2000.[1] Am putea numi această operațiune îmburghezire a stângii în sensul în care globalizarea generează o condiție favorabilă noii clase intelectuale, de extracție mentală constructivistă, pentru a-și prezerva statutul prin intermediul unei ideologii neoconservatoare. Paradoxal, în chestiuni globale, neoliberalismul și neoconservatorismul nu mai par a fi concurente, ci complementare.

Desconsiderarea teoretică a tradiționalismului și arhaismului poate fi astfel mai bine înțeleasă ca trăsătură generală a celei de-a doua jumătăți a secolului XX.[2] *Noua Dreaptă*, deși nu este încă numită în acest fel, încearcă să dilueze până la dispariție ideea conservatoare a identității cu substrat istoric și cultural, adică etnocultural.[3]

Se poate remarca aici, pentru ilustrare, diferența dintre *folk* în concepția romantică a secolului al XIX-lea, depozitar al zestrei culturale, al ingeniozității populare și

[1] Așa îl vedem pe J. Habermas, de exemplu, invocat în România ca „fondator" al dreptei la intelectuali precum Andrei Marga.

[2] După C. Tilly, sursa desconsiderării poate fi localizată, între altele, în dezamăgirea lui Marx în ceea ce privește participarea țărănimii franceze la revoluția din 1830. Inițiată de proletariatul urban, revoluția ar fi eșuat datorită reacționarismului țărănimii. Marxismul a asociat, de atunci încoace, mediul rural cu reacționarismul și înapoierea. Motiv pentru care în țările cu substrat rural marxismul a dus una dintre cele mai aprige bătălii.

[3] În România, formațiuni precum Noua Republică sau Institutul de Studii Populare dau expresie acestui curent al *Noii Drepte*.

inteligenței colective și mulțimea pasională, irațională și chiar periculoasă a secolului XX. Teoria societății de masă a acreditat ideea maselor tulburate mental și, aparent paradoxal, unele mișcări cu orientare de dreapta au preluat această idee. În România de exemplu, protestele de stradă din 2011 au fost catalogate de reprezentanți oficiali ai dreptei, adică ai *Noii Drepte*, ca mulțimi inepte.

Ce este cert, arhaismul și reacționarismul rural au redevenit, pe linia tradiției marxiste, sursa tulburării și dezordinii urbane în concepția dreptei. *Noua Dreaptă* abandonează astfel o bună parte din bagajul cultural al dreptei politice moderne și pariază pe idei de stânga. În capitolul dedicat dimensiunii simbolice a acțiunii colective, am acreditat ideea oboselii intelectualității umaniste, chiar a trădării culturale din partea acestei categorii. Intelectualitatea umanistă, tradițional creditată cu rolul de iluminare a maselor, cu funcție de gardian al „adevărurilor sacre" (mituri fondatoare, sensuri culturale fundamentale, identități colective regionale), se desolidarizează de masa „ineptă" și arhaică pentru a îmbrățișa idealuri culturale universale de expresie neoconservatoare, numite și „populare" în termeni politici.

La începutul secolului XXI, inserția socială a *Noii Drepte* este oarecum similară celei a *New Left* din anii '60: utilizarea diferitelor mișcări sociale cu miză internațională sau globală pentru a-și propaga mesajul ideologic.

7.9. Mișcările *occupy, indignados* și Primăvara Arabă

La sfârșitul anului 2010 se declanșează ceea ce va deveni, în prima parte a anului următor, „Primăvara Arabă". Tunisia, Libia, Egipt, Siria, Bahrain și Yemen sunt traversate de mișcări sociale de amploare, care au ca rezultat căderea regimurilor autoritare din aceste țări și inițierea unor procese de tranziție politică. În unele cazuri – Libia, Siria – sunt declanșate conflicte civile de amploare. În primăvara anului 2011, protestele cuprind străzile din Grecia, Spania, Irlanda și Italia. În Spania, protestatarii sunt expresia indignării întregii societăți în fața măsurilor de austeritate inițiate de guvern. Protestatarii spanioli au fost numiți *indignados*. În toamna aceluiași an, la New York, activiștii au ocupat Zuccotti Park din districtul Wall Street. În câteva săptămâni, mai multe orașe din SUA și din Europa s-au confruntat cu proteste numite și *occupy*.

Della Porta și Mattoni (2013) observă că aceste mișcări au fiecare contexte politice, sociale și culturale diferite. Totuși, sunt destule similitudini. Cel puțin în privința repertoriului, protestatarii *occupy* din New York și Los Angeles se inspiră din acțiunile militanților *acampadas* din Madrid, care la rândul lor s-au inspirat din cele ale tinerilor egipteni care au ocupat Piața Tahir. În anumite circumstanțe, au loc

chiar contacte directe între protestatari. La rândul său, media televizată contribuie la răspândirea unor imagini ce creează similitudini. Comunicarea prin internet și rețelele de socializare amplifică sentimentul de unitate peste distanțe și frontiere politice. În opinia autorilor citați, „protestatarii din țări diferite au participat la construcția și difuziunea imaginilor și practicilor democrației ce sunt opuse și contestă sistemul politic dominant, fie acestea dictaturi autoritare sau guverne alese. În sfârșit, protestatarii care s-au ridicat în Tunisia și alte țări arabe au angajat aceleași tehnici de comunicare, printre care Facebook și Twitter, pe care protestatarii din alte țări le-au folosit pe timpul sezonului de proteste ale *indignados* în Europa și Occupy Wall Street" în SUA.[1]

Interpretarea ca evenimente transnaționale permite observarea similitudinilor între *occupy, indignados* și *PA* (Primăvara Arabă). Toate au mizat pe calitatea deplorabilă a democrației și au deplâns „cârdășia" politicienilor. Mișcările PA au angajat în proteste de stradă sute de mii de oameni, în urma cărora regimurile politice ale lui Ben Ali, Gaddafi și Mubarak au fost demantelate.

Mii de oameni s-au mobilizat și pentru mișcările *occupy,* piețele publice din Europa și America fiind transformate în instanțe ale democrației directe. Ele au mai fost denumite și „cei 99% împotriva a 1%".

Della Porta consideră că avem de-a face cu forme ale democrației participative pe care difuziunea transnațională le-a transferat dintr-un mediu social în altul. Cu alte cuvinte, sunt utilizate pentru protest locații publice cu încărcătură simbolică locală ridicată tocmai pentru a fi generate unități simbolice transferabile în plan transnațional. Tehnica *occupy* este preferată marșului, blocării instituțiilor sau căilor de comunicații.

În ceea ce privește evoluția mediului social virtual, J. Lubin (2012) sugerează că „ocupanți care pun mâna pe spații publice și se folosesc de media socială pentru a afișa și raporta acte de rezistență sugerează că, în societățile care dispun de tehnologii media, protestele adaptate audienței virtuale sunt cel mai probabil pe cale să devină instrumentul principal al mișcărilor sociale urbane".[2] Acest lucru înseamnă că spațiul virtual reprezintă „ținta" preferată a acțiunilor colective, iar capacitatea de penetrare a acestuia este direct proporțională cu protestele *occupy on site.*

Lubin evaluează mișcarea *occupy* în SUA și constată, printre altele, modificarea „conștiinței de clasă" la nivelul diferitelor categorii sociale americane, importul protestului *occupy* din țări îndepărtate (Egipt, Grecia, Spania), apariția unor noi forme

[1] Della Porta, D și Mattoni, A., *The Transnational Dimension of Protest: From the Arab Spring to Occupy Wall Street,* Research Project, European University Institute, Florence, 2013, p. 2.

[2] Lubin, J., „The Occupy Movement: Emerging Protest Forms and Contested Urban Spaces", în *Berkeley Planning Journal,* vol. 25/2012, p. 184.

de democrație participativă prin „recâștigarea" spațiilor publice și refuzul modelelor politice tradiționale.[1] *Occupy* ar fi, așadar, o tehnică de protest importată în America prin care „cei 99%" își manifestă opoziția față de „ceilalți 1%". În cazul egiptean, a fost destul de clar că „1%" era reprezentat de regimul Mubarak. În SUA și diverse țări occidentale, „1%" a fost asimilat elitei politice și financiare, simbolic reprezentată de Wall Street. Protestele *occupy* nu își propun să demoleze regimurile politice, ca în Egipt, ci mai degrabă să modifice atitudinea publică relativă la elita politică și financiară, instituțiile democrației, participarea publică ș.a.

În SUA, Lubin arată că „de la protestele față de OMC de la Seattle, Washington, din 1999, până la *Occupy Wall Street* în 2001, puterea corupătoare a capitalului global asupra guvernelor naționale și locale a mobilizat și a adus activiști în orașe importante pentru a protesta față de instituțiile financiare internaționale și de rolul lor în erodarea drepturilor sociale, de mediu și de muncă în lume".[2] O rețea transnațională de proteste *occupy* a reacționat în forme locale la practici transnaționale și a mobilizat mase critice de protestanți în spații publice urbane în mod obișnuit asociate cu centrele administrative și mai ales financiare.

Teoretic, cumularea unei serii de evenimente similare derulate în spații sociale disparate ar trebui să constituie o (singură) mișcare socială. Evident însă că nu a existat o coordonare a acțiunilor *occupy*, *indignados* sau *tahir*. Similitudinea repertoriilor este relevantă, însă importantă este și diferența programelor: mișcările Primăverii Arabe au fost radicale și, prin urmare, violente. Acest aspect le face în mod evident diferite de cele din Europa sau SUA.

În cazul mișcărilor PA, protestele *occupy* au pus presiune asupra unor regimuri politice cu legitimitate îndoielnică și capacitate administrativă redusă. Cu alte cuvinte, a fost nevoie de mobilizarea unui număr relativ redus de oameni în locațiile *occupy* pentru ca regimurile politice din Tunisia, Libia și Egipt să cadă. În această privință, PA se apropie de valul revoluționar din Europa de Est de la sfârșitul anilor '80. Similar este și rolul televiziunii, rol jucat de această dată de Al-Jazeera.

S. Rosiny (2012) observă că totuși „Primăvara Arabă nu a venit de nicăieri. În cele mai multe țări din regiune au fost demonstrații și greve împotriva dificultăților sociale și a despotismului timp de ani de zile; începând cu anii 2000, aceste proteste s-au dezvoltat din ce în ce mai pronunțat în mișcări transnaționale".[3]

Ce a fost specific dimensiunii transnaționale a ținut de cumularea unui sentiment antioccidental, antiisraelian și mai ales antiamerican, generat de conflictul

[1] *Op. cit.*, p. 185.

[2] *Op. cit.*, p. 187.

[3] Rosiny, S., „The Arab Spring: Triggers, Dynamics and Prospects", în *GIGA Focus*, German Institute of Global and Area Studies, nr. 1/2012, pp. 1-2.

palestiniano-evreu, intervenția SUA în Afganistan (2001) și Irak (2003), caricaturil lui Mahomed (2005). Semnificativă este asocierea acestei atitudini cu generați tânără, care constituia de altfel masa de protestanți *occupy*. Din punct de veder social, peste 40 la sută dintre aceștia aveau studii superioare și erau șomeri. De aic localizarea urbană a mișcărilor PA, utilizarea pe scară largă a Facebook, Twitte și a telefoniei mobile. Primăvara Arabă a instituit astfel un repertoriu de protes transnațional.

Important de relevat este și absența a ceea ce teoria mișcărilor sociale numește organizații preexistente. Dupont și Passy (2011) vorbesc despre regimuri autoritar și societăți civile slabe, situație specifică majorității statelor din regiune.[1] Structurile ș activitățile civice sunt anemice, create de guvern sau, cel mai adesea, sever suprave gheate de autorități.

Regimurile locale, precum cel din Egipt, au beneficiat de sprijin internaționa consistent, ceea ce a funcționat ca o falsă garanție de stabilitate. Regimurile arabe corupte au fost astfel asociate cu SUA, ceea ce a alimentat furia antiamericană a protestatarilor.

7.10. Mișcarea paneuropeană: Forumul Social

European Social Forum este o expresie a internaționalismului complex invocat de Tarrow și menționat de noi mai sus. Uniunea Europeană a generat acest internațio-nalism prin instituționalizări succesive ulterioare anului 1957, proces accelerat după 1992. S-a creat astfel un complex politico-administrativ care definește un spațiu social construit de sus-în-jos, prin decizii naționale deliberate numite transfer sau delegare de autoritate.

Din acest punct de vedere, Uniunea Europeană este un complex de instituții a căror funcție este guvernanța spațiului comun european la care participă instituțiile comunitare (Comisia, Parlamentul), organizații private, corporațiile.

ESF se dorește a fi alternativa cetățenească la integrarea guvernamentală, adică integrarea de jos-în-sus. Este o variantă regională a mișcării pentru o justiție globală, ce se manifestă îndeosebi în Europa de Vest printr-o serie de conferințe bianuale începând cu 2002. Reunit pentru prima dată la Florența sub deviza „Împotriva răz-boiului, rasismului și neoliberalismului", Forumul Social European a reunit circa

[1] Dupont, C. și Passy, F., „The Arab Spring or How to Explain those Revolutionary Episodes?", în *Swiss Political Science Review*, dec. 2011, p. 111.

60 000 de delegați. Tema principală a reuniunii: protestul față de războiul pe fondul intervenției SUA în Afganistan.

Forumul a reușit astfel să mobilizeze circa un milion de manifestanți pe străzile orașului italian, sosiți din toate zonele Europei. În compoziția inițială se remarcă grupurile internaționaliste de stânga (cum este ATTAC), susținătorii taxei Tobin (pe tranzacțiile financiare), activiști Emergency (pentru victimele conflictelor armate), personalități artistice (exemplu, Franco Zeffirelli, cunoscutul regizor italian), parlamentari europeni de stânga.

A doua conferință a Forumului Social European a avut loc în 2003 la Paris, unde a reunit circa 50 000 de delegați. S-au remarcat cu această ocazie câteva grupuri anarhiste, o organizație feministă și o așa-numită ligă revoluționară comunistă.

Următoarele ediții ale FSE au avut loc la Londra (2004, 25 000 de delegați), Atena (2006, 35 000 de participanți înregistrați), Malmö (2008, 20 000 de delegați) și Istanbul (2010). În această perioadă se constată câteva rețele active precum cea a Partidului Socialist al Muncitorilor, a Rezistenței Globale, a Rețelei Taxei Tobin, a campaniei pentru Dezarmare Nucleară ș.a. mai puțin vizibile.

J. Brassett (2003) apreciază că FSE este o alianță de voci disparate și adesea conflictuale, ce reunește marxiști, social-democrați, reformiști liberali, activiști de mediu, anarhiști și radicali. Subiectele variază de la o întrunire la alta, respectiv de la strategii de rezistență la globalizarea capitalistă, la antiamericanism, la imperialismul UE și la liberalizarea serviciilor publice în general.

De exemplu, activiștii Taxei Tobin se opun liberalizării piețelor financiare, pentru că permite speculanților cu moneda să submineze cursul de schimb, să speculeze, de fapt, împotriva unei țări, a producătorilor și muncitorilor deopotrivă. SUA sunt văzute ca sursa de manipulare a piețelor financiare și a speculațiilor cu moneda.

Pe de altă parte, protestanții antiglobalizare sunt sensibili la discursul populist, în timp ce militanții alterglobalizare susțin extinderea organizațiilor de sprijin și a uniunilor cetățenești.

Eterogenitatea Forumului Social European, vizibilă în compoziția organizațională, diversitatea ideologică și repertoriul de acțiuni colective, nu este cu nimic diferită de procesul de globalizare în general. Acțiunile în favoarea integrării europene par destul de rare, în timp ce inițiativele definirii unei identități comune în Europa deocamdată lipsesc.

În concluzie, *European Social Forum* este o mișcare eterogenă, compusă din fracțiuni și mișcări locale apărute ca reacție la procesul de globalizare, cu un program antineoliberal clar, dar fără inițiative de ordin identitar. Cel puțin nu încă.

În afara acestei inițiative paneuropene, cu greu pot fi identificate alte organizații sau grupuri cetățenești cu obiective integraționiste. Cel puțin pentru moment, nu se profilează o mișcare paneuropeană veritabilă.

7.11. Mișcarea pentru Justiție Globală

Global Justice pare a fi cea mai extinsă și diversificată mișcare pentru schimbar socială existentă vreodată *(Enciclopedia americană a mișcărilor sociale).* Își are ori ginile în mișcarea zapatistă, o acțiune colectivă a țăranilor indigeni declanșată îi ianuarie 1994 în provincia mexicană Chiapas, prezentată de noi în capitolul de dicat Americii Latine.

În *Mobilizare și protest* (2013) am sesizat rolul mișcării zapatiste în mobilizare internațională a protestului față de politicile neoliberale. De fapt, acțiunile locale ale zapatiștilor au durat câteva săptămâni. Acțiunile de protest internațional au durat însă câțiva ani și s-au derulat în cadrul rețelelor transnaționale, mobilizate prin intermediul noii tehnologii: internetul. Între aceste rețele, *People's Global Action Against Free Trade* (PGA, inițiat la Geneva, în 1998) și *Encounters for Humanity and Against Neoliberalism* s-au format în contextul reacției internaționale la mișcarea zapatistă, unificând grupuri, inițiative și personalități internaționale îndeosebi din America de Nord (SUA și Canada). Perioada 1994–1999 poate fi considerată perioada de gestație a protestului internațional și de formare a Mișcării pentru Justiție Globală.

Prima exprimare publică a protestului *Global Justice* a avut loc în 1999 la Seattle. Aproximativ 50 000 de protestatari au declanșat ceea ce s-a numit *Battle of Seattle.* Intervenția în forță a poliției, utilizarea gazelor lacrimogene, distrugerea de bunuri și proprietăți au marcat o naștere violentă a acestei mișcări.

Militanții europeni și sud-americani au considerat că seria de acțiuni colective globale au început, de fapt, mult mai devreme (de exemplu, primele proteste față de FMI datează din 1988 la Berlin). Activiștii mexicani au considerat 1 ianuarie 1994 data de naștere, când s-a inițiat mișcarea zapatistă ca reacție la intrarea în vigoare a acordului NAFTA (spațiu de liberă circulație a bunurilor, serviciilor și capitalurilor în America de Nord).

Indiferent însă de diversitatea opiniilor în ceea ce privește originea, Seattle 1999 este considerată un *landmark* al Mișcării pentru Justiție Globală pe plan internațional. Anul următor au urmat acțiuni similare în Washington D.C., Melbourne, Nisa și, în 2001, în Quebec, Gothenburg, Salzburg și, nu în ultimul rând, în Genoa.

Protestele GJ au talonat de obicei întâlnirile internaționale ale G 8, FMI, G 20, Davos. Deși s-au diluat în ultimul deceniu, protestele pentru o justiție globală au continuat cu o cadență relativ constantă.

În ceea ce privește *compoziția*, enciclopedia citată menționează „societatea civilă" (un termen preluat din știința politică ce desemnează de obicei organizațiile neguvernamentale), mișcările sindicale, coalițiile de organizații (de obicei LGBT) și personalități publice (artiști, politicieni, activiști). Conjunctural, se adaugă *think-tank*-uri,

centre de studii, chiar universităţi. Se remarcă astfel prezenţa unor ONG-uri precum Global Trade Watch, Public Citizen, Global Exchange din SUA, ATTAC din Franţa, Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra din Brazilia ş.a.

În ceea ce priveşte sindicatele, dominante sunt cele din industriile extractive şi prelucrătoare (cărbune şi oţel, de exemplu). Ocazional, organizaţiile de homosexuali, lesbiene şi transsexuali participă la diferite acţiuni colective. În funcţie de împrejurări, un grup agresiv de militanţi, numit *black block,* constituit în principal din anarhişti, se remarcă prin confruntările cu poliţia.

Repertoriul de acţiuni este relativ clasic, în sensul în care cele mai frecvent folosite – blocajele – sunt o tactică tradiţională de întrerupere a funcţionării unor instituţii internaţionale sau naţionale. Se adaugă campaniile online, blocajul site-urilor de internet, aglomerarea adreselor de e-mail, ocuparea liniilor telefonice etc.

Din punctul de vedere al infrastructurii, *Global Justice* s-a constituit ca o reţea de organizaţii locale cu acţiune colectivă internaţională. Din acest motiv, infrastructura este descentralizată, iar grupurile afiliate participă la acţiunile colective în funcţie de relevanţa lor pentru publicul local. Filialele sunt reprezentate de aşa-numiţii „spokes", delegaţi autonomi, uneori chiar anonimi, împuterniciţi pentru a participa la luarea deciziilor în consilii ale mişcării. De remarcat flexibilitatea şi adaptabilitatea infrastructurii de conducere şi mobilizare a *Global Justice.* Un centru media independent, format în urma acţiunilor colective de la Seattle, coordonează procesul de comunicare publică al mişcării.

Programul ideologic al mişcării este unul opus globalizării în forma actuală. Cea mai mare parte a mişcărilor componente susţin o reformă a instituţiilor internaţionale (FMI, BM, OMC, OECD, UE, NAFTA, G 8, G 20) astfel încât să reflecte interesele protejării lucrătorilor şi a mediului înconjurător. Unele facţiuni militează pentru desfiinţarea instituţiilor internaţionale şi limitarea acţiunii corporaţiilor multinaţionale. Acestea sunt grupurile anarhiste a căror influenţă variază în funcţie de contextul internaţional.

Global Justice s-a remarcat astfel ca mişcarea transnaţională principală la sfârşitul anilor '90.

7.12. Mişcarea ecologistă *Greenpeace*

Probabil că mişcarea ecologistă e forma cea mai generoasă prin intenţie, populară prin participare şi persistentă prin durată a militantismului anilor '60. Diverse referinţe bibliografice plasează originea ecologismului modern la sfârşitul anilor '60 când

un grup din Vancouver, Canada, a inițiat un protest extraparlamentar față de testele nucleare.[1] În 1971, inițiativa ecologistă a primit numele *Greenpeace*. De atunci s-a dezvoltat în câteva cicluri, care au cuprins extinderea în diferite țări ale lumii (anii '80, îndeosebi în Europa), reforma ecologismului la începutul anilor '90 și transnaționalizarea mișcării începând cu anii 2000.

Prima formă de activism ecologist a fost așadar extraparlamentară – politicieni preocupați de efectul negativ al activităților umane asupra mediului înconjurător. Transformarea sa în mișcare socială a însemnat mobilizarea publicului pentru a influența decizia publică. Pe acest traseu de insinuare a mișcării ecologiste pe agenda publicului s-a profilat o anumită specificitate, care constă în susținerea unor paradigme de dezvoltare alternativă, adică formule de politici publice diferite de cele convenționale și care pun la îndoială sistemul politic tradițional (O'Brien, 2000).[2] Ecologismul s-a născut așadar ca mișcare antisistem, care a angajat în general forme de acțiune nonviolentă pentru a genera schimbarea socială.

Formele de acțiune au început cu afișarea unei culturi ecologiste și promovarea unui stil de viață diferit, chiar opus (Susanto, 2007) – refuzul utilizării produselor obținute prin sau care conduc la poluarea mediului (plastic, vopseluri, coloranți), emiterea de standarde privind mediul de locuit (amplasarea obiectivelor industriale în afara zonelor locuite, monitorizarea calității mediului înconjurător, a apei, aerului și solului), preferința pentru meniurile vegetariene și produsele alimentare biologice, denunțarea publică a comportamentului neadecvat față de animale, agricultura tradițională, protejarea zonelor verzi, reîmpădurirea, promovarea valorilor ecologiste în educație etc. Prin intermediul unor astfel de atitudini, ecologiștii generează perturbații emoționale și morale care, pe termen mediu și lung, stimulează schimbarea socială.

Întrucât nesupunerea civică și „provocarea" deliberată a sistemului sunt tactici obișnuite în mișcările ecologiste, putem vorbi despre angajarea sporadică a unor atitudini anarhiste, înțelese ca formă utopică de egalitarism inspirat de precepte normative (refuzul autorității publice, întoarcerea la „starea naturală" a omului și a societății etc.). Radicalizarea mișcărilor sociale în general, a celor ecologiste în

[1] Reacția canadienilor este bineînțeles la adresa testelor nucleare subterane americane din insulele Aleutine, Alaska. Fiind vorba despre o zonă de sensibilitate seismică cunoscută, populația locală a reacționat la eventualitatea formării unor valuri amplificate sau generate de exploziile nucleare. Din acest motiv, inițiativa ecologistă a primit numele „Don't Make a Wave Committee". În 1971 și-a schimbat numele în *Greenpeace*.

[2] O'Brien, R. *et al.*, Contesting Global Governance: Multinational Economic Institutions and Global Social Movement, Cambridge Univ. Press, 2000, *apud* Susanto S. T., „The Transformation of *Greenpeace* Strategy in the 1990s: From Civil Disobedience to Moderate Movement", în *Global and Strategic*, 2007, p. 188.

particular, ține de condițiile istorice, culturale, politice locale și contextul internațional. Există, desigur, un curent sau o tendință de radicalizare a mișcării ecologiste susținut în anii 1970–1980 de mișcarea antinucleară și, în anii 1990–2000, de mișcarea antiglobalizare. Autoritățile tind însă să exagereze chestiunea ecoanarhismului.

Fluctuațiile activismului ecologist sunt legate de un număr de factori locali (cum ar fi energia nucleară, ca în Germania), însă în ultimele decenii dimensiunea internațională estompează diferențele regionale. Începând cu Conferința de la Rio (1992), grupurile ecologiste și-au însușit ideea că „poluarea nu ține cont de frontierele naționale". Cu alte cuvinte, activismul ecologist trebuie să-și asume o perspectivă transnațională. Această funcție militantă a fost preluată de *Greenpeace*, prima organizație ecologistă cu profil transnațional. Din 1971 până în 1992, a crescut de la un grup informal cu un birou și fax în Vancouver la filiale naționale în peste 30 de țări și o bază proprie de cercetare în Antarctica. Datele de la sfârșitul anilor 2000 indicau peste o mie de angajați permanenți, câteva mii cu program parțial și mai multe mii de voluntari. În 1979 a fost creată *Greenpeace International* cu intenția de a crea o umbrelă pentru multitudinea de grupuri, inițiative și indivizi activi în diverse țări ale lumii.

Susanto (2007) a identificat două strategii principale prin care *Greenpeace* își promovează obiectivele:

a. prin popularizarea internațională a abuzurilor asupra mediului înconjurător (așa-numita internaționalizare a cazurilor);

b. prezentarea discrepanțelor dintre legislație și proceduri (în principal, companiile multinaționale) în ceea ce privește protecția mediului.[1]

În felul acesta „*Greenpeace International* încearcă să influențeze înțelegerea de către public a impactului negativ a activității umane asupra mediului [...] și speră să reconstruiască societatea în conformitate cu viziunea sa: o comunitate sensibilă la ecologism și eliberată de povara nucleară".[2]

În practică, *Greenpeace* a luat publicul drept „martor în direct" prin intermediul televiziunii și internetului la site-urile în care se produce degradarea mediului: ambarcațiuni deplasate la fața locului de către militanți și de unde se transmit imagini concludente. (Ideea a aparținut fondatoarei *Greenepeace* Marie Bohlen.) Prezența on-site și transmisia televizată sunt, pe fond, o formă de contestare la limita violenței, care cel mai adesea încalcă legislația națională. Expunerea internațională generează însă o reținere a autorităților și o solidarizare a publicului internațional. În cele mai multe cazuri, astfel de acțiuni sunt organizate de profesioniști, iar impactul media este presupus a fi cât mai ridicat. Diferite țări au trecut *Greenpeace* pe lista organizațiilor indezirabile, ceea ce limitează drastic accesul militanților.

[1] Susanto S. T., *op.cit.*, p. 193.

[2] *Ibidem.*

Susanto arată că, după 1990, s-a produs o schimbare a activității *Greenpeac* Clarificarea publică a unor chestiuni legate de impactul poluării asupra mediul înconjurător a presupus implicarea organizației în conștientizarea publică. De acee de la acțiunile on-site, *Greenpeace* a trecut la elaborarea de studii științifice, popul rizarea lor și susținerea procesului de schimbare legislativă. În acest caz, activitate se apropie mai mult de cea a grupurilor de lobby.

D. Rucht (1995) a observat că *Greenpeace* s-a instituționalizat accentuat dup 1990, ceea ce înseamnă că a aplicat strategii de centralizare și management coordo nat.[1] În consecință, începând cu anii 2000, *Greenpeace International* s-a transnațio nalizat prin prisma programului, acțiunilor și aderenților.

Cei mai mulți autori vorbesc despre un nou val al ecologismului începând cu an 2010. În diferite regiuni ale lumii, ecologismul și dezvoltarea s-au combinat în cee ce privește agenda publică. Implicarea ONU, prin Conferința pentru Mediu și Dez voltare (UNCED) începând cu 1992, a creat o platformă internațională largă și o abordare instituționalizată, deși nu corespunde și cu o eficiență mai ridicată.

În ceea ce privește viitorul *Greenpeace*, pentru că organizația a avut un rol esențial în generarea agendelor ecologiste în diferite țări ale lumii și pentru o multitudine de organizații locale, cel mai probabil, rolul său de lider internațional va fi consolidat Chestiunea la care nu se poate încă răspunde ține de moderația sau radicalismu acțiunilor viitoare.

[1] Rucht, Dieter, „Ecological Protest as Calculated Law-Breaking", în Rudig W. *(ed.), Green Politics Three*, Edinburg Univ. Press, 1995.

CUPRINS

Introducere 5

1. De ce se revoltă oamenii? 17
1.1. Protestul Hyde Park. Mișcarea ca inovație socială 18
1.2. Cele trei revoluții ale modernității: americană, franceză, națională 21
1.3. Procesele de democratizare și generalizarea mișcărilor sociale 26
1.4. Revoltă materială sau revoluție socială? Perspective concurente asupra acțiunii colective 29
1.5. Structură și agenție. Rolul clivajelor sociale în societatea industrială 33
1.6. Acțiunile colective postindustriale. De la sindicalism la *occupy* 36
1.7. Conflictele sociale în era digitală. Muncitori din toate țările, uniți-vă! 40

2. Organizarea mișcărilor sociale 45
2.1. Mișcare și organizare. Rolul rețelelor sociale 46
2.2. Resursele acțiunii colective. Tipuri de mișcări sociale 50
2.3. Sectorul mișcărilor sociale. Cooperare și conflict în „societatea civilă" 57
2.4. Conducerea mișcărilor sociale. Incubatorul de lideri 63
2.5. Convergența organizații–mișcări. Producția de impresie și emoție prin acțiune colectivă 68

3. Programul ideologic și formarea identităților colective. Rolul media 72
3.1. Producția de sensuri culturale *(meaning-making)*. Rolul rețelelor 74
3.2. Diagnoză, prognoză și motivare în acțiunile colective 78
3.3. *Framing*-ul acțiunii colective. Transformarea mișcărilor în actori strategici 83
3.4. Emoții și moralitate. Trăirile colective în mișcările sociale 87
3.5. Motivațiile morale, ideologice, valori civile și morală religioasă 92
3.6. Formarea identităților colective 94
3.7. Identitate și interes. Oportunistul și revoluționarul 96
3.8. Biografiile disponibile pentru revoltă. *Gatekeeper*-ii 102
3.9. Rolul rețelelor de socializare. Twitter-revoluția 105
3.10. Rolul media în mișcările sociale. Accesul la structura de oportunități discursive 108

4. Etapele acțiunii colective. Mobilizarea, protestul și negocierea 116
4.1. Protestul. Siturile de contestare socială 118
4.2. Difuziunea contestării. Ciclul de proteste 121
4.3. Producția de capital social prin protest. Evenimente ce modifică structura 123
4.4. Tehnici de mobilizare a resurselor. Activistul social 126
4.5. Rețeaua globală a internetului și expansiunea protestului. Mobilizarea online 131
4.6. Elaborarea strategiei. Dilemele acțiunii colective 133
4.7. Repertoriul de acțiuni. Marșul, demonstrația, mitingul și greva. 139
4.8. Interpretarea și campania. Tehnica profilării unei mișcări sociale 142
4.9. Dinamica mișcărilor. Etapele acțiunii colective. 145

5. Acțiunea politică a mișcărilor sociale. Consecințele acțiunilor colective 148
5.1. Politica și mijloacele insurgenței 150
5.2. Accesul la structura de oportunități politice. Complicitatea elitei 155
5.3. Accesul la structurile de mobilizare. Cum se „fabrică" puterea mișcărilor.. 158
5.4. Schimbare prin mișcare. Revoluția socială 164
5.5. Mișcarea din mișcare. Colectivitățile strategice 172
5.6. Democratizarea prin protest 175
5.7. Partide, lobby, grupuri de interese și mișcări sociale 183
5.8. Politica de represiune a mișcărilor sociale 192
5.9. Acțiune colectivă și conflicte civile. Insurgența socială. 198
5.10. Transnaționalizarea protestului 202
5.11. Societatea în mișcare 204

6. Teorie și metodă în studiul acțiunii colective 208
6.1. Tradiția teoretică. Două școli și patru direcții de studiu 210
6.2. Teoria societății de masă. Masele disciplinate 215
6.3. Teoria deprivării relative. Mulțimile anxioase 218
6.4. Comportamentul colectiv. Mulțimile violente 221
6.5. Teoria mobilizării resurselor. Masele organizate 224
6.6. Modelul procesului politic. Oportunitățile acțiunii colective 230
6.7. Noile mișcări sociale. Societatea programată 234
6.8. Constructivismul și mișcările sociale. Masele înțelepte 237
6.9. Metode de cercetare a acțiunii colective. Mecanisme, procese, episoade 240
6.10. Clusterele de cauzalități 247

7. De la Hyde Park la mișcarea pentru drepturi civile, *basismo, occupy* și Primăvara Arabă. Studii de caz din mișcările sociale recente 251
7.1. Mișcarea pentru drepturi civile din SUA. „I have a dream..." 253
7.2. Mișcările studențești din 1968: un nou conflict social, moment critic sau aproape-revoluție? 257

7.3. Mișcarea feministă. Cele trei valuri ale feminismului .....
7.4. *Basismo* sau mișcările populare latino-americane. De la programul *partidista* la strategia *movimientista* .....
7.5. Brazilia: participare și dezvoltare prin mișcări populare .....
7.6. Mexic – mișcarea zapatistă și „războiul" rețelelor sociale .....
7.7. Globalizarea protestului .....
7.8. Metamorfoza mișcărilor neoconservatoare. Îmburghezirea stângii și formarea *New Right* .....
7.9. Mișcările *occupy, indignados* și Primăvara Arabă .....
7.10. Mișcarea paneuropeană: Forumul Social .....
7.11. Mișcarea pentru Justiție Globală .....
7.12. Mișcarea ecologistă *Greenpeace* .....

Bibliografie generală .....

Nemira Online

Urmărește-ne ca să fii la curent cu ultimele:

NEMIRA — Promoții pe site: nemira.ro

Concursuri pe Facebook: facebook.com/ed.nemira

Articole pe blog: blog.nemira.ro

Recenzii ale cărților noastre: nemirabooks.ro

Comunicate Nemira pentru presă: nemiramedia.ro